ИСТИНАТА
САМО ИСТИНАТА
ЦЯЛАТА ИСТИНА

МАКЕДОНИЯ

ИСТОРИЯ
И
ПОЛИТИЧЕСКА СЪДБА

Том II

779

76

Доц. д-р Димитър Гоцев, доц. д-р Стоян Германов,
доц. д-р и. н. Иван Илчев, доц. д-р и. н. Трендафил Митев

МАКЕДОНИЯ

История и политическа съдба (1912 - 1941)

На проф. Г. Бакалов
с дружески поздрав
и с пожелания за
плодотворна
работа.
10.II 94
Д Гоцев

Под редакцията на
проф. Петър Петров
доктор на историческите науки

Том II

Пр с р
Г Б ал

Издателство
"Знание" ООД
1996

Посвещаваме книгата на всички, които искат да знаят истината за историята и политическата съдба на Македония и на всички, които се бориха, страдаха и дадоха живота си за нейната свобода!

Авторите на книгата са научни сътрудници на Македонския научен институт - София.

СЪДЪЖАНИЕ

Дял трети. Нова история на Македония

Глава първа. Македония по време на войните (1912-1918 г.)
- доц. д-р Д. Гоцев.....5
1. Македония през Балканската война (1912-1913 г.).....5
2. Македония през Междусъюзническата война (1913 г.).....19
3. Македония под сръбска и гръцка власт.....39
4. Македония по време на Първата световна война.....51

Глава втора. Македония след Първата световна война (1918-1924 г. - доц. д-р Д. Гоцев.....67
1. Македония в навечерието на Ньойския договор (октомври 1918- ноември 1919 г.).....67
2. Вардарска Македония под сръбска власт.... 74
3. Егейска Македония под гръцка власт.....81
4. Националноосвободителната борба в Македония.....88

Глава трета. Националноосвободителното движение (1925-1941 г.) - доц. д-р Д. Гоцев.....139
1. Шестият конгрес на ВМРО.....139
2. Външнополитическата дейност на ВМРО.....147
3. ВМРО във Вардарска и Егейска Македония.....163
4. Културният фронт на националосвободителната борба.....207

Заключение.....235

Приложения:

1. Карнегиевата анкета на Балканите през 1913 г.
- доц. д-р и. н. Ив. Илчев.....241

2. Македонизмът между двете световни войни
доц. д-р Ст. Германов.....257
3. Македонската българска емиграция в Новия Свят (1878 - 1940 г.) - доц. д-р и. н. Тр. Митев.....273
1. Появата на македонските българи в задокеанските страни и създаване на първите им организации.....273
2. Създаване и дейност на Македонската патриотична организация (МПО) в САЩ и Канада (1922 - 1940 г.).....289
3. Формиране на първите патриотични организации в Австралия и тяхното ангажиране с борбата за освобождението на Македония.....304
4. Пътят на македонските българи до Нова Зеландия и Латинска Америка.....316

Географски указател - Ив. Гезенко.....322

Дял трети

НОВА ИСТОРИЯ НА МАКЕДОНИЯ

Глава първа

МАКЕДОНИЯ ПО ВРЕМЕ НА ВОЙНИТЕ (1912-1918 г.)

Периодът 1912-1918 г. е наситен с важни събития, които определят историческата съдба на Македония за десетилетия напред. Създаването на Балканския съюз, премахването на турското владичество на Балканите в резултат на Балканската война, последвалата я Междусъюзническа война и въвличането на балканските държави в Първата световна война довеждат до разпокъсване на Македония. Пропусната е възможността за обединение с България или за автономното обособяване на областта.

През тези шест съдбоносни години (1912-1918) българското население в Македония няколко пъти се люшка между радостта от извоюваната свобода, възторга от посрещането на освободителите, покрусата от поведението на съюзниците-окупатори и наложеното ново сръбско и гръцко робство, между опиянението от осъществения национален идеал и мъката от разпокъсването на българската нация.

1. Македония през Балканската война (1912-1913 г.)

Създаване на Балканския съюз. В началото на XX век балканските държави, които десетилетия се готвят за разпределяне на турското наследство, внимателно следят развоя на събитията в империята. Нито една от тях обаче не може да се намеси сама, не само защото трудно би осъществила своите планове, но и защото съседите не биха ѝ позволили. Следователно за евентуална война срещу Турция балканските държави трябвало да се споразумеят помежду си. Такова споразумение обаче е трудно осъществимо, защото Сърбия и Гърция предявяват претенции към Македония, в която преобладава българско население, водило дългогодишна борба за освобождение под ръководството на ВМОРО. Тъкмо затова всички опити от сръбска и гръцка страна за сближаване с България претърпяват неуспех. До Младотурската революция от 1908 г. ВМОРО, както и всички български правителства, смятали че обединението на българския народ ще стане чрез автономното начало на Македония.

Военните и политическите събития през 1911-1912 г. - избухването на Итало-турската война, влошаването на положението в Македония и Одринско, където българското население е подложено на изтребване, атен-

татите извършвани от революционните чети, националноосвободителното движение в Албания, натискът върху България от дипломацията на Съглашението и по-специално от руската дипломация, страхът от един съюз между другите балкански държави усложняват обстановката на Балканите и в Европа. Това принуждава българското правителство да преговаря с балканските си съседи и да се съгласи на компромиси по отношение на Сърбия. В резултат на тези преговори на 29 февруари (13 март) 1912 г. между България и Сърбия е подписан съюзен договор. Към него има тайно приложение, в което Македония е разделена на „*спорна*" и „*безспорна*" зона. В чл. 2 на тайното приложение се казва, че всички територии, които ще бъдат освободени при една война (с Турция), попадат под общо владение (кондоминиум) на двете съюзни държави. Ликвидирането на това положение ще стане в срок най-много от три месеца след възстановяването на мира и то на следната основа: Сърбия признава на България правото върху територията на изток от Родопите и р. Струма. България признава правото на Сърбия върху територите, които са разположени на север и на запад от Шар планина. Що се отнася до територията между Шар планина и Родопите, архипелага и Охридското езеро (т. е. Македония), ако двете страни се уверят, че организацията на тази територия в отделна автономна област е невъзможна, предвид интересите на българската и сръбската народност или по други вътрешни или външни причини, с тази територия ще се постъпи по следния начин: Сърбия се задължава да не предявява никакви искания отвъд линията, която започва от връх Голем, северно от Крива паланка, и следва в югозападно направление северно от Охридското езеро, като минава през връх Китка, между селата Метехово и Подържикон, през върха източно от село Нерав, по водораздела до върха 1000, северно от село Башево, между селата Любенци и Потърлица, през върха Острич 1000 (Лисец планина), върха 1050, между селата Драч и Опила, през селата Талишманци и Живалево, през село Къщали, по главния водораздел Градище планина до върха Горище, към върха 1023, по водораздела между селата Иванковци и Логинци, през Ветерско и Сопот на Вардар и през Вардар по планинските гребени към върха 1550 и до Преополе планина, по нейния водораздел между селата Крапа и Барбарас, до върха 1200, между селата Еренково и Дреново, до върха Чесма (1254), по водораздела на Баба планина и Крушка тепеси, между селата Сърп и Церско, до върха Протойска планина, източно от село Белица, през Брежани до върха 1200 (Илинска планина) по водораздела през върха 1330, до върха 1217 и между селата Ливоища и Таренци до Охридското езеро и при манастира Гъбовци. Областите на запад от тази линия с градовете Куманово, Скопие, Гостивар, Кичево и Дебър образуват т. нар. „спорна" зона. Областите на изток от тази линия образуват т. нар.„безспорна" зона, която принадлежи на България.

Това разделяне на Македония е условие, което Сърбия поставя за да участвува във войната срещу Турция като „съюзник" на България. А руският император е определен от двете страни за „арбитър", който след приключване на войната трябвало да се произнесе дали т. нар. „спорна зона" да остане част от България или да бъде дадена на Сърбия.

Както се вижда, в договора въпросът за автономия на Македония е поставен условно, което се оказва и основна грешка. В този момент политическите условия изискували България категорично да отстоява войната да се води в името на автономна Македония, за да се запази нейната цялост.

Военната конвенция между царство България и кралство Сърбия от 28 април 1912 г. и двете споразумения между българския и сръбския щаб на армията от 19 юни 1912 г. уреждат военно-техническите въпроси на бойните операции против Турция и взаимодействието между въоръжените сили на двете държави.

След дълго протакане на преговорите на 29 май 1912 г. е подписан „Отбранителен и съюзнически договор между България и Гърция", а в началото на септември с. г. и военна конвенция между щабовете на двете страни. Нито в договора, нито във военната конвенция обаче се съдържат някакви постановления по териториалните въпроси. Липсва каквато и да било разграничителна линия. Това се дължи на обстоятелството, че Гърция претендира за голяма част от Южна Македония със Солун, от която България не можеше да се откаже, още повече, че вече беше направила големи отстъпки на Сърбия, съгласявайки се на дележ и създаване на „спорна зона".

България постига устно споразумение и с Черна гора, по силата на което двете страни си обещават всестранна помощ в случай на война срещу Турция или Австро-Унгария. Така през 1912 г. се създава Балканският съюз.

Със създаването на съюза балканските държави тръгват открито по пътя на война срещу Турция. В България всички партии подкрепят провеждания от правителството и монарха курс към война. В партийните вестници в този период преобладават статиите, в които се призовава македонският въпрос да се разреши чрез оръжие. Органът на управляващата Народна партия в. „Мир" във всяка уводна статия, засягаща положението на Балканите, заключава, че е време България да получи това, което ѝ се полага от Турция, т.е. Македония и Одринска Тракия.

Паралелно с преговорите по създаването на Балканския съюз и особено след сключването на съюзните договори балканските държави започват активна политическа и военна подготовка. През пролетта и лятото на 1912 г. в повечето градове на България са организирани противотурски митинги. В една резолюция, приета на митинг в София на 15 май, се казва: *„Искаме от правителството да предприеме всичко за избавянето на Македония и Одринско от турско робство, за което има единодушната подкрепа на българския народ."* В този дух са и резолюциите на всички митинги из другите градове на България. Подготовка за предстоящата война срещу Турция е разгърната в Сърбия и Гърция. Издигнати са лозунги за *„защита на националните и държавните интереси", за „освобождение на братята роби"* и пр.

В такава атмосфера на 17 септември 1912 г. трите съюзени балкански държави обявяват обща мобилизация на военните си сили и започват тяхното концентриране по границите с Турция.

Обявяване и ход на Балканската война. На 1 октомври 1912 г. България от името на съюзните държави изпраща нота до Турция и до Великите сили с

искания, които се свеждат до изпълнение на чл. 23 от Берлинския договор, т. е. Македония да получи пълна административна автономия. Турция отхвърля това искане. На 3 октомври турското правителство скъсва дипломатическите си отношения с балканските държави и обявява, че се намира в състояние на война с тях. На 5 октомври 1912 г. България, Сърбия и Гърция обявяват война на Турция.

Според плана на турския генерален щаб при пълна мобилизация Турция трябвало да има под знамената си повече от един милион войници. До започването на войната тя успява да мобилизира едва 60 % от запасните. Основните турски сили над 420 000 души са съсредоточени на тракийския боен театър. В Тракия са насочени и основните сили на българската армия. Действуващите на тракийския фронт три български армии са с обща численост 336 хил. души. Съгласно плановете на Българското главно командуване Първа армия настъпва източно от р. Тунджа, в района между Лозенград и Одрин. Втора армия разгръща своето настъпление по долината на р. Марица към Одрин. Трета армия се насочва в посока Стралджа, Еникьой, Лозенград, зад 1-ва армия скрито от противника. в района между реките Места и Марица действуват три войскови отряда - Хасковски, Кърджалийски и Родопски. Във взаимодействие с тях в боевете срещу турците участвува и Македоно-одринското опълчение (МОО).

Македоно-одринското опълчение е създадено след обявяване на мобилизацията в България по инициатива на Македоно-одринските благотворителни братства и с разрешение на Главното командуване на българската армия. От желаещите да участвуват във войната срещу Турция близо 15 000 доброволци, всички бежанци от Македония и Одринско, са създадени 12 пехотни опълченски дружини. Те са изградени на териториален принцип и носят имената на районите, от които са доброволците - Дебърска, Скопска, Солунска, Битолска, Одринска, Охридска, Кумановска, Костурска, Велешка, Прилепска, Серска и Лозенградска.

За разлика от четите и милицията на ВМОРО, които действат в помощ на съюзническите войски, МОО е създадено като бойна единица в българската армия. Командуването на опълчението е съставено от офицери от редовната българска армия, произхождащи от Македония. За командир е назначен ген.- майор Никола Генев, участник в Българското опълчение от Руско-турската война през 1877-1878 г. Началник-щаб на опълчението е майор Петър Дървингов от Кукуш, командир на I-ва бригада - подполк. Стефан Николов от Битоля, на 2-ра бригада - подполк. Антон Пчеларов от Щип и на 3-та бригада - подполк. Александър Протогеров от Охрид.

Военните операции на тракийския фронт са много успешни за българската армия. С устремни атаки и завидно бойно майсторство само за два дни 1-ва и 3-та българска армия, под командуването на генералите Васил Кутинчев и Радко Димитриев, преодоляват турската съпротива при Селиолу, Гечкенли, Ескиполос, Петра, с. Ериклер и на 11 октомври влизат в Лозенград. Тежки и много драматични боеве двете български армии водят и при укрепената линия Бунархисар - Караагач - Люлебургаз. След четиридневни кръвопролитни

боеве, в края на октомври 1912 г. българските бойци разгромяват турската армия, обръщат я в бягство и достигат укрепленията при Чаталджа.

В същото време 2-ра българска армия под командуването на ген. Никола Иванов настъпва бързо по долината на р. Марица и стига до Одрин. Започва обсадата на крепостта, продължила близо пет месеца.

До средата на ноември 1912 г., в резултат на действията на Хасковския, Кърджалийския и Родопския отряд, в който се сражават и части на Македоно-одринското опълчение, са освободени Родопите и Беломорска Тракия.

В боевете за овладяване на Гюмюрджина и беломорското пристанище Дедеагач става бойно кръщение на Македоно-одринското опълчение. Опълченските дружини освобождават Гюмюрджина, Софлу, Фере и Дедеагач. На 14 ноември 1912 г. 2-ра бригада от МОО и Сборната конна бригада обкръжават и пленяват корпуса на Явер паша, който се опитва да се прехвърли на Галиполския полуостров и да се яви в тила на обкръжаващата Одрин 2-ра българска армия.

Пленяване на Явер паша от МОО

Връзката между тракийския и македонския театър на военните действия е прекъсната от успешното настъпване на Родопския отряд по долината на р. Места. В своя боен път отрядът премазва турския Кърджалийски отряд и освобождава Девин, Разлог, Неврокоп, Смолян и много други селища в направлението Драма - Сяр и Ксанти - Дедеагач.

След разгрома на турската армия в Източна Тракия на 29 октомври 1912 г. турското правителство се обръща към цар Фердинанд с молба за сключване на примирие. Българският главнокомандуващ обаче отхвърля турското пред-

ложение и на 4 ноември дава заповед за настъпление. Едноседмичното задържане на българската армия, която по заповед на Главното командуване не преследва бягащата турска войска, се оказва фатално за успеха на атаката на силната Чаталджанска позиция. Турската армия се прегрупира и с получените от Мала Азия подкрепления успява да спре българското настъпление.

Така на 20 ноември се стига до подписването на първото примирие между воюващите страни.

До подписването на примирието много успешно за съюзниците се развиват и военните действия в Македония. В Македония, Косово, Албания и Епир действува западната турска армия, Струмишкият корпус и други съединения с обща численост 130 000 души.

Срещу тези турски части действуват всички сухопътни сили на Сърбия, Гърция, Черна гора, както и 7-ма Рилска дивизия от българската армия, която е подчинена на командира на Втора сръбска армия. Сръбското главно командуване разполага с 291 000 души, гърците имат 120 000 армия, а черногорците са около 40 000 души. Следователно на този боен театър съюзниците са с чувствително превъзходство, гарантиращо сигурен успех.

Сръбските войски водят само две по-сериозни сражения с турците: при Куманово на 10 и 11 октомври 1912 г., и при Битоля на 4, 5 и 6 ноември 1912 г.

Гръцките войски също не срещат особена съпротива. Ръководейки се преди всичко от политически съображения, главната цел на гръцката армия е да завземе Солун и да окупира колкото може по-голяма част от южните райони на Македония.

Въпреки пречките, които сръбското командуване създава на 7-ма Рилска дивизия, настъплението ѝ по долината на р. Струма се развива успешно. Под командуването на ген. Георги Тодоров дивизията освобождава Източна Македония с Горна Джумая, Царево село, Кочани, Щип, Струмица, Петрич, Дойран, Криволак, Кукуш, Солун. В резултат на драматичните усилия, които прави командуването и целият състав на 7-ма Рилска дивизия, нейните части влизат на 27 октомври 1912 г. в Солун, смятан от мнозина за сърцето на Македония. Турският комендант на града, по предварителна уговорка с австро-унгарската дипломация, предава обаче Солун на гръцките войски.

В края на октомври българските, сръбските и гръцките войски се срещат при Гевгели и Лерин. В Гевгели е установен троен кондоминиум на съюзническите войски. Южната разделителна линия между Сърбия и Гърция се установява на запад от Гевгели, през планините Кожух и Баба, покрай Охридското езеро до Албанските планини.

Така приключва войната срещу турците в Македония през октомври и ноември 1912 г. Българското население очаква, че съюзниците ще му донесат освобождение и им оказва всестранно съдействие и помощ.

След известна подготовка, на 3 декември 1912 г. в Лондон започват мирните преговори между двете воюващи страни. Неуспехът на българската армия при Чаталджа обаче окуражава турците, които стават все по-неотстъпчиви пред съюзниците.

По същото време в Лондон започва конференция по балканската криза и

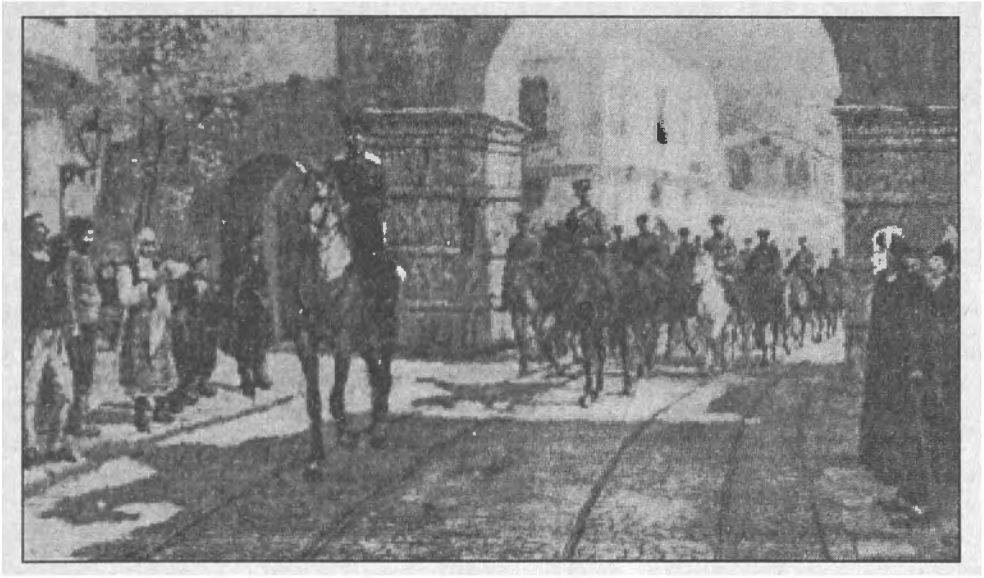

Влизането на български войски и чети на ВМРО в Солун на 27 октомври 1912 г.

на посланиците на Великите сили под председателството на министъра на външните работи на Англия Едуард Грей.

Предвид неуспеха на мирните преговори между воюващите, конференцията на посланиците на Великите сили почти изземва тяхната роля. След продължителни разисквания върху установяването на мир и следвоенното разрешаване на балканските проблеми, посланиците на Великите сили вземат две основни решения:

1. Да се създаде независима Албанска държава - решение взето главно по настояване на Австро-Унгария.

2. Земите на Европейска Турция на запад от линията Мидия - Енос да се отстъпят на съюзните балкански държави при условие, че България ще се задоволи с Македония и Тракия без Солун и Цариград.

С нота от 4 януари 1913 г. Турция е уведомена за тези решения на Лондонската посланическа конференция.

На 9 януари турското правителство отговаря, че приема исканията. На следващия ден обаче младотурците, подтиквани от Германия, извършват преврат и отхвърлят нотата на Великите сили.

В отговор на действията на новото турско правителство България и нейните съюзници денонсират примирието на 17 януари 1913 г. Започва вторият етап на войната.

Главната цел на турското командуване през втория етап на войната е да деблокира Одрин и да си възвърне Източна Тракия. Преценявайки разположението на турската армия, затворена в теснините на Чаталджанския и Галиполския полуостров, и предвиждайки турските планове, Българското главно командуване създава още през декември 1912 г. 4-та армия със задача да

спре евентуално турско настъпление от юг и да осигури тила на 2-ра армия, обсаждаща Одрин. В състава на 4-та армия са включени няколко бойни единици, между които и Македоно-одринското опълчение и 7-ма Рилска дивизия, взела участие в освобождаването на Македония в първия етап на войната. Командуването на 4-та армия е поверено на ген. Стилиян Ковачев.

Само няколко дни след нарушаване на примирието, на 26, 27 и 28 януари частите на 4-а армия влизат в кървав сблъсък с турските войски при Булаир и Шаркьой.

Мощната турска атака при Булаир се пречупва като в стена, срещайки отпора на бойците от 7-ма Рилска дивизия. Масовият героизъм, смелите контраатаки и себеотрицанието на българските воини в ръкопашните боеве отхвърлят окончателно турците зад Булаирската укрепена линия. Така, според остроумния израз добил популярност в онези години, турската армия на Гали - полския полуостров (който погледнат на географската карта прилича на шише), се оказва *„затворена в бутилка..., край устата на която са наредени българските топове"*.

Едновременно с настъпването при Булаир турското командуване извършва десант на европейския бряг на Мраморно море при селището Шаркьой. Целта на десанта е турските войски да се явят в гръб на сражаващите се при Булаир български части и заедно с Галиполската турска армия да се притекат от юг на помощ на обсадения Одрин. Тези турски планове са осуетени от Македоно-одринското опълчение. Въпреки огромното си числено превъзходство, турските дивизии не успяват да преодолеят съпротивата на 2-а Битолска и 4-а Скопска дружина на МОО. С цената на много усилия и жертви опълченците не допускат турските части да се укрепят при Шаркьой. В ада на тридневните кръвопролитни боеве македоно-одринските опълченци доказват, че силно желаят свободата и са готови да умрат за нея. Поздравявайки ги за проявената храброст ген. Савов, помощник-главнокомандуващ българската армия заявява: *"Вие напълно оправдахте жертвите, които България прави за свободата на братята в Македония и Одринско."*

Поражението, което турската армия претърпява при Булаир и Шаркьой, е толкова съкрушително, че до края на войната турското командуване не предприема никакви действия срещу 4-та българска армия.

Победата на Галиполския полуостров е прелюдия към една още по-славна победа на българското оръжие - тази при Одрин.

Още в началото на войната е ясно, че Одринската крепост е„ключът" към мира. Докато я държи в ръцете си, макар и под обсада, Турция има опора на Балканите, претендира за запазване на Източна Тракия и поставя неприемливи за съюзниците условия.

Атаката на Одринската крепост, след близо петмесечна обсада, започва призори на 12 март 1913 г. В щурма на крепостта взимат участие пет пехотни дивизии, подкрепени от 23 картечни роти, 10 кавалерийски ескадрона и 424 оръдия. Само за едно денонощие атакуващите български части преминават системата на няколкото укрепени пояса, телените мрежи, насипите, дълбоките ровове, вълчите ями и други защитни съоръжения. Още в ранните часо-

ве на 13 март е извършен пробив в Източния сектор - най-силното звено на крепостта. Това решава съдбата на Одрин. Турският комендант на града Шукри паша, печално известен с жестокостите при потушаване на Преображенското въстание в Странджа през 1903 г., предава сабята си на командуващия 2-а българска армия ген. Никола Иванов.

След падането на Одрин по-нататъшната съпротива на Турция става безсмислена. Пред реалната заплаха за Чаталджа и Цариград турското правителство отново, за последен път през тази война, предлага примирие. На 1 април 1913 г. замлъкват оръжията и на Тракийския фронт. Пак в Лондон воюващите страни започват да преговарят върху условията на мирния договор. Макар че преговорите вървят бавно и мъчително, в някои случаи умишлено проточвани и от съюзниците на България - Сърбия и Гърция, които използуват времето за да се окопават в Македония, на 17 май 1913 г. Лондонският мирен договор е подписан. Турция загубва всички земи на запад от линията Мидия - Енос и Егейските острови. Настъпва краят на петвековното господство на империята над Балканския полуостров. Над 1,8 милиона българи от Македония и Тракия отхвърлят ярема на турското робство. Техният принос за победа над поробителя е значителен. Стотици хиляди македонски и тракийски българи взимат участие във вековните борби за национално освобождение. Само в Балканската война взимат непосредствено участие в бойните действия чрез четите и милицията на ВМОРО, Македоно-одринското опълчение и редовната българска армия около 90 хиляди българи от Македония.

Войната е посрещната с радост и от свободните, и от поробените българи, а мирът - с неясни предчувствия. Едва подписан, мирът е наречен от съвременниците си „нерадостен". И не без основание. Нарастващите противоречия между съюзниците вещаят нова буря на Балканите. Твърде тесни за претенциите на балканските държави се оказват рамките на съюзните договори. За съюзниците на България спазването на принципите на народността е равносилно „на нарушаване на равновесието" на Полуострова. Подялбата на турското наследство и необоснованите претенции на Сърбия и Гърция към земи с преобладаващо българско население са причина за започване на нова война на Балканите - Междусъюзническата.

Дейността на ВМОРО, нейните чети и милиция. В навечерието на тези големи исторически събития, отнасящи се пряко до съдбата на Македония и Тракия, дейците на ВМОРО с надежда следят преговорите за създаване на Балканския съюз. Те са убедени, че съюзявайки се със своите съседи, България е осигурила своето национално обединение. ВМОРО обаче не била наясно относно условията за образуването на Балканския съюз. Вярвайки безпределно в българската дипломация, дейците на организацията не допускали, че българските управляващи среди ще скрият от ВМОРО тайните клаузи в сръбско-българския договор, че могат да тръгнат на война преди да осигурят всички предпоставки за обединението на българския народ, или че могат да се съгласят с искането на Сърбия за дележ на Македония.

През пролетта и лятото на 1912 г. ВМОРО извършва огромна организа-

ционна и политическа подготовка в Македония и Одринско с оглед на предстоящата война. Окръжните, околийските и селските революционни комитети получават инструкции да подготвят населението за масово участие в скорошната освободителна война.

В самото навечерие на войната, на 1 октомври 1912 г. ЦК на ВМОРО отправя окръжно-апел до цялото българско население в Македония да окаже всестранна помощ на съюзническите освободителни войски.

На своята организационна територия, т. е. в Македония и Одринско, ВМОРО мобилизира 54 чети и цялата въоръжена милиция, които в хода на войната са в пълна услуга на съюзническите войски. Това са четите на Лазар Велков в Скопско, на Петър Лесев във Велешко, на Иван Янев в Щипско, на Симеон Георгиев в Кочанско, на Дончо Ангелов в Кратовско, на Кръстьо Лазаров в Кумановско, на Яким Беляков в Кривопаланско, на Милан Матов в Битолско, на Милан Гюрлуков в Прилепско, на Петър Чаулев в Охридско, на Кръстьо Трайчев в Ресенско, на Тале Андонов в Преспанско, на Силко Цветков в Дебърско, на Димко Гогов в Кичевско, на Иван Джонев в Крушевско, на Арсо Локвички в Пореченско, на Иван Николов в Струмишко, на Христо Симеонов в Радовишко, на кап. Н. Тодоров и Ичко Димитров в Гевгелийско, на Лазар Тодоров в Тиквешко, на Стефан Чавдаров в Малешевско, на Илия Гогов в Дойранско и др.

За да засили бойната мощ на четите и да удовлетвори желанието на десетки хиляди българи от Македония и Одринско да участвуват във войната срещу Турция, ЦК на ВМОРО и Щабът на Македоно-одринското опълчение комплектуват, въоръжават и изпращат от България още 53 чети. От тях 6 заминават за Одринско, а останалите - за Македония. Според изработения „Правилник за доброволческите чети, които ще действуват в Македония и Одринско в освободителната война", техните задачи са да извършват разузнавателна и диверсионна работа в помощ на съюзническите войски и да се грижат за запазване на българското население във вътрешността.

Тези чети са съставени предимно от кадрите на ВМОРО, а техни войводи са едни от най-известните и калени в борбата дейци на организацията. В Костурско заминават четите на Васил Чакаларов, Иван Попов и Христо Силянов; в Битолско - на Павел Христов и Славчо Пирчев; в Прилепско - на Петко Пенчев и Кръстьо Гермов; в Струмишко - на Кочо Хаджиманов и Симеон Молеров; в Демирхисарско - на Алексо Стефанов и Христо Цветков; в Щипско - на Гошо Гочев, Георги Каролев и Миладин Тренчев; в Радовишко - на Стамен Темелков и Славчо Абазов; в Гевгелийско - на Лазар Османов и Гоце Междуречки; в Кочанско - на Ефрем Чучков; във Велешко - на Тома Мартинов и Тодор Ораовчанец; в Крушевско - на Методи Стойчев; в Дойранско - на подпоручик Левтеров и др.

Още на 5 октомври 1912 г., в деня на обявяването на войната, гр. Банско отхвърля петвековното робство с помощта на действуващите в района местни чети. На 7 октомври жителите на града тържествено посрещат и движещата се в авангард на редовната армия сборна чета на войводите Христо

Четата на П. Яворов, на която турските власти предават гр. Кавала на 26 октомври 1912 г.

Чернопеев, Пейо Яворов, Михаил Чаков, Лазар Топалов, Коце Бояджиев, Йонко Вапцаров и др. На 11 октомври четите опразват от турския гарнизон и гр. Мехомия (Разлог). Седмица по-късно съвместно с четите на войводите Ал. Буйнов, Т. Петров и Д. Арнаудов участвуват и в операцията за освобождаване на Неврокоп. Признателните неврокопчани избират за кмет на града войводата-поет Пейо Яворов. По пътя към Егейския бряг четите участвуват в освобождаването на Драма, а на 26 октомври турските власти им предават и Кавала.

Местните чети на ВМОРО са в пълна услуга на стремително настъпващата по долината на р. Струма към Солун и към Царево село - Кочани - Щип - Средното Повардарие 7-ма Рилска дивизия. Още в първите дни на войната са освободени Горна Джумая (7 октомври 1912 г.), Симитли, Царево село, Пехчево и Кочани. Предните части на дивизията достигат до селата Чешеновци и Облешево, на средата на пътя между Кочани и Щип. Страхувайки се от бързото напредване на българските войски, на 12 октомври командуващият Втора сръбска армия заповядва на командуването на 7-ма Рилска дивизия да спре придвижването си към Щип. Сръбското командуване не желае да допусне българските войски да влязат в Щип, тъй като има тайни аспирации към този град. Разбрали намеренията на сръбското командуване, местните войводи и четници начело с Ефрем Чучков обличат няколко стотин души с български войнишки шинели и изпращат делегация, която съобщава на сръбс-

което командуване с писмо, подпечатано с българска петолевна монета, че в града са влезли български войски и че е установена военна комендатура. С това действие на четите на практика Щип е освободен. На 16 октомври 1912 г. частите на 7-ма Рилска дивизия са тържествено посрещнати в града.

Усилията на сръбското командуване да задържи и ограничи бойните действия на дивизията по р. Струма и към Вардарската долина обаче продължават. На 14 октомври отново е издадена заповед, с която се спира настъплението на дивизията за пет дни. След намесата на Българското главно командуване, на 18 октомври 1912 г. 7-ма Рилска дивизия продължава настъплението си към Струмица - Гевгели - Солун, както и към Рупелското дефиле - Демирхисар. На 21 октомври укрепилите се при Рупелския проход турски войски са разбити. В боевете за овладяване на прохода ценна помощ оказват обединените чети на войводите Яне Сандански, Александър Буйнов, Ст. Хаджиев, Димитър Арнаудов и Георги Казепов. С над 500 души четници те нападат и разбиват турския гарнизон в с. Цървище, като по този начин оголват тила и предизвикват паника сред аскера при Рупелския проход.

Българската победа тук открива пътя към Егейския бряг и Солун. Струмският корпус на турската армия опразва района на Петрич и Струмица и се изтегля към Демирхисар. Движещите се в авангард на българските войски чети на М. Думбалаков, Кр. Германов, Ив. Смоларски, подпоручик Левтеров и др. с над 700 души милиция освобождават струмишките села Елешничка клисура, Иловица, Сушица, като обезоръжават турското население в целия район. Четата на кап. Никола Парапанов, с която действуват и 90 души от милицията на ВМОРО, овладява Петрич и околните села. Учредена е българска градска и околийска власт, която заедно с цялото население на града на 21 октомври 1912 г. посреща тържествено частите на 7-ма Рилска дивизия.

Четите на К. Джеков и М. Робков завземат гр. Гюмендже и околните му 32 български села и установяват временно управление с по 20-30 души въоръжена милиция във всяко село.

Българска местна власт е създадена и в гр. Кукуш, освободен от четите на ВМОРО начело с войводите Т. Александров, Г. Междуречки, Г. Мончев и др. На 21 октомври 1912 г. четите на Т. Александров и Г. Мончев влизат нелегално в Солун, за да подготвят завземането на града от българските войски.

В битката при Куманово, в авангард на сръбските войски се сражава войводата Кр. Лазаров. С няколко хиляди четници и милиция на ВМОРО той предприема решителна атака, удря в гръб турските позиции и пленява турската тежка артилерия при с. Орашец. По този начин четите на ВМОРО отварят пътя на сръбската войска, която преминава планинската теснина, и осигуряват нейната победа.

В двудневните сражения при Куманово армията на Фехти паша е разбита и отстъпва към Скопие. Българските първенци и Окръжният комитет на ВМОРО с помощта на чуждестранните консули в Скопие успяват да склонят турския военачалник да изостави отбраната на града, като отстъпи с войските си към Велес и Битоля. На 13 октомври 1912 г. българските първен-

ци и чуждестранните консули предават града на сръбските войски.

В Кратово и Кратовско революционните чети на Г. Гочев, Сл. Абазов и др. освобождават редица населени места. На 8 октомври четите и милицията освобождават Кратово и на следващия ден го предават на сърбите. В същия район четническо отделение от 40 души води 15-часов бой с турските войски, като не им позволява да се укрепят на Черни връх. Други чети заемат Лесновските височини и след еднодневен бой принуждават турците да отстъпят към Велес.

Четите на Т. Ораовчанец, Д. Мартинов и Тр. Павлов освобождават гр. Велес и на 15 октомври го предават на сърбите.

Четата на Яне Сандански в авангард на 7-ма Рилска дивизия при Рупелския проход

Голяма помощ на сръбската армия при преследване на турските войски оказва прилепската чета на М. Гюрлуков, която мобилизира над 1000 милиционери и заедно с другите две прилепски чети на Мирче и Аргир водят редица сражения с турските войски в този район. При склоновете на Селичка планина и Студеница четите удрят в тил турските войски и ги принуждават да напуснат позициите си, като оставят големи складове с муниции и храни. Това улеснява минаването на Бабунския проход от сръбските войски. За тази услуга сръбският престолонаследник Александър лично изказва благодарност на войводата М. Гюрлуков и му подарява хубав кон. М. Гюрлуков е извикан и в щаба на сръбската армия с молба да съдействува за продоволствието на войската. По негово нареждане градският комитет на ВМОРО в Прилеп се обръща към населението на града и околията да се притече на помощ с

провизии. За два-три дни населението предоставя в изобилие храна за войската и добитъка. Сръбските военни власти се изненадват от силата и авторитета на ВМОРО.

Крушовската чета на Методи Стойчев води няколко сражения с турските войски около Кожух планина и на 20 октомври 1912 г. пристига в Крушевско, където мобилизира милицията от града и селата. Четата атакува в гръб отстъпващите откъм Кичево турски части. На 25 октомври гр. Крушево е освободен от българските чети, които уреждат временно управление - подобно на онова, което се установява през 1903 г., когато Крушево е обявен за република. Едва на 15 октомври пристига сръбска рота, която заема освободения град. Четите се сражават по-късно заедно с два сръбски взвода и при с. Радово срещу турска пехота и кавалерия, която идва откъм Битоля. Освен районната чета на М. Стойчев, в Крушево още две местни чети - на Ставри Димитров и Иван Джонев, са в помощ на сръбските войски. Ст. Димитров е в авангард на сръбските части, които настъпват към Битоля и най-живо участвува в боевете при селата Обеденик, Облаково, Снегово и гр. Битоля. По време на боевете за гр. Битоля обединените чети на Г. Христов и Кр. Маликов, излагайки се на смъртна опасност , прекъсват на няколко места жп линията между Лерин и Канели и предизвикват паника в тила на турските войски при Битоля.

В Охридско чети и въоръжената милиция под ръководството на Петър Чаулев водят редица сражения с турските войски. На 4 и 5 ноември 1912 г. те се бият при селата Прибилци и Брежани, където пленяват към 600 турски войници, а на 6 с. м. при прохода Буково, между Ресен и Охрид, водят 15-часов бой, отблъскват войските на Джавит паша и пленяват около 300 души низами.

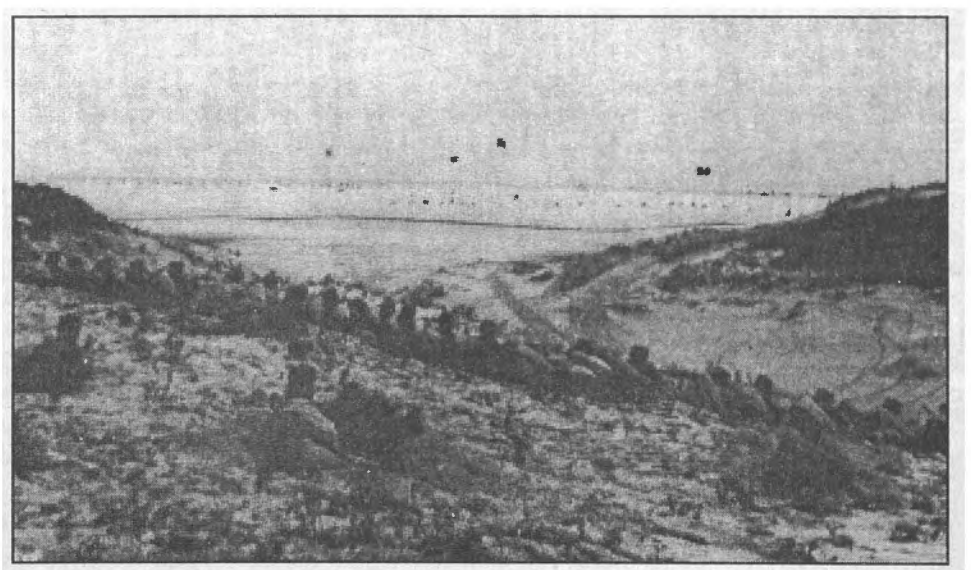

Чети на ВМРО в бой с турските войски

На 10 ноември 1912 г. един четнически отряд от 300 души начело с П. Чаулев освобождава Охрид и издига българското знаме на Самуиловата крепост. На 13 с. м. идват сръбски войски, на които е предадено управлението.

В Костурско в помощ на гръцките войски са четите на ВМОРО с войводите Васил Чакаларов, Христо Силянов и Иван Попов. Те пленяват над 2500 турски войници и освобождават десетки български села. В този район са и четите на Кр. Льондев и Хр. Цветков, а четата на Пандил Шишков освобождава гр. Клисура.

Така още в първия етап на войната, т. е. до подписването на първото примирие между воюващите страни на 20 ноември 1912 г., с активното участие на многобройните чети, въоръжената милиция на ВМОРО и на цялото българско население в Македония е сложен край на петвековното турско робство.

Навсякъде, където през октомври и ноември 1912 г. влизат четите на революционната организация, е създадено българско местно управление. В Скопие, Велес, Битоля, Охрид, Прилеп, Щип, Струмица, Дойран, Гевгели, Лерин, Костур, Воден, Бер, Гюменджe и много други селища на общоградски и селски събрания населението само установява българско народно управление и избира своите първи представители. Това местно управление обаче се запазва само в районите, в които влизат частите на българската армия. В другите райони сръбските и гръцките военни власти разтурят общинските управи, арестуват, прогонват или убиват избраните от народа представители на местната власт. Нещо повече. Правителствата в Белград и Атина насочват усилията си към „трайно утвърждаване" в районите, в които имат военно присъствие.

2. Македония през Междусъюзническата война (1913 г.)

Заговорът против България. Краят на Балканската война и подписаният в Лондон мирен договор не донасят свобода на населението в Македония. Без да имат някакви исторически, етнически, юридически и морални права, Сърбия и Гърция окупират по-голяма част от областта и дават да се разбере, че нямат намерение да се съобразяват с договорните задължения. За тях единственото възможно и приемливо териториално разграничение с България е фактическата окупация на Македония.

Още в първите месеци на Балканската война, на 12 декември 1912 г. сръбското правителство чрез своя дипломатически представител в Париж Ст. Новакович намеква пред френския министър-председател Поанкаре и пред руския посланик Изволски, че *„условията са се изменили"* и че е необходима ревизия на съюзническия договор от 13 март 1912 г. В същото време министър-председателят на Сърбия Н. Пашич чрез своите представители в Петербург и София „напомня" за необходимостта от поправка на договора.

Виждайки в сръбските претенции опасност за Балканския съюз, на 16 декември 1912 г. руският външен министър Сазонов предупреждава сръбското правителство, че ще бъдат изложени на опасност всички постигнати резултати от евентуално разпалване на сръбско-българските противоречия.

В Сърбия обаче никои не желае да се вслуша в такива съвети. Сръбските управляващи кръгове, ръководени от великодържавнически стремежи за разширение на териториите си за сметка на българските земи, търсят разбирателство с Гърция и Румъния против България. С писмо от 20 декември 1912 г. Н. Пашич инструктира сръбския пратеник в Букурещ Ристич да потърси подкрепата на Румъния при бъдещото разпределение на териториите в Македония. На 11 януари 1913 г. при срещата си с Таке Йонеску в Лондон Ст. Новаковић официално поставя въпроса за съгласуване на сръбските и румънските действия против България.

Сръбската преса усилено разпалва шовинистичните настроения и призовава към война с България. Всички сръбски вестници единодушно предупреждават правителството си да не отстъпва онова, което вече е в сръбски ръце. *„Що смо узели, наше је“* - това е фразата, която служи за оправдание на сръбските претенции. Вестниците съветват правителството да води същата национална политика, каквато водело сръбското войнство, т. е. запазване за Сърбия на това, което са окупирали сръбските войски. А един от сръбските официози по това време в., *„Балкан”*, декларира: *„Единственото условие, при което Сърбия може да остане и по-нататък искрен и решителен съюзник, това е: България изобщо да не помисля за териториите западно от Струма.”*

За настроенията в сръбското общество, далеч още преди да е завършила Балканската война, говори и един рапорт от 28 декември 1912 г. на българския пълномощен министър в Белград Андрей Тошев до министър-председателя на България. В рапорта той съобщава: *„За да видите какво е настроението в уж по-трезвите кръгове на Сърбия, Ви съобщавам това, което чух от професор Цвийч. Той ми заяви, че Сърбия ще предизвика по-скоро нова, по-страшна война, отколкото да отстъпи доброволно от окупираните територии в Македония. А ако Пашич и кралят направят отстъпки, много скъпо ще платят за това.”*

Разбира се нито Пашич, нито сръбският крал имат намерение да правят отстъпки и на 1 февруари 1913 г. сръбското правителство с нота до българското правителство поставя официално въпроса за ревизия на договора. Последвалото я обширно писмо- инструкция до всички дипломатически представители на Сърбия в столиците на Великите сили и в София, Букурещ и Атина е още едно доказателство за това, че политиката на Сърбия към Македония не се основава на аргументи от исторически и етнически характер. В писмото-инструкция искането на Сърбия за основно ревизиране на договора от 13 март 1912 г. се обосновава с това, че България е изпратила цялата си армия в Тракия, а сръбската армия сама е разгромила турските сили в Македония. Този факт, както и невъзможността Сърбия да излезе на Адриатика, според сръбското правителство е предостатъчно основание Сърбия да получи територии извън договора.

На 31 март 1913 г. българското правителство категорично отхвърля сръбските искания за ревизия. В отговора на сръбската нота от 1 февруари се изтъква, че Сърбия не е направила нищо извън това, което тя е задължена да направи по договора, военната конвенция и нейните приложения.

След падането на Одрин (13 март 1913 г.) съюзниците на България заработват още по-усърдно за изграждане на антибългарската коалиция. Сръбското правителство известява силите от Съглашението, че Сърбия, дори да изгуби симпатиите на целия свят, е решена да задържи всички територии в Македония, които е окупирала сръбската войска, и че ще ускори сръбско-гръцките преговори за съюз срещу България.

При така стеклите се обстоятелства руската дипломация, която създава Балканския съюз и смята да го използува в подготвящата се световна война, се намира в деликатно положение. Не се осъществяват нейните надежди, че в ролята си на арбитър в сръбско-българския спор Русия ще укрепи своето влияние на Балканите. Всяко решение в полза на една от страните би означавало да изгуби симпатиите на другата. Поради това руското правителство избягва арбитража и настоява балканските държави сами да се споразумеят по спорните въпроси, за да се предотврати една братоубийствена война.

Балканските държави обаче продължават да правят стъпки, които ги приближават към военния конфликт. На 22 април 1913 г. гръцкият външен министър Коромилас и пълномощният министър на Сърбия в Атина М. Бошкович подписват протокол и решение правителствата на Сърбия и Гърция в срок от 20 дни да сключат и подпишат договор за приятелство и отбранителен съюз. Според постигнатите спогодби границите между Сърбия и Гърция и техните граници с България трябвало да се основават върху принципа на действителната окупация. В случай на конфликт двете страни се задължават да не допуснат промяна на тези граници и да воюват заедно срещу България. Гърция гарантира на Сърбия свободно ползуване на солунското пристанище в срок от 50 години. На 1 май 1913 г. е сключена и военна конвенция между Сърбия и Гърция, която на 19 май е заменена от друга военна конвенция. Чл. 6 от тази конвенция съдържа съставения от генералните щабове на двете войски оперативен план за война срещу България.

За военно нахлуване в България започват да мислят и в трета балканска страна - Румъния. Румънските политически кръгове изразяват недоволство от решенията на Петербургската конференция, на която румънският неутралитет по време на Балканската война е възнаграден с предоставянето на българския град Силистра на Румъния и открито заявяват, че *„въпросът за добруджанската граница не е още решен"*.

От своя страна Турция също чака удобен момент, за да си възвърне отново Източна Тракия.

Обръчът около България все повече се затяга. На 13 май 1913 г. сръбското правителство отправя втора нота, с която още по-настоятелно иска от българското правителство ревизия на съюзническия договор.

Същия ден Н. Пашич изпраща лично писмо до руския външен министър Сазонов, в което изтъква истинските причини поради които Сърбия иска ревизия на договора. Равновесието, което е главното условие за мирното и правилното развитие на отношенията между балканските държави, е нарушено в такива размери, че България получава хегемония над всички балкански

страни. „*Поради това,* заключава Пашич, *ние не можем да напуснем Велес, Битоля, Охрид и пр. Нашите искания са такива и ние няма защо да ги крием.*"

На 15 май 1913 г. Н. Пашич официално заявява в сръбската скупщина, че сръбско-българският договор вече не съществува, че той е ревизиран от хода на събитията. А Спалайкович, сръбски пълномощен министър в България, в разговор с френския военен аташе в София заявява: „*Няма да излезем от Македония, ние сме готови да воюваме.*"

На 19 май 1913 г., само два дни след подписването на Лондонския мирен договор, е публикуван сръбско-гръцкият договор насочен срещу България. Сръбската и гръцката армия са изцяло съсредоточени по стратегическите места и готови за война. Започва прехвърлянето и на българските войски от Тракия.

Така съюзниците, за да запазят окупираните области в Македония, умело и системно провокират България към война. На 8 юни 1913 г. за пореден път сръбското правителство ултимативно иска от България да се съгласи на ревизия на договора, в противен случай Сърбия ще обяви анексиране на окупираните области в Македония.

Отговорът на българското правителство е, че не може и дума да става за ревизия на договора, с която да се узаконят сръбските претенции в Македония. Това са и последните дипломатически контакти между двете правителства преди избухването на Междусъюзническата война. България не може да се съгласи с постоянно увеличаващите се сръбски и гръцки искания и доброволно да отстъпи на „съюзниците" си две трети от Македония с около един милион свои сънародници.

Съпротива против сръбската и гръцката окупация на Македония. Още със стъпването си на македонска земя сръбските и гръцките власти изразяват неприязън към българското население. Сърбите и гърците, се казва в Карнегиевата анкета, хранеха илюзия, която скоро се изпари пред действителността. Сръбският, както и гръцкият войник твърдо и наивно вярваха, че в Македония ще срещнат свои съотечественици, хора говорещи на техния език, викащи „*живио*" или „*зито*", но вместо такива, те намериха хора, говорещи на друг език, които викаха „*ура*".

Навсякъде сръбските и гръцките офицери и войници задават въпроса: „*Какви сте вие?*", на който следва един и същ отговор: „*Българи!*" Въпреки това, отбелязва Карнегиевата анкета, убеждението им, че Македония трябва да стане тяхна ни най-малко не се разколебава.

Ето защо, в пълен разрез с договорните задължения, съюзниците бързат да закрият българските национални институции и да създадат свои организационни структури в Македония, докато българската армия, македоно-одринското опълчение и четите на ВМОРО воюват срещу основните турски сили в Тракия.

На 15 октомври 1912 г. сръбското правителство със специална наредба, разделя заетата от сръбските войски територия в Македония на 4 окръга: Кумановски, Скопски, Тетовски и Дебърски. В тази наредба то третира не

Васка Зойчева, 7-годишна, на която сръбският престолонаследник Александър удря шамар на 14 октомври 1912 г. при камения мост в Скопие, защото на въпроса му: Каква е по народност, отговорила - „българка“!

само т. нар.„спорна зона“ като собствена територия. Към Кумановски окръг е включена Кратовска, а към Скопски - Велешка околия, чиито райони влизат в„безспорната зона“ на сръбско-българския съюзен договор от 13 март 1912 г. В окръга са включени околиите, Неготинска, Гавгелийска и Дойранска, въпреки че последната е освободена и държана от българските войски и административно се води към Кукушки окръг.

Подобно незачитане на договорните отношения с България и пренебрежение към чувството за национална принадлежност на местното население демонстрират и гръцките войски, които заемат поголяма част от Южна Македония. След като на 27 октомври 1912 г. гръцките дивизии влизат в Солун само няколко часа преди частите на 7-ма Рилска дивизия, в хода на преговорите по сключване на първото примирие гръцката дипломация прави опити да наложи оттеглянето на българския гарнизон от града. Освен това гръцкото правителство предявява неоправдани претенции към някои околии от Драмски, Серски, Кукушки и Солунски окръг, въпреки че съгласно договореностите с Българското главно командуване всички области на изток от Вардар остават под българско военно управление. Умишлените провокации и инцидентите в тези райони не закъсняват.

Още в края на октомври 1912 г. по взаимно съгласие, сръбските и гръцките власти започват да обезоръжават четите на ВМОРО и населението в Македония и систематически, с растящо постоянство да преследват всички, които се изявяват като българи. В началото на ноември 1912 г. сръбските и гръцките власти издават официални наредби, с които предупреждават революционните дейци и четите да напуснат в срок от 24 часа териториите,

окупирани от Сърбия и Гърция. Из всички селища революционните чети са обявени извън законите. Започва тяхното преследване и масови арести.

В Битоля с измама е арестувана цялата чета на М. Гюрлуков, която трябва да бъде унищожена. Тя се спасява по една случайност, след застъпничеството на чуждите консули в града. В Охрид е арестувана четата на П. Чаулев и е освободена, когато целият град се вдига в нейна защита. За унищожаването на Кумановската чета е издадена специална заповед. В нея се казва: *„Който и да намери войводата Кръстьо Лазаров и където и да го намери, да го застреля. Същото се отнася и до всички негови четници."*

Гръцките власти арестуват войводата Христо Аргиров-Чауша и няколко негови четници. Те пленяват и четата на Кр. Льондев, наброяваща 42 четника. Във Воденско по чудо се спасяват войводите Дякон Евстатий и Григор Джинджифилов.

След тези действия на сръбските и гръцките окупационни власти, понататъшното оставане на революционните чети в Македония става невъзможно. По-голяма част от тях се прехвърлят на изток при българските войски, а само малки групи четници остават нелегални в своите райони. Сръбските и гръцките власти обаче толкова се страхуват от четите на ВМОРО, че най-енергично настояват пред българското командуване последните да бъдат отстранени от Източна Македония - районите освободени от българските войски. За да не се създават „усложнения със съюзниците", през януари 1913 г. българското командуване изпраща всички чети на организацията в Тракия, където образуват три допълнителни дружини на Македоно-одринското опълчение (Костурска, Воденска и Щипска). Така в началото на 1913 г. българското население във Вардарска и Егейска Македония е лишено от своите революционни кадри, които защитават неговите народностни, културни и политически права.

Друга прицелна точка на сръбските и гръцките власти са учителите и свещениците. Всички български училища са затворени и пособията им конфискувани, а от учителите се иска да подписват декларации, че са сърби или гърци, ако желаят да останат да живеят по родните си места. На свещениците е заявено, че могат да останат в енориите си, само ако публично се откажат от Екзархията и се подчинят на сръбската църква, съответно на гръцката Патриаршия. На търговците и занаятчиите е забранено да упражняват своите професии, докато не променят народността си. Тези от учителите, свещениците и търговците, които отказват да сторят това, са обвинени във водене на политическа пропаганда. Всеки обвинен в подобно престъпление трябвало да бяга в България, за да се спасява. В противен случай той ставал жертва на насилието.

Дейците на ВМОРО много рано усещат заплахата за националното бъдеще на Македония. Още в края на октомври 1912 г. ЦК на ВМОРО свиква спешно съвещание в Солун, на което присъствуват революционни дейци от цяла Македония. Тодор Александров е натоварен със задачата да замине за

София и да осведоми българското правителство за действията на съюзниците в Македония, които представляват реална заплаха за българските национални интереси. Отговорът на министър-председателя е много успокоителен. въпреки това на 4 ноември 1912 г. ЦК на ВМОРО публикува във в. „Беломорец" декларация, в която е изложено становището на организацията за разрешаването на македонския въпрос в този момент. *„Всички македонски българи,* се казва в декларацията, *поддържат с пълно единодушие и с най-голяма енергия целокупна Македония в определените от българите (етнически) да бъде изцяло обединена с българското царство.*

Ако не е възможно да се реализира тази най-справедлива и най-подходяща за националните български интереси формула, тогава да се остави Македония неделима...

Против едно разпокъсване на Македония, откъдето и да се проектира то, македонските българи най-енергично и най-решително ще се противопоставят с всички свои сили."

Ясната позиция на ВМОРО за бъдещето на Македония, за нейният етнически състав, както и категоричното предупреждение към Сърбия и Гърция, че *„за сметка на нашето българско тяло друг не може да се увеличава"*, никак не допада на гръцките и сръбските окупационни власти. На 1 декември 1912 г. по личното нареждане на княз Константин печатните органи на ВМОРО вестниците „България" и „Беломорец", които печатат материали в посочения дух, са конфискувани и забранени. С това се слага край на легалните действия на ВМОРО в защита на българските национални интереси.

В същото време сръбските и гръцките власти започват системни убийства на изявени българи - учители, свещеници, революционни дейци. От октомври 1912 г. до юни 1913 г. те извършват 67 политически убийства, главно на дейци на ВМОРО. Убити са учителят Анастас Лютвиев от Прилеп, леринският войвода Кръстьо Леонитиев, битолският районен войвода Петър Облекчето, ресенският войвода Николай Стефанов и неговият помощник Богоя Николов, костурският войвода Атанас Кършинов, негованският свещеник Кирил и др.

Поведението на сръбските и гръцките власти става причина от всички краища на окупираните македонски територии да бъдат изпратени обширни изложения до българското правителство, до Екзархията, до Върховното командуване на българската войска, до цар Фердинанд. Такива изложения изпращат скопският митрополит Неофит, велешкият митрополит Мелетий, охридският митрополит Борис. С писма до министър-председателя на България се обръщат и ръководството на Скопския революционен окръг (в края на ноември 1912 г.), битолското българско гражданство (на 22 януари 1913 г.), българите от Енидже Вардар и околията му, българите от Леринско, Кайларско, Костурско, Преспанско, Воденско, Солунско и пр. В тях най-подробно се изброяват противобългарските действия на сръбските и гръцките войски в Македония, които не се държат като съюзници и освободители, а като завоеватели. Изразява се също и основателна тревога за бъдещето на българското население в този край. В почти всички изложения се отправя

апел към българското правителство и царя да направят всичко възможно за запазване цялостта на българското отечество. *„Българите в Скопския край*, се казва в едно от изложенията, *които са дали толкова много скъпи жертви, са готови и за нови, за постигането на националния идеал - присъединяването на всички българи към Царство България.*"

В същият дух е и обширното изложение на ЦК на ВМОРО до министър-председателя на България от януари 1913 г. В него, след като се разглежда създалото се опасно положение в Македония се казва: *„В своята борба революционната организация преследваше пряко или чрез автономния етап политическо обединение на всички българи. Така че автономното начало беше средство да се спаси целостта на Македония... Затова ЦК на ВМОРО настоява българското правителство да положи всички усилия да се присъединят всички български покрайнини към българската държава..., защото не стане ли това, оставят ли се българските земи под сръбско и гръцко владичество, населението в тях, подложено на насилствено посърбяване и погърчаване, ще бъде принудено отново да поеме борба за своето освобождение."*

Още по-тревожно и несигурно, с оглед на българските национални интереси, става положението в Македония след прекъсването на преговорите за мир в Лондон през януари 1913 г. и възобновяването на военните действия в Тракия. Докато българската армия и Македоно-одринското опълчение водят тежки боеве с турските войски при Одрин, Шаркьой и Булаир за общите съюзнически интереси, сърби и гърци не се спират пред нищо, за да затвърдят окупационния си режим в Македония. Те изоставят всякаква търпимост към българите в областта и открито заявяват, че няма да напуснат окупираните от тях български територии. Започват да преименуват населените места и улиците по градовете, променят и имената на хората. Прогонват или физически унищожават българската интелигенция. Разрушават обществено-народностната структура и организация на българското население - българските общини, църковно-училищните настоятелства, еснафските сдружения.

Все по-ясно става, както посочва в своя меморандум от 19 април 1913 г. до руския император Николай II скопския митрополит Неофит, *„че за окупираните от сръбските войски места в Македония войната не е освободителна, а обратно тя носи нов вид робство по-тежко и много по-грозно от турското, чието управление поне не посягаше открито на народността"*.

От началото на 1913 г. съюзниците на България започват да организират и своя„официална" власт в Македония: назначават окръжни, околийски и общински управители, селски кметове и съдебни органи. Тези длъжности се поверяват на Великосръбски и Великогръцки националности или на местни сърбомани и гръкомани. Организирани в чужда земя, сред дълбоко враждебно население, всички звена на тази администрация започват да изпълняват военно-полицейски, репресивни и асимилаторски функции по отношение на окупираното българско население.

Грубата завоевателна политика на сърби и гърци още от самото си начало предизвиква остра съпротива от страна на българите в Македония. Дълго

време обаче, за да не се „дразнят съюзниците", българското правителство не позволява на ВМОРО да се противопоставя на сръбските и гръцките антибългарски действия в Македония. Едва през април 1913 г., когато за всички става ясно, че Сърбия и Гърция нямат намерение да се съобразяват със съюзническите договори, Главното командуване на българската армия разрешава на ВМОРО да изпрати засилени разузнавателни отряди в окупираните от сърбите и гърците райони със задача да установят точно какво вършат „съюзниците" и да организират населението за противодействие. В тила на гърците влизат 9 чети с общ състав 73 души, а в тила на сърбите - 21 чети със 135 души, между които и 7 професионални разузнавачи от редовната армия. Те влизат във връзка със селските и градски ръководства или с членове на ВМОРО, останали по местата си, и узнават не само за извършените зверства над българското население, но и за активната подготовка на сърби и гърци за война срещу България.

ВМОРО възобновява своята дейност в окупираните от сръбските и гръцките войски части на Македония. Из всички райони са създадени местни въоръжени чети, които имат десетки сблъсквания с редовните сръбски и гръцки войски и с контрачетите. В Костурско действуват четите на В. Чекаларов, Ив. Попов и Хр. Цветков, в Битолски район - на Славчо Пирчев и Милан Матов, в Щипски район и Св. Николско - на Димитър Недков, в Скопски район - на Велико Мандарчев, в Охридски - на П. Чаулев и Смиле Войданов (със 189 четници), в Тетовски и Гостиварски - на Никола Попов, в Крушевски - на М. Стойчев, в Тиквешки - на Тодор Стоянов, в Ресенски - на Кр. Трайков, в Кратовски - на Дончо Ангелов, в Кумановски - на Кр. Лазаров, в Кичевски - на Янаки Янев, във Воденски - на Йордан Лазаров, Дякон Евстатий и Глигор Джинджифилов, в Леринско - на Никола Кръстев, Павел Христов и Марко Иванов, в Кочански - на Симеон Георгиев, в Гевгелийски, Гюменджийски и Ениджевардарски - на Михаил Странджата, Ичко Бойчев и Коста Христов-Попето, в Прилепски - на М. Гюрлуков, във Велешки - на Крум Зографов и Петър Карамфилов, в Солунски - на Георги Мончев, в Лагадински - на Михаил Думбалаков.

Дейността на тези чети е в пряка връзка с разузнавателните пунктове, които ВМОРО създава в Македония. Такива пунктове са организирани в Кукуш с началник Г. Мончев, в Дойран - Аргир Манасиев, в Струмица - Хр. Чернопеев, в Радовиш - Димитър Недков, в Кочани - Захари Новев. Всички разузнавателни пунктове и дейността на четите в тила на сръбските войски се ръководят от създадения в Щип център с началник Тодор Александров. Всички войводи, четници, куриери, както и началниците на разузнавателните пунктове, според една инструкция на ВМОРО от това време, се считат за органи на Македоно-одринското опълчение. Главната задача на всички дейци на организацията, се изтъква в инструкцията, е да организират населението и да го подготвят за участие в борбата за освобождаване на Македония и целокупното ѝ обединение с България.

В навечерието на Междусъюзническата война четите на ВМОРО увеличават числения си състав. Към тях се присъединяват застрашените от арест

българи и много младежи, които окупационните власти искат да мобилизират в своята редовна армия. Четите извършват редица атентати и водят многобройни сражения със сръбските и гръцките войски и контрачетите. На 17 май 1913 г. сръбският в. „Пиемонт" съобщава за сблъскване между сръбските войници и българска чета във Велешко. Сред няколко дни същият вестник информира, че на 23 май сръбските войски заловили 8 души български четници в околностите на Скопие в момент, когато се опитвали да извършат атентат по железопътната линия.

Съобщения за сражения между чети на организацията и сръбските войски при Кичево, в Скопско и на други места се появяват и в българската преса. Софийският вестник „Мир" пише за кръвопролитното сражение между българска чета и сръбските войски станало на 13 юни при с. Злетово, Щипско, при което са убити 20 български селяни, а селото е изгорено от сръбските войски. Опожарени са и селата Ратовище, Бучища, Руйновци и др.

На 23 май 1913 г. при инцидент край гр. Св. Никола, почти на демаркационната линия, четата на кумановския войвода Кръстю Лазаров попада на сръбски офицер, който при опит за отбрана пада убит. В неговия джоб е намерен за първи път известният Манифест на сръбския крал Петър, призоваващ своята войска да воюва заедно с гръцката армия срещу България, която застрашавала сръбските и гръцките завоевания в Македония.

Още същия ден заловеният манифест е предаден на българския военен комендант на Щип, който веднага го препраща в София. Българското правителство и Главното командуване на армията обаче изразяват съмнение в автентичността на документа и стигат до „извода", че „Манифеста" е дело на ВМОРО, с който се цели България незабавно да влезе във война със съюзниците. По-късно се разбира, че Манифестът е автентичен, но и без неговото ранно залавяне развоят на събитията води към война.

В тази напрегната обстановка в дните след подписването на Лондонския мирен договор и последвалото огласяване на сръбско-гръцкият договор насочен срещу България, ВМОРО смята за свой дълг да напомни на света какви са нейните цели и в името на какви идеали населението в Македония е понесло толкова много жертви и страдания. Както е известно, в навечерието на Балканската война ВМОРО изоставя идеята за автономия на Македония, вярвайки че е настъпил моментът за обединение на българския народ. С цялата си дейност по време на войната и в десетките изложения, меморандуми и апели до българското правителство, до Великите сили и световното обществено мнение ВМОРО, от името на българското население в Македония, твърдо отстоява обединителния идеал. На 26 май 1913 г., когато подготовката за нова война на Балканите е в разгара си, представители на македонската емиграция връчват обширен меморандум на българското правителство от името на населението в Македония. В него се казва, че *„македонските българи твърдо вярват и се надяват, че България не ще допусне ампутация върху народния организъм"*. Друга подобна декларация Задграничното представителство на ВМОРО изпраща на 5 юни 1913 г. до българското правителство и

до правителствата на Великите сили. В нея се заявява, че ако не бъде разрешен македонският въпрос съгласно с желанието на населението в Македония - обединение с България, организацията ще продължи борбата си.

Последното обръщение, което ЦК на ВМОРО отправя в самото навечерие на Междусъюзническата война, е до всички членове на организацията в Македония. На 12 юни 1913 г. Централният комитет ги призовава да изпълнят своя дълг за довеждане до благополучен край на предстоящата освободителна война със Сърбия и Гърция. Апелът завършва с думите: *„Да живее целокупна България! Довиждане в свободните български градове Скопие, Битоля и Солун."*

Междусъюзническата война. Макар че България е обкръжена отвсякъде с неприятели, на 16 срещу 17 юни 1913 г. цар Фердинанд чрез помощник-главнокомандуващия ген. М. Савов дава заповед на II и IV българска армия да нанесат един„сплашващ" удар срещу сръбските и гръцките позиции. Сърби и гърци обаче точно това чакат. Те използуват инцидента за война. Така започва Междусъюзническата война, в която по-късно се включват Румъния (на 28 юни) и Турция (30 юни) и която от война между бивши съюзници прераства във война на всички балкански държави (без Албания) срещу България.

Сърбия, Черна гора и Гърция разполагат в Македония с около 510-хилядна армия. Почти цялата сръбска войска - 8 от всичко 11 дивизии с 290 000 души и 17 000 черногорци, е в Македония и само 3 дивизии с около 60 000 души - на старата сръбско-българска граница. Гръцката армия е над 200 000 души. На съюзническите сили в Македония България противопоставя IV армия с около 150 000 души срещу сърбите и черногорците и II армия с около 130 000 души срещу гърците. Първа, трета и пета български армии са съсредоточени по старата сръбско-българска граница. Тези цифри говорят за едно внушително

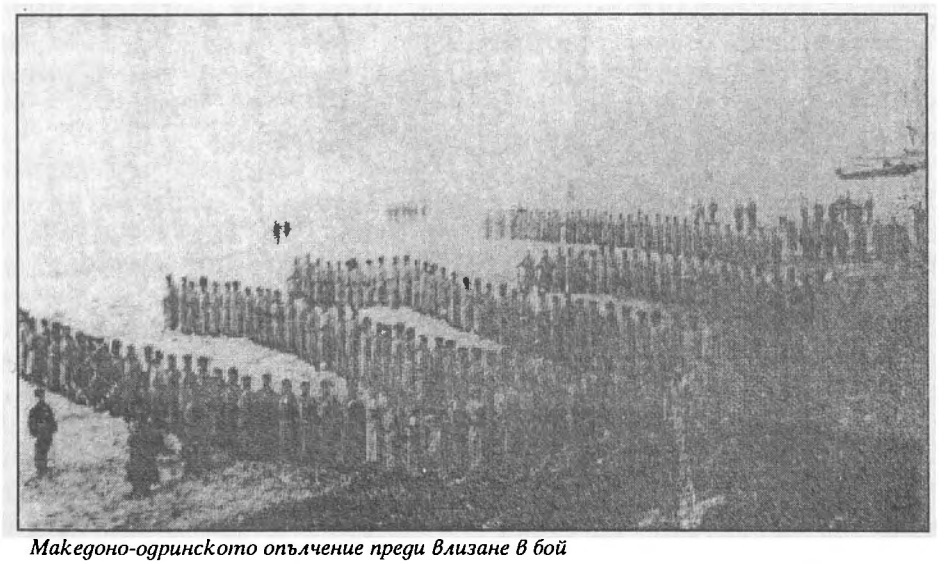

Македоно-одринското опълчение преди влизане в бой

числено превъзходство на съюзническите армии над българските войски по фронтовете в Македония. Още по-неблагоприятно за България става това съотношение на силите в края на юни, когато във войната се включват Румъния и Турция съответно с по 437 000 и 255 000 души войска.

При това разпределение на силите в полза на антибългарската коалиция изходът от войната изглежда предопределен. Сръбският и гръцкият монарх се готвят да диктуват условията на мира в София. Техните армии се възползуват от заповедта на Българското главно командуване, което спира настъплението на II и IV българска армия и преминават в решително контранастъпление. Гръцките войски завземат Кукуш, Лахна и Солун и напредват на север по долината на р. Струма. Сръбската армия настъпва по посока на Кочани и Царево село. От север нахлуват румънските войски, които не срещат съпротива и достигат на 12 км от София. В Източна Тракия турските войски без бой заемат Лозенградско, Одринско и Димотишко.

В този критичен за съдбата на България момент българският войник показва чудеса от героизъм и спасява родината си. След кръвопролитни боеве при р. Брегалница и на Калиманското плато IV армия, в чиито състав действуват и 15-те дружини на Македоно-одринското опълчение, разбива сръбските войски. На 16 юли II българска армия обкръжава цялата гръцка армия в Кресненското дефиле и само бързата реакция на гръцката дипломация, която ускорява сключването на примирие в Букурещ, я спасява от пълно унищожение.

Така без да е победена военно България, която по думите на началник-щаба на МОО майор П. Дървингов *„се хвърли в борбата така, както се хвърля майката, когато вижда своята рожба сграбчена и удушвана от диви зверове"*, е принудена да капитулира.

Тиквешкото въстание. Конфликтът между българското население и сръбските окупаторски власти възникват още в края на октомври 1912 г. Недоволството на българите в Тиквешко, че вместо български войски там се появяват сръбски, е толкова силно, че сръбските офицери започват ежедневно да правят декларации, че те са временно тук и са влезли в моя край като съюзници на България.

В началото на декември 1912 г. обаче сръбският комендант на Кавадарци, събира българските първенци и им заявява , че съобразно сръбските закони , досегашното българско общинско управление се освобождава и до назначаването на общинска тричленна комисия от сърби, той лично ще управлява града. Съобщава им също, че българските училища се закриват и на тяхно място ще бъдат открити сръбски. На протеста, че това е нечувано посегателство върху националната чест , достойнство и права на българското население, сръбският комендант отговаря: *„Вие сте стари сърби. Българите ви асимилираха. Сега, когато ние сме тук, ще си бъдете отново сърби*

Ако не се съобразявате с това, което ви казвам, ще ви избия всички."

Българското общинско ръководство, дейците на ВМОРО и учителите на 11 януари 1913 г. отправят изложение до Главното командване на българската армия и до окръжния управител на Щип Н. Спространов, с което

настояват българското правителство незабавно да се застъпи за правата на българите в Тиквешко. ЦК на ВМОРО изпраща тайно в Кавадарци П. Чаулев, който се среща с най-видните българи в града, повечето активни членове на околийския и градски комитет на ВМОРО. Тайно събрание се провежда в дома на Йовчо Шкартов, на което открито се говори, че сръбските войски са донесли ново робство на българите в Тиквешко. П. Чулев заявява, че това което става тук, сръбските окупатори го вършат навсякъде, където са влезли в Македония. Нещо повече. Те твърдят, че в Македония няма българи и че докъдето са влезли техни войски, ще бъде сръбско. България никога няма да позволи това, заключава П. Чаулев.

При това положение, дейците на ВМОРО в Кавадарци категорично заявяват, че първото въстание срещу сръбските окупатори ще избухне именно тук, в Тиквешко, и решават подготовката да започне незабавно. На войводите Д. Лазаров и М. Шкартов събранието възлага тайно да обиколят организационните комитети, да подготвят въстанически чети, главно от легалната милиция, и да осигурят достатъчно оръжие там, където не достига.

През април и май 1913 г., когато ЦК на ВМОРО взема решение за активна дейност в тила на сръбските и гръцките войски в Македония, организацията в Тиквешко е готова за въстанически действия срещу сръбските окупатори. На 26 май 1913 г. ЦК на ВМОРО уведомява с окръжно № 57 околийското ръководство в Кавадарци, че към Тиквешко се придвижват четите на П. Чаулев, П. Карамфилов, М. Гюрлуков, М. Иванов и В. Чакаларов. Малко по-късно към района се отправя и четата на Хр. Чернопеев.

Получавайки окръжното на ЦК на ВМОРО, околийското ръководство свиква тайно събрание с с. Бегнище на 29 и 30 май 1913 г., на което присъстват дейците на ВМОРО от този край. След обстойни разисквания и одобрение на плана за въстание, за ръководство на въстанието е избран революционен щаб, в който влизат: М. Шкартов, Д. Лазаров, Лазо Бански, Хр. Михов, К. Сеизов, Тасе Мурджев, Тодор Камчев, Пано Измирлиев, Мельо Янев, Тодор Мицев, Григор Линин, Евтим Монев, Васил Саздов, Диме Пенджуров, Тасе Божков, Трайчо Трушията, Гошо Голев, Йованчо Шошев, Милан Атанасов и Милан Ацев. В щаба на въстанието влизат и всички войводи на ВМОРО, които пристигат на помощ на Тиквешко.

На 13 юни 1913 г. щабът на въстанието провежда второ съвещание в с. Ваташа. Войводският съвет решава щом се получи известие, че българските войски тръгнат от Щип, Радовиш и Струмица, създадените въстанически чети ще се вдигнат на масово въстание в Тиквешко като ударят в гръб сръбските войски, окопали се по десния бряг на Вардар и по височините на селата Пепелище и Мушанци.

Четата на Д. Лазаров обаче е открита от сръбските войски на 15 юни в с. Ваташа, където започва и сражение. Сръбските войски нападат и Неготино, но са прогонени от четите на ВМОРО. През следващите дни въстаниците водят ожесточени боеве със сръбските войски и четите на „Черната ръка", които идват на помощ на войските.

На 19 юни сръбските войски са напълно разбити и отстъпват към Велес.

Кавадарци е освободен от въстаниците. Над града се развяват български национални и революционни знамена. На 20 юни се провежда тържествено събрание на цялото гражданство. Приветствайки освобождението на Кавадарци, всички войводи заявяват, че скоро цяла Македония със Скопие, Охрид и Солун ще бъде свободна. Събранието избира временно българско правителство начело с 12 души видни дейци на ВМОРО от града и околията.

Първата работа на въстаниците е да заемат позиция за отбрана на освободените райони. Прегрупираните сръбски войски настъпват от няколко страни, но атаките им са разбити от въстаниците. На 22 юни на помощ на тиквешани пристигат четите на Хр. Чернопеев, П. Чаулев, М. Гюрлуков и В. Чекаларов, които веднага се включват в боя срещу сръбските войски и контрачетите на „Черната ръка".

За бързо потушаване на въстанието сръбското главно командване насочва повече от 30 хилядна армия срещу въстаналите българи. Положението става критично, когато сръбската армия започва масово да изгаря българските села, а селяните побягват към столицата на въстанието - Кавадарци.

Ожесточени боеве се водят по височините на с. Палинура и от р. Черна до р. Луда Мара. Всички опити на сръбските войски да разпръснат въстаниците в продължение на една седмица остават неуспешни. На позициите, както пише един очевидец, е цялото мъжко население, както и много жени и деца.

Въстаниците държат позициите си до 24 юни, като очакват пристигането на българските войски, които са само на 15 км от града. На 23 юни щабът на въстанието отправя чрез Хр. Чернопеев апел до българското главно командване незабавно да изпрати помощ на въстаниците, защото в противен случай въстаналото население ще бъде изтребено от сръбските войски.

Главното командване нарежда обаче четите да се оттеглят, тъй като военните действия се отдалечават на изток. Войводите не се подчиняват и решават да се сражават докато населението се оттегли в планините. Вечерта на 24 юни въстаниците организирано напускат позициите си, а сръбските войски настъпват към Кавадарци. Цялото градско население и бежанците от изгорените села изоставят къщи, дюкяни, стока и покъщнина и побягват към планинските села. По улиците на Кавадарци се водят боеве през цялата нощ срещу 25 юни, докато мирното население се оттегли далеч в планината. Рано в зори, с ариергардни боеве се изтеглят и четите и милицията на ВМОРО към с. Бегнище.

След отстъплението на въстаниците, сръбските войски разграбват и опожаряват града. Ограбени и изгорени до основи са над 60 дюкяна и богати български къщи. Заловените 24 души българи, които не успяват да избягат, са убити на място. В Неготино от 800 къщи и дюкяна 750 са ограбени и опожарени. .

На 27 юни в планината над с. Конопище щабът на въстанието решава мирните, невъоръжени хора да се върнат по домовете си.

Същи ден сръбският комендант в Кавадарци изпраща свещеник Гр. х.

Йорданов от с. Ваташа да съобщи на забягналото население да се върне по домовете си, тъй като сръбският крал гарантирал живота и имота на всички провинили се.

В продължение на три дни населението се завръща по домовете си. Гаранциите на сръбския крал обаче са заменени с масови арести и разстрели на предаващи се мирни българи. В с. Моклища са убити 18 души, когато се прибирали по къщите си.

Други 19 души българи без оръжие са разстреляни до с. Корешница. В с. Рибарци са застреляни 16 души. В Кавадарци са арестувани и завързани на колове повече от 150 души. *„Те стояха така около 30 часа,* пише Гр. Варналиев, *като не можеха да пият дори вода, ако някой не им поднесе до устата. Всички бяха избити на 50 метра извън града. Само на близките на Тасе Божков бе позволено да го вдигнат и погребат. Другите останаха да лежат на нивата , където бяха убити. Никой не смееше да ги опее, оплаче или да запали свещ“* - заключва Варналиев.

На 12 юли Петровден (имен ден на краля) цялото гражданство е принудено да присъства на молебен за краля. Пред събраните българи сръбският окръжен управител заявява, че *„тук в Сърбия може да живее само оня, който е„прави“ сърбин и който мисли и работи като„истински сърбин“.„Тези думи,* пише Гр. Варналиев, *паднаха като камък в душите на присъстващите, защото още се вършеха палежи, грабежи и убийства. Кръвта на убитите в града не бе още засъхнала по тревата.“*

В тази атмосфера на 20 юли 1913 г. сръбските власти събират на митинг гражданите на Кавадарци. В речта си сръбският окръжен началник заявява, че населението на Кавадарци от памтивека е сръбско, но е било принудено от ВМОРО да се българее. Сега, тук е Сърбия и българи не може да има. Оградено от всички страни от сръбска войска, жандарми и четите на „Черната ръка”, гражданите на Кавадарци „гласуват“ декларация, прочетена от сръбският комендант, с която „доброволно“ се отказват от българската си народност и се обявяват за „сърби”.

Тази позорна за човешкия род процедура, сърби и гърци прилагат над българското население из всички села и градове във Вардарска и Егейска Македония през 1912-1913 г.

По време на въстанието и непосредствено след него, българското население във въстаналите селища дава големи човешки и материални жертви. В Кавадарци са убити 363 души, в Неготино - 230, в с. Ваташа - 40 души и в десетки села по няколко души, обвинени за участие във въстанието. Повече от 2 700 българи в Тиквешко са арестувани, жестоко инквизирани и хвърлени в сръбските затвори.

Въстанието в Тиквешко е първият масов въоръжен опит на българите в този героичен край да не допуснат установяването на сръбско робство. То е организирано от ВМОРО, но е дело преди всичко на родолюбивите българи от моя край.

Теророт на окупаторите. За да сплашат населението и да осуетят евентуално избухване на въстания и в други райони в тила на своите войски, в

навечерието и по време на Междусъюзническата война сръбските и гръцките власти извършват редица убийства, масови арести и терор над българското население из цяла Вардарска и Беломорска Македония. Така например в битолските села са арестувани и хвърлени в затвора всички български първенци, около 700 души, а в Битоля са задържани над 1000 души видни българи. След тежки физически и морални изтезания една част от тях подписват декларации, че са „сърби" и са освободени. Тези, които отказват да подпишат такива декларации, са екстернирани в България.

Въпреки заплахите, че ще бъдат разстреляни ако не се обявят за сърби, българските учители в Битоля не изменят на българската си народност. Поради това те са арестувани и на 26 юли 1913 г. екстернирани в България. Ето техните имена: основни учители - Евтим Миладинов от Щип, главен учител в Битоля, Евтим П. Симеонов от Кичево, Благой Христов от Битоля, Траян Колев и Методи Бекъров от Прилеп, Христо Андреев от Битолско, Борис Белазелков от Прилеп, Тома Захов от Дойран и Георги Илиев от Битоля, Илия Димов от Битолско, Михаил Капиданчев от Воден, Стоян Андонов, Кръстю Атанасов от Битолско, Антон Кръстев от Дебърско, Славейко Стрезов от Дебър; класни учители в Битоля: Лазар Пунев от Гевгелийско - директор на девическа прогимназия, Никола Янашлиев от Дойран, Славейко Начев от Велес, Димитър Небреклиев от Прилеп, Иван Василев и Петър Киров от Кайларско, Георги Генчев от Битоля, Александър Маджаров от Охрид, Александър Развигоров от Щип - окръжен училищен инспектор, Ахил Минджов от Охрид - околийски училищен инспектор, Спиро Мирчев от Прилеп - секретар в митрополията, и други учители, свещеници и чиновници в митрополията.

Тези учители и свещеници сръбските власти най-брутално изгонват от родните им места, макар тогава да твърдят, че през 1912-1913 г. прогонили само *„агентите на българската пропаганда"*. Всички изгонени учители са родени именно в тези райони на Вардарска Македония, които попадат под сръбска окупация.

По същото време в Ресен и околията са арестувани над 500 души българи. Поради отказа им да подпишат декларация че са сърби, голяма част от тях са екстернирани в България.

Няколко дни преди да започне Междусъюзническата война под предлог, че се готви въстание, сръбските власти предприемат обезоръжителна акция в Прилеп. На публичен побой са подложени 48 българи от града и 146 от селата. Преди избухването на войната в града са арестувани 120 българи, а 16 български учители и учителки са екстернирани, защото отказват да се обявят за сърби.

В Скопие и Скопско също са извършени масови арести. В затвора са хвърлени около 200 души учители, свещеници, чиновници от митрополията и други заподозрени граждани. От тях 99 души са изпратени в затвора в Митровица. Освен тях са затворени над 300 души българи от селата. Всички са жестоко изтезавани. По същото време в Тетово са задържани над 200 души, в Куманово - около 400, в Крива паланка - около 100 души, някои от тях, които не могли да вървят, са избити от войниците по пътя за Куманово.

Същото е и във Велес. Българските учители от града и селата, свещениците и чиновниците от митрополията и около 200 граждани са затворени. На 18 юни извеждат свещеник Иван Аврамов и петима младежи от града и ги предават на„Черната ръка". След жестоки мъчения те са заклани и телата им хвърлени във Вардар. Подобни арести са извършени във всички селища на Вардарска Македония.

По същия начин хиляди българи са арестувани, убити или прогонени от гръцките власти от Беломорска Македония. Между 5 и 16 юни 1913 г. под предлог, че се готви въстание в гърба на гръцката армия, в Серско, властите арестуват над 1800 българи. В Леринско и Воденско картината е още по-страшна. Арестувани са около 5 хиляди души мъже и жени с обвинение, че са уговаряли въстание с войводите на ВМОРО. В Солунско гръцките власти арестуват повече от 1300 души. Тези, които оказват дори словесна съпротива, са убивани на място. Положението на арестуваните се усложнява, когато избухва войната между съюзниците. Повечето от тях и нови арестувани са откарани на островите в Бяло море. Тяхната съдба е повече от трагична. Една малка част успяват чрез съдействието на чуждите консули, главно руския в Солун, да издействуват разрешително да се приберат в България. Подобно на сръбските власти, и гръцките навсякъде принуждават населението да се обяви за гръцко.

В окупираните части на Вардарска Македония сръбските власти вземат мерки и за пълното изолиране на българските владици от външния свят. В навечерието на Междусъюзническата война владиците са истински пленници. Денят 17 юни е последният на пребиваването им в епархиите. На тази дата всички са арестувани и по-късно екстернирани.

Скопският митрополит Неофит е арестуван на 16 юни 1913 г. Няколко дни той се храни в затвора с хляб, който съседите с голям риск му хвърлят през прозореца. На 24 юни началникът на полицията съобщава на митрополита, че трябва веднага на тръгне за Солун, а оттам за България. Митрополитът отказва и заявява, че тук е по волята на народа и желае да остане в Скопие. Сръбският полицай го пита какво ще прави тук, като не може да изпълнява службата си. Митрополитът отговаря, че ще остане като частно лице. Началникът докладва за поведението му и след няколко часа на Неофит е връчен обвинителен акт от 12 точки. По предявените обвинения се предвижда смъртно наказание. Митрополитът отказва да подпише акта. След два часа Неофит под конвой е отправен през Ниш за България.

Сръбските власти постъпват по същия начин и с велешкия митрополит Мелетий. На 24 юни той също е екстернирал.

Такава е съдбата и на другите трима митрополити - битолски, охридски и дебърски, изгонени през Солун за Цариград. На 17 юни полицията арестува целия персонал на битолската митрополия. При претърсването са намерени чернови от рапорти за насилия над българското население, адресирани до Екзарха и до вътрешния министър в София. На 24 юни сръбският началник на полицията прочита на митрополит Авксентий онази част от наказателния кодекс, която се отнася до този род „престъпления". Но вместо да бъде

разстрелян, „великодушно“ му е предложено да замине за България. На другия ден под конвой той е изпратен в Солун, а оттам през Цариград и Одеса за България.

На 25 юни охридският митрополит е събуден в три часа сутринта и са му дадени десет минути да се приготви за път. Заведен е при окръжния управител, който му съобщава, че съществува революционен комитет за въстание срещу сръбските власти и митрополит Борис е един от главните му членове. За това престъпление той трябвало да бъде наказан със смърт. Но окръжният управител *„имал голямо желание“* да го избави от неминуемата смърт. Затова извадил декларация в която се казвало, че митрополит Борис доброволно се отказва от владишкото си достойнство и иска позволение от сръбските власти да отпътува за Солун. Когато митрополитът отбелязва, че това е нечувано насилие, разгневеният управител му заявява, че това е нареждане на Върховното военно командуване и в случай на отказ той ще бъде предаден на военен съд и разстрелян. На 26 юни митрополит Борис, съпроводен от стражари, пристига в Солун. След два дни, на 28 юни, дебърският митрополит Иларион също е екстерниран от сръбските власти.

Наглото поведение на сръбските и гръцките окупатори във Вардарска и Беломорска Македония, както и враждебното обкръжение около България принуждават ВМОРО в навечерието на подписването на Букурещкия договор отново да издигне лозунга за автономия. На 21 юли 1913 г. ЦК на ВМОРО от името на българите в Македония предава меморандум до пълномощните министри на Великите сили в София. В него между другото се казва, че *„Балканската война, предизвикана главно от теглилата и борбите на Македония, не обезпечи очакваната свобода на македонските българи. По-голямата част от нашия народ, както се вижда, ще остане под сръбско и гръцко робство, което е много по-лошо от турското. Доказателство за това са десетките хиляди изклани българи и потърсили спасение над 150 000 души в България. Цифра, за която и в най-лошите турски времена не е могло да се мисли.“* Ето защо ВМОРО апелира към Великите сили да се застъпят в Букурещ поне за създаване на автономна Македония под международни гаранции.

Като издигат лозунга за автономия, македонските българи правят изключителна морална жертва в името на балканското успокоение. И тази идея обаче е посрещната на нож от сръбска страна. На 22 юли 1913 г. сръбското правителство изпраща поверително окръжно № 54 до всички свои легации в чужбина, в което се казва, че България прибягва към идеята за автономия на Македония, която е насочена срещу Сърбия, Гърция и Черна гора, а в известен смисъл и срещу Румъния. *„Ако бъде повдигнат въпрос за това предложение,* се казва в инструкцията, *заявете че Сърбия никога няма да го приеме, макар и да загине в борбата срещу него.“*

Такива са позициите на ВМОРО и на цялото българско население в Македония от една страна, и завоевателната политика на сръбското и гръцкото кралство, от друга, в навечерието на Букурещкия договор.

Българи бежанци, прогонени от сръбските и гръцките окупатори в Македония

Бежанци

Бежанци

Бежанци

Балканската и Междусъюзническа война завършват с катастрофа от гледна точка на трайното и справедливо разрешение на националния въпрос на Балканите. Това най-силно засяга българската нация и държава, тъй като от нея съседите откъсват значителни територии и население. Основните причини, които довеждат до това положение, са преди всичко великосръбските и великогръцките териториални и асимилаторски претенции над българските земи и население в Македония. Въпреки че тръгват на война обвързани с договорни задължения към България, те фактически никога не са мислили да се съобразяват с тези задължения, още по-малко пък да ги изпълняват. В то-

ва отношение те пряко или косвено са насърчавани и от Великите сили, които се стремят да разстроят Балканския съюз, съобразно собствените си интереси.

Що се отнася до България, трябва да се подчертае, че тя цели три десетилетия се готви за деня в който ще тръгне да освобождава своите едноплеменници в Тракия и Македония. Само за няколко месеца обаче през 1912-1913 г. българските управляващи среди и монархът допускат редица грешки, които ги представят като недалновидни и в много случаи наивни в политическо, дипломатическо и военно отношение. Българското правителство се съгласява България да воюва срещу Турция заедно със съюзници, които открито претендират за Македония. Приема да се създаде т. нар. „спорна зона" в български район, населен с българи, и арбитър за нея да бъде само руският император, чиито симпатии са на сръбска страна. Съгласява се българската войска да воюва сама в Тракия, което създава благоприятна възможност на съюзниците да окупират безпрепятствено по-голяма част от Македония. Изпраща Македоно-одринското опълчение в Тракия, вместо в Македония, и накрая допуска акцията на 16 юни 1913 г., неподготвена в политическо, дипломатическо и военно отношение. Не противодейства енергично и резултатно срещу сръбската и гръцката пропаганда, които успяват да представят в изопачена светлина пред света справедливостта на българската национална кауза. Всички тези опущения, вътрешни и външни, водят до Букурещкия диктат от 10 август 1913 г., по силата на които българските земи са окастрени от всички страни. Вардарска Македония с 24 хиляди км² е дадена на Сърбия, Егейска Македония с 34 хиляди км² - на Гърция. В пределите на България остава само Пиринска Македония с района на Струмица с около 8 хиляди км$_2$.

Така вместо освобождение, за голяма част от българите в Македония на мястото на турското робство, Балканските войни донасят ново - сръбско и гръцко.

3. Македония под сръбска и гръцка власт

Възобновяване на ВМОРО. Още на другия ден след Букурещкия договор, на 11 август 1913 г. ЦК на ВМОРО провежда съвещание в зала № 1 на СУ„Св. Кл. Охридски", на което е взето решение: да се поведе дипломатическа и въоръжена борба за ревизия на Букурещкия договор.

Първата стъпка в това направление е меморандумът на новопрогонените българи от Македония, изпратен същия ден, 11 август 1913 г., до Едуард Грей, председател на Лондонската посланическа конференция, и до пълномощните министри на Русия, Англия, Австро-Унгария, Италия и Франция в София. *„От името на 150 000 македонски българи,* се казва в меморандума, *жертва на новите завоеватели на Македония - сърби и гърци, високо протестираме против Букурещкия договор, това петно на цивилизацията в Европа, което ни обрича на едно по-тежко робство от турското... Изгубили своите имоти, ограбени и опожарени от сръбските и гръцките войски, видели поругана и своята*

чест, за да спасим живота си ние бяхме принудени да напуснем своя роден край... Изгубили всичко, ние отправяме апел към правителствата на Великите сили да ревизират Букурещкия диктат и да дадат на Македония поне автономно управление под европейски протекторат. В противен случай нашата единствена и постоянна задача ще бъде кървава борба, начело с ВМОРО, против новите поробители до освобождение на Македония."

Освен това една делегация, съставена от професорите Л. Милетич, Ив. Георгов и Ал. Балабанов, е упълномощена да посети незабавно правителствата на големите европейски държави, на които от името на ЦК на ВМОРО предава подробно изложение. В него се заявява, че *„правителствата на Великите сили много добре познават десетилетните кървави борби и въстания на българите в името на своята свобода. Учудващо е,* се казва в изложението, *че част от тези сили допреди войната адмирираха и насърчаваха нашата борба, а в Букурещ се съгласиха с разделянето на Македония между Сърбия и Гърция, чиито власти преследват и унищожават всичко българско. За ВМОРО това е неразбираемо."* Ето защо в изложението се изтъква, че докато Букурещкият договор не бъде ревизиран от Великите сили и не се възстанови целостта на България или Македония ще бъде обособена в самостоятелна политическа единица под международна гаранция, мир на Балканите не може да има.

На повечето места делегацията на ВМОРО е посрещната с разбиране и със симпатии. В Петербург им заявяват, че Русия винаги ще поддържа Кавала да остане в пределите на България. Във Виена ги уверяват, че Букурещкият договор е абсурден по отношение на българите и той непременно ще бъде ревизиран. В Берлин направо заявяват на пратениците на ВМОРО - *Европа ще ви симпатизира и помага само ако вие се борите за вашата кауза.*

Изслушвайки доклада на професорите и резултатите от тяхната мисия в чужбина, ЦК на ВМОРО издава директива № 2 от 21 август 1913 г. до всички революционни дейци, войводи и членове на организацията във Вардарска и Егейска Македония, в която се нарежда те да пристъпят към възобновяване на организационната и куриерската мрежа. Да се възобновят връзките между отделните окръжни, околийски и районни комитети на ВМОРО, а войводите, заедно със своите чети да подготвят системно населението за нова борба срещу сръбското и гръцкото робство в Македония.

Впрочем с разпокъсването на Македония националноосвободителната борба навлиза в нова, по-сложна фаза на своето развитие, не само в политическо отношение. Новата обстановка налага не само сериозно организационно преустройство, но и промяна в тактиката на ВМОРО. Главната цел на борбата сега е да бъдат запазени физически и духовно българите в Егейска и Вардарска Македония, като им се осигури свободно културно и политическо развитие, а паралелно с това да се води борба за освобождение и обединение на разпокъсаните части в границите до Балканската война.

В прередактирания устав на ВМОРО целите на борбата сега са формулирани по следния начин:

1. Целта на ВМОРО е извоюване на автономия на Македония, с гаранти-

рани права на всички народности, живущи в нея.

2. За постигането на тази цел организацията ще се бори с всички легални и нелегални средства срещу сръбските и гръцките окупатори.

3. Организацията ще осведомява с най-големи подробности общественото мнение в Европа за убийствата, насилията и прогонването на българите в Македония от сръбските и гръцките власти.

4. ВМОРО ще води въоръжена борба срещу новите поробители, като ще извършва и атентати по стратегически места. ВМОРО ще подготвя и ще вдига частични и общи въстания. Ще развива своята дейност освен в Македония и в цяла Сърбия и Гърция.

5. Организационната територия (с малки изключения) отново се разделя на пет революционни окръга: Щипски, Скопски, Битолски, Солунски и Серски. Начело на всеки революционен окръг, както и през турския режим, стои окръжен революционен комитет.

6. ВМОРО ще продължава да се ръководи от Централен комитет, състоящ се от трима членове с неопределено местопребиваване, а организацията ще се изгражда на принципа на строг централизъм.

7. ВМОРО ще влиза във връзка с албанските и турските революционни комитети за задружни действия срещу сърби и гърци, и пр.

По силата на новия устав дотогавашното ръководство на организацията почти се запазва. В ЦК остават Т. Александров, Хр. Чернопеев и П. Чаулев. За задгранични представители са избрани д-р Д. Точков и д-р Д. Кушев. Когато през октомври 1915 г. в боевете при Криволак пада убит Хр. Чернопеев, на негово място в ЦК влиза Ал. Протогеров. Този състав, заедно с огромна фаланга от революционни дейци и войводи, ръководят освободителното дело през първия сръбски и гръцки режим в Македония от 1913 до 1915 г.

Още в първите срещи на изпратените от ВМОРО професори с чуждестранни представители се разбира, че европейските правителства не само не са готови да се заемат с ревизия на Букурещкия договор, но не показват желание да се застъпят енергично дори за възвръщане на културната автономия на българското население във Вардарска и Егейска Македония, която те имат от турско време.

В тази обстановка ВМОРО решава незабавно да пристъпи към подготовка на въстание в Битолско, Охридско и Дебърско, за да изрази категоричен протест срещу решенията в Букурещ и срещу натрапеното ново варварско сръбско и гръцко робство в Македония.

Охридското въстание. Подготовката на въстанието е възложена на дейци и войводи на ВМОРО в тези райони: Петър Чаулев, член на ЦК, Павел Христов, Милан Матов, Христо Анастасов, Нестор Георгиев, Антон Шибаков и др. Те са упълномощени да влязат във връзка с албанските вождове и да преговарят за общи действия.

Още през април 1913 г. представители на Временното албанско правителство правят предложение да започнат преговори между тях и ВМОРО за вдигане на съвместно въстание срещу сръбските власти. Тодор Павлов и Петър Чаулев са упълномощени да водят преговорите от името на

организацията. Правителството в София обаче не вярва, че ще се стигне до война със Сърбия, поради което смята, че тези преговори са излишни. Делегатите на ВМОРО не отиват на уговорената среща. Когато в началото на юни 1913 г. се разбира, че войната е неизбежна, българското правителство изпраща в Албания Яне Сандански да преговаря с албанското правителство за съвместна борба срещу Сърбия и Гърция. В едно интервю, дадено в Тирана пред представител на италианския в. „Секоло", Сандански заявява, че той напълно се е споразумял с албанските главатари за обща акция против Сърбия и Гърция, които са дали „беса" да отмъстят за сръбските изстъпления над албанското население. По- нататък Сандански изтъква, че той и неговите другари подготвят чети, които ще действуват в тила на сръбските и гръцките войски в Македония. *„Македонските революционери, които след дълга и жестока борба с турската тирания доживяха да видят за момент осъществена мечтата си - извоюване свобода на родината, не могат да допуснат, че тя отново ще попадне под сръбско и гръцко иго. Те ще подновят революционната си дейност и няма да оставят нито педя македонска земя под сръбско и гръцко владичество. Няма да се спрат и пред най-страшните терористични средства, за да реализират съкровената си мечта - свободна българска Македония."*

Узнавайки за мисията на Яне Сандански, Сърбия и Гърция веднага изпращат свои делегации в Албания. За да осуетят споразумението със Сандански, сръбските представители обещават да дадат на Албания Дебър и Дяково, а гръцките - Корча и Аргирокастро. При тези обещания албанците се отказват от споразумението за съвместни действия с ВМОРО. Когато свършва Междусъюзническата война и албанците остават излъгани, те отново търсят връзка с Вътрешната организация. В резултат на новите преговори, които се водят от 12 до 17 август 1913 г. в Елбасан, е постигнато споразумение между ВМОРО и Албанския революционен комитет начело със Сефадин Пустина за организиране и вдигане на съвместно въстание срещу сръбския режим. По силата на това споразумение политическото и военното ръководство на въстанието поема Вътрешната организация. Албанският комитет издава писмено пълномощно на войводите П. Чаулев, П. Христов и М. Матов да застанат начело и на всички албански чети в района на Дебър - Гостивар - Кичево. Решено е въстанието да се обяви в началото на октомври 1913 г. След това дейците на ВМОРО заминават за определените им райони. П. Чаулев, П. Христов, Антон Шибаков, Нестор Георгиев и др. обикалят Охридско, Стружко и Битолско, където проверяват оръжието и подготвят населението за въстание. В Дебърско въстанието се подготвя от Сефадин Пустина, Христо Атанасов, Иван Войчев и др.

Сериозна подготовка обаче не е извършена, тъй като въстанието избухва непредвидено един месец по-рано. На 7 септември 1913 г. долнодебърският байрактар Селим ага бива открит и заграден от сръбски войски в с. Епишкопия. Завързва се сражение. Селската милиция (българи и албанци) се явява в гръб на войските, но други сръбски войски ограждат милицията. Така се завързва сражение, от което пламва целият край. Започват въоръжени действия и в

Дебър, където една част от чиновниците на сръбската администрация са избити, а другите прогонени. Два сръбски полка войска се спасяват с бягство, а 420 войници са пленени. На 8 септември 1913 г. Хр. Атанасов съобщава на П. Чаулев, че в Дебърско въстанието вече е започнало и въпреки по-предишните решения трябва да се действува. При това положение П. Чаулев дава заповед за формиране на въстаническите чети в Охридско и Стружко, които веднага започват сражение със сръбските войски.

Пламнало веднъж, въстанието бързо обхваща Дебърско, Стружко и Охридско. Обединените български и албански чети освобождават Дебър и на 9 септември установяват в града революционна власт. Във временното управление са избрани Хр. Атанасов, Ив. Бойчев, Н. Георгиев, Сефадин Пустина и др. Въстаниците, водени от П. Чаулев, П. Христов, М. Матов, А. Шибаков и др., прогонват сръбските войски и администрация от Стружко и Охридско. Четвърти сръбски полк е пленен заедно с всички офицери, свещеника и с неговия комендант Спас Милоевич. Няколко сръбски топа са пленени в Охрид от въстаниците. Още в зори на 12 септември 1913 г. четите на П. Чаулев и П. Христов влизат в Охрид, възторжено посрещнати от гражданите. Целият град е окичен с български знамена.

На състоялото се тържествено събрание в Охрид е учредено временно българско управление. В ръководното тяло влизат Лев Огненов, Иван Групчев, Лев Кацков, Павел Христов, Петър Филев и други видни граждани. Отслужен е тържествен молебен, на който присъствува цялото гражданство. По същия начин е установена революционна власт в Струга, както и в околните села. С това и завършва инициативността на въстаниците. Вместо да преследват бягащите сръбски войски към Ресен, Битоля и Кичево и да вдигнат населението в тези райони на въстание, както е по план, ръководителите на въстанието разпореждат въстаническите чети да заемат отбранителна позиция на 20 км източно от Охрид по височините на Петрино и Буково, откъдето се очаква настъплението на сръбските войски.

Избухването на въстанието и прогонването на сръбските войски от Дебърско, Стружко и Охридско хвърля в тревога сръбското правителство. То обявява, че е започнала „нова война" и още на 11 септември е издаден кралски указ за мобилизация на войската. Всички сръбски вестници започват да твърдят, че въстанието се ръководи от български офицери. Те съобщават и имената на войводите, участвуващи във въстанието, като П. Чаулев, Хр. Чернопеев, Я. Сандански, П. Христов, М. Матов и др. В този дух се изказва и сръбският пълномощен министър в Рим Дучич, който публично обвинява България, че изпраща офицери да ръководят въстанието в Охридско.

В отговор българският пълномощен министър в Рим Д. Ризов опровергава тези твърдения като заявява, че войводите споменати от Дучич нямат нищо общо с българското правителство.

Страхувайки се да не би България да се възползува от настаналите събития, сръбското правителство веднага отправя протест пред Великите сили, с който настоява да попречат на България да подпомага четите в Македония. Английският в. „Дейли Телеграф" от 17 септември 1913 г. под

заглавие„Въстанието в Македония“ между другото пише, че във Вардарска Македония действуват големи български чети и че революцията на българските селяни в Охридско взема големи размери. *„Сраженията между сръбските войски и въстаниците* - заключва вестникът, *стават с всеки изминат ден по-жестоки.“* В този дух дават съобщения и коментари много български и чуждестранни вестници.

За потушаване на въстанието освен редовната армия сръбското правителство мобилизира още 100 хиляди души войници, които веднага изпраща към въстаналите райони. Всеки ден сръбските вестници съобщават, че специални сръбски войскови части са на път за Охрид, за да прогонят българските чети и да заловят техните водачи.

В помощ на сръбските войски са изпратени и четите на „Черната ръка“, които се намират из различни краища на Македония. Веднага след вестта за избухване на въстанието сръбското върховно командуване заповядва телеграфически на Васил Трънбич, който се намира в Прилеп, да тръгне незабавно със своя четнически отряд към Кичево и да го брани от бунтовниците, които вече са завзели Дебър, Струга и Охрид. По същото време 19-и пехотен полк отстъпва в безредие към Кичево. Преди да тръгне, Трънбич телеграфирал и на другите сръбски войводи Йован Дългия, Дано Стоянович, Михаил Йосифович, Бошко Вирянец и др. веднага да тръгнат с четите си към Кичево.

На 15 септември 1913 г. в Охрид се събират няколко хиляди въоръжени въстаници, предимно българи от града и селата. На проведения воеводски съвет П. Чаулев е избран за главнокомандуващ на всички въоръжени сили. Взето е и решение въстаниците да тръгнат веднага към Битоля и Кичево. Определя се и кои чети и войводи ще действуват в съответните райони. Благоприятният момент за настъпление към Битолско обаче вече е пропуснат. Тъкмо когато въстаниците са готови да тръгнат, П. Чаулев получава съобщение, че по искане на сръбското правителство гръцки войски са преминали границата и са превзели с. Подградец, съвсем близо до Охрид. Той изпраща веднага нота до гръцкия комендант да се оттегли с войските си или ще бъдат нападнати. Гръцките войски се оттеглят. Въстаниците обаче загубват близо две денонощия.

През това време в Битоля пристигат многобройни сръбски войски. При това положение П. Чаулев нарежда въстаниците най-напред да освободят Кичево, а след това да се отправят към Битоля. На път за Кичево въстаническите чети се срещат с настъпващите сръбски войски при прохода Петрино. Тук се завързва ожесточено сражение, което продължава две денонощия (17 и 18 септември). Четири пъти сръбските войски настъпват и са отблъснати от огъня на българските чети. Позициите се държат главно от българските въстаници, ръководени от Антон Шибаков и Нестор Георгиев. Понеже албанският байрактар Мехмед Али ага напуска позициите си без бой при прохода Буково, сръбските войски удрят левия фланг на българските въстаници, което ги принуждава да отстъпят към Галичица. Тук дават много жертви както въстаниците, така и сръбските войски. В същото време четата на П. Чаулев води ожесточено сражение със сръбските войски при с. Иванчища. Пос-

ледните са разбити и на 17 септември четата превзема Кичево. Сръбските войски обаче получават силни подкрепления от артилерия и предприемат настъпление по всички фронтове. На 18 септември въстаниците отстъпват Кичево без бой. На 18 и 19 септември тежки боеве се водят при Голак планина. Тук въстаниците са ударени в гръб от гръцки войски, които се притичват на помощ на сръбските войски. На 19 септември сръбските войски заемат и опожаряват околните на Охрид български села и влизат в самия град. На 20 септември всички чети са принудени да отстъпят на запад, към Голо бърдо, за да охраняват прохода, през който въстаниците преминават на албанска територия. Същият ден ръководителите на ВМОРО узнават, че въстаническите чети в Дебърско са разформировани и албанските въстаници заедно със своите семейства отстъпват към Албания. Тогава П. Чаулев дава заповед за разформироване на въстаническите чети на ВМОРО на малки хвърчащи отряди, всеки с отделен войвода, които се разпръсват из различните райони. Един от тези отряди води последния бой със сръбските войски при с. Илино, Ресенско. Войводите Н. Георгиев, А. Шибаков, Хр. Атанасов, П. Чаулев и др. със своите чети преминават на албанска територия.

При потушаване на въстанието сръбските войски и четници извършват масови насилия и разрушения във въстаналите райони. В Охридска околия до основи са изгорени над 30 села, а между Охрид - Дебър - Гостивар частично или изцяло са опожарени около 180 села. *„При влизането на сръбските войски в Охрид* - пише един очевидец, *народът бе обзет от страх. Устокояваше ни малко мисълта, че при влизането в Охрид революционерите се показаха крайни хуманисти. Те не позволиха на никого да вдигне ръка над пленените сръбски войници. Сърбите обаче се показаха невиждани варвари. Щом влязоха в града, взеха 40 души най-видни граждани и ги обесиха... По всички села събираха селяните по мегданите и с картечници ги избиваха.“* Влизайки в българското село Велгощи, сръбските войници събират цялото мъжко население, което не е избягало, и го нареждат в няколко редици. На всеки пет души един е разстрелван. По този начин са застреляни 12 души. В началото на октомври, според Карнегиевата анкета, в Охрид са убити 3 свещеници, 5 учители и около 150 български селяни и граждани и 500 души турци и албанци. Цели квартали в града са разрушени като принадлежащи на бунтовници, между тях къщите на войводите Чаулев, Матов и на всички техни близки. Стотици български граждани, 150 бивши учители, всички свещеници, над 50 души заловени младежи са хвърлени в затворите. В Битоля, след дълго мъчение, са осъдени по на десет години строг тъмничен затвор 46 български първенци, между които и 11 свещеници. Броят на жертвите в Охридско по време на въстанието и след него, разбира се, е неуточнен. Известни са имената само на 200 души българи, убити по това време в града и околията му.

Другият въстанал район Дебър и Дебърско е подложен на жестоко опустошение. Градът е почти разрушен. Опожарени, ограбени и обезлюдени са десетки села. При отбраната на Дебър загиват над 300 души четници, стотици невинни жители са избити. Жени и деца били хвърляни в огъня, а мъжете, нареждани на групи, избивани с картечници. Имената и месторож-

дението на една съвсем малка част от жертвите в Дебърско - 246 души, както и имената на притежателите на 1123 разрушени и опожарени къщи се посочват в книгата на К. Пърличев. В Кичево и Кичевско от сръбските войски и чети са убити над 100 души български и албански първенци. Убийства и масово ограбване извършват сръбските войски и чети навсякъде, където минават. Над 30 000 души албанско и българско население от Дебър и Дебърско избягва в Албания.

Най-добра представа за начина, по който сръбските войски потушават въстаналите райони, дава сръбският социалдемократически вестник „Радничке новине", който отпечатва писмото на един сръбски войник, участвуващ в похода. В него между другото се казва: *„Тук стават страшни работи. Аз се ужасявам от всичко това и постоянно се питам възможно ли е човек да бъде толкова варварин и да върши това... Мога да ти кажа, че Люма (село в Дебърско) не съществува вече. Всичко стана на леш, прах и пепел. Имаше села от 100-150-200 къщи, в които не остана абсолютно нито един човек. Ама нито един! Събират се по 40-50 души и така в куп, пробождат ги до един с ножовете... Обикновеното плячкосване се върши навсякъде."* *„И други по-ужасни неща ни пише този приятел* - заключава „Радничке новине", *но това са толкова ужасни деяния, които вестникът не смее да ги обнародва."*

По нареждане на сръбското правителство, войската и четите на „Черната ръка" извършват масови убийства и насилия и из други райони и селища на Вардарска Македония. В Кичево като съмишленици на въстаниците публично са бити над 150 души: от тях 17 умират вследствие на побоя. В с. Планиша, Кичевско, през октомври 1913 г. са убити 46 души селяни и 5 къщи са изгорени. В с. Гявато са убити над 40 души и труповете им са хвърлени в кладенците. В Тетовско са убити 312 души. По същото време в Кочанско са убити 201 и 107 души са жестоко изтезавани. В Царевоселско са ликвидирани 212 души, от които 87 са обявени за безследно изчезнали. В Пехчевска околия числото на убитите българи възлиза на 134 души, и т.н.

Всички тези и стотици други насилия, убийства и грабежи, извършени от сръбските власти по това време из Вардарска Македония, целят да принудят населението да се откаже от българската си народност, да се помири с новото си положение и да не посмее в бъдеще да оказва каквато и да било съпротива срещу новите господари.

„Въпреки това - отбелязва Карнегиевата анкета, *най-голямата мъчнотия - състоянието на духовете на населението, подчинено, но непобедено - оставаше неразрешена... Страхът от смут между българите кара сърбите да взимат все по-силни и по-силни драконовски мерки. Навсякъде те прилагат едни и същи способи за задушаване на общото недоволство - постоянен терор."*

За да даде законна форма на извършените жестокости, на 21септември 1913 г., още когато въстанието не е утихнало, сръбският крал подписва специален „правилник"-наредба за управление на „Южна Сърбия". С въвеждането на този правилник за обществената безопасност, съдържащ най-строги военно-полицейски разпоредби, населението във Вардарска Македония официално е поставено извън законите. Тези наредби третират областта като страна

на размирници и разбойници, която не може да бъде управлявана с други средства освен чрез терор, убийства и каторга. По силата на тези наредби всеки представител на сръбските власти има неограничени и неконтролирани права над живота, честта и имота на местното българско население.

Всяка личност, подсъдима за въстание, се казва в чл. 3 от Наредбата, се наказва със смърт. Всяко упорство със слово по отношение на държавен или общински чиновник се наказва с десетгодишна каторжна работа (чл. 18). Съучастниците във въстанията се наказват със смърт (чл. 21). В чл. 26, който третира прерогативите на сръбските окръжни началници в Македония, се казва, че окръжните началници имат право да издават от свое име разпореждания за живота и имота на управляемото население. Те определят мерките, които трябва да се приложат към личности, които откажат да се подчинят на тези разпореждания. С други думи, на окръжните началници се дават такива неограничени права над местното българско население, каквито в Турската империя имал само султанът. *„Военната партия* - пише Карнегиевата анкета, *знаеше какво прави с издаването на този драконовски правилник. Това бе една легална санкция на фактическата дейност на окупационната власт в Македония.“*

Тези тиранични наредби предизвикват остра реакция в българския печат.*„Смърт и многогодишен крепостен затвор са обикновените наказания, които наредбите предвиждат* - пише в. „Изгрев“, *за постъпки и престъпления, неясно формулирани и даващи възможност за най-произволни тълкувания.“ „Такива закони* - констатира в. „Народни права“, *не съществуват никъде по света. Тяхната скрита цел е да се унищожи всичко българско в Македония.“* А в. „България“ добавя, че *„по своята суровост и безчовечие тези наредби нямат равни на себе си не за една „освободителна“, а даже и за колонизаторска кампания.“*

Наредбите предизвикват объркване и сред сръбското общество. От една страна се твърди, че Македония е„Стара Сърбия“ и че там живее сръбско население, а от друга страна наредбите не третират това население като сръбско. По този повод „Радничке новине“ пише: *„Ако е истина, че тези земи са освободени, защо тогава там се налага изключителен режим..., какъвто могат да създават само завоевателите в завоювани страни? Дори човек и да не знаеше каква е Македония* - заключва вестникът, *публикуването на тези наредби го кара да се досеща. Явно е, че Македония не е „Стара Сърбия“, защото населението ѝ се третира като бунтовници в постоянно въстание.“* С тези наредби, които узаконяват убийствата и жестоките репресии като единствено средство за управление, сръбското правителство смята да задуши съпротивата на българското население в Македония.

За да спасят живота си, десетки хиляди българи от тази част на Македония нелегално, по различни пътища бягат в България. По този повод в началото на октомври 1913 г. в. „Изгрев“ пише, че Македония се обезлюдява и от интелигенция, и от народ. *„Не минава ден да не пристигнат в България десетки и стотици българи, прокудени от новите господари. И това вероятно ще продължава, докато там не остане нито един българин с развито наци-*

онално чувство." В подобен дух охридските събития са коментирани и от някои чуждестранни вестници. Руският вестник „Новое время" от 22 октомври 1913 г., като се спира на тях, засяга и въпроса за насилствената смяна на българските фамилии имена от „ов", „ев", „ски" с „ич", като пише, че не би обърнал внимание на този факт, ако той не е един от многото елементи на една цяла система на ненужно и безцелно притеснение над българите. *„Ние разбираме* - заключава вестникът, *че сръбското правителство не може да се отнася съчувствено към проявения сепаратизъм на българите, но наред с това - съществува и правото на една народност като такава.*"

Така завършва близо двуседмичното въстание на българи и албанци в Охридско, Стружко и Дебърско през септември 1913 г. То избухва само един месец след Букурещкия договор и е израз на народното негодуване и съпротива срещу носителите на новото робство в Македония. То е и енергичен въоръжен протест срещу всички, които открито или тайно насърчават и одобряват несправедливото дело, извършено с Букурещкия договор спрямо българския народ.

Непосредствено след Охридското въстание руският кореспондент за Балканите Леон Неманов разговаря с П. Чаулев и между ред въпроси пита какви са били целите на въстанието. Въстанието в Охридско, Стружко, Кичевско, Тетовско и Дебърско, отговаря Чаулев, е категорична реакция на българите в Македония срещу Букурещкия договор. Въстанието е и предупреждение към Европа, че ако този договор не бъде ревизиран и не се даде самоопределение на Македония, въоръжената борба ще бъде единственото ни съжителство с новите власти. Ние не се борихме толкова години, не вдигнахме няколко въстания, не водихме две войни една след друга, като дадохме хиляди жертви от най-добрите синове на българския народ, за да оставим Македония сега пак под сръбско и гръцко робство. Сърбите са настоящите варвари в Македония. те не оставиха нито едно българско училище, нито една българска черква, нито една българска книга. Те изгориха богати и безценни библиотеки, събирани повече от сто години. Ограбиха народа до голо. Арестите, побоищата, убийствата над българи са най-обикновеното нещо. Честта, животът и имотът на хората са в техните ръце. Това са причините за въстанието. На въпроса какво ще прави ВМОРО оттук нататък П. Чаулев отговаря, че ВМОРО е създадена да се бори за свободата на Македония. Докато там има робство, ВМОРО ще се бори срещу него.

Засилване на революционната борба против поробителите. На 2 декември 1913 г. в зала № 1 на Софийския университет„Св. Кл. Охридски" се провежда важно съвещание на ЦК на ВМОРО. Изказано е преклонение и възхита пред освободителите и защитниците на Охрид, Струга и Дебър, пред героите бранители на проходите Буково, Голак планина, Голо бърдо, пред саможертвата на всички въстаници, които за сетен път показват пред света, че българите в Македония не искат да живеят под робство и заслужават да бъдат свободни.

На съвещанието е констатирано, че след въстанието в Западна Македония и повсеместния терор на сръбските поробители над дейците на ВМОРО организационната мрежа във Вардарска Македония е нарушена, поради

което трябва да се вземат спешни мерки за нейното възобновяване. ЦК издава окръжно № 10, с което възлага на окръжните ръководства и на действащите в различни райони войводи - Кр. Льондев в Битолско, в Прилепско - Даме Попов, във Велешко - Владимир Сланков, в Кумановско - Кр. Лазаров, в Скопско - Лазар Велков, в Щипско - Иван Янев-Бърльо, в Кратовско - Дончо Лазаров, в Ресенско - Кръстю Трайчев, в Гевгелийско - Дельо Тушински, в Кривопаланечко - Петко Стефанов, в Малешевско - Гаве Стоилов, в Мариовско - Атанас Джамов, в Радовишко - Христо Симеонов, в Костурско - Колю Станев, в Енинджеварско - Туше Скачков, във Воденско и Леринско - Вано Ташев и Христо Аргиров, в Кукушко - Христо Делчев (най-малкия брат на Гоце Делчев), в Солунско - Гоце Междуречки и т. н., да възобновят околийските, градските и селските революционни комитети, като ги поставят във връзка един с друг, а чрез организационната поща и с ЦК на ВМОРО.

В същото време ЦК изпраща специална делегация в Цариград, която води преговори с Младотурския революционен комитет. Постигнато е споразумение за създаване на Българо-турски революционен комитет, който да координира съвместната дейност срещу сръбските и гръцките власти в Македония. Решено е ВМОРО да открие свое постоянно представителство в Цариград.

По нареждане на ВМОРО Павел Христов и Димитър Атанасов, войводи от Охридското въстание, провеждат разговори с албанските ръководители за ново сътрудничество. В Елбасан е създаден Българо-албански революционен комитет. Албанските вождове и главатари дават писмено пълномощно на П. Христов, в което потвърждават, че цялото албанско население в

Четата на Т. Александров във Вардарска Македония в навечерието на Първата световна война

Македония ще почита и ще изпълнява заповедите на ВМОРО.

На 28 декември 1913 г. в Букурещ ВМОРО създава и българо-румънски революционен комитет, който си поставя като главна задача да спечели румънското обществено мнение за ревизия на Букурещкия договор и да пропагандира идеята за автономия на Македония.

ВМОРО предприема тези бързи дипломатически стъпки за спечелване на етническите групи в Македония, за да не бъде обвинявана от тях в бъдеще, че се бори само за свободата на българите. Макар че и в турско време организацията беше отворена за всички, които приемат нейните идеи, сега ВМОРО с официални споразумения обвързва другите народности да се борят заедно с българите за свободата на Македония. Практическото участие на тези етнически групи във въоръжената борба е сравнително слабо, но политическото споразумение за единодействие с ВМОРО има голяма историческа и политическа стойност.

В началото на 1914 г. нелегалните дейци на ВМОРО във Вардарска и Егейска Македония постепенно създават нишките на организацията с пунктови началници в Неврокоп, Струмица, Горна Джумая и Кюстендил. Първият сериозен въпрос, който се появява пред ВМОРО, е опитът за мобилизация на младите българи в сръбската и гръцката армия. ЦК на организацията издава окръжно от 25 януари 1914 г., с което се иска от войводите да осигурят канали за бягство в България на дезертиралите младежи, а тези от тях които желаят, да останат в четите на организацията като се създават и нови такива.

Още в първите месеци на 1914 г. по-голяма част от потърсените за мобилизация от сръбските и гръцките власти млади българи не се явяват на определеното място. Тогава властите започват тяхното залавяне чрез измама или през нощта. Така заловените и закарани в Крагуевац българчета от Щипско, Радовишко и Тиквешко, пак по тайно указание на ВМОРО, на 14 април 1914 г. публично отказват да дадат клетва за вярност на сръбския крал, заявявайки че те са българи и могат да се кълнат във вярност само на българския цар. *„В деня на клетвата* - пише К. Ангелов от Щип, участник в събитието, *военната музика свири сръбския национален химн, а патриархът ни призовава да се закълнем. Изведнъж въздухът се процепва от оглушително „Ура-а-а!“. Разнасят се викове „Ние сме българи! Не приемаме клетвата! Да живее България!“... Всички присъствуващи изпадат в паника. Разярени офицери с извадени саби се втурват срещу непокорните и започват да удрят кой къде завърне. Новобранците, макар и невъоръжени, се отбраняват... Картина на истински бунт* - заключва К. Ангелов, *обаче рядка по своята особеност, защото беше на официално място, пред официални лица, пред чуждестранните дипломати, пред цялото гражданство, при тържествена обстановка и посред бял ден.“*

Съдбата на тези герои е различна. Една малка част от тях успяват да се спасят и се присъединяват към четите на ВМОРО в Македония. Голяма част от тях изчезват безследно по време на разследването, а трета е разпръсната из различни сръбски части. Тяхната героична проява, с която показват на

самите сърби и на присъствуващите чуждестранни представители, че българите в Македония не са сърби, има изключително голяма стойност. За техния подвиг бюлетинът на ЦК на македонските братства в София от ноември 1914 г. пише: *„Величието на духа, който прославиха българите новобранци в Крагуевац, като отказаха да се кълнат на крал Петър, трудно може да се сравни с подвиг, равен на него. Мнозина от тези български светци загинаха, но техният дух витае и ще бъде водител до освобождението на Македония."*

4. Македония по време на Първата световна война

В навечерието и главно след избухването на Първата световна война(28 юли 1914 г.), дипломацията на двете военни групировки - Съглашението и Централните сили, правят извънредни усилия да спечелят България на своя страна. И за двете военно-политически групировки тя има особено важно стратегическо и военно значение не само за бойните действия на Балканите. Тежките рани, с които излиза от Балканските войни обаче карат България да бъде предпазлива в своите действия. Единственият въпрос, който интересува българската дипломация при срещите със съответните страни, е да узнае как те виждат разрешаването на българските национални проблеми създадени с подписването на Букурещкия договор от 1913 г.

Дипломацията на Съглашението предлага България да воюва срещу Турция и да си възвърне териториите в Тракия до линията Енос - Мидия, дадени на България след Първата балканска война по силата на Лондонския мир от 17 май 1913 г.

За териториите на Македония, взети от Сърбия и Гърция по Букурещкия договор, дипломацията на Съглашението предлага голяма част от Македония да бъде върната на България, но това да стане след войната, когато Сърбия получи територии от Австро-Унгария, а Гърция - територии в Мала Азия за сметка на Турция. Преди завършването на войната Македония не бивало да се връща на България, за да не се „обезкуражи" Сърбия, която е във война с Австро-Унгария, и да не бъде загубена Гърция като съюзник на Съглашението.

Дипломацията на Централните сили от своя страна прави по-конкретни и по-приемливи за България предложения. По отношение на Турция Централните сили се ангажират да посредничат за коригиране на българо-турската граница в Тракия в полза на България. По въпроса за Македония те са категорични, че тя трябва да се върне изцяло на България. На фона на тази „дипломатическа" картина България запазва неутралитет и не се намесва във войната почти петнадесет месеца.

Българската дипломация по това време полага огромни усилия да разреши по мирен път националните проблеми на страната. В това отношение интересна е и една инициатива на ВМОРО.

През януари 1915 г. ВМОРО изпраща петчленна делегация в чужбина с дипломатическа мисия. В нея са включени проф. Л. Милетич, проф. Ив. Георгов,

проф, Ал. Балабанов, д-р Д. Кушев и д-р Д. Точков. Те имат за задача да сондират мнението на правителствата на двете военни групировки как виждат разрешаването на македонския въпрос. Мотивът за тази самостоятелна инициатива е, че Балканската война е подготвена без участието на ВМОРО и правителството е допуснало маса непоправими грешки - между тях „спорната зона", неудачния арбитраж и т.н.

Във Виена и Берлин „дипломатическата" делегация на ВМОРО намира пълна подкрепа. Там им е заявено, че България може да осъществи своето обединение само с помощта на Централните сили.

В Петербург, Париж и Лондон делегацията чува, в един или друг вариант, сръбските и гръцките становища по разрешаването на този въпрос. А именно - това, което може да се отстъпи на България, ще стане след приключването на войната и компенсирането на Сърбия за сметка на Австро-Унгария, а на Гърция - в Мала Азия.

След приключване на мисията на проф. Л. Милетич написва доклад до ЦК на ВМОРО, който е подписан от цялата делегация. За да чуят какво се съобщава в него, ВМОРО поканва на 25 април 1915 г. в зала № 8 на СУ„Св. Кл. Охридски" над 60 видни дейци на освободителното движение. След прочитането на доклада проф. Л. Милетич запознава присъствуващите и със заключението на делегацията, че най-добрата позиция за България е да спазва неутралитет. Но ако събитията я принудят да се намеси, друг избор освен Централните сили тя няма.

Легалните дейци на ВМОРО подкрепят идеята за неутралитет. Всички действуващи войводи обаче се изказват за намеса на България на страната на Централните сили.

Така първите самостоятелни дипломатически усилия на ВМОРО не довеждат до по-различни изводи от тези на правителството и официалната дипломация за бъдещото поведение на България в предстоящата война.

В началото на август 1915 г. английската дипломация съобщава на българското правителство, че английски войски са готови да окупират Македония, за да бъде сигурна България, че след приключването на войната принадлежащите ѝ територии ще ѝ бъдат върнати при условие, че не се присъедини към германския блок.

Явно е нежеланието на страните от Съглашението да върнат на България предварително дори т.н.„безспорна зона" в Македония, фигурираща в сръбско-българския договор от 29 февруари 1912 г., призната тогава от руската, английската и френската дипломация като безспорна българска земя. Ето защо българските управляващи среди, както и дейците на ВМОРО, не можеха да вярват, че след войната Македония ще бъде върната на България, още повече, че преговорите се водят в средата на 1915 г., когато изходът от войната съвсем не е ясен.

Така вместо неутралитет, доколкото би могъл да бъде спазван от България, през август и септември 1915 г. българското правителство постепенно се ориентира към Тройния съюз. На 6 септември 1915 г. между България и Германия е подписан таен договор, в който се определят териториите,

които България ще си възвърне при военно участие на страната на Централните сили. Подписан е и тристранен договор между България, Германия и Австро-Унгария, уреждащ подробно бъдещите отношения между съюзниците.

Опозиционните партии, главно БЗНС на Ал. Стамболийски, Радикалната партия, БРСДП и БРСДП /т. с./, имайки пълна подкрепа и от съглашенската дипломация, правят всичко възможно в Народното събрание, чрез печата, в срещи с правителството и цар Фердинанд да спрат присъединяването на България към Централните сили, но усилията им остават напразни.

След сключването на договорите с Германия и Австро-Унгария, българското правителство започва усилена подготовка за влизане на България във войната. На 23 септември 1915 г. правителството обявява мобилизация. На 4 октомври с. г. посланиците на Русия, Англия и Франция отправят ултиматум до българското правителство с искане България да се откаже от съюза с Централните сили. Правителството на В. Радославов отговаря, че *„такъв съюз не съществува"*.

В същото време, до 10 октомври, мобилизацията е приключена. Създадени са три армии. Първа армия е съсредоточена от устието на р. Тимок до гр. Трън. Втора армия е дислоцирана в района Кюстендил - Горна Джумая (дн. Благоевград). Трета армия е разположена в Плевен и Североизточна България. По течението на р. Марица, Родопите и Беломорието, между Места и Марица са разположени 2-ра и 10-а дивизия със засилен състав. В София се формира и 11-а Македонска дивизия. Мобилизирани са общо 15 308 офицери и 600 772 войници и подофицери. За главнокомандуващ е назначен ген. Н. Жеков. Впоследствие броят на мобилизираните българи достига до 900 хиляди, като между тях 148 хиляди са македонски българи.

Когато войската вече е заела позиции и е готова да воюва по определените ѝ от Главното командуване направления, на 14 октомври 1915 г. цар Фердинанд издава манифест, с който обявява война на Сърбия. В манифеста се заявява, че българският народ трябва да се намеси във войната, за да освободи своите поробени братя.

На 16 октомври Англия и Франция обявяват война на България. На 19 с. м. към тях се присъединява и Русия. Така България, преследвайки своя обединителен идеал, влиза в Първата световна война на страната на Централните сили.

Военните действия на българската армия срещу Сърбия започват на 14 октомври 1915 г. След ожесточени боеве, на 25 октомври е освободен гр. Неготин, на 27 с. м. - Пирот, а на 5 ноември - гр. Ниш. Така българската армия излиза в долината на р. Морава и пресича пътя за оттегляне на сръбските войски към Македония.

В Македония Втора армия за три дни прогонва сръбските войски на десния бряг на р. Вардар. Части на армията се срещат на 18 октомври при Криволак със Съглашенските войски, които дебаркират в района на Солун, макар че Гърция все още „пази неутралитет" и тръгват на север в помощ на сърбите. След няколкодневни кръвопролитни боеве те са обърнати в бягство.

Обединени чети на ВМРО, които на 20 март 1915 г. нападат ж.п. моста на р. Вардар при Валандово и Удово

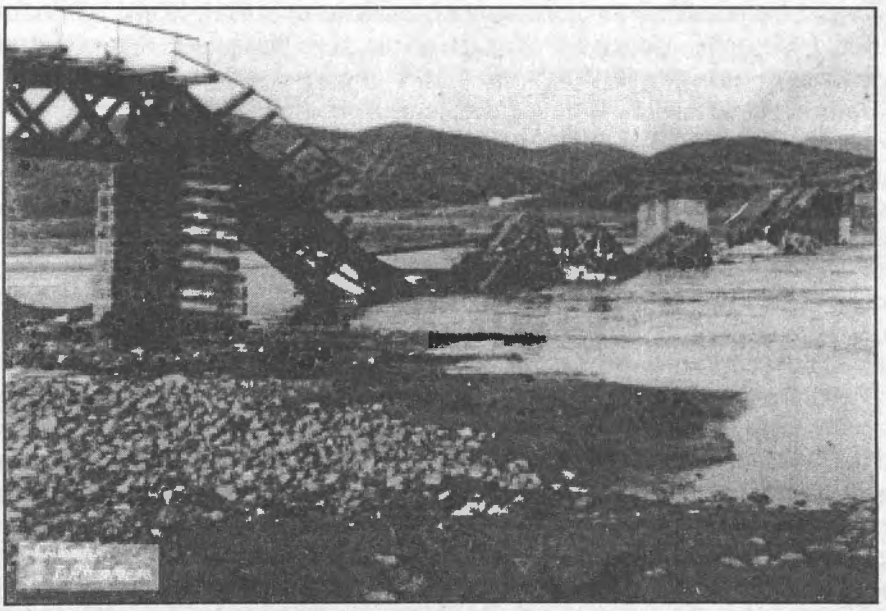

Разрушеният мост на р. Вардар при Удово от четите на ВМРО

Преследващите ги български войски обаче са спрени по заповед на Германското главно командуване на дотогавашната сръбско-гръцка граница. Това става в нарушение на българо-германския договор от 6 септември 1915 г. и с цел да се задържат съглашенските войски на Балканите, за да се улеснят военните действия на германската армия на Западния фронт. Освен това Германия се надява, че Гърция ще бъде спечелена на страната на Централните сили, което разбира се не става.

С превземането на Охрид от българската армия на 24 ноември 1915 г. цяла Вардарска Македония е освободена от сръбските окупатори. На този ден Върховното командуване на българската войска съобщава, че в тази част на Македония няма нито един вражески войник. Така се слага край на първия сръбски военно-тираничен поробителски режим в Македония.

За бързите победи на българската армия над сръбските поробители изключителна роля изиграва борбата на ВМОРО и помощта, която цялото българско население в Македония оказва на освободителните български войски.

До влизането на България във войната, през 1914-1915 г. националноосвободителното движение във Вардарска и Егейска Македония получава масов характер. Четите на ВМОРО водят почти всекидневни боеве със сръбските и гръцките войски, жандармерия и четнически потери. *„За градовете и широките пътища,* пише К. Пърличев, *нощта принадлежеше на организацията, а по селата, колибите и тайните пътеки ВМОРО беше господар на положението и през нощта, и през деня... Всеки гражданин или селянин виждаше в лицето на местната чета на ВМОРО надежда и спасение, когато жестокостта на поробителите заплашваше неговия живот.“*

Най-голямата въоръжена проява на ВМОРО по това време е Валандовската акция от 20 март 1915 г. Замислена отначало като чисто военен атентат за разрушаване на големия жп мост на р. Вардар при жп станция Удово, за да се прекъсне снабдяването на сръбската войска по линията Солун - Скопие. По своя мащаб тя се превръща в репетиция за една по-голяма военна акция за освобождение на Вардарска Македония. Около 1000 души четници участвуват в нападението на трите укрепени от сърбите пункта: Валандово - Пирава - Удово. В завързалите се сражения загиват 40 души четници и 470 сръбски войници и офицери. Още 353 сръбски войници са пленени.

Във Валандово населението посреща четите като освободители. По къщите са развети български знамена. Войводите на ВМОРО обявяват, че във Валандово и околните селища се установява българска власт. На състоялия се митинг пред цялото гражданство войводата Любомир Весов заявява, че в скоро време цяла Македония ще бъде освободена от чуждо робство.

В началото на май 1915 г. ръководството на ВМОРО изпраща до министър-председателя на България важен проект за освобождение на първо време на Вардарска Македония. Това, според военните специалисти на организацията, можело да стане като се мобилизира Македоно-одринско опълчение и под формата на чети се прехвърли в Македония. Там заедно с действуващите чети и местната милиция да бъде вдигнато мощно въстание срещу сърбите, като

по този начин въстаниците освободят Вардарска Македония, без България да се намесва във войната.

Още преди намесата на България във войната на 25 септември ЦК на ВМОРО изпраща окръжно-заповед до всички революционни комитети, войводи на чети, до въоръжената милиция в Македония да вдигнат на крак всичко, което може да носи оръжие и да окажат всестранна подкрепа на българската армия; с бързи и изненадващи действия да всеят смут и паника в тила на неприятеля.

На 13 октомври 1915 г. много войводи на ВМОРО донасят пряко до българските военни командири или чрез пунктовите началници на организацията в Гюешево, Черната скала, Горна Джумая и Струмица, че всички телефонни и телеграфни жици из Вардарска Македония са скъсани от четите на ВМОРО. Съобщават се също и най-подробни данни къде има сръбска войска, колко е, с какво е въоръжена и т.н. Започват нападения на четите и милицията на ВМОРО в гърба на сръбските части из всички райони на Македония. Всичко това улеснява извънредно много настъпването на българската армия. Повече от 30 чети вървят в авангард на редовните войски, като водят ожесточени боеве и не позволяват на бягащата сръбска армия да ограби и унищожи всичко по пътя си.

В Кратовско четата на Дончо Ангелов прогонва с бой сръбските части и влиза в Кратово един ден преди българските войски. Радовишката и Велешката чета начело с войводите Петър Овчаров и Петър Лесев прогонват сръбските войски и освобождават Радовиш. Щипската чета на Иван Янев заедно с милицията води ожесточени боеве със сръбските войски, като не им позволява да ограбят и опожарят града. Голям четнически отряд от 300 души начело с войводите П. Чаулев и П. Христов освобождават Крушево и околните села три дни преди пристигането на редовните войски. Четите на ВМОРО първи пристигат в Битоля, в Прилеп и пр.

От декември 1913 г. до септември 1915 г. (без въстанията в Тиквешко и Охридско) четите на ВМОРО водят повече от 230 сражения със сръбските и гръцките войски, жандарми и контрачети. Със своята активна дейност ВМОРО не позволява на сръбските и гръцките окупатори да консолидират властта си в Македония. Жертвите, които българското население даде в периода 1912-1915 г., обаче са огромни. Повече от 11 хиляди убити и безследно изчезнали и над 150 000 българи прогонени само от сръбските окупатори от Вардарска Македония. Около 7300 убити и безследно изчезнали по Егейските острови и към 75 000 българи прогонени от гръцките поробители от Егейска Македония.

Ето защо ВМОРО най-енергично се противопоставя на заповедта на германското командуване българската армия да спре своето настъпление при Гевгели и Битоля. На 21 декември 1915 г. ЦК на ВМОРО отправя апел към германския кайзер за разреши на българската армия да продължи бойното си настъпление до пълното освобождаване на Македония. На 27 декември, съвсем по войнишки, кайзерът отговаря, че той не е забравил българските интереси и че само по военно-стратегически причини временно е спряно българс-

Офицери от 6 полк на 11 македонска дивизия

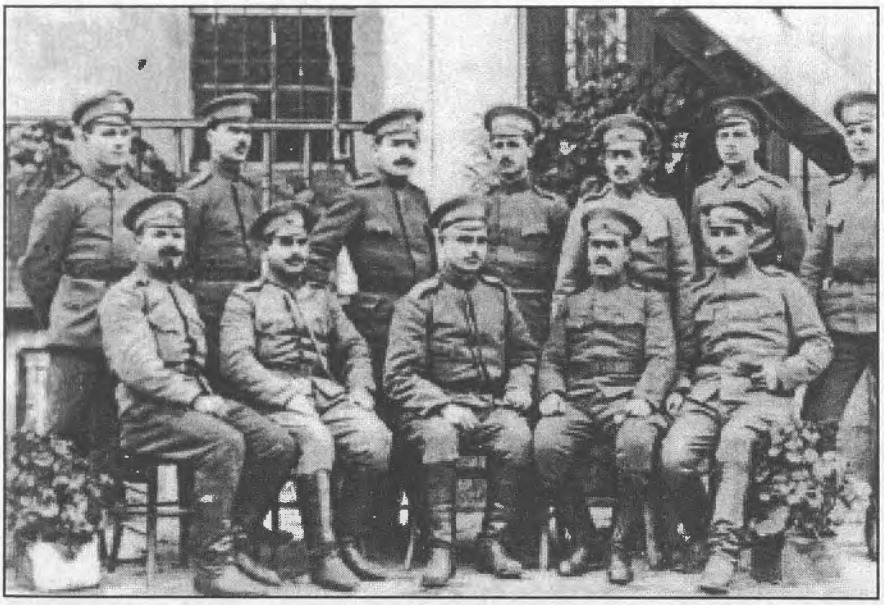

Офицери от втора дружина на 11 мак. дивизия

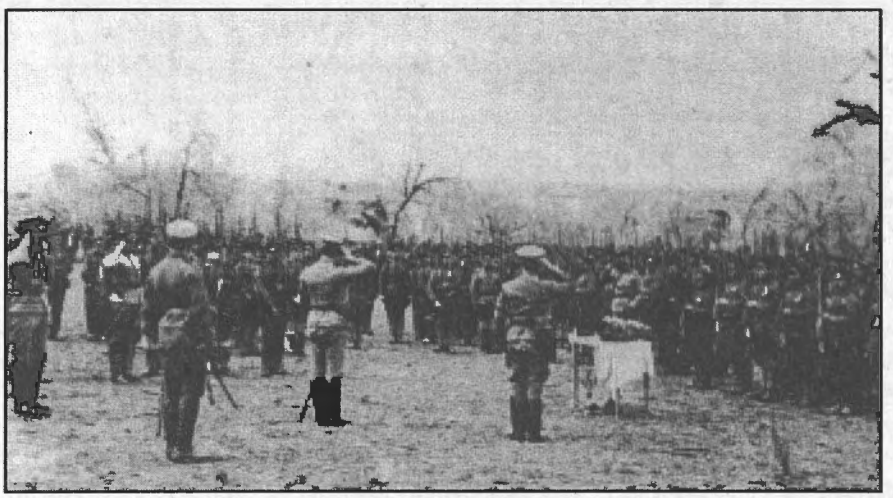

Полк. Ал. Протогеров поздравява наградените с орден за храброст герои от 11 мак. дивизия

което настъпление срещу съглашенските войски. Големите дела изискват големи жертви и търпение, заключава германският кайзер.

По-късно цар Фердинанд завежда повече от 20 души дейци на ВМОРО на среща с кайзера в Ниш, на която той връчва високи германски ордени и обещава след победата ръководителите на организацията да очертаят границите на България в Македония.

Тук е мястото да се посочи, че в самото навечерие на войната, по споразумение между ЦК на ВМОРО и Главното командуване на българската армия, вместо реорганизиране на Македоно-одринското опълчение се създава нова, по-ефективна във всяко отношение военна единица като част от редовната армия, но със специални задачи. Тя е известна в историята като 11-а Македонска дивизия. Съставена е главно от дейци на ВМОРО, на МОО, бежанци от Вардарска и Егейска Македония и непрекъснато попълвана от дезертирали в навечерието и по време на войната около 36 хиляди българи от Вардарска Македония, мобилизирани в сръбската армия, и над 17 хиляди българи от гръцката войска.

От началото до края на войната 11-а Македонска дивизия, освен пряко участие на фронта, поради специфичния си състав и характер навсякъде изпълнява и специални бойни, разузнавателни, партизански и административни задачи.

С привършване на военните действия, в края на 1915 и през 1916 г. в освободените области се формират три така наречени военно-инспекционни области - Моравска, Македонска и Драмска. Местните българи са мобилизирани и участвуват във войната заедно с тези от другите части на България. До края на 1915 и през 1916 г. се оформя бойна линия с дължина около 500 км от устието на р. Марица до Албанските планини, покривана изцяло от българската армия.

Извън фронтовата линия обаче закипява и свободен живот. Всички български черкви и училища са отворени и учениците продължават обучението си, прекъснато през 1912 г. Цялото военно-административно управление е в ръцете на местното население. Дейците на ВМОРО от всички идейни течения, с едно завидно единство и чувство за национален дълг успяват да мобилизират национално-културната енергия на българите в Македония за отбрана на извоюваната свобода и обединението на България. През 1916 г. в Скопие е открита и школа за запасни офицери с началник полк. Борис Дрангов.

Окръжните, околийските и общинските управи произхождат от редовете на ВМОРО. Околийски началник в Охрид например е членът на ЦК на ВМОРО П.Чаулев. Войводата Петър Ацев е околийски началник в Крушево. Станислав Чакъров е околийски началник в Куманово и пр.

Една от главните задачи, която дейците на ВМОРО изпълняват по време на Първата световна война, е тяхната дейност в разузнавателните отряди на армията. През 1916 г. по решение на Главното командуване от войводи и четници на ВМОРО се създава разузнавателен отряд със свой щаб. Той се състои от 26 партизански взводове и 9 пунктове за събиране на сведения, с постоянен числен състав 443 души. От тях 37 работят в щаба на отряда, 32 в пунктовете за събиране на сведения и 374 в партизанските взводове. Освен това по целия фронт ВМОРО организира постоянна разузнавателна служба в тила на съглашенските войски в Егейска Македония. Във Воден, Лерин, Костур, Солун и по селата куриерите на ВМОРО се сливат с местните българи и научават всичко, което интересува командуването на българската армия. Това е донякъде причината огромната и добре екипирана съглашенска армия да не може да излезе от своите позиции на Балканите цели три години.

Към разузнавателните отряди ВМОРО привлича и албанци, които изпълняват добросъвестно поставените им задачи. Това става особено в районите на Дебърско, Тетовско, Гостиварско, където живее смесено българо-албанско население.

Пред 1917 г. Съглашението решава да изпрати сръбски чети в Моравско начело с К. Печанец и Коста Войнович. Те провеждат диверсионна дейност в тила на българската армия. Главното командуване на българската войска поверява борбата срещу сръбските чети на войводите на ВМОРО. Между тях са Крум Зографов, Тане Николов, Славчо Пирчев, Васил Диамандиев, Христо Цветков, Велко Мандарчев, Атанас Мурджев, Даме Мартинов и др. Общото ръководство се осъществява от Петър Дървингов, управител на Моравската военно-административна област. Само за няколко месеца войводите и четниците на ВМОРО унищожават и прочистват Моравско от сръбските чети. Изобщо ВМОРО като организация и бойна сила, имаща ясно съзнание за важността на историческия момент, навсякъде с достойнство изпълнява възложената ѝ мисия.

Освен чисто военните проблеми ВМОРО не изоставя по това време и идейната защита на обединението. ЦК на организацията мобилизира цяла фаланга интелектуалци, на които възлага задачата с научни аргументи да защитават каузата на македонските българи както пред европейските

Чети на ВМРО, действащи срещу сръбските контрачети по време на Първата световна война

правителства, така и сред световното обществено мнение, където сръбските и гръцките учени водят безогледна антибългарска пропаганда. Между ангажираните с тази дейност са проф. Л. Милетич, проф. Ал. Балабанов, проф. Ив. Георгов, Симеон Радев, К. Пърличев, Ангел Томов, д-р Д. Кушев, Т. Карайовов, д-р Т. Точков и много други видни учени и публицисти, свързани идейно с ВМОРО. Един пример. През 1916-1917 г. българската кауза в съглашенска Европа е тотално дискредитирана. ВМОРО изпраща проф. Л. Милетич в Женева, където следват около 30 души студенти от Македония. Той ги организира в три академични дружества, които започват да дават отпор на сръбските и гръцките писания против България. Когато Централните сили, а заедно с тях и България отиват към загуба на войната, трите дружества се обединяват в „Генерален съвет" на македонските дружества със седалище Лозана. В навечерието на подписването на Ньойския договор през 1918-1919 г. Генералният съвет издава с помощта на проф. Милетич сп. „Македонска независимост". В него се застъпва идеята Македония да бъде обособена като самостоятелна независима единица на Балканите под покровителството на някоя от Великите сили. В Генералния съвет влизат д-р Петър Здравев от Тетово, д-р Димитър Несторов от Струга, д-р Ангел Коцарев от Охрид, Благой Бояджиев от Лерин, Спиро Китинчев от Скопие и др. И този опит на студентите от Македония, изпълнен с голямо родолюбие и старание, не дава резултат, но ВМОРО не пропуска момента да ги вдъхнови и подкрепи в тяхната патриотична мисия.

Главните събития обаче се развиват на фронта. В началото на август 1916 г. френски и английски войски предприемат настъпление срещу българските позиции при Дойранското езеро. След петдневни жестоки боеве на 17 и

18 с. м. българската армия предприема контранастъпление в две посоки. Първа армия, преследвайки съглашенските войски, освобождава Лерин и се насочва към Острово и Костур. Втора армия освобождава цяла Македония между Места и Струма с Беломорския бряг до устието на р. Марица. Гръцките войски са пленени, а английските и френските са прогонени на запад от р. Струма.

При това положение съглашенците съсредоточават всичките си сили срещу Първа армия. При планината Чеган, Костурско, се водят няколкодневни кръвопролитни боеве. Връх Каймакчалан няколко пъти попада от едни в други ръце. Офанзивата на съглашенците е спряна от българската армия на завоя на р. Черна. Жертвите са толкова огромни, че от октомври 1916 г. до септември 1918 г. войските на Съглашението минават към окопна война на Балканите.

Продължаването на войната обаче довежда до общо влошаване на положението както на фронта, така и в тила. Недоволството нанася сериозен удар върху духа и дисциплината в армията. Всичко това довежда до смяната на правителството на В. Радославов с правителство на Ал. Малинов (21 юни 1918 г.). Положението обаче не се подобрява. Новото правителство заявява, че ще води войната до победен край.

През юли и август 1918 г. Съглашенските войски подготвят голяма офанзива срещу българските позиции в Македония. В началото на септември, непосредствено преди нападението, българската армия на фронта в Македония разполага общо с 16 пехотни дивизии, 253 пехотни дружини, 1218 оръдия, 2710 тежки картечници и 26 ескадрона с обща численост около 310 хил. души. Съглашенците (заедно със сръбските и гръцките части) имат 28 пехотни дивизии, 321 пехотни дружини, 1530 оръдия, 3212 тежки картечници и 40 ескадрона с общо 617 хил. души.

Голямото превъзходство в жива сила и техника се оказва фатално. След близо тримесечна подготовка, на 14 септември съглашенските войски предприемат настъпление. След петдневни ожесточени сражения е извършен пробив на българските позиции при Добро поле (18 септември). На другите участъци на фронта, главно при Дойран, английските войски претърпяват едно от най-тежките си поражения в Първата световна война. В двудневни сражения те загубват повече от 11 хиляди войници и офицери, при 1300 души загуби за българската армия.

Съглашенците търпят загуби и в други участъци на фронта. Не може да не се отбележи, че войниците от Македония винаги първи са влизали в боя и последни напускали фронта, имайки съзнанието, че остават родните си краища в неприятелски ръце.

Когато обаче в армията избухва бунт и хиляди войници тръгват към София, правителството решава да изпрати делегация начело с финансовия министър А. Ляпчев в Солун да иска примирие от командуването на Съглашението. След двудневни преговори, на 29 септември 1918 г. е подписана военна конвенция за спиране на военните действия между Съглашението и България. Конвенцията за примирие се оказва диктат, който поставя България

на колене. Тя е принудена да напусне освободените територии в Македония, да извърши демобилизация на армията, а стохилядна българска армия остава в съглашенски плен западно от Скопския меридиан. По силата на същата конвенция цар Фердинанд е принуден да абдикира на 3 октомври 1918 г. На негово място на престола се възкачва Борис III. В София се установява Контролна съюзническа комисия, в която участвуват и сръбски и гръцки представители. Така повече от една година преди решенията на мирната конференция в Париж, Първата световна война завърши с попадането на България под съглашенски диктат. Вардарска и Егейска Македония, Тракия с излаза на България на Бяло море и Южна Добруджа са окупирани не само от съглашенски, но преди всичко от сръбски, гръцки и румънски войски. Остава надеждата, че мирната конференция в Париж може да реши по-справедливо българските национални проблеми.

***

България води Балканските и Първата световна война за освобождение на останалите под чуждо робство българи в Македония, Тракия и Добруджа в името на обединението на българския народ - идеал останал в завет от епохата на Възраждането, след разпокъсването на страната на Берлинския конгрес през 1878 г. и след Букурещкия диктат от 1913 г. Макар че поради завоевателната политика на съседите на България и намесата на Великите сили, в защита на стратегическите им интереси на Балканите, войните завършват с неуспех за България, по своята същност това са войни за национално освобождение и обединение. Най-силното доказателство за това е участието в тях на всички българи, свободни и поробени. През Балканските и в Първата световна война те заедно се биха и жертвуваха в името на общобългарския обединителен идеал. Борбата за осъществяване на този идеал с неотслабваща сила продължава и през следващите десетилетия.

Извори и литература

А. Извори

•*ЦПА, ф. 227. АРХИВ НА НОД (необработен)*

•Документи и материали за участието и дейността на четите и въоръжената милиция на ВМОРО в Балканската война.

•Окръжно на ЦК на ВМОРО от 1 октомври 1912 г. до българите в Македония и Тракия да окажат подкрепа на съюзническите войски.

•Непубликувани записки на П. Дървингов за създаването и бойните действия на МОО по време на Балканските войни.

•Записки на Т. Карайовов за предаването на Солун на гръцките войски на 27 октомври 1912 г.

•Записки на д-р Д. Точков за дипломатическата дейност на Великите сили по време на Балканските войни.

• Документи и материали на ВМОРО за сръбските и гръцките завоевателни претенции към Македония в края на XIX и началото на XX в.

• Документи на ЦК на ВМОРО за сръбските и гръцките действия срещу четите на организацията през 1912-1913 г.

• *ЦПА, ф.226. АРХИВ АЛ. ПРОТОГЕРОВ*

• Меморандум на ЦК на ВМОРО до цар Фердинанд от декември 1912 г.

• Меморандум на ЦК на ВМОРО до министър-председателя на България от януари 1913 г.

• Меморандум на ръководството на Скопски революционен окръг на ВМОРО до министър-председателя на България от януари 1913 г.

• Меморандум на Скопския митрополит Неофит до руския император Николай II от 15 април 1913 г.

• Донесение на архимандрит Евлоги от Солун до Главното командване на българската армия от февруари 1913 г., в което се съобщава за варварското отношение на гръцките военни власти към българите в Солунско, Костурско и Енидженвардарско.

• Изложение на ЦК на ВМОРО до правителството в София от 26 март 1913 г., което съдържа сведения за жестоките репресии над българската интелигенция в Македония от сръбските и гръцките войски.

• Документи и материали за действията на чети на ВМОРО в тила на сръбските и гръцките войски в периода април-юни 1913 г.

• Документи и материали за подготовката и избухването на Тиквешкото въстание на 16 юни 1913 г.

• Документи и материали на ЦК на ВМОРО за Тиквешкото въстание и за установяване на временно българско управление в гр. Кавадарци, Неготино и още 35 села.

• Записки на Хр. Попандов, Бл. Видов, В. Сеизов, Хр. Чернопеев и др. за Тиквешкото въстание.

• Документи и материали за участието на четите на ВМОРО в Междусъюзническата война.

• *ЦПА, ф. 226. АРХИВ НА НОД*

• Документи и материали за дейността на МОО по време на Междусъюзническата война.

• Документи и материали на ЦК на ВМОРО за прогонването на над 1500 учители, свещеници, начело с българските митрополити, търговци и др. будни българи през юли 1913 г. от сръбските и гръцките окупаторски власти.

• Меморандум от името на 150 хиляди прогонени от сърби и гърци българи от Вардарска и Егейска Македония до правителствата на Великите сили от юли 1913 г. Меморандумът е подписан от Г. Баждарев от с. Горно Броди, А. Димитров от Битоля, Д. Мирчев от Прилеп, Т. Павлов от Скопие, К. Ципушев от Радовиш и др.

• Декларация от Скопския, Велешкия, Битолския, Охридския и Дебърския български митрополити до правителствата на Великите сили от 20 август 1913 г.

• *ЦПА, ф. 227. АРХИВ НА НОД*

•Протокол от съвещанието на ЦК на ВМОРО от 11 август 1913 г., на което е взето решение борбата против новите поробители на Вардарска и Егейска Македония да продължи с дипломатически и въоръжени средства.

•Доклад на професорите Л. Милетич, Ив. Георгов и Ал. Балабанов за извършената от името на ВМОРО мисия в Европа през август 1913 г.

•Директива № 2 от 21 август 1913 г. на ЦК на ВМОРО до революционните комитети и войводите на организацията за възобновяване на националноосвободителната борба срещу новите поробители във Вардарска и Егейска Македония.

•Окръжно № 11 от 22 август 1913 г. на ЦК на ВМОРО до ръководството на Битолския революционен окръг да пристъпи към подготовка на въстание.

• Документи и материали на ВМОРОза въстанието в Охридско, Стружко и Дебърско и установяване на временно българско правителство със столица Охрид.

•Документи и материали за хода и потушаването на Охридското въстание.

•Записки на П. Нелчинов, секретар на четата на П. Чаулев, и спомени на войводата Н. Георгиев, участници в Охридското въстание.

•*АБАН, ф. 175*

•Доклад на П. Чаулев за въстанието в Охридско до министъра на външните работи Н. Генадиев от ноември 1913 г.

•Записки на Ев. Янчулев, участник в Охридското въстание.

•Окръжно № 20 на ЦК на ВМОРО от 2 декември 1913 г. до окръжните и околийските ръководства за възобновяване на организационната мрежа.

•*ЦПА, ф. 226. АРХИВ НА НОД*

•Окръжно № 34 на ЦК на ВМОРО за създаване на гранични пунктове на ВМОРО по новите граници със Сърбия и Гърция.

•Документи и материали на ВМОРО за масовото бягство на подлежащите на мобилизация в сръбската и гръцката армия млади българи в Македония 1913-1914 г.

•Спомени на П. Тодоров от Щип за отказа на повече от 1000 души, мобилизирани в сръбската армия българи, да дадат клетва на сръбския крал на 14 април 1914 г. в гр. Крагуевац.

•Документи и материали за акцията на ВМОРО срещу сръбската войска на 20 март 1915 г. при Валандово-Удово-Пирава.

•Проект на ЦК на ВМОРО от 11 април 1915 г., изпратен до министър-председателя на България, за освобождение на Вардарска Македония със силите на ВМОРО, ако България остане неутрална.

•Записки на д-р Д. Точков за дипломатическата подготовка за влизане на България в Първата световна война.

•*ЦПА, ф. 227. АРХИВ НА НОД*

•Доклад на професорите Л. Милетич, Ив. Георгов, Ал. Балабанов, д-р Д. Кушев и д-р Д. Точков, относно дипломатическата им мисия във Виена, Берлин, Петербург, Париж и Лондон от 20 април 1915 г.

•Окръжно на ЦК на ВМОРО от 1 октомври 1915 г. до българското

население във Вардарска Македония всестранно да подпомага идващите освободителни български войски.

•Донесение на ЦК на ВМОРО до Главното командване на българската армия от 1/14 октомври 1915 г., което съдържа данни за разположението, числеността и въоръжението на сръбската армия във Вардарска Македония.

•Документи и материали на ВМОРО за дейността на нейните чети в авангард на българската армия през 1915 г.

•Документи на военното министерство и на ВМОРО за създаването и специфичната дейност на фронта и в тила на 11 македонска девизия - 1915-1918 г.

•Декларация на ЦК на ВМОРО до германския кайзер във връзка със заповедта на германското главно командване българската армия да спре преследването на съглашенските войски в Егейска Македония през октомври 1915 г.

•Донесение на ЦК на ВМОРО от 15 януари 1916 г. до Главното командване на българската армия за масовото дезертиране на българи от Македония от сръбската и гръцката войска и желанието им да постъпват като доброволци в българската армия.

•Писмо на вътрешния министър от януари 1916 г. до ЦК на ВМОРО относно бъдещата административна уредба на освободените в Македония райони.

•Документи на ВМОРО за възстановяване на мирния живот в освободените територии - отварянето на българските училища, църкви и национално-културни, обществени и стопански институции, 1915-1918 г.

•Заповед на Главното командване на българската армия и на ЦК на ВМОРО от 25 декември 1915 г. за създаване на разузнавателна служба от кадрите на ВМОРО, в тила на съглашенската армия в Егейска Македония.

•Апел на ЦК на ВМОРО от 16 март 1917 г. до видни български учени да изработят програма за противодействие срещу сръбската и гръцката антибългарска пропаганда в Европа.

•Окръжно на ЦК на ВМОРО до членовете на организацията от 1 октомври 1918 г. във връзка със сключеното на 29 септември с.г. примирие и опасността от ново сръбско и гръцко робство в Македония.

Вестници

•В. Беломорец, Солун, 1912.
•В. Българин, Солун, 1912.
•В. България, 1912-1915.
•В. Вечерна поща, 1912-1915.
•В. Изгрев, 1912-1915
•В. Камбана, 1912-1915.
•В. Македония, 1912-1934.
•В. Мир, 1912-1915.
•В. Народни права, 1912-1915.

Литература

1. Войната между България и Турция 1912-1913 г. т. 1-7, С., 1928-1937.

2. Войната между България и другите балкански държави през 1913 г. С., 1941.

3. **Гоцев, Д.** Националоосвободителната борба в Македония 1912-1915, С., 1981.

4. **Гоцев, Д.** Идеята за автономия като такава в програмите на националноосвободителното движение в Македония и Одринско 1893-1941. С., 1983.

5. **Державин, Н.** Болгаро-сербские взаимоотношения и македонский вопрос. С. Петербург, 1914.

6. Доклад на Карнегиевата комисия (Карнегиевата анкета). С., 1914 (български превод).

7. **Дървингов, П.** История на Македоно-одринското опълчение. С., 1917.

8. **Дървингов, П.** Действията на 11 пехотна Македонска дивизия от Криволак до Богданци. С., 1920.

9. **Ламуш, Л.** Петнадесет години балканска история (1904-1918). С., 1930.

10. Македония. Сборник от документи и материали. С., 1978.

11. **Марков, Г.** България и Балканския съюз срещу Османската империя 1912-1913. С., 1989.

12. **Марков, Г.** Българското крушение 1913 г. С., 1991.

13. **Милетич, Л.** Документи за противобългарските действия на сръбските и гръцките власти в Македония през 1912-1913 г. С., 1925.

14. **Пърличев, К.** Сръбският режим и революционната борба в Македония (1912-1915 г.). С., 1917.

15. **Радев, С.** Конференцията в Букурещ и Букурещкият мир от 1913 г. С., 1992.

16. **Силянов, Хр.** От Витоша до Грамос. С., 1920.

17. **Соларов, К.** България и македонския въпрос. Причините на Балканските войни. С., 1925.

18. **Соларов. К.** Балканският съюз и освободителните войни през1912 и 1913 г. С., 1926.

19. **Тошев, А.** Балканските войни. Т. 1-2, С., 1929-1931.

20. *Илчев, Ив.* България и Антантата през Първата световна война. С., 1990.

21. **Лалков, М.** Австро-унгарската дипломация в борба за съюзници през Първата световна война, С., 1983.

22. **Дамянов, С.** Българският национален въпрос в началния етап на Първата световна война, 1914-1915 г. Изв. ВИНД, т. 31, 1981.

23. **Христов, Хр.** България и Парижката конференция за мир 1919 г. ВИСб, 1980, кн. 1.

Глава втора

МАКЕДОНИЯ СЛЕД ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (1918-1924)

1. Македония в навечерието на Ньойския договор (октомври 1918 - ноември 1919 г.)

След подписването на Солунското примирие на 29 септември 1918 г. Егейска и Вардарска Македония, с помощта на съглашенците, са окупирани от гръцки и сръбски войски. Новите окупатори бързат да се установят там и да наложат своята власт далеч преди Конференцията за мир в Париж да е започнала.

Още в първите дни на окупацията сръбските и гръцките войски, в противоречие с всички дотогавашни договори и конвенции, защитаващи живота, имота и честта на местното население (главно Хагските конвенции от 1897 г.), поставят българското население в Македония в обсадно положение.

На 1 октомври 1918 г. Главното командуване на гръцките войски в Солун издава директива № 1. Чрез нея се известяват гръцките военно-полицейски власти в цяла Егейска Македония и главно тези, които са задължени да организират нова гръцка власт в областите между Струма, Места и Бяло море, че от тази дата там се забранява името „българин", както и говореното на български език, а българските имена да се приведат незабавно към гръцката именна система. Който не изпълнява тези изисквания ще бъде преследван като предател на Гърция, се казва в директивата.

Само след два дни, на 3 октомври, същото Главно командуване издава нова заповед за мобилизация на всички „българогласни" елини от 19 до 25 годишна възраст, които по различни причини не са служили в гръцката армия по време на войната. Една част от тях да бъдат използвани за поправка на пътища и мостове, а другата - изпратени на границата с Турция. В заповедта се казва още, че военните власти са длъжни да съобщат в Главното командуване подробни сведения за служилите лица от Егейска Македония в българската армия в годините 1912-1918: кога тези лица са постъпили в българската армия, какъв офицерски чин имат, в кой участък на фронта са воювали, дезертирали ли са от гръцката войска, дали са постъпили доброволно или са били мобилизирани в българската армия и пр.

В същия дух и почти със същото съдържание на 1 октомври 1918 г. и сръбското Главно командуване издава заповед сръбските войски незабавно да окупират цяла Вардарска Македония, като разоръжават, арестуват и разстрелват всеки българин, който би им се изпречил на пътя - военен или цивилен.

На 2 октомври крал Александър изпраща тайна директива до Главното командуване на сръбската армия, в която се дават указания на сръбските

комендanти и офицери при влизането си в Македония да вземат изцяло инициативата в свои ръце, така че там, където има и съюзнически офицери и войници, да чувствуват, че се намират на „сръбска територия". Съюзническите офицери трябва винаги да се придружават от сръбски, се казва в директивата, за да се избегнат техни срещи насаме с местните „бугараши". Също трябвало да се внимава и къде ще се настанят на квартира, за да не попаднат в отявлени български семейства. Ако се забележи, че някой от гостите проявява интерес или дори и най-малка симпатия по отношение на местните българи, сръбските офицери да искат от съглашенското главно командуване той да бъде отстранен.

Тези гръцки и сръбски заповеди и директиви, издадени непосредствено след Солунското примирие, издават не само техните завоевателни планове по отношение на Македония, но и варварското им поведение спрямо окупираното българско население.

На 4 октомври идва нова височайша заповед, с която сръбският крал нарежда на министъра на вътрешните работи и на Главното командуване наред с военните власти във Вардарска Македония да бъдат назначени и цивилни окръжни, околийски и общински управи в онця места, в които ги е имало през 1913-1915 г. С това щяло да се покаже *„трайността на сръбското присъствие"* там. Комплектуването на цивилните управи, според заповедта, трябвало да се извърши бързо и тайно. Това се налагало, за да се избегне съпротивата на местното население, което хранело надежда, че Македония ще остане в границите на България. Освен това „македонствуващите" можело да се опитат да създадат свои градски управи, за да покажат, че областта не е част от Сърбия.

Така, страхувайки се да не би местното българско население, възползвайки се от присъствието и на съглашенските войски в Македония, да проведе събрания, на които да избере свои градски ръководства, през октомври 1918 г., въпреки че бъдещият статут на Македония все още не бил определен от какъвто и да е международен форум, по силата на военната окупация, против волята на българското население, по един хайдушки начин сръбското и гръцкото правителство, освен военно-полицейски, създават и цивилен окупационен режим в Егейска и във Вардарска Македония, съставен главно от дейци на андартската организация и на „Черната ръка" - най-отявлените убийци, грабители и асимилатори на българите в Македония.

На 8 октомври щипяни узнават, че старата сръбска цивилна администрация за Щипски окръг от 1913-1915 г. е назначена от сръбското главно командуване пак на същото място. На другия ден, от името на гражданите на Щип 22 видни българи от града предават писмо-протест на командуващите френската и английската окупационна войска в Струмица.

Като протестират категорично против назначаването на познатите в Македония главорези на „Черната ръка" за окръжни и околийски управители, щипяни молят командуващите френските и английските войски да предадат на своите правителства, че Македония очаква от тях свобода и неделимост, а не сръбска окупация и анексия. Ако това стане, мирът на Балканите ще

бъде невъзможен, завършва писмото от името на гражданите на Щип.

Подобни протестни писма и изложения френските и английските коменданти получават от Радовиш, Берово, Св. Никола, Велес, Скопие, Охрид, Кавадарци и други селища във Вардарска Македония.

Тези протести, в които категорично се заявява, че българите от Македония са воювали в продължение на три години не срещу Съглашението, а против сръбската окупация, хвърлят в ужас сръбското правителство, което решава с огън и меч да сломи съпротивата на окупираните българи и да наложи своята завоевателна политика. На 10 октомври 1918 г. то издава декрет, с който въвежда отново „наредбите" за „обществената безопасност", по които Сърбия управлявала Вардарска Македония след Букурещкия договор. Те се основават на стария сръбски закон от средата на XIX в. за „преследване и изтребление на разбойниците". По силата на тези „наредби" българите в Македония официално са поставени извън закона. В тях Вардарска Македония се третира като страна на „размирници" и „разбойници", която не може да се управлява с други средства, освен чрез терор, убийства, опустошения, прогонване и каторга. Всеки представител на сръбските окупационни власти има неограничени и неконтролирани права над живота, честта и имота на окупираното българско население.

На 11 октомври, само един ден след въвеждане на „наредбите", Главното командуване на сръбската войска издава тайна директива № 7 до всички военни и цивилни власти в „Южна Сърбия", в която се казва, че в името на трайното установяване на Сърбия в Македония те са длъжни незабавно да се заемат със следното:

1. Да открият, арестуват или избият всички ония българи, за които се знае че са работили и работят срещу сръбските интереси в Македония - главно дейците на ВМРО и техните съмишленици.

2. Да се установят лицата мобилизирани и дезертирали от сръбската армия в периода 1914-1918 г. Кои от тях са преминали от Австро-Унгария в България и са постъпили доброволно в българската армия, също дали семействата им са получавали войнишка помощ.

3. Да се съобщи поименно кои са били комити в четите на ВМРО, под чие воеводство и в кой район са действували. Имат ли имоти и семейства и къде са сега.

4. Да се опише подробно, в кои селища са възобновени българските черкви и училища през 1915-1918 г. и кои са били учители и свещеници в тях и къде се намират тези лица сега.

5. Да се направят списъци с имената на учениците от най-горните класове, учили в българските училища.

6. Да се наблюдават всички българи и с всички средства да се осуети и най-малкият техен опит за бунт срещу сръбските власти.

В най-застрашените райони, завършва директивата, военните коменданти да повикат и „четите" (става дума за тези на „Черната ръка").

След тези и други подобни заповеди и нареждания, смесени военни и четнически потери, под предлог че търсят оръжие, български комити, дезертьо-

ри от сръбската армия, български учители и свещеници, започват поголовно претърсване на българските държавни учреждения, училища, черкви, на всяка българска къща по градове и села, съпроводено с арести, ограбване, убийства и пр.

Според сведение на ИК на македонските братства в София, от октомври 1918 г. до края на октомври 1919 г. сръбските власти арестуват и хвърлят в затворите във Вардарска Македония около 6 хиляди българи. Около 32 хиляди, служили в българската армия във войните от 1912-1918 г., под формата на мобилизация са интернирани в Сърбия, където работят под стража като каторжници. В същото време сръбските власти убиват или обявяват за безследно изчезнали 247 души българи. За да спасят своето българско име, живот и чест, повече от 100 хиляди пристигат като бежанци в България.

В подобно положение се намират и българите в Егейска Македония, окупирана от гръцката армия. В посоченото по-горе сведение се съобщава, че гръцките окупатори през същия период хвърлили над 4 хиляди българи в затворите, а повече от 20 хиляди са разселени със статут на пленници по егейските острови, като предохранителна мярка за сигурността на Гърция. Между 150 и 200 българи са убити или изчезват безследно. Около 60 хиляди пък са принудени да оставят всичко - имоти, покъщнина и роден край, за да се спасят с бягство в България.

Всичко това сърби и гърци правят с цел да бъде задушен и най-малкият опит за открита българска национална изява или съпротива срещу окупаторите, а също и да бъдат прогонени интелигенцията и най-будните българи, преди Парижката мирна конференция да се е произнесла за бъдещето на Македония.

Заплашени да бъдат откъснати от България и отново да попаднат под чуждо робство както през 1913 г., македонските българи първи реагират остро срещу окупацията на Македония от сръбски и гръцки войски. Те заявяват категорично, че българското племе не е победено, че то не заслужава нова робска участ и ще продължи да се бори, докато отново не се види свободно и обединено. До подписването на мирния договор през ноември 1919 г. окупираните и прогонените от Македония българи отстояват своите национални идеали и стремежи с мирни средства пред Парижката мирна конференция и световното обществено мнение.

В тези тревожни есенни дни професорите Л. Милетич, Ив. Георгов, Ст. Младенов и други организират среща на около 60 видни дейци на национално-освободителното дело на македонските българи. Срещата е проведена на 23 октомври 1918 г. в зала № 8 на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“ и е посветена на 25-годишнината от създаването на ВМОРО. След като поздравява присъствуващите с юбилея, проф. Л. Милетич прави кратка ретроспекция на дейността на ВМОРО и анализ на причините, принудили българите в Македония да водят в продължение на четвърт век непрестанна борба, да вдигат въстания, да участвуват в няколко войни за своето освобождение и обединение със свободните си братя. За съжаление, подчертава проф. Милетич, плодовете от героизма и жертвите на българите са ограбени от Сърбия и

Гърция. Българското племе днес отново е изправено пред неизвестността за съдбата на различните български краища и както след Илинденското въстание и след Балканските войни вече се чуват пораженски гласове *„дали сме вървели по правилен път“, „дали жертвите ни не са отишли напразно“* и пр. Изводи и поуки събитията сами ще ни наложат, но най-важното сега е, подчертава проф. Милетич, македонските българи да не покажат слабост и да не извършат национално самоубийство, отказвайки се да се борят за своята свобода. В деня на 25-годишния юбилей на ВМОРО македонските българи могат да заявят само едно: че ще се борят за свободата на Македония, докато там има чуждо робство.

В този дух се изказват Г. Баждарев, К. Пърличев, С. Радев, Г. Петров, Т. Александров, ген. Ал. Протогеров, полк. П. Дървингов, Т. Карайовов, Г. Кулишев, П. Михайлов и др. Всички заявяват, че ако се случи съглашенската окупация да доведе до ново сръбско и гръцко робство в Македония, ВМОРО както и преди ще продължи борбата за освобождение с всички сили и средства.

На тази първа след войната среща на дейци на освободителното движение проличават и бъдещите разногласия сред тях. Гьорче Петров, Д. Хаджидимов и др. настояват да се проведе събор или конгрес на организацията, на който дотогавашният ЦК да даде отчет за своята дейност от 1911 г. насам и да бъде избран нов ЦК на ВМРО.

Проф. Л. Милетич подканва революционните дейци да забравят партизанщината и личните амбиции и в името на Македония да запазят единството си от времето на войните. В предстоящата нова, по-тежка борба за свободата на Македония, има място за всички. Тези думи на проф. Милетич са посрещнати с одобрение и аплодисменти от всички присъстващи.

Още на тази среща се взема решение да се пристъпи към възобновяване дейността на легалните бежански братства на македонските българи с оглед на борбата за благоприятно разрешаване на македонския въпрос от предстоящата конференция за мир.

Един месец по-късно, от 22 до 25 ноември 1918 г., пак в зала № 8 на Университета се провежда учредителен събор на македонските бежански братства. Присъстват около 40 делегати от 20 братства и повече от 20 души учени и видни дейци на освободителното дело, между тях и бъдещите членове на ЦК на ВМРО Т. Александров, Ал. Протогеров и П. Чаулев.

Съборът избира Изпълнителен комитет (ИК) на братствата, състоящ се от 7 души: председател - Иван Каранджулов, подпредседатели - д-р Татарчев и Дѝмитър Михайлов, секретар Н. Стоянов, касиер Г. Баждарев и съветници Т. Павлов и д-р К. Станишев.

След обстойно разискване относно позициите, които ИК на братствата ще отстоява пред мирната конференция, на 24 ноември 1918 г. съборът приема директива, в която се заявява: *„Делегатите на братствата, изказвайки несъмнената воля на българското население в Македония, дават на ИК повелителния мандат да се ръководи в своята дейност от следните основни начала:*

1. Неделимост на Македония.

2. Нейното присъединяване към България.“

Вярвайки, че следвоенното устройство в Европа ще стане върху принципите, залегнали в 14-те точки на американския президент Уилсън, ИК изработва и изпраща през февруари 1919 г. меморандум до председателя на Парижката мирна конференция и до представителите на САЩ, Великобритания, Франция, Италия и Япония. В него се прави цялостен преглед на възникването, развитието и етапите, през които е минал македонският въпрос. Изтъквайки неговия български национален характер, от името на 200 хиляди българи напуснали родните си огнища, прогонени от сърби и гърци, както и от името на цялото население в Македония в меморандума се настоява Великите сили, които определят съдбините на народите, *„да съдействат Македония, цяла и неделима, да се присъедини към общото отечество - майка България“*. Ако това е невъзможно, македонските българи, както и друг път са изтъквали, категорично предпочитат обособена, самостоятелна Македония под покровителството на Великите сили, пред разделянето ѝ между Сърбия и Гърция, се заявява в меморандума на ИК на македонските братства.

До самото навечерие на Ньойския договор ИК на братствата изпраща още няколко изложения до участниците в мирната конференция, настоявайки да бъде дадено правото на самоопределение на населението във Вардарска и Егейска Македония под международни гаранции, а също да бъде допусната и делегация на македонските българи, която да изложи пред мирната конференция техните искания.

По същото време дейци на „левицата“ в революционното движение от турско време начело с М. Герджиков, Д. Хаджидимов, Г. Петров, П. Христов, Таската Серски и др. създават своя организационна структура под името „Временно представителство на обединената бивша ВМОРО“. В отправения от „Временното представителство“ меморандум до Великите сили, участници в преговорите за мир в Париж, се констатира невъзможността за обединение с България и се заявява, че *„твърдото желание на населението в Македония сега е тя да бъде запазена цяла и неделима и да бъде обособена като автономна или самостоятелна единица на Балканите, с равни права на всички живущи в нея етнически общности и групи“*. В това време се появява и брошурата на Д. Хаджидимов „Назад към автономията“, в която авторът разглежда същността на идеята за автономия, като изтъква, че тя е идея българска, издигната от българското население още през турския режим с цел да се запази цялост-та на Македония и да се създаде братство между народите, живущи в нея. Независимо, че другите народности не възприемат автономията и тя си остава само българска идея, при създалото се положение, изтъква авторът, само автономна Македония може да води към балканско единство и Балканска федерация.

На 1 март 1919 г. от името на българите в Македония ЦК на ВМРО изпраща обширен меморандум до председателя на Парижката мирна конференция. В него Т. Александров и Ал. Протогеров подробно описват освободителните борби и стремежи на българите в Македония от Берлинския

конгрес насам, които съобразно съкровените си национални чувства са се стремили към държавно обединение с България. Само стремежът на Сърбия и Гърция да заграбят и разделят Македония е карал дейците на ВМРО да издигнат лозунга за автономия на Македония с цел да се запази нейната цялост. Македонските българи, се казва в меморандума, желаят Македония да остане неделима и в никакъв случай да не бъде оставена под сръбска и гръцка власт. По-нататък те настояват да бъде допусната делегация на ВМРО да изложи пред мирната конференция исканията на българите в Македония, които се свеждат до обединение с България, съобразно принципите на Уилсън, или автономия на Македония. Ако това не стане, заключава меморандумът, мир на Балканите не може да има.

Особен интерес представлява и меморандумът на прогонената млада интелигенция от Македония. През август 1919 г. 517 студенти от Македония, следващи в Софийския университет, изпращат меморандум до всички лица, участващи в подготовката на договорите. В него се изтъква, че вдъхновена от идеала за справедливо и трайно разрешаване на световните проблеми, македонската академична младеж иска да изнесе пред тези, които решават съдбата на народите, истината за Македония, установена по безспорен начин от безпристрастната наука в света. В меморандума се проследява цялото историческо минало на българите от създаването на българската държава та до 1918 г., като се подчертава, че македонските българи винаги са играли най-активна и градивна роля в духовното и политическото развитие на България.

Единствената молба, която има македонската интелигенция, завършва меморандумът, е представителите на Великите сили да оставят Македония, в нейните признати от света български етнически граници, да влезе в пределите на българската държава. Под това искане се подписват 38 души студенти от Прилеп, 40 от Велес, 33 от Скопие(ско), 38 Солун(ско), 27 от Щип, 31 от Битоля, 23 от Охрид, 22 от Кукуш, 15 от Крушево, 18 от Костурско, 21 от Дебър, 11 от Тетово, 9 от Дойран, 7 от Серско, 6 от с. Смилево(Битолско), 7 от Лерин, 9 от Струмица и т. н. От тази академична младеж излизат посетнешните водители и дейци на освободителното движение на македонските българи в периода между двете световни войни.

На 21 септември 1919 г. в специално писмо до председателя на Парижката мирна конференция, предадено чрез Леон Ламуш, ръководителите на организацията Т. Александров и Ал. Протогеров отправят последен апел делегация на ЦК на ВМРО да бъде допусната до високата трибуна на мирната конференция, за да изрази твърдото желание на македонските българи да дадат на Македония тази автономия и свобода, за която по време на турското владичество всички Велики сили се застъпвали пред султана. И този апел на ЦК на ВМРО остава нечут.

Така националните и политическите стремежи на македонските българи, изложени в посочените и в десетки други подобни официални документи от това време, не са взети под внимание от победителите. Чрез тях обаче българите от Македония категорично изявяват националността си и пътя за

разрешаване на македонския въпрос.

Освен представителите на македонските българи, правителството на Т. Теодоров, а след това и на Ал. Стамболийски през 1919 г. правят всичко възможно българската официална делегация да бъде допусната да изложи пред конфедерацията официалното становище на България за разрешаване на балканските проблеми след войната на базата на националния принцип, още повече че Сърбия и Гърция получават огромно териториално разширение за сметка на разпадналите се Австро-Унгария и Турция. Българските виждания и аргументи, както и неофициалните сондажи за разрешаване на въпроса за Македония, като тя бъде обособена в автономна област, за да се избегне нейното разделяне, се оказват толкова силни и необорими, че хвърлят в ужас сръбското и гръцкото правителство. Чрез своите преставители в Париж те направили всичко възможно пред Клемансо да не допуснат българската дипломация да изнесе тези идеи пред конференцията. Нещо повече. Българската правителствена делегация начело с Ал. Стамболийски е напълно изолирана в парижкото предградие Ньой, без да има възможност за контакти с другите делегации, с тези, които в този момент решават съдбата на българския народ.

Така, въпреки усилията на българските държавни и обществени среди и на организациите на македонските българи, както и обещанията на някои високопоставени лица от САЩ, Англия, Италия и др., българската национална кауза не е представена и защитена в Париж. Противниците на българското национално единство налагат на България жестоко разделение и ново робство за милиони българи в Македония, Тракия, Добруджа и Западните покрайнини.

2. Вардарска Македония под сръбска власт

Сръбската окупаторска администрация във Вардарска Македония. С решенията на Ньойския договор-диктат от 27 ноември 1919 г. победителите от Първата световна война придават „законна" форма на сръбската окупация на Вардарска Македония. „Подарената" на сърбите част от Македония е около 25 хил. км^2 територия и 956 хиляди население, от които 793 хиляди българи. Осъществили своите завоевателни планове по отношение на Македония - основна държавно-политическа задача на сръбските правителства в продължение на повече от две десетилетия (до 1941 г.), сега с всички средства те се стремят да наложат духовно „приобщаване" на българите в Македония към сръбската нация, или по-точно тяхното насилствено асимилиране и посърбяване.

Въпреки че на 1 декември 1918 г. е обявено създаването на триединно кралство на сърбите, хърватите и словенците (СХС) и по силата на Версайския договор от 28 юни 1919 г. то е официално признато от победителите, Вардарска Македония фактически е присъединена към Сърбия. Сръбското правителство с помощта на своите съюзници успява да наложи в

договорите и стратегическа граница с България. По чл. 27 на Ньойския договор от България са откъснати и дадени на Сърбия гр. Струмица и околията му в Македония; Босилеград и Цариброд с техните околности в т. нар. Западни покрайнини от старите предели на България.

Първата работа на сръбското правителство е да организира военно-полицейската и цивилната си администрация в Македония. Имайки опита от 1913-1915 г., още на 30 ноември 1919 г. правителството в Белград решава Вардарска Македония да бъде разделена административно на 7 окръга - Скопски, Битолски, Охридски, Тетовски, Кумановски, Тиквешки и Брегалнишки, с 29 околии и над 100 общински центрове. Съобразно своите великодържавни цели правителството нарежда за окръжни, околийски и общински служители да бъдат назначавани само проверени сръбски националисти, участници в сръбската националистическа пропаганда в Македония, членове на „Черната ръка", предани привърженици на сръбската династия.

Най-висшата власт се изпълнява от полицейското управление в Скопие. Следват окръжните управители, военните коменданти и околийските началници, общинските и селските кметове. Наред с тях действува и „неофициалната" власт на „Черната ръка". Всъщност никой не би могъл да направи разграничение между отговорните и неотговорните фактори, защото те заедно са призвани да провеждат политиката за посърбяване на Македония.

Вардарска Македония получава ново териториално-административно разделяне и устройство след приемането на т. нар. „Видовденска конституция" от 28 юни 1921 г. За нея гласуват само сръбските делегати и тези на турската партия за защита на мюсюлманите, наречена „Джемиет". Хърватите, словенците, босненците и българите в Македония я бойкотират, защото с нея Белград утвърждава великосръбската национална и политическа хегемония над всички останали народи в СХС кралство, налага централизма и великосърбизма като официална идеология в новата, почти насилствено създадена държава.

По силата на тази конституция, вместо самостоятелно управление на историческите национални области като Хърватско, Словения, Босна и Херцеговина, Македония и пр., те са разделени на 33 административни единици, наречени „велики жупанства". Сърбия прави това с цел отделните държавици да загубят своята териториална и национална цялост, а назначаваните „велики" жупани да бъдат зависими единствено от Белград.

Вардарска Македония е разделена на три административни области (жупанства) - Битолска, Скопска и Брегалнишка. Във всяка една от тях са назначени „велики" жупани със седалища съответно Битоля, Скопие и Щип.

Военно-полицейската йерархия на сръбските окупационни власти в Македония сега се подрежда по следния начин: освен Върховното командуване на войската - главен разпоредител в областта, най-висшата полицейска власт е в ръцете на началника на „обществената безопасност" Живоин (Жика) Лазич. Следват началникът на жандармерията ген. Томич, тримата велики жупани в Скопие, Битоля и Щип, представителите на сръбската православна църква начело със скопския митрополит Варнава, правното референтство

стоящо начело на една огромна съдебна система с Апелационен съд в Скопие, 8 първостепенни окръжни съдилища и 17 околийски с многохиляден съдийски, прокурорски, адвокатски и друг служебен персонал. От тях надолу се нареждат цяла верига от подчинени властници - от околийските началници до бирниците и пандурите. За всеки сръбски чиновник, учител, офицер, жандарм, контрачетник и пр. една прослужена година в Македония се счита за две години трудов стаж. Заплатите на тези служители със специална „национална мисия" са няколкократно по-високи от тези на чиновниците в самата Сърбия.

Местното население в Македония е напълно изолирано и лишено от възможност да участва дори в общински и селски управи.

Колко голямо значение отдават великосръбските управляващи среди на този въпрос говори и инструкцията на крал Александър от 1 септември 1920 г. до министъра на вътрешните работи и окръжните управители в Македония, в която изрично се заявява, че поради „национална неориентираност" местните хора, дори и интелектуалците с неутрални професии и квалификация, не могат да бъдат назначавани на сръбска служба. Всички тези бивши български учители, свещеници, лекари, инженери, художници и пр., които според инструкцията довчера са били *„смъртни врагове на Сърбия и нейните национални интереси"*, трябва да бъдат интернирани в Сърбия и там да бъдат настанени на работа. Тези от тях, които след време дадат доказателства, че са се освободили от *„българските си особености"*, може да се върнат в Македония. Но това би могло да стане най-малко след 10-15, дори след 20 години, заключава инструкцията на крал Александър.

С подобни разпоредби и инструкции от различни сръбски властелини, българската интелигенция, дори и тази, която излиза от сръбските училища и университети по това време, бива преследвана, убивана и прогонвана далеч от Македония чак до 1941 г.

На 6 януари 1929 г. сръбският крал Александър установява кралска диктатура, а държавата се преименува на кралство Югославия. „Новата" държава е разделена на 9 бановини, които заменят 33-те жупанства. Вардарска Македония, наричана дотогава „Южна Сърбия", е обявена за „Вардарска бановина", а за бан е назначен палачът на българите Жика Лазич. Към „Вардарска бановина" са присъединени и чисто сръбски земи, с цел да се заличи исторически очертаната етническа и географска граница между българи и сърби.

Така, съобразно развитието на политическите събития в насилствено създаденото от великосърбите кралство СХС, а след това и кралство Югославия, Белград постоянно променя структурите на своите властнически институции в Македония. Само окупаторската им същност, тяхното специално предназначение да провеждат великосръбската завоевателна и асимилаторска политика, да бъдат физически и духовни убийци на българите в Македония си остава тяхна основна и постоянна характеристика.

Всъщност тези структури, независимо от своето наименование и организация, военна или цивилна, отговорна или „безотговорна", изпълняват програмата на министър-председателя Н. Пашич, изработена още през 1919 г., в която се предвижда в срок от 10 години населението в Македония да бъде

напълно посърбено. Одобрена от най-висшите сръбски управляващи среди, в програмата на Н. Пашич в детайли са формулирани подходите за сърбизиране на Македония. Най-видните местни хора, се казва в нея, които могат да бъдат водачи на народа, или трябва да се спечелят за сръбската кауза, или да се преследват и унищожат. Останалата част от населението ще бъде принудено с различни средства да се обяви за сръбско. Специално внимание в програмата се отделя на младите генерации, които, преминавайки през сръбските училища, казармата и пр., трябва да излязат оттам напълно посърбени.

В изпълнение на тази програма и на различни правителствени и кралски директиви и наредби, на населението в Македония е забранено по какъвто и да е повод да споменава за българската си народност, да говори на своя майчин български език, да се облича в традиционната българска национална носия, да кръщава децата си с български имена, да чете и пише на български език, да честнува своите религиозни и национални признаци и пр. Изобщо забранява се и се подлага на унищожение всичко, което би напомнило за българското минало и настояще на Македония. За свобода на словото, на печата, на сдруженията, за изборни права или избираемост на представители от местното население не можело и дума да става. Отнети са първите и основни свободи, без които няма условия за национално-културен и обществено-политически живот, развитие и напредък.

Макар че формално всички официални политически партии, признати в СХС кралство, можели да развиват дейност и във Вардарска Македония, на практика великосръбските управляващи среди допускат само Радикалната партия на Н. Пашич и Демократическата на Л. Давидович, които с всички средства сътрудничат на военните и полицейските власти за бързо и трайно сърбизиране на Македония. Дейността на несръбските партии, които не преследват асимилаторски цели, особено на Хърватската селска партия на Ст. Радич, а след това и на д-р Мачек, на които местните българи симпатизират, е забранена и жестоко преследвана от сръбските власти в Македония. Опитите на видни местни българи (през 1923, 1928 и 1937 г.) да създадат граждански или землячески организационни структури, дори в рамките на някоя от сръбските политически партии, са осуетявани с огън и меч от сръбските власти. Така в периода между войните българите във Вардарска Македония нямат възможност да избират народни представители от своите среди, а са представлявани в местните окупаторски институции и в парламента в Белград от своите асимилатори, инквизитори и палачи, най-често дейци на „Черната ръка“ и „национални ратници“ от рода на Йован Бабунски, Йован Киркович, Жика Лазич и пр., които населението в Македония не само никога не е избирало, но винаги е презирало.

Сръбската колонизация във Вардарска Македония. Един от най-важните и неразрешени въпроси след Балканските и Първата световна война във Вардарска и Егейска Македония е аграрният въпрос, т. е. премахване на феодалните отношения и даване земя на чифлигарите и бедните български селяни, които я обработват. Сръбските и гръцките власти обаче запазват голяма част от чифлиците на турските бейове, като се стремят чрез тях да спече-

лят местното турско население на своя страна. Останалата част от земята, включително и имотите на прогонените българи, са заграбени и на тази основа бързо се появяват едри сръбски земевладелци. Самият крал Александър присвоява в Демирка лия имение с над 700 хектара плодородна земя. Н. Пашич заграбва имения на няколко места в Македония с повече от 600 ха земя. Милан Стоядинович взема около 450 ха в Тиквешко, Битолско и пр. На конфискуваните чифлишки земи на някои турци, обвинени в сътрудничество с българите по време на войните, веднага са настанени сръбски колонисти. На българските селяни е заявено, че ако искат земя, трябва да си я купят. Там, където се появяват купувачи обаче, им е поставяно условие първо да подпишат декларации, че са сърби, защото на българи не можело да се продава земя в „сръбската държава".

Впрочем сръбските власти още в началото на 1919 г. се връщат към старите великосръбски планове за колонизация на Македония, започнала след Букурещкия договор от 1913 г. За да осигури опора на своята власт, на 20 февруари 1914 г. сръбското правителство публикува специално постановление за колонизиране на „Южна Сърбия", т. е. Македония. Според чл. 8 от постановлението право на колонизиране има всеки сърбин от 16 до 70 годишна възраст. Всяко колонизирано семейство получава най-малко 5 ха земя с пълно освобождаване от данъци за 15 години (чл. 11). След този срок земята става лична собственост на колонистите. Ако в колонизираното семейство има мъже над 16 години, на всеки от тях се дават още по два ха, а тези, които имат и работен добитък, получават още три хектара.

Изключително важна е т. 3 от чл. 19 на постановлението, в която се казва, че земята за колонизиране на сърби ще бъде взета (конфискувана) от тези местни хора, за които се установи, че поддържат връзки с лица и организации (главно ВМРО), които работят срещу сръбските власти във Вардарска Македония. Тази точка е насочена срещу цялото българско население, като се има предвид, че по това време то масово участва в борбата против сръбското робство.

След освобождаването на Вардарска Македония от българските войски по време на Първата световна война, колонизираните сърби побягват заедно със сръбските войски от Македония. В доклад на М. Кирилов от Министерството на земеделието в София за завареното положение във Вардарска Македония при влизането на българските войски през 1915 г. между другото се съобщава, че сръбските власти най-усърдно са поддържали старото и са създавали ново чифликчийско земевладение в местата, където *„българският елемент и бил силен и буен, заможен и с висок дух"*. В доклада е поместена и статистика, според която заварените сръбски и турски чифликчийски земи в тази част на Македония са 1 817 000 декара, от които по окръзи: Скопски - 280 хил., Кумановски - 218 хил., Тетовски - 28 хил., Щипски - 362 хил., Кавадарски - 318 хил., Битолски - 300 хил., Охридски - 280 хил., Прилепски - 117 хил. и пр. Посочва се приблизително и земята на отделните чифлици. Между тях има 251 чифлика от 500 до 1000 дка, 251 - от 1000 до 5000 дка, 28 - от 5000 до 10 000, 13 - от 10 000 до 20 000, и 9 - над 20 000 дка. Положението

на българските селяни в тези чифлици, според доклада, било повече от плачевно. Те казвали: *„Ние орем, сеем, жънем, а всичко ограбват турските и сръбските феодали."* За да премахнат тази неправда, българските власти през 1915 - 1918 г. ликвидират сръбските и турските чифлици и раздават земята на местните български селяни, които от десетилетия я обработвали.

Завръщането на сръбските окупационни власти в Македония през 1918 г. връща отново този въпрос в изходно положение. Над 300 чифлика веднага са предадени на бившите турски и сръбски едри земевладелци. Стотици хиляди декари земя на избягали български семейства, общински и църковни имоти са конфискувани и обявени за собственост на сръбската държава. От тази земя се създава огромен поземлен фонд за нова, по-мащабна сръбска колонизация, която започва още преди подписването на Ньойския договор.

Докато българските селяни очакват въпросът за Македония да бъде решен от Великите сили справедливо и трайно, сръбското правителство започва да използва земята като трансмисия за своята завоевателна и сърбизаторска политика. На 27 февруари 1919 г. то публикува проекто-закон за аграрната реформа в СХС кралство и за колонизация на Вардарска Македония. В чл. 1 на проекто-закона се предвижда незабавно връщане на чифлишката земя, дадена от българските власти на местните селяни, на бившите турски и сръбски чифликчии, които са обявени за единствени и пълноправни собственици. Така са възстановени над 600 големи земевладелски имения във Вардарска Македония, а хиляди български селяни остават без препитание или са принудени да работят при робски условия на новите господари. Освен това те трябвало да подписват и декларации, че се отказват от българската си народност и се обявяват за сърби.

На 24 септември 1920 г. сръбското правителство публикува „Наредба за колонизиране на южните краища", т. е. Македония. Тази „уредба", с няколко по-късни изменения и допълнения, става „основен закон", по който вместо аграрна реформа се извършва сръбската колонизация във Вардарска Македония в периода между двете световни войни.

Според този закон най-голяма привилегия за колонизиране в Македония имат т. нар. „доброволци" от Солунския фронт, воювали срещу българската армия през Първата световна война. След тях са четниците на „Черната ръка", действуващи против българите в Македония още от турско време, а също чиновници, офицери, жандарми и войници, желаещи да служат в крайграничните райони с България.

За колонизация в Македония създаденото от сръбското правителство още през 1920 г. Аграрно комисарство образува поземлен фонд от „свободни" „държавни", „общински" и „селски" земи, от имотите на „отметниците", т. е. на прогонените българи, в размер на 225 327 ха в 1923 населени места.

Всяко колонизирано семейство получава 5 ха земя, а в градовете най-малко по 2 ха. Семействата с деца над 16 години получават още по три хектара за всяко от децата и още три за тези, които имат селскостопански инвентар. По този начин едно 5-членно колонизирано сръбско семейство в Македония получава 17 ха земя, което е голяма площ при липсата на земя за местното

население.

Четниците на „Черната ръка“ минават за особена категория сръбски „национални ратници“ и всеки от тях получава по 10 ха. Ако имат семейства и деца, размерът на дадената им земя се увеличава по посочения принцип. По правило хората на „Черната ръка“ се настаняват на най-хубавите земи в Македония.

При същите условия са колонизирани и военни, жандарми и други сръбски чиновници по цялата гранична линия с България - от Беласица до Цариброд. Тук колонистите почти без изключение са настанени в къщите и имотите на убити или прогонени от Македония българи.

Начинът, по който се провежда колонизацията, показва че тя няма социално-икономическо предназначение. Затова тя се извършва главно по стратегическите за Сърбия места по долината на Вардар и в граничните райони с България. Фактът, че едно сръбско семейство получава пет пъти повече земя от българско семейство, говори че аграрната политика служи на великосръбските асимилаторски цели. Тази икономическа и национална дискриминация довежда до още по-голямо разделение между поробени и поробители, предизвиква нечувана омраза и непримиримост към сръбските потисници, която се изразява не само в симпатии и морална подкрепа на борбата на ВМРО, но и в масовото участие на местните български селяни в революционната борба.

От друга страна, без да спазват какъвто и да е закон, властите изпълняват всички желания на колонистите, особено на тези в крайграничната ивица с България. Развеждани от офицери, жандарми и контрачетници, тук колонистите сами избират своите имоти без да се интересуват на кого принадлежат. Ако някой местен селянин се опита да реагира, че имотът му се отнема незаконно, веднага го обявяват за български комита и оттук нататък с него и семейството му се заемали жандармите и четниците на „Черната ръка“. При обиск в къщите на набедени по този начин българи, търсейки уж оръжие и комитски скривалища, сръбските жандарми и чети задигат цялата покъщнина заедно с всички документи (тапии) за имота, останали още от турско време. След това вече никой не можел да докаже, че заграбените ниви, овощни градини, къщи и пр. са негови. По този начин една цяла фаланга великосръбски шовинисти се настанява във всяко българско село покрай наложената с България граница. Така голи лумпени стават „газди“ на огромни имоти, а ограбените местни селяни или изчезват безследно, или ако се измъкнат по някакъв начин от сръбските ръце търсят четите на ВМРО и свободните предели на България.

Стратегическите цели на колонизацията не се скриват и от официалните сръбски властници, които я провеждали. Гьорго Кръстич, първият човек, който още през 1914 г. става върховен „повереник“ на сръбското правителство за колонизация на Македония, пише в книгата си „Аграрната реформа и колонизацията в Южна Сърбия“: Съвсем погрешно е да се смята, че колонизацията в Македония е въпрос за търсене на хляб. *„От наше гледище колонизацията е първокласен държавен въпрос за юга. Чрез нея се провежда национали-*

зиране и асимилиране на тамошните наши краища.“ По-откровено официално признаване на целите на колонизацията в Македония не би могло и да се направи.

Основните замисли на колонизацията - да създаде „етническа“ опора на великосръбската завоевателна и асимилаторска политика обаче не довеждат до очакваните от Белград резултати. От 1919 до 1929 г. във Вардарска Македония по официални данни са колонизирани 6377 сръбски семейства, т. е около 48 хиляди души. Поради съпротивата на местното население и по други причини обаче половината от тях напускат бързо Македония. След 1931 г. сръбските власти организират нова вълна на колонизация в Македония, като до 1940 г. броят на колонистките семейства достига 4167, настанени в 280 колонии.

Сръбските колонисти, които са ухо и око на сръбските жандари и контрачети във Вардарска Македония между двете световни войни, се проявяват като жестоки джелати и причиняват безброй страдания и жертви на местните българи. Въпреки това, когато през април 1941 г. Югославия рухна като държава и местното население, организирано в Българските национални акционни комитети, пленява и обезоръжава около 50 хиляди колонисти и сръбски чиновници, над тях не е извършено нито едно отмъщение. Събрани на градските стадиони в Скопие, Прилеп, Битоля, Велес, Щип и др., те са пуснати да си отидат по родните места с едно предупреждение - никога повече да не се връщат в Македония.

3. Егейска Македония под гръцка власт

Гръцката окупаторска администрация в Егейска Македония. По силата на Ньойския договор най-голямата част от Македония с 34 хиляди км² площ отново е дадена на кралство Гърция. За разлика от Вардарска Македония, където въпреки жестоките прогонвания, асимилация и убийства, колонизация, икономически гнет и пр., българите остават мнозинство (над 80% от цялото население), гръцкото робство в Егейска Македония в периода между двете световни войни, прилагайки същите способи и средства, довежда до силно разреждане на българското население, което значително намалява.

По данни на известната международна Карнегиева анкета, през 1913 г. в Егейска Македония живеят общо 1 042 029 жители. По етническа принадлежност те се разпределят по следния начин: българи 329 971, турци 314 354, гърци 236 775, албанци 15 108, власи 44 414, цигани 25 302, евреи 68 206 и 8019 от други народности. Веднага обаче трябва да се уточни, че в статистиката на Карнегиевата анкета са включени само българите екзархисти, а българомохамеданите са причислени към турците. В Егейска Македония живеят още внушителен брой българи католици, протестанти, евангелисти и българи патриаршисти, които не са посочени в общия брой на българите.

Това се потвърждава и от едно изложение от 12 март 1915 г., изпратено до правителствата на Великите сили от професорите Л. Милетич, Ив.

Георгов и Ал. Балабанов, в което между другото се заявява, че след Букурещкия договор само в Егейска Македония под гръцка окупация останали около половин милион българи, принадлежащи към различни църкви. От тях, се казва в изложението, 330 хил. българи екзархисти, 17 хил. българи католици, 90 хил. българи патриаршисти и 75 хил. българи с мохамеданска вяра, като на всички майчиният език е българският. Въпреки жестокото преследване и забрана, продължава изложението, всички етнически групи в Егейска Македония общуват на български език. Гръцки се говорел само в официалните гръцки учреждения.

Данните в изложението, макар и предназначени за политическо осведомяване на правителствата на Великите сили по македонския въпрос в момент, когато те се стремят да спечелят България на своя страна, имат особено значение и за историческата наука. Те съществено допълват статистиката на проф. Й. Иванов от 1913 г. относно броя на българите в Егейска Македония, публикувана в Карнегиевата анкета като най-достоверна сред няколко други от сръбски, гръцки, турски и друг произход. Още повече, че проф. Л. Милетич е кооптиран член на Карнегиевата анкетна комисия и повече от една година анкетира хиляди българи, гърци, турци, евреи, власи и други от Вардарска и Егейска Македония и изяснява поредица от въпроси, интересуващи анкетната комисия, включително и броя на останалите под сръбско и гръцко робство българи.

За да променят бързо етническия състав на населението в Егейска Македония, гръцките окупаторски власти прибягват до най-строга забрана на българското име и език. С арести, разселване по пустинните острови и убийства те принуждават българите да се обявяват за гърци, да се отказват от българската Екзархия и да преминат в лоното на гръцката патриаршия. Окупаторите пристъпват и към масова гръцка колонизация.

Веднага след Ньойския договор гръцкото правителство със специално решение от 15 януари 1920 г. извършва административно деление и устройство на новопридобитите земи. Егейска Македония, заедно с южноепирската и западнотракийската област, е обявена за отделна териториална единица с управител, издигнат в ранг на министър за „Северна Гърция". За да има сигурен контрол над българското население, Егейска Македония е разделена на три генерални дирекции: Генерална дирекция за Централна Македония с център Солун, включваща Солунски, Кукушки, Воденски, Берски и Халкидически окръг; Генерална дирекция за Източна Македония с център гр. Кавала с окръзите Кавалски, Драмски и Серски; Генерална дирекция за Западна Македония със седалище гр. Кожани, включваща окръзите Кожански, Костурски и Лерински. Към тези окръзи са създадени 43 околии с над 160 общински центрове. В основните центрове са създадени три апелативни и 10 окръжни съдилища.

Върховната власт се осъществява от министъра за „Северна Гърция", т. е. Егейска Македония и Западна Тракия. Следват Главното командуване на гръцката армия и полиция, окръжните и околийските началници, общинските и селските кметове. Министър за Македония винаги бил лице от средите на най-шовинистичните великогръцки управляващи кръгове, привърженик на об-

щоелинската „мегали идея“ и на андартския девиз *„Вулгарос на ми мини“*, т. е. *„Българин да не остане“*. По същия начин са определяни и всички останали административни служители в Егейска Македония до 1941 г. Тяхната основна задача е да изпълняват нарежданията на Атина за бързо асимилиране, прогонване и „изчистване“ на българите от тази част на Македония. Особена роля в цялостния противобългарски асимилационен процес играе гръцката църква, заграбила енориите на българската Екзархия.

През март 1920 г. гръцкото правителство изпраща поверителна инструкция до министъра за Македония, с копие до командуването на армията и полицията и до окръжните началници: да пристъпят към всестранна подготовка за преброяване на населението и описване на неговото движимо и недвижимо имущество, като резултатите трябвало категорично да покажат гръцкия характер на населението в Македония. В инструкцията отново се напомня, че „българогласните“ трябва да се записват с лични и фамилни имена, завършващи на „ос“, „ис“, „ес“ и „пулос“. Освен това всички гръцки власти в новите земи се задължават да подготвят необходимите нормативни документи за масово преименуване на населените места. Да се промени цялата топонимия, като реки, планини и местности получат гръцко наименование. Това, според инструкцията, е *„само част от цялостната програма от мерки за трайно установяване и гърцизиране на живата и мъртвата природа в Македония и Тракия“*.

Понеже преименуването вървяло бавно и явно не се възприемало от местното българско население, през октомври 1926 г. гръцкото правителство приема специален закон (публикуван в Държавен вестник № 332) за задължително и бързо преименуване на българо-славянската топонимия в Македония, за да може областта най-после да получи *„гръцки вид и характер“*.

Всъщност този въпрос си остава перманентен за гръцката политика в разглеждания период. Независимо от честите смени на управници и режими, на цивилни и военни диктатори, гръцката власт в Македония запазва своята окупаторска и асимилаторска същност отначало докрай.

Макар че Гърция и Сърбия преследват еднакви завоевателни и асимилаторски цели в Македония, което най-добре се вижда от техните антибългарски военни и политически договори (на първо място договора от 19 май 1913 г.), развоят на събитията в двете страни и външно-политическото положение им наложи да прилагат различни средства по отношение на българите. Докато Сърбия се стреми и се надява, че ще успее да асимилира българското население, Гърция предпочита масовото прогонване на българите и колонизиране на Егейска Македония с гърци. С течение на времето Гърция извършва огромна колонизация, но прогонването на българите си остана неразрешен проблем.

Наличието на компактно българско население в Егейска Македония принуждава Гърция да подпише Севрския договор на 10 август 1920 г., чл. 7 от който я задължавал да даде малцинствени права на българите три години след влизането на договора в сила. След изтичане на срока между България и Гърция започват трудни преговори под патронажа на Обществото на

народите. На 29 септември 1924 г. външните министри на двете страни подписват в Женева протокола Калфов-Политис. С този протокол Гърция официално признава българското население в Егейска Македония и се задължава да му осигури т. нар. малцинствени права, включващи отварянето на българските училища и църкви и използването на българския език не само в тях, но в ежедневието и в цялостния национално-културен живот.

Подписването на този исторически протокол, който би способствувал за възстановяване на мира и доверието между двата съседни народа, е посрещнато на нож в Белград. Оттам заявяват, че признаването на славяните в Егейска Македония за „българско малцинство" ще обезсили тяхната теза, че във Вардарска Македония населението е „сръбско" и ще възникне въпросът и Сърбия да признае българите там и да им осигури „малцинствени права". Това сръбското правителство никога нямало да допусне. За да притисне гърците да се откажат от протокола Калфов-Политис, на 17 ноември 1924 г. Сърбия денонсира съюзния договор с Гърция от 19 май 1913 г. Белград заплашва още, че ще търси „сръбско малцинство" в Егейска Македония, а някои сръбски вестници призовават към война с Гърция.

Тази сръбска реакция стряска гръцкото правителство и на 3 февруари 1925 г. парламентът в Атина отхвърля протокола Калфов-Политис.

Независимо че се проваля приемането на протокола, гръцкото правителство съобщава на България и на Обществото на народите, че от началото на учебната 1925 г. българските училища ще бъдат открити. За целта гръцкото Министерство на просветата изработва и напечатва буквар за началните училища на леринско-битолския говор с латински букви, наречен „Абецедер", смятайки че това ще успокои Белград. Изработен е и специален правилник за откриване на училища там, където родителите декларират, че техните деца не говорят гръцки език. На 25 юни 1925 г. обаче в Гърция е извършен просръбски преврат начело с ген. Пангалос, който разтуря парламента и установява военна диктатура, като един от главните си удари насочва срещу българите в Егейска Македония.

Хиляди българи, подали молби в гръцкото министерство на просветата с искане децата им да учат в български училища, били обявени за „агенти" на българските комити от ВМРО и подложени на нови жестокости. Ген. Пангалос изправял пред съд и разселвал хиляди българи с обвинение, че се борят да отцепят Егейска Македония от Гърция и да създадат „автономна Македония". Той изправя пред съд и десетки гръцки комунисти с обвинение, че и те се борили за автономия на Македония.

За да отвлече вниманието от политическата криза в страната, а вероятно и по съвет отвън, през октомври 1925 г. ген. Пангалос нахлува с войските си в Петричко, за да даде „урок" на българите и да залови на място ръководителите на ВМРО в Петрич.

В доклад на Леон Неманов от 10 декември 1925 г. до френското външно министерство се казва, че според гръцките офицери, с които той разговарял, целта на акцията била не само *„отмъщение"* и *„даване урок на българите"* заради дейността на ВМРО в Егейска Македония, но и откъсване на Петрич

и неговата околност от България, като границата между двете страни се премести и установи на Светиврачка Бистрица-Огражден и се съедини със сръбската граница, така че т. нар. „тримеждие“ да се измести на север за сметка на България.

Военната акция на ген. Панглос обаче претърпява пълен провал поради енергичния отпор, който получава от цялото българско население в Петричкия район, ръководено от ВМРО. Обществото на народите налага на Гърция наказание в размер на 25 милиона лева обезщетение за нанесените на България щети.

Ген. Пангалос, който извършва преврата по поръчка отвън, на 17 август 1926 г. подписва нов договор със сръбското правителство. Покрай редица други въпроси, по които Пангалос направил отстъпки на Сърбия като „свободната зона“ в Солун, жп линията Гевгели-Солун, в договора по изрично настояване на Белград гръцкото правителство обявява българите в Егейска Македония за „сръбско малцинство“. Този договор-конвенция обаче ознаменува и края на режима на ген. Пангалос. Само девет дни след сключването му, на 26 август 1926 г. гръцкият парламент го отхвърля и принуждава ген. Пангалос да подаде оставка.

Смяната на правителството в Гърция, разбира се, не донася никаква промяна в положението на българите в Егейска Македония. Прогонването и насилствената асимилация продължават. Само по силата на т. нар. конвенция за „доброволна размяна“ на малцинствата, наложена на България от Ньойския договор, до 1927 г. около 32 хиляди българи се изселват „доброволно“ в България. Въпросът за техните имоти обаче остава висящ. В резултат на водените с посредничеството на Обществото на народите преговори, на 9 декември 1927 г. е сключен договор между България и Гърция от министрите на финансите на двете страни, известен като договор Моллов-Кафандарис. Макар че на пръв поглед с него се уреждат само финансови въпроси, в своята дълбока същност този договор е във вреда на насилствено прогонените българи, защото ги лишава завинаги от възможността да се върнат по родните си места.

Национално-политическият и икономически гнет над българите в Егейска Македония продължава с нарастващо ожесточение и при следващите гръцки правителства, особено при диктатурата на ген. Метаксас (1936-1941). Подтисничеството обаче засилва и съпротивата на българите срещу робството. Едно от основните оръжия и надежди на великогръцките завоеватели за ликвидиране на българите е масовата колонизация на гърци от различни райони в Егейска Македония.

Гръцката колонизация в Егейска Македония. Стремежът на Гърция бързо да промени етническия състав на населението в Егейска Македония като увеличи броя на гръцкото население е съпроводен с прогонване на българите, което, според Карнегиевата анкета, започва още по време на Балканските войни. След 1919 г. колонизацията на Егейска Македония се превръща в първостепенна държавна задача за Гърция. Наложеният на България чл. 56 на Ньойския договор, предвиждащ „доброволно“ изселване, създава удобен инструмент в ръцете на великогръцките шовинистични кръгове да не допуснат

връщането по родните им места на прогонените българи във времето от октомври 1918 - ноември 1919 г., когато в Егейска Македония действуват само законите на насилието, и да продължат прогонването с неотслабващо настървение и след договорите.

Въпросът се усложнява още повече след поражението на Гърция във войната с Турция (1921 - 1922 г.), когато с решенията на Лозанския договор започва прогонването и на мохамеданите от Егейска Македония и заселването на гърци от Мала Азия, Източна Тракия и от самата Гърция.

Така през 1920 г. в Егейска Македония, по официални гръцки данни, живеят общо 1 090 432 души, с нарастване само около 50 хиляди по отношение на 1913 г., когато населението там било 1 042 029. През 1928 г. то вече става 1 412 177 души. От тях 636 428 са гърци, 240 хил. българи, 210 хил. тюркоезични с християнска вяра, 80 хил. арменци, 75 хил. кавказци, 68 206 евреи, 44 144 власи, 25 302 цигани и 33 127 други националности.

Това означава, че гръцкото население, което през 1913 г. наброява 236 755 души, чрез колонизацията се увеличава с още 400 хиляди. В същото време Гърция колонизира и други етнически групи - общо около 180 хил. души. Така по имотите и къщите на насилствено прогонените 127 384 българи екзархисти и 40 802 българомохамедани или общо 168 186, които идват в България или в други страни, и около 310 хил. турци, прогонени в Турция (между тях и около 35 хил. души българомохамедани), до 1928 г. гръцката държава настанява в Егейска Македония отвън 116 403 колонистки семейства с обща численост 427 297 души в селата, а в градовете - 41 296 семейства с общ брой 152 989 души.

С тази огромна колонизация, главно по стратегическите места в Централна и Източна Македония, цели райони загубват своя български национален облик или от мнозинство на редица места българите стават малцинство. Само в югозападните райони - Воденско, Леринско, Костурско и някои други места българите се запазват като компактна маса, с над 50% от всички етнически групи.

Според доклад на проф. Л. Милетич, изнесен на 22 май 1930 г. в Париж пред членовете на френската „Лига за правата на човека и гражданина" и пред представители на Македонския студентски съюз в чужбина, в Егейска Македония по това време живеят над 290 хиляди българи, които въпреки терора на гръцките власти не се отказват от българската си националност и език. Българите обаче загубват своята водеща обществена роля. Намалява ролята и значението и на българския език в обществените отношения. По сведения на ВМРО, до 1920 г. 80% от населението в Егейска Македония, в това и число власи, евреи, турци, цигани, албанци и други, използвали българския език, особено в търговските и в междуличностните си отношения. След 1923 г. в резултат на огромната колонизация гръцкият етнос постепенно става преобладаващ, а всичко българско жестоко се преследва и унищожава. Знаейки добре силата на езика и бариерата, която той представлява за асимилацията на българите, гръцките власти прибягват до нечувани насилия за неговата забрана и „изкореняване". По разузнавателни данни на ВМРО, през

1926 г. 3855 души българи в Егейска Македония са били и глобени от гръцките власти за това, че са чули да говорят на български език. През 1929 г. техният брой нараства на 11 хиляди. Наказанията за „провинилите" се са бой с камшици, глоба, арестуване и затваряне за срок от шест месеца до една година, а на 116 малолетни ученици гръцките свещеници и учители бодели езика с игла, със заръка друг път да не употребяват нито една българска дума. Малко по-късно, през 1936 г., по времето на диктатурата на Метаксас повече от 5000 българи са заточени по островите за говорене на български език или за пеене на български песни.

Освен от официалните гръцки власти, българският език жестоко е преследван и от т. нар. „неофициална" и „неотговорна" власт, на първо място андартската противобългарска организация. През 1925 г. в Егейска Македония се създава и т. нар. „Гръцки македонски юмрук". Това е организация на гръцкото военно разузнаване, в която подобно на сръбската „Черна ръка" участват предимно офицери, които си поставят за цел да преследват и премахват физически всеки в Егейска Македония, който открито или прикрито си остава българин и не иска да тръгне по пътя на елинизацията. „Гръцкият македонски юмрук" наред с андартите, които преследват същите цели, извършва най-големите престъпления спрямо българите в Егейска Македония в разглеждания период. На 27 януари 1926 г. организацията отправя следната заповед към „македонския народ": *„1. Забранява се от днес да се говори български език на обществени места, срещи и събрания, увеселения, сватби и пр. 2. Налагаме на горните места да се говори гръцки език... 3. Нарушителите на настоящата заповед ще се считат за предатели на отечеството и ще попадат под страшните наказания на организацията ни."*

Наред с преследването на българската националност, българското име, език, бит, култура, народна песен и пр., в заповед на гръцкото правителство от 20 март 1921 г. до най-висшите власти в Егейска Македония се казва: *„Всички исторически паметници и култове, на които българите отдават почит, трябва да бъдат унищожени или обявени за гръцки."* Във втория случай е необходимо да се обясни, че българите са ги отнели с варварски средства от гърците. *„Да се поставят знаци и повдигнат паметници из всички градове и села в Егейска Македония на гръцките национални герои, жертвували се за свободата на тия краища начело с Павлос Мелас. Да се покаже тяхното величие и безсмъртие"*, се казва в заповедта.

Така започва системно унищожаване на паметниците на българското историческо и културно наследство в Егейска Македония. На първо място гръцките власти ограбват българските национално-културни институции. Четирите средни български училища в Солун - девическата и смесената гимназия, търговското училище и прочутата мъжка гимназия „Св. св. Кирил и Методий" (едно от най-модерно съоръжените училища на Балканите по това време със собствена астрономическа обсерватория, готвена за бъдещ български университет в Солун, с хиляди томове българска и чуждестранна литература), са обърнати на казарми, жандармерийски участъци, складове и пр. Същото става и със сградите на гимназиите в Сер, Воден, Лерин и др. Гръцките влас-

ти заграбват и унищожават стотици училищни, черковни и частни български библиотеки в Егейска Македония. Същата съдба постига и вековните огнища на българския национален дух - манастирите и черквите. Унищожавани са древните исторически паметници, преживели превратностите на времето и говорещи за българското минало на тази част от Македония. Премахнати са надписите по българските училища, черкви, дюкяни, търговски къщи. Сменени имената на улици, площади, махали и квартали. Изобщо българите в Егейска Македония са подложени на планомерно и системно преследване, прогонване и национално задушаване, което довежда до подновяване на тяхната националноосвободителна борба.

4. Националноосвободителната борба в Македония

Опити за легална съпротива. След известието за решенията на Ньойския договор мощна протестна вълна на македонските българи, прогонени от родните им места, залива цяла България. На голям протестен митинг в София, организиран от ИК на македонските братства на 30 ноември 1919 г., е приета резолюция до председателя на Парижката мирна конференция и до правителствата в Атина и Белград. В нея, от името на повече от 500 хиляди българи от Македония насилствено прогонени от сръбските и гръцките власти след 1913 г., ИК на македонските братства най-енергично протестира против варварството, извършено над целия български народ и особено спрямо българите във Вардарска и Егейска Македония, които победителите предават на техните най-върли потисници, асимилатори и убийци. На „цивилизованите" миротворци, завършва резолюцията, декларираме че и този договор-диктат непременно ще има съдбата на Берлинския от 1878 г. и на Букурещкия от 1913 г. А на поробителите сърби и гърци заявяваме, че българите никога няма да се примирят с тяхното робство и асимилация и ще водят борба с всички възможни средства за освобождение на Македония.

На 20 декември 1919 г. ВМРО провежда в София тайно съвещание, в което участват видни дейци на организацията, легални и нелегални, главно привърженици на тогавашния ЦК. В доклада изнесен от Ал. Протогеров се подчертава, че ВМРО е направила всичко зависещо от нея, за да не се стигне до ново разделяне на Македония. Дейците на организацията, според него, са били подведени донякъде от международни фактори, американски, английски и италиански приятели на македонската кауза, които давали уверение, че техните делегати на Парижката мирна конференция ще направят всичко възможно за обособяване на Македония като самостоятелна политическа единица на Балканите, под протектората на някоя от тези държави. Поради тази причина, според Ал. Протогеров, ВМРО почти цяла година, от октомври 1918 до октомври 1919 г. се въздържала от противодействия срещу сръбските и гръцките безчинства над българите в Македония.

Във връзка с подготовката за въоръжена борба срещу новите поробители, съвещанието издава окръжно № 9, адресирано до легалните и нелегалните

Тодор Александров, член на ЦК на ВМРО

дейци и войводи на ВМРО. В него между другото се казва:

1. За да не се губи време в подготовката за започване на незабавна борба срещу сръбските и гръцките потисници, до създаването на условия за провеждане на конгрес на организацията досегашният ЦК на ВМРО начело с Т. Александров, Ал Протогеров и П. Чаулев ще продължи да изпълнява своите задължения, съобразно устава на организацията.

2. Поради изменилите се условия в Македония и Тракия от Балканските войни насам организацията се преименува от ВМОРО на ВМРО, като нейната цел си остава извоюване на автономия и обединение на разпокъсаните части на Македония.

3. До изработване и приемане на нов устав и правилник ЦК ще издава окръжни и директиви по най-важни идейни и организационни въпроси на революционното движение.

4. Дейците и войводите на организацията незабавно да пристъпят към възобновяване на старите и създаване на нови канали на ВМРО по цялата нова граница с Македония.

5. Предвид огромната сръбска и гръцка противобългарска пропаганда в чужбина към ЦК на ВМРО се създава специален отдел за пропаганда и отстояване на каузата на Македония. В него влизат проф. Л. Милетич, проф. Ив. Георгов, К. Пърличев, Г. Баждарев, Г. Кулишев и др.

Окръжното по списък е изпратено на 33 души в София и на други места в България, а по специални куриери - и на 19 души легални дейци на ВМРО във Вардарска и на 11 в Егейска Македония. ЦК на организацията отправя апел към тези лица,

Александър Протогеров, член на ЦК на ВМРО

Петър Чаулев, член на ЦК на ВМРО

в името на *„върховните интереси на Македония“*, по най-бърз начин да дадат пълни сведения за всичко, което става в техния район - убийства, прогонване, терор и пр., вършени от поробителите над българското население. „Легалните“ дейци на ВМРО в Македония се задължават още да опишат най-подробно какво е необходимо в съответния район за започване на организирана съпротива срещу поробителите.

Това е първият опит на ВМРО след Ньойския договор за известна преценка на състоянието на организацията и набелязване на някои конкретни идейни и организационни въпроси в навечерието на новата националноосвободителна борба на българите в Македония.

В началото на 1920 г. чрез своите куриери и други специални лица ВМРО получава исканите сведения за положението в Македония, окупирана от сърби и гърци. От всички райони се съобщава, че новите власти не искат и да чуят за даване на „малцинствени права“, за откриването на българските училища и църкви. Те открито заявяват, че в Македония няма българи, че там живеят само „сърби“ и „гърци“.

В донесение от Скопие от февруари 1920 г. до ЦК на ВМРО се казва, че делегация от седем видни граждани начело с търговеца Д. Петров посетила скопския окръжен управител и митрополит Варнава, пред който заявили, че според Ньойския договор българите в Македония трябва да получат „малцинствени права“ и свои национални училища и църкви. Отговорено им било, че такива клаузи в „мирния договор“ няма, както нямало и българи в „Южна Сърбия“, т. е. Македония. Това, казал митрополит Варнава, са измислици на София и на „българския комитет“ (ВМРО), на които членовете на делегацията са станали жертва. Накрая той ги предупредил, че ако още веднъж повдигнат някъде тези въпроси, ще бъдат съдени като „предатели“ на Сърбия.

По същия начин завършва и опитът да бъде повдигнат въпросът за откриване на българските училища в гр. Щип. В донесение от 4 февруари 1920 г. се съобщава, че шестчленна делегация начело с Хр. Кимов се явила на 28 януари 1920 г. при сръбския военен комендант в града с искане властите да разрешат откриването на българските училища. Полковник Вукич им отговорил, че очаквал от тях да му изкажат благодарност за „свободата“, която сръбската армия е донесла на „сърбите“ в тоя край, а те дошли да искат връщането на България. Докато тук е Сърбия, заявил той, който иска български училища ще получи куршум. На изхода на военната комендатура шестимата бъл-

гари били арестувани, вързани и пребити от бой хвърлени в подземията на затвора. Там били разпитвани да признаят кой им е дал идеята да искат тук в Сърбия български училища. Хр. Кимов и д-р Гичев им отговорили, че в Щип е имало български училища още от средата на XIX в., открити от самото щипско гражданство. Именно за тези училища те се застъпват сега пред сръбските власти. След жестока инквизиция цялата делегация е освободена, но само след няколко месеца за същия случай отново всички са арестувани и осъдени като български агенти от 5 до 8 години строг тъмничен затвор.

Постъпки за отваряне на българските училища са правени и пред гръцките власти в Егейска Македония. През март 1920 г. бившето българско черковно-училищно настоятелство във Воден се обръща с писмена молба до кмета на града да разреши да бъдат открити като начало две основни и едно прогимназиално българско училище, където да се учат децата на българите, които не знаят друг език освен български. На молбата гръцкият кмет отговаря, че този въпрос е от компетенциите на правителството и следователно трябва да се обърнат към него. Подписалите това искане българи веднага са арестувани от гръцките власти и хвърлени в затворите.

Искания за откриване на българските училища и черкви, за свободно изучаване, четене и писане на български език българите във Вардарска и Егейска Македония отправят в десетки устни и писмени изложения пред сръбските и гръцките власти, а също и пред Обществото на народите, европейските правителства и световното обществено мнение. Реакцията на окупаторските власти обаче винаги била засилване на репресиите, прогонване и убийства на българите, борещи се за своя национално-културна свобода.

В отговор на политиката на сръбските и гръцките власти за физическо и духовно обезличаване на българите в Македония, ВМРО изработва своя национално-културна и революционна програма за запазване на българската народност, език и културна същност в условията на чуждото робство и борба за освобождение на Вардарска и Егейска Македония от сръбска и гръцка окупация.

Тази позиция ВМРО категорично заявява в официална декларация от 18 март 1920 г. В нея се казва, че българите в Македония, верни на своите десетилетни борчески традиции, никога няма да приемат да се примирят с новите поробители и с техните асимилаторски планове, че ще се борят докрай за своето национално самосъхранение и освобождение.

На другия ден, 19 март 1920 г., ЦК на ВМРО изпраща окръжно № 15 до действащите ръководители на организацията във всички революционни окръзи, в което се съобщава, че в резултат на огромните родолюбиви усилия на стотици дейци на освободителното дело, легални и нелегални, ВМРО е възстановила своята организационна мрежа, канали и куриерска служба в цяла Вардарска и до голяма степен в Егейска Македония.

Целта на борбата, продължава окръжното, си остава *„автономия на Македония“*, независима от балканските държави и под гаранциите на Великите сили. За осъществяването ѝ, освен всички мирни средства, които ще бъдат използвани, е необходимо изграждането на тайна, мощна и неулови-

ма революционна организация. Първостепенна задача на организацията ще бъде да се бори за признаване на българската народност във Вардарска и Егейска Македония, възобновяване на забранените български черкви и училища, запазване на българското национално съзнание на поробеното население, поддържане и засилване на борческия му дух чрез агитация, вестници, брошури, чрез подготвянето му за революционни акции и пр.

От окръжното-инструкция ясно се вижда, че наред с организационното изграждане в новите условия ВМРО оформя постепенно и своята идейно-национална програма, за която ще се бори. Идеята за обединение, която в меморандума на ЦК на организацията от 1 март 1919 г. до Парижката мирна конференция стои на първо място, се заменя с борба за национално самосъхранение на българите в Македония и поддържане открит въпроса за тяхното освобождение.

В началото на май 1920 г. на заседание на ЦК на ВМРО Ал. Протогеров докладва, че до този момент са комплектовани и готови да действат 22 чети с по 15 души четници и по трима за всяка в резерва. От тях 17 са предназначени за Вардарска и 5 - за Егейска Македония. Основният състав на четите е добре подготвен във всяко отношение, а войводите и куриерите отлично познават хората и районите в които ще действат.

Според приетия на това събрание временен проекто-устав, в организационно-административно отношение Вардарска и Егейска Македония са разделени на пет революционни окръга: Скопски, Битолски, Струмишки, Серски и Солунски, с околиите и селските райони, влизащи в организационната територия още от турско време.

В проекта за ново устройство на организацията управленската структура запазва своя дотогавашен вид. ЦК, както и преди, се ръководи от трима равноправни и равноотговорни членове, които се избират на конгрес на организацията или по специален ред, предвиден в правилника. Следват окръжните революционни комитети, на които са подчинени околийските и селските, заедно с четите и легалната милиция, запазила се като въоръжена сила още от периода на турското робство. Важна роля сега се отделя на военните бази на ВМРО, наречени пунктове, разположени по цялата гранична линия от Родопите до р. Дунав. Начело на всеки пункт организацията назначава пунктов началник, който изпраща и посреща чети, куриери, групи със специално предназначение до всички райони във Вардарска и Егейска Македония.

Втори по значение след ЦК ръководен орган на организацията, според проектоустава, е Задграничното представителство (ЗП). Първи задгранични представители стават Г. Баждарев, Н. Томалевски и К. Пърличев. ЗП се занимава главно с пропаганда и защита на идеите и борбата на организацията в самата поробена Македония, в България, пред чуждите правителства, Обществото на народите и сред световното обществено мнение. То организира прес-служба и чрез своите бюра в София и в редица европейски столици редовно дава сведения на чуждите дипломати, политици и журналисти за развиващите се събития в Македония; за изстъпления на поробителите над българското население или прояви на ВМРО.

Паралелно с възобновяването на организационните структури, ВМРО пристъпва и към търсене на съюзници в новата борба, макар че в това отношение нещата сега стоят много по-неблагоприятно, отколкото преди войните. През турския режим националноосвободителното движение на българите в Македония и Одринско има подкрепата и симпатиите на видни политици, дипломати, учени, публицисти, на почти цялото световно обществено мнение. Най-после зад българите в Македония и Тракия по това време стои българската държава, която в началото на века заема водещо място сред балканските съседи.

Участието на България и ВМРО по време на Първата световна война на страната на Централните сили настройва победителите срещу освободителната кауза на македонските българи.

След войните България е победена, обезоръжена, ограбена, натоварена с непосилни задължения към съседите, парализирана за активна държавническа дейност в защита на българите, останали под чуждо робство. Дори и в това състояние България приема, настанява и дава подслон и препитание на стотици хиляди бежанци от Македония, Тракия, Добруджа и Западните покрайнини. Както и преди, и сега тя си остава единственият сигурен тил и база за освободителното дело на поробените българи.

В края на март 1920 г. проф. Л. Милетич и проф. Н. Милев посещават италианската и австрийската дипломатическа мисия в София. От името на ВМРО те връчват тайно изложение до правителствата на двете страни. В него се изтъква, че мирът, установен в Париж, засяга в една или друга степен престижа и интересите и на техните народи и държави, поради което те най-добре биха разбрали трагичната съдба на българите в Македония, които са лишени от най-елементарните национални и човешки права, поставени са извън законите от сръбските и гръцките поробители. В духа на добрите традиции от миналото, когато тези държави симпатизирали на националноосвободителното дело на българите в Македония, ВМРО апелира към правителствата на Италия и Австрия да подкрепят морално и материално и новата борба на македонските българи за автономия на Македония и прилагане на първо време на тези клаузи от договорите, които задължават Сърбия и Гърция да дадат „малцинствени права" на българското население, останало под тяхна власт. Ако това не стане по мирен път, се казва в изложението, ВМРО ще прибегне и до въоръжена борба.

В отговор от 17 и 20 април 1920 г., чрез своите дипломатически представителства в София, и двете правителства приветствуват ВМРО за нейната готовност да продължи борбата за извоюване на предвидените в договорите „малцинствени права" и за едно бъдещо по-справедливо разрешение на македонския въпрос, като гаранция за мира на Балканите.

На 26 април Т. Александров заминава за Италия. В продължение на една седмица той води твърде важни преговори с хора на италианското правителство, с отдела за Балканите на Министерството на външните работи, с военното разузнаване. В резултат са постигнати първите дипломатически и военни споразумения на ВМРО с чужд държава. Италианското

правителство дава разрешение на ВМРО да открие свое представителство в Рим и в други градове на Италия. Освен това организацията може да използва италианските пристанища на Адриатическо море, откъдето да изпраща чети и военни материали в Македония през Албания. Почти до своето разпускане като организация, а и след това ВМРО получава съдействие от италианските власти в една или друга посока. Това благосклонно отношение на Италия към ВМРО има няколко обяснения. На първо място симпатиите към борбата на българите в Македония е добра инвестиция за бъдещето италианско влияние на Балканите. От друга страна Италия държала да има ВМРО и въобще българите като съюзник срещу уголемения си нов съсед - СХС кралство, доминирано от Сърбия.

По същото време другият член на ЦК на ВМРО Ал. Протогеров пристига в Австрия. Във Виена той се среща с министър-председателя и с военния министър. И тук не скриват симпатиите и готовността да се подпомогне освободителното дело на българите в Македония. Причините са разбираеми. Постигнато е споразумение да се открие представителство на ВМРО във Виена, а също и „прес-бюро". В съгласие с австрийските власти ВМРО може да ползва територията на Австрия за своите цели, главно за изграждането на канал Виена-Загреб-Скопие.

От Австрия Ал. Протогеров пристига в Будапеща. И там той намира гостоприемство и разбиране. В срещите с представители на правителството е постигнато следното споразумение: откриване на бюро на ВМРО в Будапеща, материално подпомагане на организацията, създаване на канали на ВМРО - Унгария-Хърватско-Македония, осигуряване на унгарски дипломатически документи и подкрепа за лица препоръчани от ВМРО не само в Будапеща, но и от всички унгарски дипломатически представители в Европа.

С помощта на Италия и Австрия в началото на май 1920 г. Ал. Протогеров постига договор и с албанското правителство. В него се предвижда откриване на представителство на ВМРО в Тирана и Елбасан, а чисто българските села и някои смесени българо-албански покрай границата на Албания с Вардарска и Егейска Македония да бъдат използвани от организацията като бази за изпращане на чети срещу сръбските и гръцките поробители. В споразумението се определя линията, която разделя българи и албанци.

Договор за съвместни действия срещу сръбските потисници ВМРО подписва и с албанския „революционен комитет" в Косово. В него се предвижда взаимодействие и подпомагане между двете революционни организации в борбата против общия поробител в Косово и в Македония.

ВМРО сключва специално споразумение и с Хърватската селска републиканска партия начело със Степан Радич за общи действия срещу сръбската хегемония.

Подобно споразумение организацията постига и с турското правителство. В Цариград е открито представителство на ВМРО и прес-бюро. По указание на правителството, Младотурският революционен комитет в Тракия сключва специално споразумение през март 1920 г. с ВМРО за обща борба на българи и турци в Егейска Македония.

Чрез тези и други дипломатически договори и споразумения с различни правителства и революционни организации и чрез революционната си дейност в Македония ВМРО се стреми веднага след насилническите договори отново да постави македонския въпрос на политическата сцена и то в момент, когато Сърбия и Гърция категорично заявяват, че той е „разрешен" и „изчезнал" завинаги. С тези договори и споразумения с почти всички съседни държави ВМРО получава огромна морална и политическа подкрепа за своята национална програма и борба. Тези договори са свидетелство, че организацията е не само важен български и балкански, но и европейски фактор.

При всички срещи и преговори дейците на ВМРО трябвало да изясняват целите и характера на своята дейност. В повечето случаи партньорите на организацията искали да чуят и видят на първо място програмите за легалните средства, с които ще си служи ВМРО. Ето защо паралелно с подготовката за революционна борба ВМРО изработва и широка програма за културно-легална дейност, свързана пряко с националноосвободителното дело както в Македония, така и извън нея. Организацията открито заявява, че поради липса на друга възможност тя ще търси и форми за национално-просветна дейност, за да замести в известна степен българските училища, закрити от сръбските и гръцките поробители през 1913-1918 г.

На 11 юни 1921 г. на тайно съвещание ЦК на ВМРО изработва директива за дейност в Македония, в която е казва, че организацията, като се съобразява с новите условия в Македония, останала под сръбско и гръцко робство, и тежко политическо и икономическо положение, в което се намира България, предвижда следните насоки на своята дейност:

Целта на организацията си остава както и досега извоюване на свобода под формата на автономия или независимост на Македония. Във Вардарска Македония, по тактически съображения, ВМРО ще се опита да създаде своя легална организация под името „Македонски федеративен съюз" (МФС), по подобие на „Българските конституционни клубове" в Турция през 1908-1909 г. МФС ще работи всяка област в СХС кралство да получи пълно самоуправление със свое народно събрание. Официалният език да бъде този на болшинството от населението в областта. Названието на държавата да бъде федерация на сърби, хървати, словенци, българи и др. В Егейска Македония, където гръцките власти с всички средства се стремят да намаляват броя на българското население, ВМРО ще има като главна задача да запази българското национално име и съзнание, да поддържа надеждите за освобождение и да не позволи по-нататъшното насилствено прогонване на българското население от гръцките поробители.

Тези и други подобни опити на ВМРО за създаване на български легални партии във Вардарска Македония, конкретните ѝ предложения СХС кралство да се преобразува във федерация на българи, сърби, хървати, словенци и пр. като форма за мирно разрешаване на въпроса за Вардарска Македония, никога не намират разбиране от сръбска страна, защото великосръбските шовинистични среди не искат и да чуят за съществуването на българи в Македония. По същия начин към мирните инициативи на ВМРО за откриване на българс-

ките училища и черкви, за прилагане на договорите за „малцинствените права“ и пр. се отнасят и великогръцките управляващи среди в Егейска Македония.

При това положение пред ВМРО имало два пътя - след десетилетните националноосвободителни борби, въстания и войни, с безброй страдания и жертви в името на националното обединение на българския народ да се примири с чуждото робство, или да продължи борбата за национално съхранение и свобода. ВМРО тръгва по пътя на борбата.

От 26 до 30 юни 1920 г. по новите канали и пунктове на организацията през Руен, Влахина и Беласица във Вардарска Македония навлизат осем чети, а в Егейска - три. От базите в Албания преминават още четири чети на ВМРО в Охридско, Ресенско и Битолско. Така през юни и юли 1920 г. и трима членове на ЦК на ВМРО влизат начело на своите чети във Вардарска Македония. Започва истинска подготовка за въоръжена борба, главно срещу сръбските поробители. В Охридско, Стружко, Дебърско, Битолско, Прилепско и Тиквешко действат Ал. Протогеров, П. Чаулев, Трайко Павлов, Петър Мусев, които заедно с други войводи възстановяват революционното дело западно от Вардар.

Т. Александров с войводите Панчо Михайлов, Ив. Янев-Бърльо, Симеон Кочански, Лазар Велков, Ефрем Чуков, Кръстьо Лазаров и други установяват своя район на дейност източно от Вардар. Много бързо те успяват да организират почти цялото българско население, а също и представители на други етнически групи - албанци, турци, евреи и пр. за освободителното дело. Възстановяват местната въоръжена милиция. Създават се специални групи, „тройки“ за разузнаване и наказване на предатели и пр. В Осоговската планина и в Плачковица (Кочанско) Т. Александров установява своя ръководен „стан“. Оттук той направлява дейността на четите, пише писма, изпраща заповеди и окръжни до дейците на организацията в цяла Вардарска Македония. Тук приема чуждестранни кореспонденти, пред които разкрива съдбата на поробените българи, идеите на ВМРО и целите на нейната нова борба.

В духа на легалната програма, още с установяването си в Кочанско Т. Александров изпраща окръжно до всички видни легални дейци и привърженици на ВМРО във Вардарска Македония, на които препоръчва, въпреки терора на поробителите, да работят за издигане на местни кандидати за общинските избори през август 1920 г. А на изборите за Учредително събрание (Скупщина) през ноември 1920 г. всички избиратели да гласуват *„за най-достойните местни водители“*, останали да живеят в Македония, които заедно с хърватските, словенските, босненските и други народни представители ще могат да се борят за *„извоюване на федеративно устройство на СХС кралство“*. Ако сръбската шовинистична власт не позволи да се изберат местни водачи, се казва в окръжното, всички избиратели трябва да гласуват за комунистите, с условие последните да приемат на първо време да се борят за федеративно преустройство на държавата и за прилагане на договора за малцинствата. Първенците в градовете и селата, където по-рано имало български училища, да подадат заявления до правителството в Белград, с преписи до съвета на Обществото на народите и до пълномощните министри на САЩ, Англия,

Франция, Италия, Япония и др., с които да искат възвръщането и отварянето на училищата. *„Ако тази легална борба не успее,* се заявява в окръжното, *събитията ще ни научат какво да правим по-нататък."*

В отговор на тази мирна програма на 21 юли 1920 г. сръбското правителство разпространява декларация на няколко езика в европейските столици срещу ВМРО. В декларацията между другото се заявява, че ВМРО е българска „реваншистка", „бандитска" и „терористична" организация, която воюва срещу сръбския народ и неговите „исторически интереси" на Балканите.

По този повод на 15 август 1920 г. ЦК на ВМРО изпраща своя декларация до правителството в Белград и до чуждите дипломатически представители в София, в която се казва, че *„ВМРО никога не е имала разпра със сръбския народ"*. Тя се е борила и ще се бори срещу великосръбските шовинисти, които от десетилетия водят с нищо неоправдана грабителска политика в свещени български земи, в които няма нито един местен сърбин. След Букурещкия и Ньойския договор сръбските окупатори се проявяват като варвари асимилатори и палачи над българите във Вардарска Македония. Европейското обществено мнение трябва да запомни тези факти, за да бъде наясно, че бандити и убийци във Вардарска, както и в Егейска Македония, са сръбските и гръцките натрапници и не в по-малка мера тези „цивилизовани" европейски политици, които само за няколко години, през 1913 и през 1919 г., два пъти разделят и подаряват Македония на Сърбия и Гърция без да питат нейното население.

Подобно разрешение на македонския въпрос, се казва в декларацията, ВМРО никога няма да приеме. Организацията днес се бори за автономия на Македония под международни гаранции, но както и в други случаи е заявявала: ако сърби и гърци гарантират основните човешки и обществени права на българите, ВМРО може да изостави въоръжените методи и да си служи само с мирни и легални средства за тяхното осъществяване. Нещо повече. Тя е готова да сведе своята програма до минимални искания пред сръбските и гръцките власти· да разрешат откриването на закритите от тях български училища и църкви, да осигурят свобода на словото и сдруженията на национална почва, което напълно се покрива с даване на „малцинствени права", предвиждани и в договорите, подписани от сръбското и гръцкото правителство. Ако и това мирно предложение не бъде разбрано добре или се изтълкува като слабост от сръбските и гръцките власти, ВМРО както и в миналото ще бъде принудена да се бори с всички средства за постигане на своите цели.

Сръбските и гръцките вестници се нахвърлят с огън и меч срещу декларацията на ВМРО и изобщо срещу нейната нова поява, както и срещу идеите залегнали в програмните ѝ документи. В. „Политика" от 20 август 1920 г. пише, че от десетилетия насам главният лозунг на „българските комити" е „автономия на Македония", но всъщност те винаги са се борили и се борят само за присъединяване на Македония към България. А гръцкият в. „Вима" добавя, че ВМРО още от самото си създаване била преден пост за осъществяване на българските национални интереси на Балканите. Поради това, заключава вестникът, за Гърция македонски въпрос не съществува, а против

ВМРО тя ще се бори винаги и навсякъде.

Въпреки сръбската и гръцката реакция, през септември 1920 г. Т. Александров отправя писмена покана до щабовете на сръбските и гръцките партии в Македония, в която настоява да приемат една среща с представители на ВМРО за разискване на въпроси от общ интерес. Колкото и да изглежда невероятно, в началото на октомври 1920 г. трима представители на Демократическата партия на Л. Давидович пристигат на уговорената среща с войводата Панчо Михайлов. След тях идват и представители на Радикалната партия на Н. Пашич и на Комунистическата пария. Пред тях дейците на ВМРО поставят няколко основни искания:

1. Тези партии да се застъпят за даване на „малцинствени права" на населението в Македония, т. е. откриване на българските училища и черкви;

2. Издигане чрез споменатите партии на кандидати от местното население за Учредителното събрание.

Представителите на Демократическа и Радикалната партия категорично отхвърлят исканията на ВМРО. Единствено Комунистическата партия заявява, че ще се застъпи за признаване на българската националност в Македония. Това е причина ВМРО да вземе решение да подкрепи в изборите комунистическата листа. Комунистическата партия обаче не се съгласява с искането на ВМРО в нейните листи да бъдат включени като „независими кандидати" хора, посочени от ВМРО, поради което в някои райони източно от Вардар, Велешко, Щипско, Брегалнишко, членовете и привържениците на ВМРО не гласуват и за комунистите.

В същото време, изпълнявайки окръжно на ЦК на ВМРО, легални дейци на организацията в Егейска Македония, главно Воденско, Леринско и Костурско, се обръщат към гръцките военни и цивилни власти да разрешат легална обществена проява на местното население, като на първо място бъдат открити българските училища и черкви; да гарантират свобода на словото и сдруженията, нещо което в миналото тукашните българи са имали. Само след няколко дни, на 27 септември на българските първенци във Воден, Лерин, Костур и в техните околии е съобщено, че гръцкото правителство не е дало „малцинствени права" на българите в този край, поради което те не могат да се ползват от исканите привилегии. Тези българи, които са подписали искането, общо 43 души, са арестувани още същия ден и хвърлени в солунската турска крепост.

Така приключват първите опити на ВМРО през 1920 г. да установи мирен диалог със сръбските и гръцките власти или с отделни техни политически партии, предлагайки им една мирна и легална програма в рамките на предвидените в международните договори „малцинствени права". Тези опити не дават резултат и национално-освободителното движение на българите в Македония тръгва по своя революционен път.

Подновяване на въоръжената борба. За борба с четите на ВМРО на 19 август 1920 г. Върховното командуване на сръбската войска изпраща до военните коменданти във Вардарска Македония инструкция № 303, с която се нарежда на военните и полицейските сили да вземат „извънредно бързи мерки"

срещу появилите се откъм България и Албания български чети и против техните бази и ятаци покрай границата и във вътрешността. За тази цел инструкцията препоръчва да бъдат създадени и „хвърчащи отряди", т. е. контрачети. За да не се губело време, контрачетите трябвало да се сформират от стари сръбски четници, *„от местни хора, предани на сръбската идея"*, но главно от войници доброволци и от жандарми, водени от офицери, познаващи терена и прийомите на ВМРО.

През септември 1920 г. в Брегалнишко се появяват два „хвърчащи отряда" от по 30 души, съставени само от сръбски жандарми. Щипският окръжен началник докладва до по-горните началства, че в Брегалнишко нито един местен човек не желае да участва в тези отряди. Тук хората, пише той, силно вярват в идеята за автономия на Македония и затова поддържат ВМРО. Същото съобщава и сръбският окръжен управител в Кавадарци. „Хвърчащи отряди", съставени главно от жандарми, се появяват и в Кумановско, Скопско, Тетовско, Битолско и Охридско.

На 4 октомври 1920 г. при с. Орашевци, Скопско, става първото голямо сражение между четата на Велико Дивленски и „хвърчащия отряд" на кап. Петрович. Само за няколко часа четата на ВМРО разпръсква сръбските жандарми, ранява самия им войвода и убива двама контрачетници. Те арестуват и хвърлят в затворите стотици мирни българи не само в Скопско, но и във Велешко, Кумановско и Брегалнишко. Всички са подложени на жесток побой да разкрият мрежите на организацията и къде се крият българските комити. Повече от 20 души българи загиват от мъчения в тази акция на сръбските войски, но никой не признава че има връзки с ВМРО.

На 7 октомври 1920 г. комендантът на Вардарската дивизионна област полк. Байрактарович в донесение № 172 до Върховното командуване настоява цялата власт във Вардарска Македония да бъде дадена на коменданта на III армия, която да предприеме най-сурови мерки срещу „комитското движение"; чрез заселването на сръбски семейства във всички села край българската граница да създаде сигурна опора срещу навлизането на чети откъм България. В донесението се предлага още градовете Щип и Велес да бъдат „екзекутирани", като цялото им население бъде интернирано в Сърбия. Тези градове, според полк. Байрактарович, са най-сигурните убежища и опора на комитите във Вардарска Македония.

До разселване на гражданите на Щип и Велес не се стига, но сръбските власти издават специално нареждане, с което поставят в обсадно положение не само тях, но и Струмица, Берово, Кочани, Битоля, Кавадарци, Охрид и др. В тези градове са отменени седмичните пазари и се въвежда комендантски час от 5 часа след обед до 7 часа сутринта. Който се опитвал да влезе или излезе от тях без писмено разрешение на сръбските власти, веднага бивал арестуван и обвиняван за „комита и разбойник".

Всъщност поробителските власти поставят цяла Вардарска Македония в обсадно положение, защото по всички основни пътища, мостове, проходи и пр. войници, жандарми и контрачетници правят проверки и претърсват всеки българин независимо откъде идва или къде отива. Всеки, обявен за „съмни-

телен", бива подлаган на репресии и хвърлян в сръбските затвори като ятак на ВМРО.

Тъкмо по това време редица европейски кореспонденти посещават София и Белград, за да разберат истината за положението в Македония. Кореспондентът на лондонския в. „Таймс" Л. Неманов посещава Белград и Скопие през октомври 1920 г. В срещите си с началника на обществената безопасност Ж. Лазич, със скопския митрополит Варнава и с други висши сръбски властници той задава въпросите: каква е причината за тези безпрецедентни мерки за безопасност; защо във Вардарска Македония хиляди хора са хвърлени в затворите?

Ж. Лазич и скопският окръжен управител Будимирович му отговарят, че чети на ВМРО са извършили интервенция от България и от Албания и се готвят да вдигнат населението в Македония на „въстание" срещу сръбските власти в навечерието на изборите за Учредително събрание. Затова било наредено всеки „съмнителен" местен жител да бъде арестуван, като предохранителна мярка. Когато опасността от „въстание" отмине, арестуваните щели да бъдат пуснати. На въпроса колко са задържаните местни хора в обвинение, че „готвят въстание", Ж. Лазич отговаря, че не били повече от няколко хиляди и то предимно покрай границата с България и с Албания.

По-нататък Л. Неманов поставя въпрос, дали Белград е готов да обсъди исканията на ВМРО за даване на „малцинствени права" на населението във Вардарска Македония, което включва свобода на словото и правото на свободно сдружаване, на избор и избираемост, като условие организацията да легализира напълно своята дейност. Ж. Лазич отговаря, че „малцинствените" клаузи в договорите не се отнасят до Македония, защото там живеят само сърби, ползващи се с всички права, каквито имат и другите граждани в държавата. По същите причини не можело да се говори за български училища и църкви в Македония. Тогава, пита Л. Неманов, защо смятате, че тук населението готви въстание срещу сръбските власти. Ж. Лазич казва, че това е резултат на голямата българска пропаганда и на ВМРО, която е най-големият враг на създаването на СХС кралство. Затова главната задача на всички сръбски официални и „неофициални" власти била *„бързото парализиране и унищожаване на ВМРО"* не само във Вардарска Македония, но и в нейните бази в България, Албания и на целия Балкански полуостров.

Този разговор с най-висши представители на сръбските власти в Македония е публикуван във в. „Таймс" на 2 ноември 1920 г.

В своя коментар към него Л. Неманов добавя, че сърбите са твърде силно опиянени и главозамаяни от получаването на толкова много чуждо наследство, за да могат трезво да разсъждават и да приемат минималните искания на ВМРО за даване на „малцинствени права" и свободно културно-национално проявление за своя народ.

Пълният текст на този разговор Л. Неманов предава на проф. Л. Милетич в София, който веднага го препратил на Т. Александров в Кочанските планини. Разбира се, Т. Александров не си е правил илюзия относно реакцията на сръбското и гръцкото правителство, но с декларираната готовност за мирна и

легална обществена изява ВМРО още от самото начало на новата борба спечелва симпатиите и моралната подкрепа на общественото мнение в Европа и в света за своя националноосвободителен идеал. Чрез своята незабавна легална и въоръжена борба срещу решенията на Ньойския договор през 1920-1921 г. във Вардарска и Егейска Македония ВМРО успява бързо и по един категоричен начин да постави и наложи отново македонския въпрос на световната политическа сцена. Главната заслуга за това както и след Букурещкия договор от 1913 г. се пада на Т. Александров. Още от 1918 г. неговата огромна родолюбива дейност за възобновяване на борбата срещу сръбските и гръцките поробители, „мистериозното" му бягство от Софийския затвор, където се намирал по искане на Белград, и озоваването му с чета край Вардар създават от него мит и легенда не само за поробените, но и за всички родолюбиви българи. Към него се насочват и европейските журналисти и специални пратеници на монарси и правителства. Пред тях Т. Александров неуморно разяснява и защитава идеите на своята борба като посочва, че свободата на българите в Македония е ключът за мира на Балканите.

Шумът в европейската и балканската преса около борбата и героизма на дейците на ВМРО предизвиква нови надежди сред българите във Вардарска и Егейска Македония за скорошно освобождение от сръбски и гръцки гнет. Най-добре това е отразено в окръжно № 16 от 22 октомври 1921 г. на ЦК на ВМРО, изпратено до всички легални и нелегални дейци на организацията. В него се прави преглед и оценка на дейността на ВМРО през 1920-1921 г. като се изтъква, че постигнатите резултати за делото са надхвърлили и най-добрите очаквания. Във вътрешно-организационен план, според окръжното, ВМРО е успяла да обедини около своите идеи и борба за автономия на Македония цялото българско население, а също и някои от другите етнически групи. Въпреки варварските мерки на преследване, репресии и убийства, в своите прояви и поведение, се казва в окръжното, населението във Вардарска и Егейска Македония се ръководи от препоръките, нарежданията или внушенията на ВМРО. Достатъчно е да се вземе за пример, че в общинските и парламентарните избори българите гласували за тези сръбски и гръцки партии и кандидати, за които държала ВМРО, или ако тя е нареждала - изобщо не са гласували. Освен това местното население се включвало във всички легални и нелегални акции на организацията. С риск за живота си то приема, храни, укрива и подпомага цялостната дейност на четите на ВМРО. Това, според окръжното, ясно говори, че както и в миналото, населението в Македония признава ВМРО като единствена ръководна сила в борбата за освобождение.

Второ, изключително по своята важност постижение за националноосвободителното движение и ВМРО, продължава окръжното, е фактът, че европейските фактори, официално или неофициално, търсят контакти с ВМРО и нейните ръководители, за да се осведомят за положението в Македония. С това те на практика признават или не могат да отрекат легитимността на нейната борба срещу преследването и насилственото сърбизиране и гърцизиране на българите в Македония. Това означава, завършва окръжното, че дейността на организацията трябва да се засилва по всички посоки, за да не

допусне консолидирането на поробителските власти и да поддържа висок борческия дух сред населението в Македония. Освен това, както и в миналото, в организационната територия на ВМРО не може да съществува друга нелегална организация, под каквато и да било форма.

Казаното в окръжното като политическа характеристика за дейността и ролята, която започва да играе организацията през 1921 г., се допълва и от едно поверително сведение на ЦК на ВМРО от 4 декември с. г. за състоянието на четническото движение. Според него през 1921 г. във Вардарска Македония имало 19 нелегални чети, 11 от които източно от Вардар и 8 от другата страна. В Егейска Македония действали 7 чети: пет във Воденско, Леринско и Костурско, и по една в Серско и Солунско. Три пункта имала ВМРО по границата между България и Вардарска Македония, и два - към Егейската част. Два канала използвала организацията от Албания за Охридско, Дебърско и Битолско, и три към Леринско и Костурско. Няколко канала ВМРО изградила за преминаване на чети, оръжия и други организационни материали от Вардарска в Егейска Македония и обратно. По три канала се движила организационната поща, която, според тайния правилник за „вътрешно устройство и дейност на ВМРО", трябвало да достига до ЦК от 24 до 48 часа, независимо от кой пункт и район на Македония е тръгнала. За същото време стигали и разпорежданията на ЦК до легалните и нелегалните дейци и войводи на организацията в цяла Македония. Според същото сведение през 1920-1921 г. действащите нелегални членове, четници и войводи на ВМРО наброявали общо 1936 души: 1620 във Вардарска и 316 в Егейска Македония. По същото време 152 души нелегални дейци, подчинени пряко на ЦК, извършвали куриерската служба на организацията. Те поддържали връзката между отделните чети, градските ръководства, пунктовите началници и ЦК на организацията.

Може да се каже, че това е началната нова структура на ВМРО след 1919 г. В основни линии тя повтаряла организационната мрежа от периода до войните, но е съобразена и с новите условия, произтичащи от разделянето на Македония на три части, намиращи се в три различни държави. ВМРО превръща Пиринския край, единствената свободна част от Македония, в база на своята борба за освобождение на Вардарска и Егейска Македония.

Важна част от подготовката на ВМРО за въоръжена борба е цялостното бойно и униформено окомплектоване на войводския и четническия състав на организацията. Още през 1918 г., с позволение на българското главно командуване на армията, ВМРО укрива различни видове оръжие и военни униформи от складовете на българската армия, за да не попаднат в ръцете на съглашенските обезоръжителни комисии. Особен вид на комитската униформа придават шапките, наричани „крумовки", заради формата им на средновековен български шлем.

Създадената организационна мрежа и четническа армия на ВМРО постепенно се разширява и усъвършенства през следващите години. Вардарска Македония става арена на масово националноосвободително движение на българите срещу сръбските поробители. През 1921 г. четите на ВМРО имат само 22 въоръжени сблъсквания със сръбските военни и четнически потери.

Поетът революционер от Велес Любомир Весов, загинал в бой със сръбските окупатори при Крушево на 4 ноември 1922 г.

През 1922 г. те са 56, като само четата на Ефрем Чучков води 7 сражения в Малашевско и Кочанско, а четата на Панчо Михайлов участва в 9 сражения в Кочанско и Щипско. Няколко ожесточени битки със сръбските войски има четата на Стефен Леков-Царя в Кратовско. Две сражения води четата на Иван Илиев с бандитите на „Черната ръка" в Тиквешко. Сблъсък със сръбските потери има и четата на поета-войвода Илия Кушев във Велешко, където, предаден от турци, загива и самият войвода. В сражение със сръбските войски в Крушевско загива и другият поет-революционер и войвода Любомир Весов. В Кичевско на два пъти влиза в бой със сръбските потери четата на Арсо Локвички. В Струмишко няколко сражения води четата на Георги Вындев. Битки със сръбските потери в Радовишко и Гевгелийско имат четите на Хр. Симеонов и Лазар Кльонков. Две въоръжени сблъсквания със сръбските войски и жандарми има четата на Тале Христов в Охридско. В Битолско четата на Павел Христов води 12 часов бой със сръбските войски, и пр.

Поетът революционер от Велес Илия Кушев паднал в сражение със сръбските войски на 29 ноември 1922 г.

Според официално сведение на ЦК на ВМРО от януари 1923 г., общият брой на загубите от сръбска страна за 1921-1922 г. са 263 убити войници, жандарми и контрачетници. Между тях шестима са офицери от армията, 9 - жандармерийски офицери и подофицери и 11 - войводи на сръбските контрачети. Ранени са

повече от 800 души. За същото време загубите на ВМРО, според цитираното сведение, са: убити - 59 четници, от които 7 войводи, и 143 ранени. Освен това повече от 320 души мирни българи са убити или починали от побой от сръбските войски, жандарми и контрачети при търсенето на комити из българските села във Вардарска Македония. Хиляди българи са хвърлени в затворите по обвинение, че са членове на ВМРО, съмишленици и ятаци на нейните чети. Стотици от тях са подведени под съдебна отговорност и осъдени на дългогодишен затвор като съучастници на комитските набези.

В Брегалнишки окръг са арестувани 890 души: от тях 416 осъдени от 1 до 20 години строг тъмничен затвор. В Скопско са арестувани над 700 души: от тях на различни срокове затвор осъдени 376 души българи. В Охридско по същото обвинение - приемане и съдействие на комитите, са задържани повече от 400 души: от тях 287 осъдени. В Струмишко сръбските власти задържат 340 души, като 153 са осъдени на различни срокове затвор. В Куманово са осъдени над 300 души и пр. Подобно е положението и в останалите райони на Вардарска Македония.

За Егейска Македония в донесение на Серски революционен окръг от 28 декември 1922 г. до ЦК на ВМРО се заявява, че през 1920-1922 г. организацията прави всичко възможно българите там да предявят своите национални, икономически и други искания по „мирен" начин, за да не се дава повод на гръцките власти безпричинно да ги репресират и прогонват от родните им места. Независимо от това поведение, по неизбежност, четите на ВМРО водят 19 сражения с гръцките военни и жандармерийски потери. В Серско четата на Митьо Илиев три пъти влиза във въоръжен сблъсък с гръцките жандармерийски отряди, които всекидневно претърсват българските села, за да открият скривалищата на българските комити. В Солунско четата на Илия Дигалов, след като умело избягва срещите с гръцките потери, през март 1922 г. има две сражения с войскови части. В Костурско, Воденско и Леринско, където българското население е компактно, няколко сражения водят четите на Даньо Качкаров, Георги (Гогата) Хазантарски, Иван Клепков и др.

Вместо да преследват четите на ВМРО, подобно на сръбските, и гръцките въоръжени банди се нахвърлят срещу мирното българско население. Само през 1921-1922 г. са арестувани и жестоко репресирани над 5 хиляди българи под предлог, че укриват и подпомагат комитите или симпатизират на идеята за автономия на Македония, срещу която Гърция се бори с огън и меч. Повече от 900 българи са изправени пред гръцките съдилища за дейност в полза на ВМРО. В същото време около 20 хиляди души българи са мобилизирани и изпратени да се бият срещу турците в Тракия. Повече от 1000 души от тях през 1922 г. са арестувани, бити и заточени по островите с и без присъда, с обвинение, че говорели на български език и се готвели да дезертират от гръцката армия.

Всички тези факти - за преследвани, прогонени, осъдени или убити българи от сръбските и гръцките власти по това време, макар и далеч непълни, са грижливо събирани от разузнавателните органи на ВМРО, подробно описвани и изпращани до европейските правителства, до редакциите на водещи

Тодор Александров с четата си в Кочинско, 1922 г.

Четата на Александър Протогеров в Битолско, 1921 г.

вестници, до видни учени и пр. С това организацията дава своя аргументиран отговор срещу сръбската и гръцката пропаганда в чужбина, насочена главно за дискредитиране на националноосвободителната борба на българите в Македония след Първата световна война.

Разногласия в освободителното движение. Паралелно с легалната и въоръжената борба срещу поробителите в Македония, наложило се ВМРО да отбива атаките на различни идейни течения вътре в македонското освободително движение, да воюва и срещу изменили на идейните принципи на организацията нейни дейци. По същото време ВМРО влиза в сериозен конфликт и с политиката на правителството на БЗНС по отношение на Македония.

Разногласия и братски разпри във ВМОРО има още през турския режим, но по време на войните идейните течения в организацията изчезват и нейните дейци действат в пълно единство в името на националното обединение на всички българи. Когато настъпва поредната национална катастрофа, тя донася разочарование и разединение както в българското общество, така и сред дейците на националноосвободителното движение. Още през 1918-1919 г. голяма част бивши дейци от „левицата" във ВМРО и привърженици на Серчани начело с Г. Петров, Д. Хаджидимов и други настояват: преди да е започнала легална или друга борба срещу новите поробители в Македония, да бъде проведен конгрес на организацията, на който дотогавашният ЦК начело с Т. Александров, Ал. Протогеров и П. Чаулев да направят пълен отчет за тяхната дейност след 1911 г. и да се оттеглят от ръководството на движението, тъй като се ангажирали твърде много с *„обединителния идеал"*, изоставяйки по време на войните идеята за автономия на Македония.

В отговор Т. Александров и неговите привърженици заявяват че провеждането на конгрес може да стане след възстановяване на структурите на организацията и провеждане първо на окръжни конгреси, за да се подготви и общ конгрес. Що се отнася до „обвинението", че по време на войните организацията изоставила „автономията", в отговора се казва, че тези, които повдигат този въпрос, по това време са били висши длъжностни лица в България и изобщо не си спомняли, че някога е имало идея за *„автономия на Македония"*.

Започвайки по този начин, противоречията между оформящите се организации и отделни „идейни течения" сред бежанските маси постепенно стигат до братоубийствени разпри и междуособици, които нанасят непоправими вреди на освободителното дело. Македонските благотворителни братства, студентското дружество „Вардар", Илинденската организация, Македонският младежки културно-просветен съюз (ММКПС), Македонският научен институт, Съюзът на македонските девойки, Македонският женски съюз и пр. възприемат „националния принцип" на новата борба и чрез своите легални изяви застават в пълна подкрепа на ВМРО и нейната политическа програма за автономия и в защита на българската национална същност на населението в Македония, за неговото политическо освобождение.

От друга страна, дейците на Временното представителство (ВП) създават няколко леви организации като Емигрантския комунистически съюз (ЕКС), поделение на БКП начело с Димо Хаджидимов, Емигрантска земедел-

ска дружба като част от БЗНС начело с Ал. Панов, Македонска емигрантска федеративна организация (МЕФО) начело с д-р Ф. Атанасов, арх. Н. Юруков, Сл. Ковачев, М. Грашев, Й. Анастасов и др. Те се обявяват срещу идеите на ВМРО за автономия, както и срещу въоръжените методи на борба, които тя използва. Освен това те наричат дейците на ВМРО „лъжеавтономисти", защото според тях, борейки се за културно-националните права на българите, всъщност те се борели за обединение на Македония с България и превръщали македонския въпрос в български национален въпрос.

В програмните документи на „левите" организации идеите за разрешаване на македонския въпрос до голяма степен са идентични. В противовес на идеята на ВМРО за автономия на Македония, Емигрантският комунистически съюз смята, че въпросът за Македония може да се реши само в една „Балканска федерация" като резултат на обща борба на „демократичните сили" на Балканите начело с комунистическите партии.

Подобни са вижданията и на Македонската емигрантска федеративна организация, създадена през 1921 г. Тя си поставя за цел с легални средства да се бори за „независима федеративна Македония" при равноправно участие в управлението на всички народности в Македония. Това можело да стане по образец на кантоналното устройство на Швейцария или като се изгради „федерация на народностите" в Македония. Така, според „федералистите", Македония ще послужи като съединително звено между балканските съседи и за създаване на „Балканска федерация".

Освен легалната, в началото на 1922 г. „федералистите" създават и своя нелегална революционна организация (МФРО), начело на която застава д-р Ф. Атанасов. МФРО си поставя същите цели както МЕФО. Ръководството на „новата организация" решава паралелно или в противовес на ВМРО да създаде своя организационна структура и нелегална мрежа във Вардарска и Егейска Македония с мисълта МФРО постепенно да овладее ръководството на освободителното движение в Македония.

В края на ноември 1921 г. няколко федералистки дейци начело с д-р Ф. Атанасов, П. Христов, Хр. Цветков, А. Василев, Кр. Зографов и др. се срещат в Тирана с Ал. Протогеров, член на ЦК на ВМРО. Двете страни водят обстойни преговори по отношение на целите, методите и средствата на новата националноосвободителна борба в Македония. Стига се до съгласие двете организации - ВМРО и МФРО, да действат заедно със своите поделения и кадри в името на общото освободително дело в Македония, за което е подписано и споразумение.

„Обединени", дейците на ВМРО и МФРО водят преговори с Албанския революционен комитет за Косово. На 1 декември 1921 г. е постигнато споразумение и подписан протокол за съвместна борба на българи и албанци срещу сръбските поробители в Македония. В протокола точно е определена българо-албанската етническа граница в Македония. Потвърдено е и по-раншното споразумение (от 1920 г.) между ВМРО и албанското правителство - българските села в Албания да служат като бази на ВМРО и МФРО за тяхната дейност във Вардарска и Егейска Македония.

За съжаление тези срещи в Тирана и опити за постигане на единство сред революционните дейци в името на освободителната кауза на поробените българи се оказват краткотрайни. Договореностите не се спазват нито от едната, нито от другата страна. Т. Александров изобщо не признава легитимността на тези срещи и на протокола с албанците. Той лично написва писмо на д-р Ф. Атанасов в което заявява, че само ВМРО има право да свиква конференции, да води преговори с чужди фактори, да изпраща отделни хора или групи в Македония и пр. В писмото на Т. Александров се казва още, че всъщност Ал. Протогеров имал задача да разбере плановете и намеренията на федералистите.

Дейци на федералистите се опитват на срещи с Ал. Протогеров във Виена да разберат истината, като се стремят дори да го привлекат на своя страна, но не постигат резултат. Това дава повод на федералистите да образуват няколко чети с обща численост около 160 души и през май и юни 1922 г. те навлизат във Вардарска Македония. Четата на Крум Зографов отива в Кочанско, точно в района, където действат чети и местна милиция на ВМРО начело с Т. Александров. Още с влизането си в Македония обаче неговата чета попада в мрежите на ВМРО. Четата му е обезоръжена и разпръсната, а самият Зографов пада убит. Такава е съдбата и на другите чети на федералистите в Кратовско, Струмишко и Битолско - обезоръжени или прогонени от четите на ВМРО.

След поражението им в Македония федералистите, с активната подкрепа на правителството на БЗНС, предприемат действия в тила на ВМРО. Те превръщат Кюстендил в своя база, откъдето следят движението на хората на ВМРО и спъват тяхната дейност. Същото правят и в гр. Неврокоп (дн. Гоце Делчев), където била главната база на четите на ВМРО, действащи в Серско и Солунско. Така федералистите се превръщат в център, около който се обединяват всички македонски дейци недоволни от ВМРО. Към тях се присъединяват бившите серски войводи начело с Т. Паница, също и няколко известни войводи, които заедно с Т. Александров възобновяват ВМРО през 1919-1920 г., но се проявяват и като разбойници и мародери сред поробеното население. Разкрити и преследвани от организацията съобразно устава ѝ, след появата на МФРО те обявяват, че напускат ВМРО по „идейни" причини и се присъединяват към федералистката организация, възприемайки нейните идеи за разрешаване на македонския въпрос.

Научавайки за активността и намерението на федералистите да се установят в крайграничните райони, ВМРО решава бързо да освободи своя тил от тях. На 16 октомври серската окръжна чета заедно с три чети извикани от Егейска Македония и още четири от Петричко начело с Алеко Василев и подп. Г. Атанасов обграждат Неврокоп, който се намирал под пълен контрол на федералистки чети начело с Т. Паница. По-многобройни, въоръжените сили на ВМРО обезоръжават, арестуват, прогонват и прочистват града от федералистите, като по този начин стават господари на положението в целия Петрички окръг.

Последна база на федералистите остава гр. Кюстендил. Обхванати от

известно безсилие, там федералистите предприемат безогледен терор над привържениците на ВМРО. Според сведения на полицейския началник в града, сред федералистите имало и сръбски военни разузнавачи, които лично следели действията на ВМРО и то със знанието на правителството на БЗНС. На 25 ноември федералистите убиват и пунктовия началник на ВМРО в Кюстендил Велин Алайков. Това става повод на 4 декември 1922 г. ВМРО да вдигне около 1000 души четници от Вардарска Македония и начело с войводите П. Михайлов и Ив. Бърльо да окупират гр. Кюстендил. Голяма част от федералистите са заловени и обезоръжени, а други успяват да напуснат града. И в тази акция федералистите претърпяват пълно поражение. При това положение дейците на легалната федералистка организация влизат в преговори за помирение и обединение с ИК на благотворителните братства в София. На 31 януари 1923 г. се провежда обединителен конгрес, на който е решено в името на борбата срещу поробителите на Македония двете организации да се обединят. В. „Автономна Македония", орган на федералистката организация, и в.„Македония", орган на Изпълнителния комитет, се обединяват под името „Независима Македония", застъпващ идейните програми на ВМРО.

Въпреки настойчивите опити по това време да се поведат преговори за постигане на помирение и обединение и на революционните дейци, за което главен инициатор е Сл. Иванов и Щипското благотворително братство, до съгласие между тях не се стига. Явно е, че освен старите, сред македонските дейци се появяват и нови вражди. Определена вина в това отношение има и правителството на БЗНС, което влиза в открита или тайна война с ВМРО още с идването си на власт през 1920 г. За него ВМРО със своите идеи, методи и средства на борба си остава част от *„традиционната българска политика по отношение на Македония и Балканите"*, която правителството на БЗНС се опитва да промени. За да изведе страната от тежката изолация след двете национални катастрофи, то залага на „славянската карта" и търси помирение и подкрепата на Сърбия. Ал. Стамболийски се надява, че с дипломатическото съдействие на Белград България ще може да си възвърне излаза на Бяло море, който загубва по силата на Ньойския договор.

Сърбия обаче, без да се ангажира с каквато и да е помощ за тази българска кауза, иска от правителството на БЗНС България да се откаже от всякакви претенции и искания към Македония и главно да ликвидира и спре преминаването на чети на ВМРО във Вардарска Македония. В опитите да бъдат изпълнени сръбските искания, правителството на БЗНС и особено някои негови министри като Ал. Димитров, Р. Даскалов, Хр. Стоянов и др., влизат в дълбок конфликт с ВМРО и допринасят твърде много за разединението и противопоставянето на дейците на македонското освободително движение. Именно те създават и въоръжават през 1920 - 1923 г. „федералистката организация", като вместо срещу поробителите на Македония тя тръгва против ВМРО и нейните привърженици.

Връх на своето национално падение правителството на БЗНС отбелязва с подписването на т. нар. „Нишка спогодба" от 2 март 1923 г., в която се

предвижда двете страни да си сътрудничат при преследване и унищожаване на четите на ВМРО на българска и на „сръбска" територия.

В отговор ВМРО мобилизира своите въоръжени сили не само във Вардарска Македония, но и в България, главно в Софийско, Кюстендилско и Петричко. На 5 април 1923 г. Т. Александров изпраща окръжно № 416 до завеждащия Петрички окръг, околийските войводи и нелегалните въоръжени групи на спомагателната организация на ВМРО. В окръжното се нарежда: ако „омразните сръбски шайкачи" - синоним на робство и кърджалийски зулуми, се появят на българска територия, да бъдат избивани от въоръжените сили на организацията; по същия начин да се постъпва и с известните разбойници „федералисти", ако потеглят натам. В окръжното още се съобщава, че правителството е предупредено да не допуска сръбски военни части в Пиринска Македония; но ако въпреки това те се появят, мерките на ВМРО срещу тях трябва да бъдат безпощадни. Ако някой прояви малодушие при изпълнение на тази задача - да бъде наказан със смърт.

Все в този дух, смятайки че Нишките споразумения заплашват сериозно ВМРО и България, на 10 април 1923 г. Т. Александров отправя окръжно № 423 като „последно предупреждение" към Ал. Стамболийски, с копие до министри, депутати, известни общественици, председатели на дружби, редактори на вестници и пр. В него се заявява, че след поредицата от предупреждения, ако правителството пак изпрати в Пиринска Македония известните на българското общество разбойници федералисти и „дискриминираните оранжевогвардейци", ВМРО ще държи отговорно пред цялото българско племе правителството на БЗНС начело с министър-председателя.

В такава атмосфера на 22 април 1923 г. в България се провеждат парламентарни избори, които БЗНС спечелва убедително с 54,12% и с 212 народни представители в парламента. БКП спечелва 17, а Конституционният блок - 15 места.

След тази голяма победа правителството на БЗНС решава, че главен враг за него е ВМРО и насочва цялата си дейност към нейното парализиране и ликвидиране. То арестува и интернира легалните ръководства на братствата начело с Ив. Каранджулов, проф. Н. Милев, К. Пърличев, Г. Кулишев, ген. Жостов и др. Освен това мобилизира войводите и привържениците на федералистите, облича ги във военни униформи, въоръжава ги и заедно с оранжевогвардейците ги изпраща да превземат района на Неврокопско, като прогонят оттам четите на ВМРО. Плановете на федералистите обаче не се сбъдват. В сблъсъка с въоръжените сили на ВМРО при с. Сатовча и край Юндола четите на федералистите са разбити и разпръснати. За да избегне отговорността правителството на БЗНС обявява, че няма нищо общо с тази акция на федералистите, но тайно се договаря с гръцкото и сръбско правителство за преминаването им на гръцка и сръбска територия, тъй като „делото срещу ВМРО било общо". Главните федералистки дейци, общо 36 души начело с Т. Паница, Ст. Мишев, Гр. Циклев, К. Попиванов, Ст. Чочков и др. избягват в Гърция, а след това се представят и в Белград. Така отделни федералистки дейци след май 1923 г. официално стават ренегати, като се

поставят на разположение на сръбските и гръцките власти, застанали начело на сръбски и гръцки контрачети в борба срещу ВМРО и националноосвободителното дело на българите във Вардарска и Егейска Македония.

Конфликтът между правителството на БЗНС и ВМРО, поддържан главно отвън, нанася непоправими удари върху българската национална кауза в Македония и в самата България. Жертвите, дадени от двете страни, оставят трудно заличими рани в българското общество. Погледнати исторически, тези трагични събития са плод на атмосферата, която цари в българския обществено-политически живот след три поредни войни за национално обединение и две национални катастрофи в периода 1912-1918 г. Политическата отговорност за събитията обаче на първо място носи правителството на България, чийто първостепенен дълг по това време е да запази единството на нацията. Неестествено е то да влиза в преговори и да подписва споразумения със съседни държави насочени срещу ВМРО и нейната борба за свободата на българите във Вардарска и Егейска Македония, какъвто и натиск да се оказва върху това правителство отвън.

Въоръжени схватки с окупаторите. Въпреки трудностите, с които се сблъсква ВМРО,борбата в Македония продължава. В началото на януари 1923 г. сръбските вестници „Време", „Политика", „Балкан" и др. съобщават за нова четническа интервенция на български комити от България и от Албания. На 10 януари 1923 г. близо до с. Владимирово, Малешевско, става почти 24-часово сражение между четите на Г. Стоилов и П. Златков със сръбски войски и жандарми. Сърбите дават 11 убити и повече от 20 ранени, а от четите на ВМРО падат трима убити и седем души са ранени.

Още неотшумяла тази акция, в сръбския и българския печат се появява съобщение за нападението над колонистите в Кадрифаково, Св. Николско. ВМРО е напълно наясно с ролята, която властите отреждат на колонистите за асимилиране и изтребление на българите в Македония. Тъкмо затова организацията предприема серия от нападения и атентати срещу центровете на колонистите в Струмишко през април 1921 г., в Гевгелийско през март 1922 г., в колонисткото селище Ерзелия през септември 1922 г. и пр.

На 16 срещу 17 януари 1923 г. четата на Ив. Бърльо извършва нападение на с. Кадрифаково, което е разтърсено от бомби и картечен огън. В нападението са убити 26 души колонисти, 15 ранени, 5 къщи напълно разрушени. При оттеглянето си четата оставя писмо-предупреждение от Т. Александров до всички колонисти във Вардарска Македония: да си отидат откъдето са дошли, ако не искат да ги сполетят ужасите, които са преживели техните сънародници в с. Кадрифаково. Копие от писмото е адресирано до сръбския крал, до Н. Пашич и до по-големите вестници в Белград.

Разбирайки за станалото, правителството вдига на крак цялата сръбска армия и жандармерия във Вардарска Македония, блокира границата с България. Белград определя 250 хиляди динари за главата на Т. Александров и изпраща остра нота до българското правителство, като го обвинява за станалото и настоява България да „изплати обезщетение" за убитите и раненитe колонисти. На 29 януари 1923 г. началникът на обществената сигурност в

Струмнишката окръжна чета на Георги Вындев, 1924 г.

СХС кралство Ж. Лазич пристига в Щип, където провежда конференция с окръжните и околийските военни и полицейски началници на тема „Осигуряване на обществената безопасност в Южна Сърбия". По решение на конференцията командуването на III-а армия установява военно положение на изток от р. Вардар. Военни и жандармерийски части и контрачети блокират основните пътища, навлизат в селата и градовете и само за една седмица арестуват и хвърлят в затвора повече от 900 души мирни българи, обвинени че са комити или ятаци. При тази акция стават и няколко срещи между сръбските потери и четите на ВМРО. На 7 февруари 1923 г. жандармерийска част от над 100 души навлиза в с. Станевци, Щипско, където открива четата на Стойчо Неманички с 10 души комити. Завързва се тежко сражение, в което 6 души жандарми начело със своя предводител Радован Брицо са убити. Четата се измъква без нито една жертва. Жандармите арестуват всички хванати мъже в селото - 38 души. По пътя за Св. Никола седем от тях умират от побой, а всички останали са хвърлени в затвора и осъдени като активни комити и неприятели на държавата от 3 до 15 г. затвор.

Голяма акция в гр. Струмица провежда четата на Г. Вындев. На 14 февруари с. г. тя преминава през всички сръбски засади и достига центъра на града, където напада кафенето в което се събират сръбските властници и техните местни слуги. Тежко е ранен ренегатът войвода на сръбската контрачета Ив. Польоша. На място е убит помощникът му Халил Пехливанов. На гърдите на последния Г. Вындев оставя бележка, в която се казва, че ВМРО ще наказва така всички родоотстъпници и предатели на Македония.

Докато жандармите преследват четата на Г. Вындев, затворените над 700 души българи в струмишкия затвор „Стара баня" прокопават тунел и

почти всички избягват. Бягството е организирано и осъществено от арестувани членове на организацията начело с Цветан Стойков, Димитър Тилев, Стоил Цветанов, Атанас Евтимов, Лазар Илков, Коста Атанасов, Иван Стоянов, Григор Малинов, Туше Христов, Георги Коцев, Димитър Иванов и др. Тази акция е голяма и твърде рискована по замисъл и изпълнение и само изключителната смелост и готовност за саможертва на нейните организатори я довеждат до успешен край. Устроените блокади и потери на сръбските войски, жандарми и контрачетници не дават резултат: 570 души избягали от затвора пристигат в България, някои носейки оковите на краката и ръцете си.

На 18 февруари 1923 г. сръбска контрачета и жандарми нападат с. Виница. Тук комити не са открити, но поради това, че никой не признава да са идвали български комити, 22 души от селото са арестувани и с жесток побой хвърлени в затвора в Кочани; 8 души от тях са осъдени на по 5 години затвор. Четата на Михаил Наутлиев е открита на 24 февруари 1923 г., когато излиза от с. Драмче, Царевоселско. Завързва се почти целодневно сражение от 8 ч. сутринта до 5 ч. вечерта. Комитите си пробиват път, разкъсвайки вражеския обръч с бомби, и се оттеглят. И тук сръбските сили дават 9 души жертви и няколко ранени; четата оставя двама души убити, а войводата е ранен.

На 2 март с. г. сръбска потера заварва четата на Траян Лаквички в с. Таранци, Щипско. Сражението е жестоко: падат 5 сръбски войници, предводителят им кап. Петрович и неговият помощник Миркович.

На другия ден, 3 март, големи сръбски потери обсаждат селата Ново село и Гарван, Радовишко. Влезлите в с. Гарван потераджии арестуват кмета, а след това и всички мъже, намиращи се в селото. 29 души са откарани в местността „Горна чука" и там са разпитвани лично от жупана Матковић, който се интересувал дали в селото е имало българска чета и кои от арестуваните са комити. Като не получава отговор, Матковић дава заповед за стрелба. Всички падат мъртви или тежко ранени. Войниците доубиват всеки, който давал признаци на живот. Между тях има и деца на по 12, 15 и 17 години.

Същия ден, по нареждане на жупана Матковић, трябвало да бъдат убити и заловените 19 души българи от с. Брест, Радовишко. Малко преди да започне екзекуцията от Щип пристигат двама офицери хървати. Единият от тях застава сред завързаните селяни и заявява на сръбския капитан, че ако заповедта за разстрел не бъде спряна, той ще бъде 20-я разстрелян. На въпроса *„защо?"*, хърватинът отговаря: *„Защото тези хора са напълно невинни."* Предводителят на потераджиите отстъпва. Така един хърватски офицер, подлагайки на риск своя живот, спасява 19 български селяни.

Събитието в с. Гарван разтърсва цяла България. Във всички градове са проведени протестни митинги. В София около 50 хил. души минават покрай чуждите посолства, протестирайки против сръбското варварство в Македония. Според в. „Политика" демонстрантите носели плакати с надписи *„Стига сръбско робство в Македония!"*, *„Вън сърбите от Македония!"* Те също носели снимки на с. Гарван и на хърватския офицер, спасил деветнадесетте българи от разстрел. На митинга в София на 5 март е приета резолю-

ция до правителствата на Великите сили, в която се казва, че докато Македония не получи своята свобода, мир на Балканите не може да има.

Подобни протестни митинги по този случай организират и студентите от Македония във Виена, Будапеща и Берлин. В изпратеното общо протестно изложение от 12 март 1923 г. до европейските правителства и до всички редакции на вестници в Европа те заявяват, че подобно масово човешко изтребление като това в с. Гарван, Радовишко, съществува само в Македония под сръбско и гръцко робство, а цивилизована Европа мълчи. Нещо повече. Тя роптае, че българите се съпротивляват, когато ги избиват. Просветената европейска общественост има морален дълг да издигне глас на протест срещу физическия и духовния геноцид, вършен от сръбските власти над българите в Македония. И понеже сръбската пропаганда твърди, че такъв случай нямало, че това било измислица на българските комитаджии, в изложението се настоява една неутрална комисия, съставена от представители на всички европейски държави, да посети Македония и на място да направи анкета, за да установи коя от сръбските версии е вярна - това, което вършат в Македония, или това, което пишат и говорят в Европа. А също и да разбере какво искат и за какво се борят македонските българи. Това изложение, подписано от Н. Велев, Кр. Манев, Д. Спространов и др., е публикувано в повечето от 50 европейски вестници и съобщено от всички телеграфни агенции, в повече случаи съпроводено с коментарии, в които се изтъква, че войната в Македония продължава и че македонският въпрос отново излиза на политическата сцена и е сериозна заплаха за мира на Балканите и в Европа.

В отговор на кървавата драма в с. Гарван и повсеместния терор над българското население, предприет от сръбските власти, ВМРО нарежда засилване на противодействието срещу поробителите.

На 25 април 1923 г. обединените чети на скопския войвода Лазар Велков и на велешкия войвода Петър Велешки предприемат акция за превземане на селата Долно Гюганци и Палашевци, Скопско, като прогонват сръбската администрация, войска и жандарми, убивайки трима от тях. На 27 с. м. двете чети с бой превземат и с. Станевци, като убиват сръбския кмет и двама жандарми. Четите на ВМРО се оттеглят без нито една жертва.

На 21 май 1923 г. четата на Ив. Бърльо с над 150 четници за 24 часа напада три сръбски жандармерийски станции в Кочанско - в с. Виница, в с. Блатец и в с. Облешево. Убити са 16 жандарми, между тях и двама офицери. Четата дава един убит и трима ранени.

През май четата на Г. Вълдев отново е открита в Струмишко. На 27 май при с. Иловица сръбски войски и контрачети обграждат четата на ВМРО. След първите няколко часа сражение „фронтът" откъм контрачетите се разпада, защото те буквално се разбягват. Четата излиза от обсадата без нито една жертва. От сръбска страна падат трима души и няколко са ранени.

Две сражения със сръбските войски в началото на май с. г. води четата на войводата Любен Огнянов: на 8 май близо до с. Велгощи, Охридско, и на 14 с. м. в Кичевско. И в двете въоръжени сблъсквания сръбските войски дават по един убит и няколко ранени. От четата на ВМРО има само един ранен

четник. Описвайки тези сражения директно с войската, в. „Политика“ от 21 май пише, че българските комити, идващи откъм Албания, облечени в селска носия стигат чак до Скопие, преминавайки много успешно през блокадите и пътните проверки на войска, жандармерия и контрачети.

По същото време, макар и с по-малка интензивност, четите на ВМРО държат в постоянна тревога и гръцката войска и жандармерия в Егейска Македония. На 10 и 11 февруари 1923 г. четата на Георги Илиев е принудена да води две поредни сражения в Солунско с преследващите я гръцки войски и жандарми. При с. Бъларие́во, Солунско, четата е обградена и след продължителен бой си пробива път чрез бомбена атака. От гръцка страна в двете сражения падат убити девет души, между тях и един офицер, а четата наброяваща 18 души дава 3 убити и 5 ранени.

В Костурско обединените чети на Ив. Филев и Хр. Цветков на 15 март с. г. близо до с. Корешница влизат в сражение с гръцки жандарми, на които идва на помощ и войска. Когато се стъмнило, четите на ВМРО си пробиват път по посока към албанската граница, оставяйки двама гръцки жандарми и един войник убити. Четите се оттеглят без жертви, само с двама ранени.

При с. Боймица, Енидже Вардарско, в началото на април 1923 г. четата на Ст. Стефанов е открита от гръцки андарти и жандармерия. Бързайки да се оттегли към по-закрити места, четата на ВМРО попада и на гръцка войска. Завързва се бой, продължил от 11 часа преди пладне до 5 часа след обед. От общо 12 четници 8 са ранени, като в края на сражението двама от тях се самоубиват, за да не попаднат живи в гръцки ръце. Останалите, щом се стъмнило, хвърлят последните бомби и си пробиват път. От гръцка страна падат 6 души убити, между тях един подофицер и повече от 20 души ранени. На другия ден пристигат войска и жандарми, които претърсват всички български села къща по къща, за да открият „безследно изчезналата“ българска чета и главно нейните ранени четници. Повече от 230 българи, мъже и жени, са арестувани и хвърлени в затворите, но гръцките власти не откриват следи от четата на войводата Ст. Стефанов.

На 6 май 1923 г. легалният ръководител на ВМРО във Воден Георги Атанасов, по случай именния си ден, решава да занесе заедно с още няколко души храна и други неща на четата на Алексо Витанов близо до града. Легалните дейци на ВМРО обаче са проследени и след тях тръгват преследвачи. В момента, в който се срещат с четниците и се поздравяват, от няколко страни по тях се изсипват гръцки куршуми. Четниците, наброяващи 16 души и дошлите при тях 4 човека, решават веднага да си пробият път, докато е тъмно и преди гърците да получат подкрепа. Според донесение на войводата Ал.Витанов до ЦК, трима души от четата доброволно тръгват напред. Забелязвайки пред себе си гръцките жандарми, те хвърлят няколко бомби и пътят е открит. „Легалните“ се връщат по домовете си, но още на другия ден те и повече от 30 души българи от Воден и около 100 от околните села са арестувани и хвърлени в затворите като активни дейци и ятаци на четите на ВМРО.

ВМРО и превратът на 9 юни 1923 г. в България. Докато националноосво-

бодителното движение във Вардарска и Егейска Македония срещу сръбските и гръцките поробители се развива все по-резултатно, в България стават събития, които в една или друга степен се отразяват неблагоприятно и на освободителното дело в Македония.

На 9 юни 1923 г. с бързи куриери от всички пунктове на ВМРО Т. Александров изпраща строго поверително съобщение до дейците и войводите на организацията: четите и милицията от двете страни на границата да бъдат в пълна готовност и да очакват извънредни нареждания. На другия ден, пак по същия път войводите получават известие от Т. Александров, че в България е извършен военен преврат срещу правителството на БЗНС. Възможно е, предупреждава известието, Сърбия да обяви, че идва да „помогне на БЗНС" и войските ѝ да влязат в България. Ето защо Т. Александров разпорежда всички чети на ВМРО, въоръжената милиция и специалните групи на организацията да се поставят под ръководството на офицерите на българските застави и гранични войски за отблъскване на евентуална сръбска агресия.

Това нареждане се отнася само до четите и пунктовете разположени по границата. Четите на ВМРО, действащи във вътрешността на Вардарска и Егейска Македония, продължават своите задачи. На 18 юни 1923 г. с окръжно № 112 Т. Александров съобщава на местните окръжни ръководства и войводи, че независимо от това, което става в България, те трябва да развиват своята дейност както и досега, съобразно условията, като до второ нареждане нито една да не се отправя към България по досегашните канали, защото съответните райони могат да бъдат заети от сръбски войски.

Причините за Деветоюнския преврат, силите, които го извършват, начинът, по който става това, са въпроси подробно изследвани. Десетилетия наред историци, политици, журналисти и пр. изнасят различни версии относно участието на ВМРО в превратa. Още тогава, на 30 юни 1923 г., пред съветника на френското външно министерство за Балканите и кореспондент на лондонския в. „Таймс" Л. Неманов, Т. Александров заявява, че ВМРО не е взела пряко участие в превратa на 9 юни. За тези български граждани от Македония, които евентуално са участвали в превратa като мобилизирани и пр., ВМРО не може да носи отговорност. Т. Александров обаче признава, че конфликтът между ВМРО и БЗНС е подготвил превратa в морално отношение.

Съществуващите и новооткритите документи на ВМРО и на БЗНС и до днес не дават по-съществени сведения за пряко участие на организацията в превратa. Това трябва категорично да се подчертае, както и фактът, че ВМРО като организация няма нищо общо с убийството на вожда на БЗНС Ал. Стамболийски. Документите и в този случай са категорични.

Що се отнася до заплахите на Сърбия, че след превратa ще окупира България, Т. Александров заявява пред Л. Неманов, че за организацията съществуването на независима България е насъщна необходимост. Докато има България, ще има и открит македонски въпрос. Ако няма България, ще се отдалечи и освобождението на Македония. Тъкмо затова ВМРО е мобилизи-

рала своите сили за отбрана на България от сръбско или друго нападение, заключава Т. Александров.

Разбира се, такава опасност не е имало, защото първата грижа на правителството на Ал. Цанков, дошло на власт чрез преврат, е „тайно" от ВМРО да увери Белград, че то *„ще продължава политиката на БЗНС по отношение на СХС кралство"*. Лондон и Париж също дават съвети на Белград да не се намесва в работите на България.

Същевременно на 23 юни 1923 г. новият министър-председател Ал. Цанков отправя писмо до ЦК на ВМРО, с което настоява организацията да намали до минимум дейността си във Вардарска и Егейска Македония, *„за да не се излага България на излишни рискове"* в този труден за нея момент. След два дни, на 25 с. м. Т. Александров му отговаря, че укрепването на вътрешната и външната стабилност и независимост на България за ВМРО сега е първостепенна задача. Ето защо ЦК е дал нареждане още на 15 юни 1923 г. нито една чета на организацията да не навлиза от България в Македония, но и нито една чета, намираща се вътре в Македония няма да напусне своя район без нареждане на ЦК на организацията.

На 26 с. м. Ал. Цанков, пак тайно от ВМРО, осведомява сръбското и гръцкото правителство, а също и дипломатическите представители на Франция и Англия в София, че правителството е взело всички мерки от *„българска територия комити да не навлизат в Македония"*.

Тази „дипломатическа" двойственост ще бъде разбрана от ВМРО, но непосредствено след преврата, в противоречие с устава на организацията за ненамеса в политическия живот на страната, Т. Александров, Ив. Михайлов и други дейци на ВМРО посещават почти всички лидери на политическите партии в България и настояват пред тях да се присъединят към идеята за създаване на „Демократическия сговор". Не може да се отрече, че организацията изиграва определена роля в това отношение. Настояването на ВМРО за уволняване на едни лица и назначаване на други на определени държавни длъжности довежда до обтягане на отношенията с някои членове на новото правителство.

Министрите ген. Русев и Хр. Кáлфов обвиняват ВМРО, че *„монополизира патриотизма"*. Т. Александров им отговаря, че никой не може да счита патриотизма за свой монопол, но и никой не бива да мисли, че министерският пост може да направи човек патриот или голям дипломат. За всеки трябва да се съди само по делата. Колкото до ВМРО, тя е показвала и показва със своите дела, че се интересува само от идеалите на *„борческа Македония и българското племе"*.

ВМРО полага много усилия за създаване и консолидиране на Демократическия сговор, надявайки се че по този начин спомага в България да се установи правителство, което ще защитава нейните национални интереси и ще подпомага борбата на ВМРО за извоюване на национално-културни свободи за българите във Вардарска и Егейска Македония. Надеждите обаче бързо се изпаряват. Правителството на Ал. Цанков има достатъчно вътрешни проблеми, за да може активно да подкрепи борбата на българите в Македония.

Борба против контрачетите. Постепенно ЦК на ВМРО отново се връща към своята дейност в Македония. На 15 август 1923 г. с тайно окръжно № 63 до завеждащите окръзите, пунктовите началници, революционните дейци и войводите във Вардарска и Егейска Македония ЦК нарежда организацията да покаже „присъствие" в цяла Македония, за да не падне духът на населението и да не се появят предатели. Такива, за съжаление, вече се появили. На 16 август 1923 г. става голямо сражение до с. Дървош, Струмишко, между четите на струмишкия войвода на ВМРО Георги Вындев и ренегата Илия Пандурски, водещ сръбска чета, на когото се притичат на помощ и няколко стотин сръбски войници. В сражението загиват 12 контрачетници и един четник на ВМРО. Илия Пандурски, бивш подвойвода на ВМРО, преследван за злоупотреба, през март 1923 г. се предава на сръбските власти, които го назначават за техен държавен войвода в Малешевския край. За да му повярват, сръбските власти искат от него да им предаде имената на всички членове на ВМРО във Вардарска Македония, които знаел. След това поробителите му възлагат начело на сръбска чета сам да събере оръжието, да арестува или избие предадените от него българи. Трагедията е неописуема. В повечето Малешевски села Пандурски присъствал на тайните събрания през 1920-1922 г., на които цели села се заклевали да бъдат верни до смърт на ВМРО. Сега, пред същите тези хора, които го посрещали като български войвода, Пандурски, който е от свободните предели на България, се явява като главен сръбски потераджия-инквизитор и убиец. Ренегатството обаче тепърва щело да се проявява, както и борбата на ВМРО срещу него.

От 1 до 3 септември 1923 г. правителството в Белград заедно с военните, с полицейските коменданти и великите жупани обсъждат мерките за сигурност в „Южна Сърбия", т. е. Вардарска Македония. В сръбския печат, в. „Политика", „Време", „Балкан" и др. открито се препоръчва срещу ВМРО да бъде създадена сръбска контрачетническа организация. Идеята се подкрепя и от Л. Давидович, Н. Пашич, К. Пекянец и пр. На 9 септември 1923 г. в гр. Щип, в присъствието на всички жупани и околийски началници във Вардарска Македония, на военния министър и началника на Обществената сигурност в СХС кралство Ж. Лазич, по предварително изработен план официално е учредена контрачетническа организация под името „Удружение против бугарских бандита". Начело на „Удружението" сърбите поставят българския търговец-ренегат Михаило Калиматеев/ич/, а за негов заместник - Стоян Мишев. И двамата са от Щип. За почетен председател е „избран" К. Пекянец. Целта на „Удружението" била, като използва структурата на ВМРО, по неин образец да създаде във всички селища организация, чети, милиция, войводи и пр., които да положат клетва да служат на сръбските интереси в Македония. Освен в Щип, „сдружението" създава свои седалища във Велес, Скопие, Битоля, Прилеп, Охрид, Кавадарци, Струмица, Радовиш, Берово, Царево село, Кочани, Крива паланка и пр., като във всички места са учредени местни ръководства с председател, зам. председател, секретар и пр. За селските райони са сформирани „кръстосващи чети", чието движение било строго координирано с военните комендантства, околийските началници и жандармерийските

станции. На учредителното събрание на „сдружението" е прочетено писмо от крал Александър, в което той подчертава, че всички членове на организацията, от обикновените четници до войводите, са „национални ратници", които ще пазят държавата от нейните врагове, но и ще се ползват от особени привилегии. При раняване, болест или други непредвидени злополуки „ратниците" ще получават най-високи военни пенсии и други кралски облаги.

В правилника на „сдружението" се казва още, че при убийство на даден член и особено на водещите лица - войвода, секретар на чета, помощник войвода и пр., съпругите им получават държавна пенсия до края на живота си, а наследниците им ще ползват държавни привилегии.

При разискванията в Скупщината в Белград около създаването на „сдружението" и правата на хората, които го оглавяват, лидерът на Демократическата партия Л. Давидович открито изразява несъгласие, че за войводи на „сдружението" са назначени хора като Ст. Мишев, Гр. Циклев и др., които довчера били български войводи в тоя край. Ж. Лазич му отговаря, че все още не е намерил *„по-добър механизъм за взаимно изтребление между бивши и настоящи български комити"*. За всеки случай, заявява той, политическата дейност на всяка чета на „сдружението" ще се ръководи от офицери от сръбската армия, членове на „Черната ръка".

За заблуда на общественото мнение сръбските власти обявяват, че четите на „сдружението" са дело на Македонската федералистка организация с център във Виена начело с д-р Ф. Атанасов, Сл. Иванов, Т. Паница и пр. За главен ръководител на „федералистките" чети сръбското правителство назначава Т. Паница.

Гръцките власти също обявяват няколко андартски чети в Егейска Македония за „федералистки". Две в Серско, водени от местните българи Ангел Димков и Кирил Петков, една в Солунско начело с войводата Георги Манолов, както и две в Костурско и Воденско. През 1924 г. Т. Паница на два пъти посещава Вардарска и Егейска Македония. В Щип и в Струмица, в присъствието на великия жупан на Брегалнишка област, той говори пред войводи на „сдружението" за организиране на цялото население за борба срещу „българските бандити" на ВМРО. Същите съвети дава и в Солун пред неколцина „федералистки" войводи, повикани от гръцкия окръжен полицейски началник. И за да бъде заблудата пълна, сръбските и гръцките власти не пречат на „федералистите" да носят българско комитско облекло с българска шапка на главата, да говорят български и да пеят български песни. Куриозно в случая е, че властите забраняват това на местното население.

В донесение на царевоселския войвода Дончо Христов до ЦК на ВМРО от 20 март 1924 г. се съобщава, че сръбският потераджия и главорез Дане войвода събрал селяните в с. Драмче, Царевоселско, и им известил, че неговата чета вече не е сръбска, а „федералистка" и ще защитава селата от четите на ВМРО. Попитали го каква е разликата, след като хората, които води и целите, които преследва, са същите. Дане отговорил, че по-рано само сръбските военни началници определяли кои хора могат да постъпват в контрачетите. Сега той можел да си вземе за четник когото пожелае, ко-

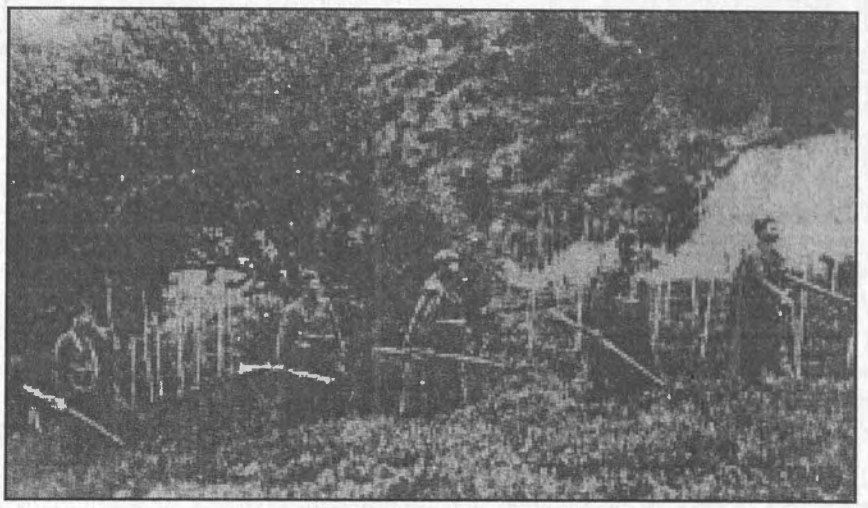

Царевоселската чета на войводата Дончо Христов, 1926 г.

ето говорело, че четата вече става „местна". Иначе и сръбските и „федералистките" чети се командват от едно и също място и целта им била да се засили борбата срещу ВМРО. Тази информация войводата Дончо Христов получил от двама младежи от посоченото село постъпили в четата му, на които Дане войвода дал да четат в. „Македонско съзнание", написан на книжовен български език, но „доказващ" че „македонците" нямат „нищо общо" с българите и че ВМРО е „бандитска" организация. „Федералистките" войвода Дане заръчал на младежите точно след 10 дни да се явят на определено място, за да постъпят в четата му. Вместо това обаче още същата вечер младежите намерили четата на ВМРО и останали в нея.

В донесението на войводата Дончо Христов се съобщава също, че Илия Пандурски си служи със същите прийоми. С разрешението на сръбските власти неговите четници носели на шапките си монограм със сърп и чук. По този начин четата на Пандурски се легитимирала пред населението като „комунистическа федералистка" чета, която ВМРО преследва по идеологически причини, а не за национално предателство. Сърбите в четата си Пандурски наричал „сръбски другари", с които заедно воюват срещу „бандите" на ВМРО. Той също прибягвал до насилствено рекрутиране в четата си на младежи от различни села в Малешевско, главно за да ги компрометира пред населението и пред ВМРО като предатели.

В Радовишко и Струмишко същата дейност развива ренегатът Иван Пальоша. В донесение до ЦК на ВМРО от 7 април 1924 г. струмишкият войвода Георги Вындев съобщава, че от известно време досегашния сръбски войвода Иван Пальоша говорил на населението в района, че той вече е „федералистки" войвода. Мобилизирал е няколко души от струмишките села, за да пазят спокойствието на сръбските поробители. Вындев съобщава, че е оставил предупреждение на семействата на мобилизираните младежи *„да си при-*

берат децата, за да не попаднат в списъка на предателите".

„Федералисти" се появяват и в Серско. В писмо до ЦК на организацията от 20 март 1924 г. солунският войвода Георги Илиев съобщава, че в Серско две бивши андартски чети се представят за „федералистки". Те говорят на населението на български и заявяват, че главният му враг не е Гърция, а ВМРО. Селяните отбягвали контакти с тези чети, защото много добре познавали скрилите се зад български лозунги и език гръкомани, ръководени от гръцките военни полицейски власти. Те също, като „федералистите" действащи във Вардарска Македония, разпространявали сред българското население в. „Македонско съзнание". Показвали им главно тези броеве, в които пишело, че славяните в Македония не са българи.

„Федералистки" чети се появяват и в Костурско, Воденско и на други места, действащи все по един и същ сценарий, представяйки се за местни чети, които ще „защитават" населението от „българските комити" на ВМРО.

МФО насочва своето острие срещу ВМРО не само в Македония, но и навън. От нейни среди в европейския печат се появяват статии, че едва ли не ВМРО е най-голяма опора на реакционните сили в България. Това е причина през 1923-1924 г. ръководителите на ВМРО да предприемат посещение в редица европейски страни, с цел на място да опровергаят неверните писания в чуждия печат.

По същото време, през юли 1923 г. ВМРО изпраща М. Монев и Д. Влахов с мисия в Москва, където на високо равнище да изложат вижданията на ВМРО по отношение събитията на Балканите, като същевременно чуят и съветското становище. Те са приети от Дзерджински и Чичерин, които открито им заявяват, че ако ВМРО търси подкрепата на Съветския съюз за осъществяване на своите националноосвободителни цели в Македония, тя трябва да покаже, че няма нищо общо с Цанковото правителство и решително да се разграничи от неговите действия. М. Монев и Д. Влахов изразяват готовността на ВМРО за сътрудничество със Съветска Русия, в името на независимостта и самоопределението на подтиснатите народи.

На 11 септември 1923 г. ЦК на ВМРО, макар и с известно закъснение, публикува на няколко чужди езика декларация в отговор на ширещите се обвинения, че е оръдие на реакционните сили в България. В документа се заявява, че ВМРО е независима организация, в която участват всички слоеве на македонското население без разлика на народност, религия, пол и политически убеждения. В организацията участват не само хора с конспиративни идеи, но и такива с демократични, радикални, социалдемократически и социалистически убеждения. Следователно ВМРО не може да бъде оръдие на никого. Тя е националноосвободителна организация, действаща главно в поробените части на Македония.

Макар и с различни коментарии, декларацията е публикувана в редица европейски вестници. Според сведение на ръководството на македонското студентско дружество във Виена от 20 ноември 1923 г., европейската преса, включително и най-лявата, приела като положителен факт декларацията за-

ради разграничаването на ВМРО от Цанковото правителство.

Почти по същото време, на 29 септември 1923 г. лондонският в. „Дейли телеграф" публикува интервю на свой кореспондент с Т. Александров. На въпроса защо ВМРО не си служи с мирни средства, а прибягва до въоръжена сила, което е причина в Европа дейците на организацията да се третират като „разбойници и убийци", Т. Александров отговаря, че е достатъчно всеки добросъвестен публицист да отиде в Македония и да види сам на място живота на българите под сръбска и гръцка власт. Без да се съобразяват с клаузите за правата на малцинствата, сърби и гърци извършват масови прогонвания, убийства и асимилация на българското население. В Македония, продължава Т. Александров, са закрити всички български училища и църкви. Забранява се употребата на майчиния български език. На българите е забранено да се организират на национална и обществена почва. Следователно други средства за борба освен революционните там няма. Само една неутрална международна анкета в Македония може да установи, заявява Т. Александров, дали дейците на ВМРО са „разбойници" и „убийци" или такива са сръбските и гръцките държавни чиновници, жандарми, контрачетници и „федералистки" бандити. ВМРО е за легална борба заедно с хървати, словенци, босненци и др. против великосръбските шовинисти. Но докато се създават такива условия, тя ще се бори с всички средства срещу сръбските и гръцките поробители в Македония.

Докато ВМРО полага усилия да поддържа освободителната борба в Македония, да я популяризира и защитава пред света, в България настъпват нови събития, които отклоняват част от силите на организацията от техните преки задачи.

През август 1923 г. БКП взема решение за въстание срещу превратаджийското правителство на Ал. Цанков. По този повод БКП води преговори и с дейците на ВМРО. Двете организации постигат споразумение ВМРО да запази неутралитет, ако БКП вдигне в България въстание за установяване на работническо-селско правителство при условие, че в Пиринския край, който се използва като база на организацията за дейността ѝ във Вардарска и Егейска Македония, няма да има въстанически действия. БКП обаче не спазва споразумението. Нейни въстанически сили превземат казармите в гр. Разлог. Освен това въстанически отряд от Горна Джумая тръгва да помага на въстаниците в Дупнишко. За да не бъде обвинена от правителството в съучастничество или покровителство и поради опасност от сръбска и гръцка интервенция в този край, ВМРО бързо потушава въстанието, като пуска на свобода огромна част от предалите се въстаници, което в други райони на страната не става. Една част от тях са задължени да влязат в четите на организацията и да „изкупят" вината си, действайки като четници на ВМРО главно в Егейска Македония. Водачите на въстанието, начело с Вл. Поптомов, са освободени. По заповед на военните и ръководството на ВМРО са разстреляни няколко видни дейци на БКП в окръга, които всъщност дават заповедта за въстание. В сравнение с това, което става в другите въстанали райони обаче, може да се каже, че тук организацията буквално спасява въстаниците

от неизбежна гибел. Никъде другаде в страната ВМРО не взема участие при потушаването на въстанието.

Макар че ръководителите на БКП обвиняват и ВМРО за неуспеха на Септемврийското въстание, връзките между организацията и Москва не са прекъснати. През ноември 1923 г. Т. Александров изработва един прецизен проект за споразумение между съветското правителство и ВМРО. В него се предвижда съветското правителство да окаже съдействие за осъществяване идеите на ВМРО и да признае организацията като единствена изразителка на суверенната воля на Македония. От своя страна ВМРО се задължава да работи с другите революционни организации на Балканите за *„федерирането на балканските държави в техните етнически граници, чиито добре разбрани политически и икономически интереси съвпадат с тия на РСР"*. За постигане на своите цели, се казва в документа, *„ВМРО с благодарност би приела материална, дипломатическа и морална подкрепа от РСР"*.

Идеите, залегнали в този проект, стават основа на бъдещите преговори между ВМРО от една страна и представителите на съветското правителство и Комунистическия интернационал (КИ), от друга. От името на ВМРО Д. Влахов е упълномощен да установи постоянна връзка с тях до постигане на принципно съгласие за споразумение.

Освен тези връзки, в края на 1923 и в началото на 1924 г. ЦК на ВМРО заедно със ЗП взема решение да се засилят контактите на организацията с подтиснатите от сърбите народи, главно хървати, словенци, босненци, албанци и пр. Най-резултатни са връзките с хърватите. Активна кореспонденция и идеи за съвместна дейност се разменят между Т. Александров и водача на ХРСП Ст. Радич още от 1922 г. През януари 1924 г. с него в Лондон се срещат Ал. Протогеров и Н. Томалевски, които го увещават за съвместни революционни действия срещу сърбите. Ст. Радич им заявява, че автономията на Македония не може да се постигне с революционни средства. Хърватите и македонските българи, според него, трябвало да използват само мирни средства. Когато обаче в белградския печат се появяват заплахи за интервенция срещу България заради дейността на четите на ВМРО в Македония, по нареждане на Ст. Радич през март 1924 г. бюрото на ХРСП излиза с декларация, с която се осъжда варварската политика на Н. Пашич в Македония и се призовава за даване на автономни права на българите там съобразно договорите. Малко по-късно Ст. Радич сам става жертва на великосръбския шовинизъм и насилие и то в самата Скупщина. От този момент хърватите разбират защо македонските българи се борят срещу сръбското робство само с въоръжени средства - мирните и легалните им били отнети отдавна.

Дипломатическата акция на ВМРО затруднява сръбската политика на Балканите. Ето защо освен срещу ВМРО Белград организира политически натиск и срещу България. Сръбските управляващи отправят заплахи към правителството на Ал. Цанков, че него ще държат отговорно за цялостната дейност на ВМРО в Македония, в България и по света. Белград се обръща за подкрепа срещу ВМРО и към Великите сили. На 21 януари 1924 г. френският

посланик в София, по препоръка на своето правителство, предупреждава българските управляващи среди, че ВМРО готви въстание в Македония и че ако това не бъде предотвратено, последиците за България ще бъдат твърде неблагоприятни и опасни. Почти по същото време английският посланик също изпраща нота до българското правителство, в която се изразява „безпокойство и неодобрение" от засилената дейност на ВМРО. Изтъква се още, че в случай на нахлуване на сръбски войски на българска територия Англия няма да е в състояние да защити България.

На 20 февруари 1924 г. външният министър на България Хр. Калфов уведомява Париж, Лондон и Рим, че сръбските съобщения за въстание в Македония са напълно необосновани. Въпреки това българското правителство решава да предприеме „превантивни" мерки срещу македонските организации. Със заповед на министъра на вътрешните работи Й. Русев до окръжните управители на София, Кюстендил и Петрич на 3 март 1924 г. полицията арестува стотици дейци на легалните бежански организации, което е открито предупреждение към ВМРО. На 10 март ЦК на организацията изпраща протестно писмо до правителството, в което по един категоричен начин се обявява срещу извършеното насилие над македонските дейци. ВМРО, се заявява в писмото, протестира че българи, прогонени насилствено от тираничните и денационализаторските режими на сърби и гърци, са подложени на незапомнени преследвания в България. Отговорност за това варварство ще носи правителството на Ал. Цанков.

Майският манифест. Разривът и огорчението на дейците на ВМРО от правителството на Ал. Цанков довеждат до ускоряване на преговорите между организацията и представителите на Москва във Виена. ВМРО се представлява от П. Чаулев, член на ЦК, и Д. Влахов, упълномощен от организацията. Съветското правителство - от Черски, БКП от Н. Харлаков, представител на комунистическия интернационал. МФО е представена от д-р Ф. Атанасов. Няколкодневните преговори завършват на 9 април 1924 г. с подписването на декларация, в която залегнали основите на бъдещото сътрудничество между ВМРО и съветското правителство в борбата за освобождението на Македония и образуване на Балканска федерация.

На 29 април 1924 г. ЦК на ВМРО, като се солидаризира с постигнатото дотогава в преговорите, подписва декларация *„За обединението на македонското освободително движение и приобщаването на ВМРО към общобалканския революционен фронт"*.

В декларацията, подписана и от тримата членове на ЦК - Т. Александров, П. Чаулев и Ал. Протогеров, между другото се заявява, че в борбата си за освобождението на Македония и за образуването на Балканска федерация ВМРО ще разчита преди всичко на *„обединените революционни сили на цялото македонско население в сътрудничество с революционните движения на другите балкански народи"*. В т. 3 се казва, че ВМРО ще засили по най-решителен начин своята борба както против сръбското и гръцкото, така и против българското правителство, които се явяват или могат да се явят оръдия на свои или чужди империалистически стремежи спрямо Македония. В

моя смисъл организацията скъсва всякакви връзки и със софийското правителство и ще води борба с неговата политика. За постигането на единен македонски революционен фронт в т. 5 от декларацията се посочва, че ЦК на ВМРО ще спре преследването на борещите се срещу нея групи (т. е. „федералистите") и ще направи постъпки, за да обедини цялото македонско движение. За прилагане на тези идеи ЦК ще издаде окръжно до всички свои органи и комитети и ще изложи политическите и организационните директиви, произтичащи от настоящата платформа. ЦК ще направи и публично изявление в духа на настоящата декларация.

Тази декларация на ЦК на ВМРО предшества и е същността на Майския манифест. Това е първият документ от този род, в който ВМРО в своята десетилетна история слага сръбското и гръцкото правителство на една дъска с българското по отношение на Македония. За пръв път ВМРО се съгласява да изостави твърдо отстоявания дотогава национален принцип на борбата и да застане на класови позиции. И най-после за пръв път ВМРО приема наложеното ѝ условие да преговаря за обединение с „войводите" на „Удружението против българските бандити", представяни от д-р Ф. Атанасов, Сл. Иванов и Т. Паница за чети на „федералистите".

Всички опити на дейците на ВМРО да представят „федералистите" и главно техните „войводи" в Македония от рода на Ст. Мишев, Гр. Цикалев, М. Суджукаров, Илия Пандурски и др. в истинската им светлина като платени сръбски държавни бандити и убийци остават напразни. Представителите на БКП, на Комунистическия интернационал и на „федералистите" във Виена декларират официално, че тези „войводи", когато им бъде „наредено", ще обърнат оръжието срещу сръбските поробители. При това „уверение" дейците на ВМРО приемат да говорят за бъдещото обединение между двете организации.

На 30 април 1924 г. ЦК на ВМРО и ЦК на МФО подписват във Виена протокол за обединение на македонското революционно движение. В него се декларира, че двете организации се помиряват и се ориентират към създаване на единен балкански фронт и към сътрудничество с балканските компартии и СССР. Протоколът предвижда обединението на двете организации да стане на общ конгрес, свикан според устава и правилника на ВМРО. Дотогава въоръжените действия между двете страни се прекратяват. Отменят се смъртните присъди и преследванията на отделни членове и привърженици на двете организации. Решено е в бъдеще, след приключване на обединителния процес, да бъде издаван общ печатен орган под името „Балканска федерация".

Тези няколко документа, създадени от двете организации с активното посредничество на съветските представители и Комунистическия интернационал, не са предвидени за публикуване. Поради това ЦК на ВМРО решава да оповести чрез манифест на населението в Македония и на своите дейци за станалото помирение и принципите, на които то се основава.

При обсъждането на самия проект на Майския манифест, макар че неговото съдържание е залегнало в посочените документи, членовете на ЦК на ВМРО се оказват на различни позиции по редица пунктове. П. Чаулев, изпра-

тен от ВМРО още през 1922 г. да ръководи пункта на организацията в Рим и дейността на ВМРО откъм Албания, заедно с Д. Влахов, представител на ВМРО в преговорите с Коминтерна, застават на позициите подкрепяни от съветските представители, от БКП, Комунистическия интернационал и МФО. Ал. Протогеров взема колеблива позиция по редица пунктове. Докато още се обсъжда окончателният текст на манифеста, Т. Александров, придружен от проф. Л. Милетич, заминава за Лондон за среща с представители на новото английско правителство. Манифестът е подписан на 6 май 1924 г. във Виена от Ал. Протогеров, П. Чаулев и от Т. Александров (чрез упълномощено лице).

Така се появява Майският манифест на македонското националноосвободително движение, плод на огромни усилия, компромиси и жертви в името на доброто бъдеще на Македония. В него обаче залягат и твърде много чужди идеи и политически интереси, нямащи нищо общо с борбите на българите в Македония. Създаден на чисто класова идейна основа, носещ атмосферата на коминтерновската революционна фразеология, в чиито среди всъщност е създаден, манифестът не съдържа в себе си основните цели на националноосвободителната борба на македонските българи. Тъкмо затова той не изпълни историческата мисия и роля, които му се възлагат: *„да събере и обедини разпокъсаните и разпръснати македонски революционери“*. Нещо повече. Насочването на острието на манифеста главно срещу България, вместо срещу поробителите на Македония - Сърбия и Гърция, предизвиква още по-голямо объркване, разединение и братоубийства сред дейците на македонското националноосвободително движение. Нещата се усложняват и от неизпълнението на поетите задържания. Договорено е манифестът да бъде публикуван, когато ЦК на организацията подготви почвата в своите среди и даде своето съгласие за това. Освен това се предвижда членът на ЦК на ВМРО П. Чаулев, поставил се в служба на Коминтерна, да замине за Западна Македония, където е неговият организационен район, а „федералистите“ войводи Ст. Мишев, Гр. Циклев и др. да предприемат въоръжени действия срещу сръбските власти в Македония. Това би дало аргументи на ЦК на ВМРО да обоснове пред членовете и дейците на организацията идеята и необходимостта от обединение на всички революционни сили, независимо от идейните им различия, в името на борбата за освобождение на Македония.

Коминтернът обаче, съветван главно от „федералистите“ и от отделни членове на Задграничното политбюро (ЗП) на БКП, противници на идеите за обединение на македонското освободително движение под водещата роля на ВМРО, цели да отстрани Т. Александров и Ал. Протогеров от бъдещото ръководство на движението. Това е напълно естествено, като се имат предвид партньорите на ВМРО в преговорите за обединение. Желаейки да установи двустранно сътрудничество със Съветска Русия, ВМРО е принудена да приеме наложеното ѝ от съветска страна сътрудничество с БКП и МФО. Освен чисто идейните различия, и ЗП на БКП, и МФО имат и други съществени причини, главно задълженията им към Белград, за да бъдат против идеята за обединение на македонските революционери с цел освобожде-

ието на Вардарска Македония от Сърбия.

Най-силното доказателство за вредните съвети, които Т. Паница дава в това отношение на съветските ръководители от името на МФО, е неговото изложение от април 1924 г., когато преговорите с ВМРО почти приключват успешно. В него той заявява, че „федералистите" винаги са считали, че обединение между тях и ВМРО е невъзможно. Само борбата за пълно унищожение на лъжеавтономистите (т. е. ВМРО), оръдия на българската политика на Балканите, може да доведе до единство на македонското освободително движение. Масите в Пиринска Македония, според изложението, са с „федералистите". Такова било положението и в Егейска и във Вардарска Македония. Източната част на последната била под контрола на Ст. Мишев, а западната - на П. Чаулев.

Освен тези измислици Т. Паница внушава на съветските ръководители и на ЗП на БКП, че ако силни федералистки чети от Егейска и Вардарска Македония навлязат в Пиринска Македония, разгромът на „бандите" на Т. Александрав е неизбежен. В този дух в изложението се изтъква, че е необходимо членове на балканските компартии да навлязат в македонското освободително движение, да създадат в него бойни групи за безпощаден терор над хората на Т. Александров до пълното унищожаване на ВМРО. До създаването на единно ръководство на македонското освободително движение Т. Паница предлага то да бъде оглавено от ЗП на ЦК на БКП, като в него влязат поне двама серчани комунисти. Освен това в ръководството на движението трябва да присъства и представител на Съветския съюз. Един такъв център, изтъква Т. Паница, бързо ще вземе в ръцете си цялото ръководство на македонското революционно движение, което ще стане част от балканския комунистически фронт. Тази позиция на федералистите, формулирана вероятно в някой от антибългарските центрове на Балканите, много повече допада на съветските представители и на ЗП на БКП, отколкото обединяването на македонските революционери около ВМРО начело с Т. Александров. Тъкмо затова Коминтернът не бърза да изпълни поетите към ВМРО ангажименти, които трябвало да предхождат публикуването на манифеста. Нещо повече. В края на май и началото на юни 1924 г. отделни среди в Коминтерна с всички свои действия показват, че компрометирането на ръководството на ВМРО и главно на Т. Александров е най-важната им задача. Това разбират и дейците на ВМРО.

Проучвайки внимателно получените от Виена преписи на манифеста и съпровождащите го документи, Т. Александров разбира, че те напълно отклоняват ВМРО от нейната национална програма. На 6 юни 1924 г. той телеграфира на Н. Велев, представител на ВМРО във Виена, да съобщи на Д. Влахов да не прави никакви публикации и да тръгне веднага за София за среща с ЦК. Пред Ал. Протогеров Т. Александров споделя, че косите му настръхнали, прочитайки манифеста и други документи, подписани във Виена; неизмерими вреди ще се нанесат не само на борческа Македония, но и на цялото българско племе, ако те бъдат публикувани. Ал. Протогеров напълно го подкрепя като казва, че той отдавна е разбрал, че тези документи не служат на интересите на

ВМРО.

Д. Влахов обаче не се отзовава нито на първо, нито на второто повикване, отправено му на 8 юни. В отговор той заявява, че *„не може да дойде и не разбира текста на телеграмата“*.

На другия ден, 9 юни 1924 г., представители на Коминтерна чрез Д. Влахов изпращат писмо до Т. Александров, с което настояват ВМРО да прогони незабавно представителите на Цанковото правителство от Петрички окръг. Разбирайки това, В. Коларов се противопоставя като заявява, че това искане е равносилно ВМРО да обяви война на България, което би било чиста авантюра, защото Сърбия веднага ще окупира този край.

Същия ден ВМРО свиква на съвещание в Банкя целия ръководен състав, заедно със ЗП. Т. Александров и Ал. Протогеров запознават дейците на организацията със случилото се във Виена. От всички е поискано да дадат съвет за изход от създадената ситуация, която заплашва съществуването на организацията. Решено е Й. Гюрков и П. Шанданов да се срещнат с П. Чаулев във Виена и да се опитат да го убедят, че като член на ЦК трябва да разбере опасността за ВМРО и да остане верен на националноосвободителното дело, на което е посветил целия си живот. За известно време Чаулев отива в Рим и оттам пише писма на Ал. Протогеров и Т. Александров, че са го обхванали дълбоки колебания дали да се върне във Виена или да скъса с Влахов, Черски, Харлаков и др. Т. Александров веднага му пише насърчително писмо, в което го съветва да изостави досегашните си връзки с Виенската централа и да се върне към активна революционна дейност. Виенската централа, пише Т. Александров, досега не е изпълнила нищо от договореното между нея и ВМРО: тайна по преговорите не пази, федералистите банди продължават всекидневните насилия и убийства над поробеното население в Македония. Продължава да излиза и издаваният със сръбски пари в. „Македонско съзнание“. Освен това, ако болшевиките разгласят нашите връзки с тях, пише Т. Александров, каузата на ВМРО ще загуби симпатиите на световното обществено мнение. Англия, Франция, Италия и други държави могат да насърчат сърби и гърци жестоко да потушат съпротивата срещу тях в Македония. Накрая, ако ВМРО се обяви за болшевишка, тя ще загуби ореола си на общонародна, националноосвободителна организация. Това отговорните хора на организацията, един от които е и Чаулев, не можели да допуснат. Помощ организацията ще търси отвсякъде, но без да се ангажира с неприемливи и вредни за нея условия, заключава Т. Александров.

В отговор от 23 юни 1924 г. П. Чаулев се съгласява напълно с аргументите на Т. Александров и Ал. Протогеров относно преговорите във Виена и декларира, че от Рим през Албания ще отиде в Македония, като ще скъса окончателно с Виена.

В началото на юли обаче, вместо в Македония П. Чаулев отново се връща във Виена и застава на позиците на Влахов, Черски и на Коминтерна, срещу организацията, въпреки че е член на нейния Централен комитет.

Пак в началото на юли 1924 г. във Виена се провеждат нови разговори между М. Монев, Т. Карайовов и Черски. Всички опити от страна на ВМРО

да бъдат убедени съветските представители да се придържат само в рамките на двустранните отношения СССР-ВМРО не срещат никакво разбиране. Нещо повече. Те предупреждават Т. Александров, че ако не се съгласи публикуването на манифеста да стане в най-близко време, това ще стане и без негово разрешение на 18 юли 1924 г. във в. „Балканска федерация".

Научавайки за водените преговори между ВМРО и представители на Съветска Русия и за подписаните документи, правителството на Ал. Цанков предприема организиран натиск над ВМРО и легалните освободителни организации на македонските българи, с цел да принуди ръководителите на организацията да се откажат от връзките си с болшевиките. В печата се появяват тенденциозни обвинения за убийства на видни общественици, убити уж от ВМРО. Това става причина за размяна на твърде остри, обидни и заплашителни писма между Т. Александров и министър Русев, както и с други министри. Генерал Русев открито заявява, че няма да търпи хора и организации, поставящи се над закона, заплашващи сигурността на страната. Т. Александров му отговаря, че преди него и други министри, главно от БЗНС, са се опитвали да унищожат ВМРО и нейните дейци.

Тази тежка атмосфера се пренася и в отношенията между ръководните дейци на организацията. Чашата прелива, когато от 5 до 7 юли 1924 г. е проведен конгрес на Струмишки революционен окръг, на който Т. Александров не е поканен, въпреки че по линия на ЦК той отговаря за този окръг. В няколко писма до Ал. Протогеров Т. Александров остро протестира, че конгресът е проведен в негово отсъствие. Освен като лична обида, той смята това и за тежко нарушаване на организационния правилник и дисциплина. Подобни действия могат да доведат, според него, до разлагане на ВМРО, до разрушаване на голямото народно дело, за което тя се бори.

Напълно в духа на „новите веяния", свързани с виенските преговори и декларации, на Струмишкия конгрес открито се говори, че освен във Вардарска и Егейска Македония ВМРО трябва да действа с революционни средства и в Петрички окръг. За това Т. Александров директно обвинява Ал. Протогеров. В писмо до Алеко Василев Т. Александров обвинява и него за събитията около конгреса на Струмишки революционен окръг. На А. Василев Т. Александров пише, че в най-скоро време трябва да се организира и проведе конгрес на Серски революционен окръг, който би сложил нещата на място, като покаже единството на организацията и запуши устата на тези, които очакват разцепление или отклонение на ВМРО от нейния път.

Докато тези събития са в ход, без разрешение, без знание, без дори последен прочит и одобрение от ЦК на ВМРО променениям и редактиран няколко пъти от Д. Влахов и други представители на Коминтерна текст на Майския манифест е публикуван на 18 юли 1924 г. във Виена в първи брой на в. „Балканска федерация".

Т. Александров и Ал. Протогеров незабавно реагират, като обявяват манифеста за „комунистическа мистификация". Те изпращат съобщение до всички представители на организацията в чужбина, от които се иска категорично да заявят пред чуждите вестници и кореспонденти, че ВМРО няма нищо

общо с публикувания във в. „Балканска федерация“ манифест, че той е дело на „екзалтирани комунисти“, а ВМРО си остава надпартийна националноосвободителна организация, която не може да става оръдие на никоя партия или държава.

На 2 август 1924 г. ЦК на ВМРО излиза с обширно изложение, наречено окръжно № 774, в което в хронологичен ред е описана цялата дейност и взаимоотношения на ВМРО с различни български и чуждестранни фактори от 1919 г. насам. В него подробно са описани няколко основни въпроса: вътрешните междуособици в националоосвободителното движение по това време и причините за тях; сблъсъка между правителството на БЗНС и ВМРО; между Коминтерна, БКП и федералистите от една страна, и ВМРО - от друга. Специално за манифеста в окръжното се казва, че ВМРО е търсила подкрепа от великата славянска страна за своята национална кауза, без да очаква, че тя заедно с БКП ще се опита да превърне ВМРО в класово-партийна организация и да я използва срещу българското правителство и за други свои цели. ВМРО обаче, се казва в окръжното, има дълъг революционен път, който я предпазва от младежки увлечения и крайно рискувани и опасни скокове и авантюри.

Двамата ръководители на ВМРО, понеже официално отричат, че са подписвали какъвто и да е манифест, не могат да се произнесат и по най-важния и тогава и днес въпрос - дали публикуваният във в. „Балканска федерация“ текст е същият, под който те са се подписали, или Д. Влахов го е фалшифицирал. Но факт е, че ръководителите на ВМРО, включително и П. Чаулев, по същество се отказват от подписите си под манифеста далеч преди той да бъде публикуван.

Убийството на Тодор Александров. След меморандума на ЦК на ВМРО от 2 август 1924 г., с цел да се избегне пълното прекъсване на отношенията между Москва и ВМРО, Т. Карайовов на среща с Черски във Виена на 5 август с. г. заявява, че ако съветското правителство държи да запази взаимоотношенията си с ВМРО, трябва да изостави неизпълнимите си искания и да признае:

1. Независимостта на ВМРО;

2. Националния характер на организацията;

3. Ненамесата ѝ във вътрешната политика на България, ако това не засяга интересите на ВМРО.

Черски обаче категорично настоява ВМРО да изпълни договореното, като воюва заедно с комунисти и земеделци, начело с Петринин и Грънчаров, с българското правителство за установяване на работническо-селска власт в България.

Разбирайки че ВМРО начело с Т. Александров и Ал. Протогеров няма да тръгне на въстание срещу правителството на Ал. Цанков, Г. Димитров и В. Коларов с шифрограма до ЦК на БКП препоръчват представители на партията, главно произхождащи от Македония, да влязат във връзка с ляво настроените дейци във ВМРО за налагане на новата ориентация на цялата организация. Към Т. Александров и неговите привърженици, според

шифрограмата, да се демонстрира недоверие: те винаги са били български националисти и не могат да бъдат само македонски революционери. Т. Александров, заключават Г. Димитров и В. Коларов, трябва най-после да се определи или с Ал. Цанков, или с ВМРО, която иска да бъде със СССР.

С това ЗП на БКП дава официална инструкция за отстраняване на Т. Александров и създаване на ново ръководство на ВМРО от ляво настроени дейци, които да подкрепят плановете на Коминтерна и БКП за ново въстание в България.

На 6 август Т. Александров изпраща писмо до К. Янков, завеждащ Военния отдел при ЦК на БКП, обръщайки се към него като към добър българин и син на виден деец за освобождението на Македония, за да изкаже своето дълбоко възмущение от публикуването на манифеста без съгласието на ВМРО. Целта на този „партизански акт", посочва Т. Александров, е да разруши основите на едно народно дело, изграждано с толкова усилия и жертви.

К. Янков отговаря, че тази печално-смешна история трябва да се остави настрана и в бъдеще, каквото ще се прави да става само на вътрешна почва, между БКП и ВМРО. В писмото си К. Янков предупреждава дейците на ВМРО да бъдат бдителни, защото скоро върху ВМРО реакцията ще връхлети от тая посока, от която най-малко се очаква. Това е почти единственото открито и недвусмислено предупреждение към водачите на ВМРО.

Огорчен от цялата тази отровна атмосфера около ВМРО и неговата личност, Т. Александров се готви да замине за Македония, но насроченият за 31 август конгрес на Серски революционен окръг го задържа. Той се готви да изобличи на конгреса Алеко Василев, завеждащ Петрички окръг, за злоупотреби с организационни средства, но не знае, че Алеко вече е влязъл във връзка с Димо Хаджидимов и е запознат с водените във Виена преговори; и още, че Ал. Протогеров, който се противопоставя на „разобличаването" на Алеко, десет дни преди конгреса е бил при него в Петричко и го осведомява за всички замисли на Т. Александров.

Докато се готви за конгреса, Т. Александров дава и последното си интервю пред Л. Неманов за в. „Таймс". По въпроса за манифеста той отрича, че има нещо общо с него. В продължение на по-ранен разговор между двамата за борбата на ВМРО и бъдещето на Македония Т. Александров заявява, че ВМРО ще се съгласи да преустанови въоръжената си дейност във Вардарска Македония, ако сръбските власти изпълнят на първо време следните минимални условия:

1. Да разпуснат, забранят и най-строго да накажат за безкрайните злоумии и убийства бандите на Ст. Мишев, Гр. Циклев, М. Суджукаров и пр.;

2. Да бъдат амнистирани всички хора, хвърлени в затворите като членове и съмишленици на ВМРО;

3. Да се приложат клаузите на договорите за малцинствата;

4. Да се даде право на македонските българи да се организират в легални политически партии, които да участват свободно в обществено-политическия живот, което означава да се даде автономно управление на Вардарска Македония.

Веднага след срещата си с Т. Александров Л. Неманов заминава за Белград да запознае министър-председателя на Сърбия с последните искания на ВМРО, за да остави оръжието. Л. Давидович обаче категорично отказва да разисква върху условията на ВМРО като заявява, че няма сръбско правителство, което да изпълни тези искания. Още повече, изтъква Давидович, че никой не би повярвал, че ВМРО не преследва идеята за откъсване на Македония от Сърбия с цел да я присъедини към България.

Последната надежда на Т. Александров остава с помощта на К. Янков да освободи националноосвободителното дело на македонските българи от вмешателството на БКФ, КИ и ЗП на БКП. Затова последното писмо, което пише преди да тръгне за конгреса, е до К. Янков, като му определя среща за 5 септември 1924 г.

На 31 август с. г. на път за местността „Лопово" в Пирин, където е определено да бъде проведен конгресът на Серския революционен окръг, сядайки с Ал. Протогеров за кратка почивка, ненадейно двама войводи на ВМРО от Мелнишко Д. Вретенаров и Щ. Влахов стрелят едновременно в Т. Александров, който пада убит на място. В същия момент е застрелян и неговият придружител, четникът Панзо Зафиров. Така, правейки всичко за спасяването на ВМРО, Т. Александров забравя за преследващата го опасност.

Когато след няколко часа Ал. Протогеров съобщава за станало, сред делегатите настъпва смут, тревога и подозрение. За тях остава необясним фактът, че двамата лидери на организацията пътуват заедно, а само единият е убит.

Конгресът започва своята работа и още на първото му заседание делегатите от всички революционни комитети гласуват за отстраняването на П. Чаулев от ЦК и изключването му от организацията за тежки престъпления към ВМРО. По същите причини на Д. Влахов е отнето правото да представлява ВМРО на преговорите във Виена.

На 3 септември 1924 г. убитите Т. Александров и П. Зафиров са погребани недалеч от лобното им място, до параклиса „Св. Илия" над с. Сугарево, в Пирин планина. Присъстващите на погребението решават убийството да остане в пълна тайна до второ нареждане.

Всъщност освен в идейна криза, след публикуването на „Виенските документи", убийството на Т. Александров и отстраняването на П. Чаулев от ЦК, ВМРО изпада и в дълбока организационна криза, като изведнъж се оказва почти обезглавена. За намиране изход от кризата по-видните дейци на организацията уговарят среща на 12 септември 1924 г. в Горна Джумая. От действията, които предприема Ал. Протогеров като единствен член на ЦК, се вижда, че той търси опора на първо място в Ал. Василев и Г. Атанасов, с които остава в Петричко след станалите събития. Другите дейци на ВМРО като Ив. Михайлов, Й. Гюрков, К. Драганов, П. Михайлов, К. Пърличев, Г. Баджарев, Н. Томалески, Ив. Караджов и др. виждат в тях съучастници и дори организатори на убийството на Т. Александров, независимо откъде са получили поръчка за това - от правителството на Ал. Цанков, от Белград и Атина, чрез федералистите и БКФ, от ЗП на БКП или от другаде.

Уверени, че ръководството на организацията е напълно в техни ръце, Ал. Василев, Г. Атанасов, а с тях и Ал. Протогеров пристигат на 12 септември в Горна Джумая с намерението да „изслушат" отчетите на ЗП и дейците от Софийския пункт на ВМРО, да им „направят оценка" и да им възложат нови задачи.

Съвсем други са замислите на Ив. Михайлов и неговото обкръжение. Той веднага се среща с Ив. Караджов от Горна Джумая, противник на Алеко и Атаносов, и го уговаря в дните около посочената дата с достатъчно свои хора да блокира пътищата към мястото на срещата. Няколко групи тръгват към Горна Джумая със заръка от Ив. Михайлов да застрелят Алеко и Атанасов, където и да ги намерят. Това се отнасяло и за Ал. Протогеров. К. Пърличев и Г. Баждарев обаче категорично се противопоставят и Ив. Михайлов отстъпва. Убийството, според него, трябвало да се извърши не само за отмъщение, но и за да се спаси националноосвободителното дело в Македония, да не попадне чрез тях в чужди антибългарски ръце. Началото на тази акция слага К. Дрангов, който на 12 септември вечерта застрелва Ал. Василев. При завързалата се престрелка падат убити Г. Атанасов и няколко техни придружители. Ал. Протогеров моментално преминава на другата страна и като член на ЦК подписва окръжно за откриване и наказване на физическите убийци на Т. Александров. Освен това само за няколко дни в София, Пловдив и на други места в страната са открити и разстреляни всички „заподозрени" в заговора против Т. Александров. Падат повече от 20 души видни фигури на националноосвободителното движение, независимо към кое идейно течение принадлежат.

За истинските, за интелектуалните подбудители на покушението срещу Т. Александров, което е едно от най-големите политически убийства по това време, историческите документи мълчат.

Поробеното население във Вардарска и Егейска Македония оплаква вожда на ВМРО, свързвайки неговото убийство само със заговор на поробителите на Македония сърби и гърци.

Със смъртта на Т. Александров приключва и един от най-трудните и динамични периоди в националноосвободителните борби на македонските българи, след 1918 г.

***

Националноосвободителната борба в Македония след Първата световна война се появява в резултат на новото ѝ разпокъсване по силата на Ньойския договор от 1919 г. Забраната на българското име, преследването, прогонването, убийствата и жестоката асимилация, на които сърби и гърци подлагат българското население, предизвикват незабавна реакция и съпротива. Начело на тази съпротива отново застава ВМРО, която си поставя за цел да организира българското население за борба за национално самосъхранение и освобождение.

С възобновяване на своята революционна дейност, изработването на ясна и точна националноосвободителна програма, възприета и поддържана от

цялото население в Македония, организацията начело с нейното ръководство и на първо място Т. Александров осъществи голямо историческо дело. ВМРО успява да наложи македонския въпрос на международната политическа сцена, доказвайки че въпросът за Македония не може да се решава в Сърбия и Гърция, защото преобладаващата част от нейното население е българско.

За да отклонят вниманието на ВМРО в друга посока, Белград и Атина прибягват до най-различни политически комбинации и интриги, противопоставят поробените на свободните българи, предизвиквайки между тях идеен и въоръжен сблъсък. За съжаление тези планове до известна степен постигат целта си. Те успяват да предизвикат остър сблъсък между ВМРО и правителството на БЗНС. На тая основа става разцепление и между дейците на националноосвободителното движение първо в България, а след това и в самата Македония. Тези, които се откъсват от ВМРО и тръгват с поробителите, са обявени от техните пропагандни централи за „прогресивни", левичари", „федералисти" и пр.; хората на ВМРО са наричани „бандити", „великобългарски" шовинисти и „фашисти". Братоубийствата и самоизтребленията са добре финансирани от поробителите на Македония.

Това, разбира се, не е определящата характеристика на революционното движение. За времето 1919-1924 г. дейността на ВМРО, въоръжена и дипломатическа, не позволява на сръбските и гръцките власти да консолидират своята окупаторска власт в Македония, а на международната политическа сцена и сред световното обществено мнение разобличава и компрометира тяхната политика на физическо изтребление и асимилация на българското население.

В търсене на приятели и съюзници в този период ВМРО установява тесни връзки с хърватите, словенците, албанците и с други освободителни организации на Балканите и в Европа. Организацията поддържа контакти с определени политически среди в Австрия, Италия и Англия. Изработва и програма за установяване на сътрудничество със Съветска Русия.

В края на август 1924 г. с убийството на Т. Александров ВМРО е обезглавена и навлиза в особено критичен период в своето следвоенно развитие и борба. Само огромният морален и революционен капитал и наличието на многоброен и добре подготвен в национално отношение кадрови потенциал, който организацията притежава по това време, ѝ дава възможност много бързо да се реорганизира и да насочи отново своята дейност срещу поробителите на Македония.

Извори и литература

А. Извори

•*ЦПА, ф. 226. Архив наНОД*

•Документи и материали на ВМРО за новата окупация на Вардарска и Егейска Македония от сръбските и гръцките войски през октомври 1918 г. и отношението им към българското население.

•Протестно писмо от гражданите на Щип от 9 октомври 1918 г.,

предадено на командващите френските и английските войски в Струмица срещу връщането на сръбските окупационни войски в Македония.

• Протестни изложения до френските и английските коменданти срещу връщането на сръбските окупатори в Македония преди решението на бъдещата мирна конференция от гражданите на Радовиш, Берово, Св. Никола, Велес, Скопие, Охрид, Каварци и др.

• Тайна директива №7 от 11 октомври 1918 г. на Главното командване на сръбската войска до военните власти в „Южна Сърбия", с нареждане да бъдат арестувани или избити всички българи, за които се знае, че работят против интересите на Сърбия в Македония.

• Директива №1 от 1 октомври 1918 г. на Главното командване на гръцката армия, с която се нарежда на гръцките военно-полицейски власти в Егейска Македония да се забрани говореното на български език и да не се споменава името „българин".

• Документи и материали на ВМОРО за възстановяване на Македонските благотворителни братства през ноември 1918 г.

• Мемоар на ИК на Македонските благотворителни братства от февруари 1919 г. до представителите на Великите сили, участващи в Парижката мирна конференция, относно справедливото разрешаване на македонския въпрос.

• Меморандум на ЦК на ВМРО от 1 март 1919 г. до Парижката мирна конференция за разрешаване на въпроса за Македония съобразно желанието и националните стремежи на нейното население.

• Изложение до мирната конференция от ВП на бившата Вътрешна революционна организация от 30 май 1919 г.

• Меморандум на прогонената млада интелигенция от Македония до Парижката мирна конференция от август 1919 г.

• Писмо на ЦК на ВМРО от 21 септември 1919 г. до председателя на мирната конференция, с искане делегация на ВМРО да бъде допусната да постави своите искания от високата трибуна на конференцията.

• *ЦПА, ф.226. Архив Ал. ПРОТОГЕРОВ*

• Документи и материали на ЦК на ВМРО за организирането на сръбските и гръцките официални и „неофициални" окупаторски власти във Вардарска и Егейска Македония, 1918-1924 г.

• Документи и материали на ВМРО за сръбската и гръцката колонизация на Македония, 1918-1924.

• Документи и материали на ВМРО за масовите насилия на сръбските и гръцките власти над българското население, 1918-1920 г.

• Документи за откриване на сръбски и гръцки училища в Македония, 1918-1924 г.

• Документи и материали на ВМРО за легални опити на видни българи в Скопие, Щип, Воден и на други места да искат сръбските и гръцките власти да разрешат отварянето на част от българските основни и средни училища.

• Протокол №16 от тайното съвещание на видни дейци на освободителното движение, проведено на 20 декември 1919 г. На него е изработена

първата оперативна програма за действие срещу поробителите в Македония. На тази среща името на организацията от ВМОРО се променя на ВМРО.

• Окръжно №15 от 19 март 1920 г., в което се съобщава, че организационната мрежа в цяла Вардарска и в голяма част от Егейска Македония е възстановена.

• Протокол №33 от заседание на ЦК на ВМРО, проведено на 9 май 1920 г., на което е приет временен проекто-устав на организацията, според който Вардарска и Егейска Македония се разделят на пет революционни окръга. Посочват се и приетите на заседанието управленски структури на ВМРО начело с ЦК, ЗП и окръжни ръководства.

• Документи и материали на ЦК на ВМРО за външнополитическата дейност на организацията и за откриване на представителства и информационни бюра в Италия, Австрия, Унгария, Цариград и Берлин.

• Документи за общи действия срещу сръбските поробители от страна на ВМРО и Албанския революционен комитет на Косово.

• Документи и материали за споразумение между ВМРО и Хърватската селска републиканска партия на Степан Радич за обща борба срещу сръбското потисничество.

• Документи за подписано споразумение между ВМРО и албанското правителство през май 1920 г. Предвижда се ВМРО да открие свои представителства в Тирана и Елбасан, а българските села в Албания да служат за бази на организацията.

• Директива на ЦК на ВМРО от 11 юни 1920 г. относно новата борба на българите във Вардарска и Егейска Македония срещу сръбските и гръцките поробители.

• Документи и материали за възобновяване на въоръжената борба на ВМРО във Вардарска и отчасти в Егейска Македония, 1920-1924 г.

• Документи и материали за дейността на четите на ВМРО откъм Албания, 1920-1924 г.

• Документи и материали за дипломатическата дейност на ВМРО. Срещи на Т. Александров с чуждестранни журналисти, 1920-1924 г.

• Документи и материали за сръбската и гръцката противобългарска пропаганда сред европейското обществено мнение, 1919-1924 г.

• Документи и материали на ВМРО за създаване на „културния фонт" на националноосвободителното движение, 1922-1924 г.

• Протокол и устав за създаване на Тайната македонска младежка организация (ММТРО) във Вардарска и Егейска Македония през май 1922 г.

• Устав и правилник на Македонските студентски дружества (МСД) във Виена, Будапеща, Лайпциг, Берлин, Париж, Рим и др. през 1923-1924 г.

• Документи и материали за пропагандната дейност на МСД в чужбина, 1923-1924 г.

• Документи за конфликта между правителството на БЗНС и ВМРО през 1920-1923 г.

• Документи и материали за въоръжено противопоставяне между ВМРО и МФРО 1921-1924 г.

• Документи и материали за ренегатството и антибългарската дейност на дейци на федералистката организация, 1922-1924 г.

• Документи за борба на ВМРО срещу сръбските и гръцките колонисти в Македония, 1920-1924 г.

• Документи, сведения и материали за взаимоотношенията между ВМРО и БКП, 1922-1924 г.

• Документи и материали за опитите на ВМРО да установи политически контакти с правителството на СССР, 1923-1924 г.

• Документи и материали за майския манифест от 1924 г.

• Окръжно на ЦК на ВМРО №774 от 2 август 1924 г., с което Т. Александров и Ал. Протогеров се разграничават от публикувания от Д. Влахов във в. „Балканска федерация" манифест.

• Документи за убийството на Т. Александров.

Документални издания

• Албум-алманах Македония. С., 1931.

• Веритас. Македония под иго. 1919-1929. С., 1931.

• Македония. Сборник от документи и материали. С., 1978.

Периодичен печат

• Сб. Илинден. 1921-1934.

• Сп. Илюстрация Илинден. 1922-1941.

• В. Илинден. 1920-1926.

• В. Независима Македония. 1921-1926.

• В. Лист Вардар. 1921-1934.

• В. Устрем. 1921-1926.

Литература

*1. **Апостолов, Ал.*** Колонизацијата на Македонија во Стара Југославија. Скопје, 1966.

2. ***Баждерев, Г.*** Македонският въпрос вчера и днес. С., 1925.

3. Василев, В. Правителството на БЗНС, ВМРО и българо-югославските отношения. С., 1991.

4. ***Василев, В.*** Майският манифест на ЦК на ВМРО от 1924 г. - Исторически преглед, 1980, кн. 3.

5. ***Галев, Д.*** Белият терор в Македония 1910-1941. Щип, т. II. 1991.

6. ***Генов, Г.*** Правното положение на малцинствата с особен поглед на българските малцинства в съседните държави. С., 1929.

7. ***Гоцев, Д.*** Идеята за автономия като тактика в програмите на националноосвободителното движение в Македония и Тракия 1893-1941., С., 1983.

8. ***Гоцев, Д.*** Младежките националноосвободителни организации на македонските българи 1919-1941. С., 1988.

9. ***Добринов, Д.*** Последният цар на планините. Биографичен очерк за Т. Александров, 1881-1924. С., 1992.

10. ***Евтимов, С.*** Първите прояви на македонската младеж срещу новите поробители. С., 1925.

11. ***Михайлов, Ив.*** Спомени. Т. II-IV. Брюксел, 1965, 1973.

12. ***Палецутски, К.*** Македонското освободително движение след Първата световна война, 1918-1924. С., 1993.

13. ***Палецутски, К.*** Македонският въпрос в буржуазна Югославия, 1918.1941. С., 1983.

14. ***Силянов, Хр.*** Македонската емиграция и българският национален въпрос. С., 1919.

15. 100 години Вътрешна македонска революционна организация. С., 1994.

16. ***Хаджидимов, Д.*** Назад към автономията. С., 1919.

Глава трета

НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНОТО ДВИЖЕНИЕ (1925-1941)

1. Шестият конгрес на ВМРО

След убийството на Т. Александров противниците на единството на революционното движение на българите в Македония очакват, че връх във ВМРО ще вземат „ляво" настроените ръководители, които в духа на Майския манифест ще поведат организацията към „Единния балкански фронт" начело с балканските комунистически партии. Вместо това обаче начело на ВМРО застават най-безкомпромисните в идейно и национално отношение дейци. За по-малко от 20 дни след убийството на Т. Александров Иван Михайлов със своите привърженици успява да вземе в свои ръце основните нишки на организацията.

На тайно съвещание на елита на ВМРО, проведено на 17 септември 1924 г., е решено наред с преследването на противниците на ВМРО да се пристъпи незабавно към подготовка на общ конгрес. В помощ на единствения останал действащ член на ЦК, макар и в разрез с устава и правилника, Ив. Михайлов е назначен за секретар на ЦК на ВМРО. От този момент всички документи на организацията носят и неговия подпис, редом с този на Ал. Протогеров. Так по решение на ръководните дейци на организацията на 21 септември 1924 г. Ал. Протогеров назначава Ив. Михайлов като отговарящ от страна на ЦК за организацията в Петрички окръг. Под негово ръководство преминават всички легални и нелегални въоръжени сили на ВМРО, също пунктовете на организацията от Неврокоп до Кюстендил и София. Така още преди конгреса и преди да бъде избран за член на ЦК на ВМРО, Ив. Михайлов овладява ключовите командни позиции в организацията.

Първата работа на Ив. Михайлов е да нареди с писмо от 26 септември, отправено до Задграничното представителство (ЗП), до пунктовите началници и до окръжните войводи на ВМРО, във връзка с подготовката на общия конгрес и бъдещата дейност на организацията, да му подготвят пълна справка за състоянието и дейността на организацията във Вардарска и Егейска Македония, както и в европейските страни за периода 1923-1924 г.

Малко по-късно, на 2 октомври 1924 г., се появява и окръжно № 812, първото подписано от Ал. Протогеров и Ив. Михайлов, адресирано до завеждащите революционните и околийските комитети, до пунктовите началници и до всички войводи и революционни дейци. В него се посочва, че тежката криза, обхванала организацията след предателското убийство на вожда на ВМРО Т. Александров, извършено от враговете на Македония и на цялото българско племе, постепенно се преодолява. Преките убийци и техните вдъхновители са наказани така, както повеляват уставът и правилниците на организацията. Сега повече от всякога, се изтъква в окръжното, е необходимо всички дейци на организацията, особено тези действащи в поробена Македония, безупреч-

но да изпълняват своите задължения, като със своето достойно поведение и готовност за саможертва поддържат висок борчески дух на поробеното население и всяват страх и респект у поробителите.

В заключение окръжното уведомява войводите и дейците на организацията, че от съображения за сигурност, до „второ нареждане" връзките между различните звена ще се осъществяват с нов, специален „пропуск", известен само на тези, които поддържат оперативна връзка с ЦК на организацията. Без него никой няма да има достъп до окръжните ръководства, пунктовите началници или да влезе в Македония по каналите на организацията.

По този начин новото ръководство „деликатно" отстранява всички дейци и войводи на организацията, които смята, че не трябва да се движат по тайните пътища на ВМРО, нито да имат достъп до нейните отговорни хора .

След наставленията за поведението на организационните сили в Македония, на 2 ноември 1924 г. Ал.Протогеров и Ив. Михайлов отправят специално писмо № 824 до ЗП на ВМРО. В него между другото се казва, че предвид необходимостта от „стягане на службите" на ВМРО след преживените събития, ЗП трябва да поведе активна и системна пропагандна дейност главно сред чуждото обществено мнение за изясняване на истината за събитията във ВМРО и нейната борба, като категорично опровергава клеветите и лъжите по неин адрес, идващи от поробителите или други идейни противници. На ЗП се поставя задачата бързо да открие бюро по печата и да започне веднага издаването на „Революционен лист" на български език.

На 14 ноември 1924 г. в ЦК на организацията се получават почти пълни сведения за дейността и състоянието на ВМРО през 1923-1924 г. Според взетите само цифрови данни от обширния доклад на окръжните ръководства на Скопски, Битолски, Солунски, Серски и Струмишки революционни окръзи става ясно, че във Вардарска Македония са действали общо 53 чети на ВМРО. От тях 36 са влезли откъм България, 12 чети са формирани и действат на място и 5 са действали откъм Албания. Общата численост на четниците е достигнала до 3245 души, водени от 79 войводи, 54 подвойводи, 41 секретари на чети и 193 куриери. В посоченото време между четите на ВМРО и поробителските власти са станали 119 сражения. ВМРО е извършила и 73 атентата по жп линии, мостове, жандармерийски станции, обществени заведения, ползвани от окупаторските власти и пр. В моя неравен сблъсък сръбските военни и жандармерийски сили дават 304 убити, между тях 9 души офицери и 16 войводи на контрачети и жандармерийски офицери. Ранени са повече от 1300 войници и офицери.

От въоръжените сили на ВМРО падат 68 души, между тях 7 войводи и 5 души подвойводи. Сръбските власти арестуват 11 890 души от мирното население заради подпомагане дейността на ВМРО. От тях над 1020 са убити или умират от побой. Над 6200 души са осъдени на различни срокове затвор. Репресии, ограбване и прогонване от страна на сръбските власти са вършени всеки ден над българите из цяла Вардарска Македония.

В същото време в Егейска Македония са действали 24 чети и 10 местни

разузнавателни групи от по 3-4 души. Общата численост на четите е 380 души, 18 войводи, 22 подвойводи, 11 секретари и 25 куриери. Четите на ВМРО са имали 42 сражения с гръцките войски, жандарми и андарти. От специални групи на организацията са извършени и 27 атентата. Жертвите от гръцка страна са убити 83 военни и жандарми, между които 5 офицери и 8 души андартски войводи. Ранени са повече от 230 души. От четите на ВМРО падат 22 души, между тях двама войводи, и са ранени 48 души. От мирното българско население са убити или безследно изчезват повече от 600 души. В доклада подробно е описано убийството на 18 души българи в с. Търлис, Серско, на 14 юни 1924 г., обвинени че са укривали комити и че самите те са такива. Общо над 8 хиляди българи са арестувани, ограбени и повечето осъдени и разпръснати по островите на Егейско море или в гръцките затвори.

В самото начало на 1925 г. ЦК на ВМРО получава „секретно сведение" от окръжните войводи и пунктовите началници, в което се съобщава, че към 31 декември 1924 г. във Вардарска Македония се намират 976 въоръжени хора на ВМРО, разпределени в 39 чети и 17 групи, както и 63 куриери. На разположение в пунктовете, готови да заминат за определен район в Македония, остават 179 души и около 1160 четници заедно с войводите си са на почивка или са в четите в Пиринско, Кюстендилско и в София. В Егейска Македония се намират само 143 души въоръжени лица - 11 чети, 16 групи и 12 куриери. На пунктовете с Егейска Македония има на разположение 45 четници и 96 души са на почивка.

Такова е приблизително състоянието на революционната организация в поробените части на Македония след дълбоката криза и в навечерието на конгреса на ВМРО. Данните говорят, че никаква дезорганизация не е допусната. Освен това ВМРО засилва своя контрол и в Пиринския край, който е поставен в пълна услуга на освободителното дело. Наред с четите, които тук се комплектуват и обучават за акции във Вардарска и Егейска Македония, във всички градове и села има и легална въоръжена милиция, наброяваща общо около 10 хиляди души. Заедно с въоръжените хора, които ВМРО поддържа в Кюстендилско и София, както и тези, които постоянно действат в Македония, в началото на 1925 г. организацията разполага с 15 200 души въоръжена сила. С тях ВМРО гарантира вътрешната сигурност в Пиринския край, а в известна степен защитава и държавната граница срещу нахлуване на сръбски и гръцки банди на българска територия. Разузнавателните ѝ органи пък охраняват районите, които организацията използва като своя база срещу проникване на чужда агентура и враждебно настроени срещу ВМРО хора.

Това дело е поверено главно на младежта в Пиринския край, която е организирана в Македонски културно-просветен съюз (МКПС). Тук има над 100 младежки организации с повече от 15 хиляди души членове. Тези организации възпитават цялата младеж във висок български национален дух, в готовност да бранят България и да служат на националноосвободителното дело на своите братя във Вардарска и Егейска Македония. Политически партии и други

организации, които са чужди на националния идеал, защитата на българщината и борбата за освобождение на Македония тук са забранени от ВМРО. Аргументите са, че националната, моралната и материалната енергия на хората в тоя край не могат да се разпиляват за партийни или партизански цели докато Македония не бъде освободена от сръбско и гръцко робство.

Административното управление тук по правило е главно в ръцете на хора, свързани с ВМРО и освободителното дело. Това правило негласно се отнася и за военните командири, както и за учителите в тоя край, за които ВМРО е държала да са добри български патриоти, за да възпитават младото поколение в здрав български национален дух.

От жителите на Пиринския край чрез събиране на „патриотичен данък" ВМРО осигурява основните средства за поддържане на различни фронтове на националноосвободителната борба в Македония и по света.

В периода 1923-1934 г. за народни представители в Петрички окръг са издигани „независими" кандидати. По правило те са определени от ВМРО и произхождат от трите части на Македония. В парламента тези народни представители оформят т. нар. „македонска парламентарна група", която изразява политиката на ВМРО по македонския въпрос. Тя неизменно се застъпва за национално-културните права и свободи на българите във Вардарска и Егейска Македония, разобличава великосръбската и великогръцката асимилаторска политика по отношение на българското население. Така чрез своята дейност „македонската парламентарна група" поддържа непрекъснато открит македонския въпрос в парламента и сред цялото българско общество. Тя също поддържа активни международни парламентарни връзки предимно с депутати от парламентите в Австрия, Чехия, Унгария, Германя, Франция, Белгия, Турция, САЩ, Канада и др., пред които винаги поставя македонския въпрос като най-важния нерешен проблем на Балканите. По този начин „македонската парламентарна група" изпълнява една твърде съществена част от цялостната политическа програма на ВМРО и националноосвободителното движение на македонските българи между двете световни войни.

След получаване на проектите за нов устав и правилник от всички окръжни революционни комитети на ВМРО, Ив. Михайлов с най-близките си сътрудници и членове на ЗП изработват един общ проект за нов устав и правилник на организацията, които да бъдат обсъдени и допълнени на конгреса. Така след продължителна подготовка по всички въпроси на националноосвободителното движение, съобразени с времето в което се провежда, дълго отлаганият още от 1908 г. конгрес на ВМРО най-после е насрочен за февруари 1925 г.

От 9 до 12 февруари 1925 г. в с. Сърбиново (дн. Брежани) се провежда VI конгрес на ВМРО. Присъстват общо 35 души делегати от революционните окръзи, ЗП и няколко специални гости. Охраната на конгреса, който се провежда в местното училище, се осъществява от 30 души дейци от Скопски революционен окръг, ръководени от Петър Станчев, Дончо Маринов и Григор Хаджикимов. Селото се охранява от местната чета.

Дневният ред на конгреса включва следните по-важни въпроси:

1. Отчет на ЦК.

2. Приемане на нов устав и правилник на организацията.

3. Нова териториална структура.

4. Избор на нов ЦК на ВМРО.

5 Избор на ЗП.

6. Бъдещата дейност на организацията, и пр.

Освен другите важни моменти от отчета на ЦК, Ив. Михайлов посочва и критерия по който е съставен ЦК на организацията през 1911 г. Според него ръководството на ВМРО е било конструирано по следния принцип: участие в ЦК на известни дейци от всички райони и от всички идейни течения. Така П. Чаулев представя Западна Македония, Т. Александров - Централна, а Хр. Чернопеев - Източна. За запасен член е избрал Ал. Протогеров, като принадлежащ идейно към ВМК. С това, според Ив. Михайлов, се е целяло пълно помирение между различните идейни направления в освободителното движение в Македония.

В приетия нов устав, който отменя всички дотогавашни устави, се казва, че ВМРО има за цел да обедини разделена Македония в нейните географски граници и да извоюва пълна политическа автономия (самоуправление) за нея (чл.1). За постигане на тази цел организацията се стреми да сплоти всички недоволни елементи в Македония (Вардарска и Егейска) без разлика на вяра и народност и ги подготви за борба в името на равни права, свободи и задължения в утрешна свободна Македония (чл.2). Организацията ще се бори срещу чуждите пропаганди (сръбска и гръцката), които разделят и обезсилват борбата на населението в Македония. Организацията, се казва в устава, възпитава населението в революционен дух и го подготвя за революционни акции, които биха довели до общо въстание. Тя се грижи за общото културно-икономическо повдигане на всички народности в Македония. Член на ВМРО може да бъде всеки жител на Македония без разлика на пол, вяра, народност и политически убеждения, стига да даде клетва, че ще се бори за нейните идеали и ще изпълнява нейните нареждания.

Иван Михайлов, избран за член на ЦК на ВМРО, 1925 г.

На конгреса е избран нов ЦК на ВМРО. В него влизат Ив. Михайлов от Щип, Георги Попхристов от Битолско и Ал. Протогеров от Охрид. Заради голямата подкрепа, която оказват членовете на ЗП на Ив. Михайлов при издигането му за беспорен водач на освободителното дело, задграничните представители предлагат и те да бъдат избирани и сменяни от

конгреса. По това искане стават сериозни разпри и разногласия. Ангел Узунов като юрист заявява, че това е прецедент в историята на ВМРО - ЗП винаги е било назначавано от ЦК. Избрани, двете институции утре ще влязат в спор за „равенство".

Ив. Михайлов обаче допуска тази процедура. Много скоро този пропуск ще струва твърде скъпо на организацията. В ЗП са избрани Н. Томалевски от Крушево, К. Пърличев от Охрид и Г. Баджарев от с. Горно Броди, Серско.

Като запасни членове на ЦК са избрани Й. Гюров от Щип и П. Шанданов от Охрид. За запасен член на ЗП е избран А. Узунов от Охрид.

Конгресът доуточнява разпределението на организационната територия в следния вид: Битолски революционен окръг с околии Костурска, Битолска, Прилепска, Крушовска, Кичевска, Охридска, Стружка, Дебърска и Ресенско-Преспанска.

Скопски революционен окръг, включващ околиите Скопска, Тетовско-Гостиварска, Кичевска, Царевоселска, Щипска, Св. Николска и Велешка.

Солунски революционен окръг с околиите Солунска, Кукушка, Енидже-Вардарска, Воденска, Мъглишка, Негушка, Гевгелийска и Тиквешка.

Серски революционен окръг със Серска, Демихисарска, Драмска и Кавалска околии.

Струмишки революционен окръг с околиите Поройска, Дойранска, Струмишка, Малешевска и Радовишка.

Връзките между съседните революционни околии се осъществяват чрез окръжните комитети, а окръжните ръководства контактуват помежду си чрез ЦК на ВМРО. Пограничните околии държат връзки и с най-близките пунктуви началници по начин какъвто сами си определят, но само по въпроси от информационен характер като бързо известие и пр.

Определено е още за Пиринския край, където са съсредоточени основните сили на организацията, и за Скопски революционен окръг да отговаря Ив. Михайлов. За Битолски окръг в ЦК отговаря Г. Попхристов, а за Солунски, Серски и Струмишки революцианни окръзи е задължен Ал. Протогеров.

Интересно е да се отбележи, че конгресът приема специална резолюция, в която се заявява: ВМРО ще преследва онези дейци на организацията или хора извън нея, които са свързани с убийството на Т. Александров. А няколко души като П. Шанданов, войводата Ив. Янев и др., визирайки Ал.Протогеров, от-крито заявяват че най-големият виновник е в конгресната зала.

Тази обстановка, подготвяна или не, още от тук, от конгреса засилва недоверието между Ал. Протогеров и Ив. Михайлов. Забелязва се стремежът на делегатите от конгреса Ив. Михайлов да излезе като безспорен шеф на ВМРО. В съобщението на ЗП за приключване работата на конгреса и избрания нов ЦК се казва, че Ив. Михайлов е избран единодушно, а другите двама - с болшинство. Заговорва се дори за *„изгряването на нова звезда под небето на Македония"*.

Избран по устав, правилник и на конгрес като член на ЦК, Ив. Михайлов постепенно става „пръв сред равни". Неговото бързо издигане до върха на ВМРО съвсем не е случайно. От 1919 г. насам Ив. Михайлов се свързва тясно

с Т. Александров и с цялостната дейност на ВМРО в Македония, в борбите ѝ срещу правителството на БЗНС, дипломатическите ѝ прояви в чужбина и пр. Като студент в Юридическия факултет през 1920 г. той създава студентското дружество „Вардар" и става негов пръв председател. Перипетиите, през които преминава ВМРО до убийството на Т. Александров, дават на Ив. Михайлов възможност да навлезе в научните среди, във военните кръгове, а също все-странно да опознае спецификата на освободителното дело срещу поробителите в Македония. Положението му в организацията го свързва с легални и нелегални дейци, войводи и обикновени нейни членове. Той е в активна връзка с младежката тайна революционна организация (ММТРО) във Вардарска Македония, а също и с Македонския студентски съюз (МСС) в чужбина. Всичко това, високото му българско родолюбие, идващо несъмнено от щипската махала Ново село, където Гоце и Даме някога са учителствали, също и от Солунската мъжка гимназия, и не на последно място притежаваната от него организаторска и водаческа дарба, ролята му при преодоляване на кризата в организацията през август-септември 1924 г., довеждат до пълното му признаване от страна на най-заслужилите дейци на организацията, които доброволно му поверяват водачеството на ВМРО и борбите на македонските българи.

В резолюцията на конгреса за по-нататъшна борба се заявява, че ВМРО ще продължи идеите на Т. Александров, залегнали в меморандума, написан дни преди убийството и изпратен до Обществото на народите. В резолюцията отново се декларира, че ако сърби и гърци дадат малцинствени права на българите в Македония, ВМРО ще изостави своята въоръжена борба.

Категорично е отбелязана историческата роля и дълг на Пиринския край като база в борбата за освобождение на поробените от сърби и гърци българи във Вардарска и Егейска Македония.

Идеите на ВМРО непосредствено след конгреса са формулирани от Ив. Михайлов пред Битерленд, кореспондент на германския в. „Тагес Блат" по следния начин. На въпроса ще има ли нова ориентация в програмите и дейността на ВМРО Ив. Михайлов отговаря, че макар и с дълго закъснение конгресът е протекъл напълно в духа и идеите на Г. Делчев, Д. Груев и Т. Александров. В този дух, според него, ще се развива в бъдеще и дейността на организацията. Основната цел на борбата на ВМРО, заявява Ив. Михайлов, и занапред ще бъде да закриля българите в Македония от сърбизиране и погърчване, да поддържа в тях освободителния идеал, а пред европейската дипломация и световното обществено мнение да държи открит македонския въпрос, като винаги ще настоява Белград и Атина да дадат предвидените в договорите малцинствени права за българите в Македония. Ако новите усилия не дадат резултати, борбата ще продължи и с по-ефективни средства.

На въпроса на кореспондента какъв модел свобода ВМРО предлага за българите във Вардарска и Егейска Македония, Ив. Михайлов отговаря: *„Моделът е Пиринска Македония"*. Тя може да стане и стожер за бъдещото обединение на цяла Македония.

В коментар към интервюто немският кореспондент между другото

заявява, че макар и последовател на Т. Александров, Ив. Михайлов е взел поразлична позиция относно бъдещето разрешаване на македонския въпрос. Той изказал мнение, че Сърбия и Гърция, след като са заграбили Македония, трябва на първо време да разрешат на българското население да открие своите черкви и училища, които то е имало дори по време на турския режим до 1912 г. По този въпрос, подчертал Ив. Михайлов, ВМРО не може да прави компромиси с никого.

Това първо изявление е препечатано в редица немски вестници, съпроводено с благоприятни коментари, съобщават Македонските студентски дружества (МСД) в Германия.

Освен това МСД в Берлин, Лайпциг и Мюнхен превеждат интервюто и на английски и италиански език и го издават в отделна брошура от поредицата „Видни личности от Македония", с портрет на Ив. Михайлов и автобиографични данни, в които се казва, че той е от новото поколение интелектуалци, революционери, избран от последния конгрес на организацията за член на ЦК на ВМРО. Ив. Михайлов, се казва в брошурата, сам българин от Щип, познава отлично македонския въпрос и борбите на македонските българи за свобода и независимост от десетилетия насам. Той е изцяло отдаден на освободителната кауза и любимец на младежта в Македония. Най-голямата негова заслуга, продължава брошурата, е това, че той е спасил ВМРО и македонските организации от болшевизма. Макар и с цената на загубата на вожда на ВМРО Т. Александров, той не позволява на предателите Д. Влахов, Т. Паница и техните съмишленици да превземат ВМРО и освободителния идеал на Македония и да го предадат на поробителите сърби и гърци.

По нареждане на ЗП, МСД изпращат тази брошурка до всички редакции и телеграфни агенци, до правителствени и дипломатически канцеларии в европейските страни. Това е първата „официална" визитна картичка на Ив. Михайлов пред европейската общественост като лидер на ВМРО и македонските българи.

Докато балканските и европейските вестници запознават своите читатели с новите ръководители и коментират техните изявления за бъдещата дейност на ВМРО, на 4 март 1925 г. Ив. Михайлов представя на ЦК на ВМРО и ЗП директива за бъдещата дейност на организацията. В нея се казва, че преди ВМРО да се захване с активна работа ръководните ѝ органи трябва да имат предвид, че сръбските, гръцките и болшевишките разузнавателни централи поотделно и съвместно са проникнали дълбоко в ръководните структури и са разбрали различни прийоми на дейност на организацията, които десетилетия наред са оставали неразгадани за враговете ѝ. Най-големи вреди в това отношение са нанесли ренегатите от ВМРО, преминали в служба на поробителите на Македония и българщината. Чрез тях, посочва директивата, на поробителските власти са станали известни много важни детайли от досегашната бойна и организационна система на ВМРО. По същите причини стотици предани на ВМРО хора в Македония и по света, които дълго време са били нейна невидима опора, са станали известни на враговете на организацията. Предателството е довело чуждата агентура чак до

върховете на ВМРО. Неопровержимо доказателство за това е убийството на Т. Александров.

Всичко това, се казва в директивата, задължава организацията на първо време да реорганизира своята разузнавателна и охранителна мрежа на българска територия, като се извърши пълна промяна на основните механизми на дейност, съобразно нелегалните методи на действие на ВМРО.

Второ. Засилване външнополитическите връзки и дейност на организацията, като се възобновяват старите приятелства и се спечелят нови за популяризиране и защита каузата на македонските българи сред европейските научни и дипломатически среди, което трябва да се осъществи на първо място от ЗП и МСД в чужбина.

Трето. Реорганизация и засилване на освободителната дейност и то в различни посоки - въоръжена, културно-просветна в самата Македония, като се прилагат и нови методи, непознати на поробителските власти, насочени главно срещу тяхната асимилаторска политика. Тук се има предвид преди всичко ММТРО и тактиката на атентатите.

Идеите, залегнали в директивата, стават насока и ръководство за дейността на ВМРО и целия националноосвободителен фронт на македонските българи през 20-те и 30-те години.

2. Външнополитическа дейност на ВМРО

Имайки предвид, че каузата на македонските българи никога не е била представлявана и пропагандирана сериозно сред световното обществено мнение и по-специално пред научната общественост и европейските политически фактори, ЦК на ВМРО решава да повери тази изключително важна национална задача на ЗП и на младите интелектуалци от Македония, следващи в различни университетски градове в Европа. За по-ефикасна дейност, седем студентски дружества решават да се обединят в общ студентски съюз. От 5 до 8 януари 1925 г. се провежда учредителен конгрес в Лайпцигския университет под патронажа на неговия ректор и под председателството на големия приятел на българския народ проф. Густав Вайганд. На учредителното събрание участват 28 редовно избрани делегати, представляващи 276 души организирани студенти от Македония, следващи във Виена, Берлин, Париж, Грац, Лайпциг, Прага и Букурещ. След четиридневни заседания и обсъждане на бъдещата дейност делегатите на конгреса обявяват създаването на Македонски студентски съюз (МСС) в чужбина. Избрано е ръководно тяло на съюза от 11 души, представители на дружествата от всички райони на Европа. От тях е избран и три-членен секретариат, в който влизат Крум Николов от Охрид, Благой Ингилизов от Пехчево и Петър Манев от Солун. За съюзен организатор е избран Никола Велев от Охрид, който по това време е и представител на ВМРО във Виена.

В съобщение за създаването на МСС студентите от Македония заявяват на европейското общество и на колегите си от Международната сту-

дентска федерация, че те се организират в чужбина, защото не могат да направят това в родните си места - Скопие, Битоля, Охрид, Солун и др., където българите са подложени на най-варварско робство от сръбските и гръцките окупаторски власти. Със създаването на МСС, се казва в съобщението, се цели да се обединят всички македонски студентски дружества в чужбина в една национална академична организация, която, използвайки европейските културни и научни постижения, да подготви своите членове не само като високообразовани специалисти, но и като първокласни обществени дейци, които да са в състояние да обосноват и да бранят националноосвободителната борба на своите братя в Македония, да разобличават пред световното обществено мнение сръбските и гръцките фалшификации по отношение на ВМРО и нейната борба.

В обръщение от 15 май 1925 г. към научните и интелектуалните среди в Европа, към редакциите на вестници и телеграфни агенции, студентите от Македония съобщават, че в седалището на МСС във Виена е създадена библиотека, снабдена с богата научна и научно-популярна българска и чуждестранна литература за историята и борбите на българите в Македония от десетилетия насам. Към седалището на МСС е създаден и пресцентър, който разполага с всички ежедневници, издавани от македонските организации по света. Пресцентрове са създадени и към македонските студентски дружества в Берлин, Лайпциг, Рим, Будапеща, Варшава, Цариград и Букурещ. ВМРО и ЗП изпращат ежедневна информация на тези пресцентрове за събитията, ставащи в Македония.

Едно от първите обръщения на МСС, от 7 юни 1925 г., е до сръбското и гръцкото студенство. В него се посочва, че тежкото положение на българското население в Македония, лишено от най-елементарни човешки права, културни и национални свободи, се дължи на асимилаторската и изтребителна политика на сръбското и гръцкото правителство. Студентите от Македония, се казва в обръщението, искат да вярват, че академичната младеж от Сърбия и Гърция, проникната от духа на новото време за търпимост и толерантност между отделните народи, като виждат с очите си издевателствата на официалните и „неофициалните" власти над населението в Македония, ще му се притекат на помощ, като се застъпват за неговото право на свободен национално-духовен и обществен живот.

В отговор, ръководствата на сръбските и гръцките студентски национални организации категорично заявяват, че в Македония няма българи. Там, според тях, живеят съответно сърби и гърци.

МСС изпраща този отговор на Международната федерация на студентите (МСФ), както и до всички национални студентски организации в Европа. В писмото си до тях от 21 юни 1925 г. МСС настоява международното студентство да състави една неутрална анкетна комисия, която да отиде в Македония и на място да установи има ли там българи или не. Също така да провери месторождението на 303 души студенти, членуващи в МСС, за които сръбските и гръцките студенти твърдят, че не са от Македония. Когато това искане на МСС се поставя на дневен ред на събрание на

Международната студентска федерация, на 3 септември 1925 г. сръбските и гръцките студенти заявяват, че техните правителства никога няма да допуснат подобни анкети в Македония. Отказът показва, че в Македония живеят българи, се заявява в писмо на МСС до събранието на МСФ.

Следейки европейската преса, дейците на Студентския съюз констатират, че сред европейската общественост съществуват най-превратни представи по отношение на Македония, нейната историческа и национална същност, революционни борби и стремежи за освобождение. *„Прекалената увереност в правотата на нашето дело,* се констатира в един от документите на МСС до ЦК на ВМРО от 20 юни 1925 г., *ни е осъдило на една сдържаност в разпространението на известни факти, отнасящи се до нашите борби, интереси и права“.* Докато Сърбия и Гърция не жалят средства за да изопачат и представят като свое цялото историческо, национално, културно и политическо минало, езика, фолклора и бита на българите в Македония, България и ръководителите на националноосвободителното движение на македонските българи са разчитали на „всезнанието“ и „великодушието“ на т.нар. „цивилизовани страни“, които винаги са защитавали само своите интереси на Балканите.

За да разобличава сръбските и гръцките фалшификации по отношение на Македония, разпространявани сред европейската общественост, освен с популяризирането на българска и чуждестранна научна литература МСС се заема и с издаването на своя „Историческа библиотека“. Тя включва цяла поредица от книги, брошури, албуми и информационен бюлетин на български, немски, френски и английски с различна проблематика. В различните поредици на тази библиотека, озаглавени „Про Македония“, „Македония в културно и научно отношение“, „Чужденци за Македония“, „Дейци, борили се и паднали за свободата на Македония“, „Четническото движение в Македония“, „Бит и култура на македонските българи“, „Адът в Македония“ и други, до края на 1925 г. МСС издава общо над 100 заглавия. Те запознават чуждия читател с македонския въпрос, с революционните борби в Македония и с най-видните дейци на националноосвободителното движение като Г. Делчев, Д. Груев, П. Яворов, Т. Александров, младите поети и войводи Илия Кушев и Любомир Весов, загинали в бой със сръбските поробителски войски през 1922 г., и изобщо с насилията на сръбския и гръцкия режим над българите в Македония.

Те разпространяват трудове на световноизвестни учени, обществени и политически дейци, публицисти и дипломати, допринесли за правилното осветляване на борбите и стремежите за свобода на българите в Македония през турското, а след това и по време на сръбското и гръцкото робство.

От 1925 г. до 1933 г. МСС, с помощта на ЗП, МНИ и ВМРО, издава повече от 500 книги, брошури, календари, специални листовки - всички с историческа и актуална информация, отнасяща се за Македония. Тези научни и пропагандни материали се изпращат на около 3000 специални и 25 хиляди обикновени адреси в Европа. Материалите на МСС по македонския въпрос получават редовно всички външни министерства и правителствени канцеларии, най-известните библиотеки в Европа и по света, различни комисии към ОН и други

международни институции, защитаващи правата на човека.

В същото време в защита на истината за Македония и националноосвободителната борба там 17-те дружества на съюза в Европа и МСС, активно подпомагани от ВМРО, публикуват в европейските вестници и списания и разпространяват чрез телеграфните агенции над 6000 статии, протести, съобщения, телеграми, опровержения и пр.

Във връзка с жестоката подтисническа и асимилаторска политика на сръбските и гръцките власти във Вардарска и Егейска Македония от 1918 г. насам и свързаните с това убийства, прогонвания, съдебни процеси, смъртни присъди над стотици българи, Студентският съюз изпраща до ОН, европейските правителства и световната общественост над 700 обширни изложения, жалби, меморандуми, апели и т.н.

Разностранната дейност на Студентския съюз предизвиква оправдан интерес сред научните и политическите среди в Европа и намира отражение на страниците на печата. В. „Кьолнише цайтунг" в броя си от 4 август 1927 г. пише, че изданията на македонските студентски дружества отразяват една историческа истина. Всичко в тях е подчинено на освободителния идеал, поради което те са пропити с трагизма на един борещ се народ. Тяхното четене в Европа, заключва вестникът, допринася за по-задълбоченото запознаване с положението на Балканите. Оценки за печатната дейност на съюза в същия дух са публикувани в берлинския в. „Тюринген", във в. „Тагесбоге" (излизащ в Бърно), в. „Лайцигер Абендпост", в цариградския „Тюркише пост" и много други.

Голяма морална подкрепа в своята родолюбива дейност македонските студентски дружества получават от много изтъкнати европейски учени, журналисти и общественици. Между тях са Едуард Бойл, председател на Балканския комитет в Лондон, Лудвиг Куба, чешки славист, ръководителите на френската Лига за правата на човека и гражданина проф. Беш, Жустен Годар, Анри Герньо, Жорж Десбонд, Леон Ламуш, немските учени Густав Вайганд, проф. Битерлинг, проф. Рудолф Брауер, публицистът Зигфрид Якоби, руският учен Павел Милюков и много други. Със своя авторитет и влияние те допринасят твърде много за популяризиране каузата на македонските българи в Европа. В редица случаи на тяхното застъпничество пред властите се дължи регистрацията на дружествата в съответните европейски страни. След такова застъпничество от страна на ръководителите на френската Лига за правата на човека и гражданина през 1930 г. френското правителство дава своето съгласие Македонският студентски съюз да установи постоянното си седалище в Париж. Решението за преместване на седалището на съюза от Виена в Париж е взето на втория конгрес на МСС, проведен през ноември 1929 г. То е мотивирано с нарастване броя на студентите от Македония във Франция и с предимствата на Париж като световен политически център.

Месеци наред обаче френското правителство, съобразявайки се с реакцията на сръбските и гръцките официални власти, бави решението си за регистриране на МСС в Париж. По този повод споменатите френски обществе-

ници подготвят специален апел до своето правителство, с което стават поръчители и гаранти на МСС. В заключението на апела се подчертава, че културните средства, с които съюзът си служи, за да защитава борбите и стремежите на своя изстрадал народ към свобода, могат да бъдат пример и образец за всяка борба, а също и за взаимоотношения между народите.

След тази трогателна проява на застъпничество, през май 1930 г. френското правителство дава официалното си съгласие Париж да стане постоянно седалище на секретариата на Македонския студентски съюз.

Първостепенна задача на установилия се в Париж нов секретариат на МСС, в който влизат студентите Никола Коларов от с. Царево село (Щипско), Живко Гелев от Скопие и Петър Мирчев от Битоля, е да открие голяма библиотека и да започне издаването на месечно научно-популярно списание като орган на съюза. На 15 януари 1931 г. списанието вече е факт - в Париж се появява първата книжка на „Ла жьон Маседоан" („Млада Македония"). В програмната му статия се изтъква,че главната цел на списанието е да запознае френската и световната общественост с положението в Македония, с нейната българска история, етнография, културни паметници, борби, събития, личности, идеали и стремежи към свободен живот. В това списание, се казва в програмата му, интелигенцията от Македония ще изнася пред света всичко, което става там, за да покаже хуманността и величието на своя идеал за свобода - въпрос, който има не само балканско, но и европейско значение.

В излезлите до края на 1931 г. десет книжки на списанието са публикувани статии по македонския въпрос от много известни български учени като проф. Л. Милетич, проф. Ст. Младенов, проф. Ал. Балабанов, проф. Г. Кацаров, проф. М. Арнаудов и др. На страниците на сп. „Ла жьон Меседоан" публикуват и много френски учени, публицисти и общественици като Леон Ламуш, Жорж Десбонд, Виктор Бернард, Людвиг Надо, Раул Мономарсон, Раул Лобри, Робер Пелесие, проф. Форел, Жустен Годар, Анри Герньо, Виктор Маргарит и др.

Със своята културно-пропагандна дейност МСС и студентските дружества в Париж, Нанси, Марсилия и Страсбург спечелват симпатиите на френската културна общественост. Именно по това време (1930-1932 г.) във фран-ския печат се появяват най-много статии в полза на освободителната кауза на Македония. Това обаче предизвиква и непрекъснатия натиск на сръбското и гръцкото правителство пред френските власти, които в крайна сметка предприемат стъпки, затрудняващи работата на Студентския съюз. Това е главната причина сп. *„Ла жьон Маседоан"* да бъде спряно през 1932 г., а МСС в чужбина да измести седалището си от Париж.

Третият редовен конгрес на МСС се провежда от 18 до 20 септември 1932 г. в зала № 2 на Софийския университет „Св. Климент Охридски". На него присъстват 37 делегати, представители на 13 студентски дружества от различни европейски градове, обединяващи около 300 души студенти от Македония. Конгресът избира нов секретариат в състав: Георги Николов от Крушево, Живко Гелев от Скопие и Никола Монев от Щип. Взима се решение седалището на секретариата да бъде преместено в София, а в. „Вардар" да

започне да излиза като орган на Македонския студентски съюз в чужбина. Третият конгрес на МСС през 1932 г. е и последният общ организационен форум на съюза.

През септември 1932 г. МСС в чужбина става един от учредителите на т. нар. Международна студентска „ревизионистична" федерация, в която членуват националните студентски съюзи на Германия, Австрия, България, Хърватско, Унгария и Албания. По инициатива на МСС и Българския национален студентски съюз (БНСС) от 26 до 30 юни 1933 г. в София се провежда конференция на федерацията, в която освен студентски делегации от посочените държави участват и студенти от САЩ и Холандия. В изнесените доклади остро и категорично се осъжда следвоенната система от насилнически договори и заробващата им същност за много народи, като на първо място се посочват българите в Македония.

Участниците в конференцията посещават границата над Кюстендил и са дълбоко впечатлени от гледката на разделените на две от граничната линия български села. Те отбелязват, че такова жестоко разделение не съществува никъде другаде по света. Телените мрежи и „вълчите" ями зловещо напомнят, че договори, пазени с такива средства не могат да бъдат „мирни", изтъква един от участниците в конференцията.

В резолюция на софийската студентска конференция до световната общественост се заявява, че МСС, а също и студентските национални съюзи на Албания, България, Австрия, Германия, Хърватско и Унгария не признават създадената от мирните договори система на политическо и национално подтисничество на техните народи и ще се борят с всички средства срещу нея.

В специална декларация международното студентство поздравява борбата на ВМРО за освобождение на Македония от чуждо робство.

С разтурянето и забраната на легалните и нелегалните националноосвободителни организации в България след 19 май 1934 г. и македонските студентски дружества в чужбина загубват своята морална и материална подкрепа. По тази причина тяхната активна културно-пропагандна дейност в полза на националната кауза на българите в Македония намалява. Дружествата във Виена, Париж, Берлин, Лайпциг, Прага, Будапеща, Варшава и другаде, подпомагани от българските дипломатически представителства и македонските политически организации в САЩ и Канада, продължават да бранят каузата на ВМРО пред чуждата общественост.

През следващите години (1935-1940 г.) МСС или по-право МСД в чужбина провеждат повече от 50 утра, вечери и събрания, посветени на Македония. В най-представителните зали на европейските столици, по покана на студентите от Македония, пред елитна публика изнасят реферати в защита на българите в Македония едни от най-видните европейски учени, публицисти и политически дейци, които открито заявяват, че най-справедливото разрешение на въпроса за Македония е нейното връщане към България. А това става във време, когато ВМРО формално не съществува.

Освен посочената културно-пропагандна дейност на МСС в защита на освободителното дело, която младата интелигенция на Македония изпълня-

ва безупречно, по решение на ЦК на ВМРО и ЗП през март 1927 г. в Женева започва да излиза на френския език в. „Ла Македониа", като задграничен орган на ВМРО, с главен редактор Симеон Евтимов от с. Емборе, Костурско. Още с появата на вестника в седалището на ОН неговата канцелария и редакция се превръщат в център и трибуна на ВМРО. Поради бързите и точни сведения, които дава за събитията свързани с Македония, към редакцията на вестника се обръщат редица външни министерства и отдели за Балканите в Европа, както и от почти всички европейски редакции на вестници и телеграфни агенции. Вестникът обнародва изключително интересни материали на видни български и чуждестранни журналисти, а също меморандуми и декларации на ЦК на ВМРО. Много бързо той спечелва доверието и симпатиите на европейските политически кръгове. От 1927 г. до 1933 г. в различни страни на Европа в. „Ла Македониа" има 5200 абоната, в това число видни лица и институции, библиотеки и пр. От писмата, които се получават в редакцията и въпросите, отправени до нея от различни страни се разбира, че спецификата му на орган на ВМРО го превръща в източник на информация от първа ръка, която всяка европейска институция се стреми да ползва. Заради голямата компетентност, с която отговаря на задаваните му въпроси и заради честите си срещи с европейски политически и обществени дейци, главният редактор на вестника С. Евтимов е наричан в Европа „външен министър" на ВМРО.

Както става известно от донесенията му до ЦК на ВМРО, в периода 1927-1931 г. С. Евтимов се среща със стотици дейци и представители на европейския политически, дипломатически и културен живот. Той провежда две срещи с белгийския външен министър - през ноември 1927 г. и през януари 1929 г. През март 1928 г. се среща с чешкия външен министър, две срещи има с унгарския външен министър (през август 1927 и януари 1929 г.). През юли 1927 и март 1929 г. осъществява срещи с австрийския външен министър, а през януари 1930 г. с министъра на външните работи на Албания. Той успява да се срещне няколко пъти с членовете на комисията при ОН за малцинствата, където внася най-малко 30 изложения за жестокостите на сърби и гърци в Македония. Три срещи провежда с бюрото на френската „Лига за правата на човека и гражданина" начело с нейния председател Анри Герньо.

Донесенията на С. Евтимов дават обилна информация за начина по който европейската дипломация е гледала на Балканите и по-специално на ВМРО и нейната борба. В своята мисия С. Евтимов употребява свръхусилия, за да промени сред европейските висши кръгове мнението и представата им за образа и характера на ВМРО, който сръбската и гръцката пропаганда представя в най-отрицателна светлина.

На срещата си през август 1927 г. с унгарския външен министър С. Евтимов заявява, че ВМРО не е получила от сърби и гърци никакво разбиране за предлаганата от нея минимална програма, която се покрива с даване на малцинствени права на българите в Македония. Това можело да принуди ВМРО в бъдеще да изостави минималните искания. Това изявление на С. Евтимов се появява в унгарската преса и веднага се схваща в Белград като сигнал за пред-

стоящо засилване на акциите на ВМРО в самата Македония пред световното обществено мнение.

На 25 август 1927 г. външният министър на СХС кралство Нинчич чрез френски посредници отправя молба за среща със С. Евтимов, с цел да се осведоми за новите идеи и искания на ВМРО.

На 27 с. м. с писмо до Ив. Михайлов С. Евтимов търси разрешение и съвет за своето поведение при подобна среща. Ив. Михайлов отговаря, че срещата може да стане, но първо трябва да се изясни чия е инициативата за нея - дали е лично на Нинчич или е на правителството. Евентуалните разговори, съветва Ив. Михайлов, трябва да бъдат близо до „минималната програма" на организацията. Конкретно трябва да се иска отваряне на училищата и то не само на българските, но и на другите народности (турски, влашки и пр.). В разговора обаче Нинчич трябва да разбере, че „минималната програма", даже и автономията, вече не могат да бъдат крайна цел на ВМРО.

Срещата не се провежда, но по същото време на 6 и 7 септември 1927 г. Л. Неманов, кореспондент на лондонския в. „Таймс", представя исканията на ВМРО в Белград, като изтъква, че организацията настоява на първо време да се открият българските училища и църкви, които местното население в Македония е имало до 1918 г. Ж. Лазич, Л. Давидович, патриарх Варнава, проф. Ал. Белич, сръбски държавници и учени формулират своя отговор по следния начин: сръбското правителство ще направи „отстъпки", но ако и ВМРО направи „компромис", като вместо „български" поиска да се открият „македонски" училища и църкви. Използваният в тях език да се нарича „македонски", а не български. Сръбското правителство е готово да преговаря по тази формула с ВМРО.

Върху писмото с тази формулировка, предадено от Л. Неманов на С. Евтимов в Женева, който веднага го изпраща на ЦК на ВМРО, Ив. Михайлов е написал резолюция от 8 ноември 1927 г., в която се казва: *„Ако за нас българската националност, българското име и българският език нямаха значение, ние нямаше защо да водим борба нито срещу турското, нито срещу сръбското и гръцкото робство в Македония."* Към разделяне и противопоставяне на тези две понятия - „българско" и „македонско", подчертава в резолюцията Ив. Михайлов, сърбите се стремят от десетилетия. Ако ВМРО го приеме, това би било равносилно да се откаже и да зачеркне цялата си история и борба. Следователно, ВМРО и занапред ще държи за българските училища, църкви и език.

Същите идеи сръбското правителство лансира през октомври 1928 г. и пред двама англичани, членове на английския парламент, като *„голямо свое отстъпление пред ВМРО"*. При срещата си с Ив. Михайлов английските парламентаристи го увещават ВМРО да приеме сръбското предложение за откриване на „македонски" училища, с преподаване на „местен говор", като „компромисен" вариант за „умиротворяване" на Македония. Ив. Михайлов им отговаря, че най-малко хора като тях, които добре познават македонския въпрос, трябва да убеждава в абсурдността на тази идея. Когато сръбското правителство говори за „македонски" училища или църкви, то влага в това

понятие антибългарско съдържание, заявява Ив. Михайлов. Ако не е така, няма причина те да не се наричат български училища, каквито в Македония е имало от времето на св. Климент и главно от Възраждането насам. Сръбските власти говорят, че са готови да отворят „македонски" църкви, а преследват с огън и меч дори тези, които искат да четат библията на български език в Македония.

Тъкмо затова ВМРО се бори за прилагане клаузите за малцинствата, включени в мирните договори. В тях се предвижда признаване на българската народност и отваряне на българските училища и църкви в Македония. Това е залегнало и в идеята за автономия, за която ВМРО се бори и от която няма да отстъпи, заключава Ив. Михайлов.

По този повод в ноемврийския брой на бюлетина на МСС във Виена Г. Баждарев пише, че великосръбските поробители добре разбират, че търпят пълен провал на сърбизаторската си политика в Македония. Особено тежко преживяват факта, че студентите и учениците, на които те най-много разчитат че ще излязат от сръбските университети и училища „прави сърби", са под влияние на идеите на младежката организация (ММТРО), която е поделение на ВМРО. Това кара сърбите да заблуждават световното обществено мнение, че те са готови да направят „отстъпки", но ВМРО, понеже искала откъсване на Македония от СХС кралство, не ги „приемала". На света е известно, продължава Г. Баждарев, че от 1919 г. насам ВМРО хиляди пъти е настоявала в Македония да бъдат приложени правата за малцинствата, а това включва отваряне на българските училища и църкви, също и училищата на турците, власите, албанците и др., като в тях ще се преподава на съответните езици - български, турски, влашки, албански. Зад идеята да бъдат открити „македонски" училища се крие намерението за такива да бъдат обявени сръб-ските училища, открити на мястото на забранените български, като те, както и досега, останат огнища не на просвета, а на антибългарска отрова и асимилация на младото българско поколение. ВМРО, заключва статията, е заплатила твърде скъпо великосръбските прищевки в Македония от десетилетия насам. Тъкмо затова тя категорично отхвърля и новите опити за заблуда и то главно на чуждестранните приятели на българите в Македония. Не може всеки ден да бъдат убивани българи в Македония, а на света да се говори за добри намерения към тях.

VI конгрес на МПО в САЩ и Канада, 1927 г.

По същия начин и в други статии и официални документи в периода между двете световни войни ВМРО отбива всички опити на сръбските власти да противопоставят македонското име на българското за заблуда на европейските политици, учени, публицисти и пр., в полза на своите асимилаторски замисли и действия в Македония.

През разглежданото време ЦК на ВМРО отдава голямо значение на запознаването на американското общество с борбите на българите в Македония. Още през 1922 г. в Индианополис (САЩ) се слага началото на Македонските патриотични организации (МПО), които си поставят за цел, освен взаимното подпомагане на българи емигранти от Македония, също и да пропагандират борбата за освобождение на Македония от сръбско и гръцко робство. През 1925 г. ВМРО изпраща един от най-добрите свои организатори - Йордан Чкатров от Прилеп да помогне за идейното и организационното доизграждане на МПО. На конгреса на МПО, проведен същата година, той е избран за съюзен организатор и за няколко години МПО обхваща всички райони на САЩ и Канада, където има българи от Македония. През 1927 г. МПО започва да издава в. „Македонска трибуна", който десетилетия наред е знаме и пътеводител на борбата на българите в Македония за свобода и независимост. През следващите години в МПО работят редица видни дейци на ВМРО като Любен Димитров, Асен Аврамов, отец Георги Николов, Христо Низамов, Петър Ацев, Лазар Киселинчев, Живко Гелев и др. Под тяхно ръководство на американския континент МПО не само пропагандира миналите борби, но и сътвори нова история на българите емигранти от Македония. През 1940 г. МПО издава един твърде луксозен илюстрован сборник - Алманах Македония. Чрез него по най-достоен начин българското историческо и национално-културно наследство в Македония е представено на американските и канадските, а също и на европейските културни и политически среди.

Чрез МПО ВМРО спечелва симпатиите на американското и канадското общество, което проявява интерес към Балканите и борбите в Македония.

Наред с посочената защита и популяризиране на националноосвободителната борба на българите в Македония сред световното обществено мнение, ВМРО създава и нови политически връзки и съюзи, главно сред „ревизионистично" настроените по отношение на мирните договори държави и организации.

През май 1925 г. членовете на ЗП Н. Томалевски, Г. Баждарев и Юрдан Гюрков правят посещение в редица страни в Европа. На 21-23 май те се срещат с вътрешния и военния министър на Австрия. С тях стигат до споразумение за разширяване на сътрудничеството и дейността на ВМРО и нейните поделения МСС и ММТРО на австрийска територия. Споразумението предвижда, със съдействието и на австрийските власти, ВМРО да изгради най-малко пет нови нелегални канали по границата между Австрия и Хърватско. Решено е още да се открие постоянно прес-бюро на ММТРО във Виена.

Почти същата делегация през юни с. г. посещава и Будапеща. И тук дейците на ВМРО са посрещнати сърдечно. Освен от вътрешния и от външния

министър, те са приети и от министър-председателя на Унгария. В подписаното ново споразумение се казва, че ВМРО получава пълна морална, материална и дипломатическа подкрепа, *„когато това не излага на опасност сигурността на Унгария“*.

Подобен нов договор за всестранно подпомагане дейността на ВМРО е подписан и с италианското правителство. Създадени са нови канали от Италия за Любляна и Загреб, както и в по-малки населени места в Словения и Хърватско, които дълги години служат на освободителното дело на ВМРО.

Специално споразумение между ЗП на ВМРО и германското правителство е подписано на 10 октомври 1926 г. Според него ВМРО получава широка възможност за представяне и защита на своята кауза, главно чрез своите културни организации МСД и ММТРО, които имат свои прес-бюра в големите градове в Германия.

Освен с посочените държави, ЗП установява връзки с висши правителствени лица на Англия, Франция, Чехия, Полша, Румъния, Турция, Швейцария, Белгия и други европейски държави, с които ЗП провежда редовни срещи. От март 1925 г. до май 1928 г. членове на ЗП на ВМРО провеждат повече от 70 политически срещи с представители на отделни държави, с които разискват македонския въпрос и защитават борбата на ВМРО в Македония срещу сръбските и гръцките потисници.

В същото време дейците на ЗП провеждат в чужбина или в България над 50 срещи с представители на различни правителства, международни организации, борещи се за правата на малцинствата, комисии на ОН и пр. Дейци на ЗП организират десетки срещи между видни чуждестранни политици, дипломати и учени и ЦК на ВМРО и най-много с Ив. Михайлов. Стотици са срещите на ЗП с български политически дейци, журналисти, военни, учени и др., свързани с освободителното дело. Повече от 300 изложения, меморандуми, комюникета, декларации, съобщения и пр. ЗП изпраща до европейските правителства, до ОН, до различни партии и съюзи, организации по всички краища на света, всички посветени или свързани с борбите на Македония. Пред всички тях ЗП енергично защитава борбите на ВМРО и разобличава сръбското и гръцкото потисничество над българите в Македония от 1918 г. насам.

Друг мощен пропагандатор и защитник на всичко свързано с Македония и нейните борби за освобождение от сръбско и гръцко робство по това време са Македонските благотворителни братства, начело със своя Национален комитет (НК) в София. Неговата роля особено се засилва след обединяването през 1926 г. на трите вестника - „Независима Македония“, орган на НК на македонските братства, „Илинден“ - на Илинденската организация, и „Устрем“ - на Македонския младежки културно-просветен съюз (ММКПС), и създаването на в. „Македония“ като общ орган на македонските бежански организации, свързани идейно с ВМРО. Вестникът като във „фокус“ събира цялата информация свързана с Македония. Години наред всеки ден на неговите страници се изнасят сведения за сръбските и гръцките изстъпления над българите в Македония. От в. „Македония“ тези сведения, с имената на хиля-

МАКЕДОНСКИ НАЦИОНАЛЕНЪ КОМИТЕТЪ
1
2
7
3
10
8
4
5
6
11
9
12
1. председател д-р К. Д. Станишев, 2. подпредседател - Димитър Михайлов, 3. подпредседател - Манол /Емануил/ Димитров, 4. политически секретар - Васил Ив. Василев, 5. касиер - Никола Габровски, 6. организационен секретар - Козма Георгиев, 7. Йордан Ачков, 8. Константин Апостолов, 9. Щерю Божинов, 10. Иван Трифонов, 11. Тодор Хаджи Стоянов, 12. Ст. Бидиков

НК на македонските благотворителни братства в България

ди убити, репресирани и хвърлени в затворите с или без присъда българи тръгват по света. Чуждестранните кореспонденти в София ги разпространяват по телеграфните агенции и публикуват в различни вестници, бюлетини и списания. Първият директор и главен редактор на в. „Македония“ е Г. Кулишев; след него идват хора като Д. Талев, С. Евтимов и други видни дейци на ВМРО и легалното националноосвободително движение, които със своя авторитет и ерудиция извисяват името на в. „Македония“ и каузата, която той пропагандира и защитава.

След разприте във ВМРО през 1928 г., когато ЗП отпада от организационната структура, НК на македонските братства, в съгласие с ЦК на ВМРО, започва още по-активна международна пропагандна дейност.

През април 1928 г. в отговор на упоритите сръбски твърдения, че в района на Кумановско десетилетия наред е имало сръбски културни огнища, НК на македонските братства публикува брошура за българското културно-просветно дело в Куманово и Кумановско, което започва по самороден път от 40-те години на XIX век. Брошурата е преведена на немски език и разпространена в Европа от МСС. В нея като центрове на българската национална просвета през турско време са представени манастирите „Прохор Пчински“ на р. Пчиня, при с. Старец, Карпинският манастир „Св. Богородица“ при с. Орча, Градишкият манастир „Св. Богородица“ при с. Градище и др.

Във връзка с нескончаемите процеси и масовите убийства, които сръбските власти вършат над българите из цяла Вардарска Македония, НК изпра-

ща специално изложение до ОН на 24 април 1928 г. *„Ние имахме скръбния дълг на два пъти с писма от 24 февруари и 31 март 1928 г. да Ви съобщим дългия списък на много от жертвите на това изтребление... Системата обаче продължава и черната верига на избитите наши съотечественици се увеличава почти всеки ден“* - се казва в изложението на НК, който настоява ОН да влезе в ролята на покровител на поробените народи, които очакват най-после да се сложи край на робството.

Един месец по-късно НК изпраща петиция до ОН във връзка с неспазването на договора за малцинствата от сръбското правителство. Отричането и на най-елементарните права на българите в Македония е довело до масовата националноосвободителна борба срещу сръбските поробители, а оттам и до неизброими жертви, които дава мирното българско население. Изпълнението на договора за правата на малцинствата от страна на сръбските власти в Македония ще създаде условия за културно-политическа еволюция по пътя на легалната борба, както става във всички цивилизовани държави, се заключава в петицията на НК до ОН.

След поредица от изложения, които НК изпраща до ОН по повод извършени убийства и издадени смъртни присъди над видни българи в Македония, на 23 януари 1929 г. до правителствата на Великите сили и до ОН е изпратена резолюция на VII конгрес на македонските братства. В нея се осъжда престъпното мълчание на европейската общественост за варварството, което сръбските и гръцките власти вършат над българите в Македония.

С цяла поредица от подобни жалби и изложения до правителствата на Великите сили, до ОН, директно до правителствата в Атина и Белград НК на македонските братства не само осведомява световното обществено мнение за това, което става в Македония, а настоява преди всичко за даване на културно-национални права на българското население чрез прилагане договора за малцинствата. След 1933 г. съобразно становището на ВМРО и в документите на НК все по-често започва да се говори за пълна ревизия на договорите.

За периода от 1923 до 1941 г. НК на македонските братства изпраща повече от 850 изложения, меморандуми, резолюции, петиции, жалби и пр. до всички съществуващи по това време международни институции. В същото време членове на НК направили 234 посещения на правителства, комисии към ОН и др. В София НК и изобщо македонските братства са домакини на повече от 470 официални чуждестранни делегации, интересуващи се от македонския въпрос.

И тук, и в чужбина НК достойно представя и защитава историята и борбите на българите в Македония за национално самоопазване и освобождение от чуждо робство.

Осведомителна дейност сред световното обществено мнение в защита на поробените българи, макар и от по-други идейни позиции, по това време правят и левите сили в националноосвободителното движение, които са в идеен конфликт с ВМРО и нейните поделения. След провала на преговорите и споразуменията около Майския манифест сред дейците на БКП стават сери-

озни разпри. Кръгът около К. Янков категорично се противопоставя на ЗП на БКП заради нелоялния и конфронтационен начин по който са водени преговорите с ВМРО, което в крайна сметка довежда до убийството на Т. Александров, без да бъде „превзета" ВМРО и без да се създаде „единен фронт" на македонското освободително движение. Обратно. Жертва на отмъщението стават десетки видни дейци на левицата, а революционното дело в Македония е напълно разединено.

На базата на идеите залегнали в Майския манифест, през октомври 1925 г. се слага началото на ВМРО (обединена). Според нейния устав, тя включва в себе си всички леви сили на националноосвободителното движение на македонските българи. ВМРО/о/ си поставя за цел да се бори за свободна Македония, обособена в самостоятелна политическа единица, която да влезе като равно-правен член в бъдещата Балканска федерация. ВМРО/о/ води своята борба предимно от класови позиции, но чрез своите вестници, брошури и други печатни издания в много случаи открито разобличава сръбската и гръцката асимилаторска и изтребителна политика по отношение на българското население във Вардарска и Егейска Македония.

Пример в това отношение е обширният меморандум на ВМРО/о/ до III конгрес на националните малцинства в Женева, изпратен на 1 септември 1927 г. В него подробно се разглежда историята и съдбата на Македония по време на турското робство. Изтъква се какви национални институции, колко училища, църкви, учители, свещеници, ученици и пр. са имали българите в Македония, които Сърбия и Гърция след войните заграбват и забраняват. В Македония под сръбско иго, са казва в меморандума, всички белградски правителства преследват една и съща цел - да променят националния характер на страната, да асимилират и денационализират нейното население. За постигане на тази цел те прибягват към най-отвратителни средства. *„Македонският народ, т. е. всички националности, които живееха и живеят там, и от чието име ние говорим: българи, албанци, турци, евреи, румъни, гърци, цигани са лишени от всякакви и политически и граждански права."* Сръбското правителство третира българите като „прави сърби", а турците и албанците като сърби мохамедани и пр. Арести, прогонвания, побои, мъчения, смъртни присъди, масови убийства - това е обикновено явление в Македония. Терор се върши не само от войската, полицията и жандармерията, но и от бившите и настоящи четници като Пекянец, Тръбич, Калиматеев и стотици други палачи. В момента в югославските затвори се намират 7500 македонци, сочи меморандумът.

В Македония под гръцко иго положението на македонския народ е същото, както и във Вардарска Македония. Гръцките правителства прогонват българите като ги малтретират, арестуват, осъждат на дългогодишни наказания, заточават ги по островите, убиват ги. Случаите в Солун, Кавала, Драма, Лерин, Бутим и Търлис, където бяха разстреляни 17 македонски селяни, са известни на света, се заявява в меморандум. Но гръцкото правителство прогони и турците от Македония, като предварително ги ограби. На евреите се създават редица притеснения, за да бъдат и те принудени да напуснат.

Така разлика в отношението на гръцкото и сръбското правителство към македонските националности няма. И в Егейска Македония има разни банди, като тая наричаща се „Македонски юмрук". Това са правителствени емисари като капитан Стефан и неговите сподвижници, които ходят от село на село, тероризират и избиват населението. И тук има корумпирани чиновници, жандарми, полицаи, офицери. Има и огромна колонизация.

Положението на Македония под българска власт е различно от това в Македония под сръбска и гръцка власт. Българите тук се ползват с национални и културни права, имат свои училища, църкви и пр. И това, посочва меморандумът, е единствената разлика между положението на македонците в Сърбия и Гърция и македонците в България.

Меморандумът завършва с апел към участниците в конференцията за малцинствата да се застъпят пред правителствата в Белград и Атина да приложат договорите за малцинствата за народностите в Македония.

В. „Македонско дело" остро реагира срещу изверствата на сръбските власти над арестуваните във Вардарска Македония през 1927 г. български студенти. В статия от 25 септември с. г. „Ужасите в сръбския затвор в Скопие" се казва, че от три месеца в черните подземия на скопския затвор се разиграва страшна трагедия. Около 80 души македонски младежи, повечето студенти, са подложени на средновековни мъчения. Те са обвинени, че са създали тайна организация за борба срещу сръбската тирания. Сръбските империалисти, продължава в. „Македонско дело", не могат да преживеят факта, че вчерашните деца, върху които те градят всичките си планове за посърбяване на Македония, днес подемат борба и ще продължат освободителното дело на своите деди и бащи. Сръбските тирани трябва да знаят и това, че в един затвор те не могат да погребат цялата македонска младеж. Още повече, че петстотинхилядната емиграция мощно реагира и се застъпва за своите деца. И това ще продължи, докато не се тури край на ужасите в скопския затвор, заключава вестникът.

В дописка от Скопие, публикувана във в. „Македонско дело" на 25 януари 1928 г. под заглавие „И при Шар терор и насилие", се съобщава за твърде тежката политическа атмосфера, при която са поставени българите в Македония. Всички пришълци-колонисти и местни сърбомани получили нареждане от властите да следят местното население. В техните „черни списъци" влизат по-будните граждани и известни екзархисти. Въоръжената милиция от колонисти и сърбомани преследва мирните българи. Хиляди са арестуваните и репресираните по всички села. За да постигнат целите си, властите се стремят да противопоставят албанците и турците на българите в Македония. Трябва обаче да се знае, завършва дописката, че ножът, който Белград е развъртял из Македония, има две остриета. И колкото по-силен е терорът на поробителите, толкова по-силен ще бъде отпорът на поробеното население.

Факти от подобен род, включени в мемоари, изложения, апели, статии, дописки и пр. за трагедията на българите във Вардарска и Егейска Македония под сръбска и гръцка власт в. „Македонско дело" публикува по различни пово-

ди и през следващите години. Тези публикации имат голямо значение за осведомяване на ляво настроеното европейско общество и лявата преса в Европа, която редовно препечатва статии от в. „Македонско дело", свързани с положението в Македония.

През февруари 1934 г. обаче, по внушение на ЮКП, под предлог да се премахне недоверието между „братските партии" на Балканите, породено от македонския въпрос, Коминтернът взема решение българите в Македония да бъдат обявени за „македонци" по народност. Комунистическите партии в балканските страни, както и ВМРО/о/, което е поделение на БКП, са задължени от Коминтерна теоретично и в практическата си дейност да насаждат македонизма както сред българите в Македония, така и сред бежанците в България.

Това решение е взето в противоречие с цялата 13-вековна история и национално-културна традиция, бит, фолклор, език, борби и национални стремежи на българите в Македония. Стратегически с това се цели отстраняване на БКП от македонския въпрос и предаването му на ЮКП. Така постепенно въпросът за Македония от български става „югославски".

Решението на Коминтерна обърква част от дейците на ВМРО/о/, повечето македонски българи, които се подчиняват на „партийната дисциплина" и за да не бъдат обвинени в „национализъм" се захващат с всички способи на модерната цивилизация да създават „македонци" от българите в Македония. Това довежда левите сили до още по-тежък конфликт с ВМРО и другите национални организации в Македония, в България, САЩ, Канада и другаде по света, които водят упорита борба в защита на българската национална и историческа същност на Македония.

На 11 януари 1935 г., по случай 10 години от създаването на МСС и забраната на ВМРО и всички македонски освободителни организации в България, македонските студентски дружества във Виена, Берлин и Париж, от името на всички дружества в МСС отправят на немски, английски и френски език обширно обръщение до *„приятелите на ВМРО и каузата на македонските българи в чужбина"*. В него се заявява, че въпреки трудностите, в които се намира освободителното дело, македонските българи, както и досега, водят борба по всички фронтове и тя ще продължава до пълното освобождение на Македония от сръбско и гръцко робство. Като изказва сърдечна благодарност към всички видни европейски учени, политици, публицисти, редактори и пр., които от хуманност, чувство за солидарност и човеколюбие в продължение на години защитават и популяризират освободителната кауза на Македония, МСС от-правя настоятелен апел към тях да продължат и занапред своите благородни усилия, като издигат глас в защита на борбата на поробените българи.

От десетките отговори на обръщението на студентите от Македония заслужава да се посочи този на видния френски юрист, общественик и писател Ж. Десбонд от 15 януари 1935 г. Като поздравява МСС с десетгодишнината, Ж. Десбонд пише: Няма да бъде преувеличено, ако се каже, че една твърде съществена част от новата борба и история на македонски-

ne българи след 1919 г. това е *„създаването и дейността на МСД и МСС в Европа. Никога по-рано македонските дейци не са успявали да запознаят толкова широк кръг сред европейското общество с македонския въпрос. Никога досега,* продължава Ж. Десбонд, *македонските българи не са имали толкова много приятели сред елитните кръгове на европейската интелигенция.“* Но през тези 10 години прогонените студенти от Македония, преминали през МСД и МСС, освен че са служили всеотдайно на борбата на Македония, те са живели сред европейската среда, пише Ж. Десбонд, завършили са различни университети и са усвоили културните ценности на Европа, които непременно ще използват в строителството на утрешна свободна Македония. Накрая Ж. Десбонд уверява МСС и изобщо младата интелигенция на Македония, че не само европейската, но и световната обществена съвест ще бъде с бореща се Македония, чак до нейното окончателно освобождение от сръбско и гръцко иго.

Историческите документи показват, че с цялостната външнополитическа дейност ВМРО, ЗП, МСС, МСД, НК на македонските братства, МПО в САЩ и Канада в периода между двете световни войни поддържат в постоянна осведоменост световното обществено мнение по македонския въпрос за насилията вършени от сърби и гърци над българите в Македония, както и за борбите на ВМРО за освобождение. Тъкмо затова, когато през 1941 г. голяма част от Македония се възвръща към България, световната общественост приема това като естествено и справедливо, познавайки добре борбите и стремежите на македонските българи.

3. ВМРО във Вардарска и Егейска Македония

Затягане на организационната и финансовата дисциплина. Преди да предприеме по-сериозни реформи във въоръжените сили на ВМРО, на които от 21 септември 1924 г. е назначен за главен ръководител, Ив. Михайлов поиска да узнае доколко онези европейски правителства, които „симпатизират“ на ВМРО, са готови да подкрепят нейните цели и борба във Вардарска и Егейска Македония. По негова молба, от 11 до 20 ноември 1924 г. проф. Л. Милетич и Г. Карайовов съвсем „дискретно“ посещават Виена, Будапеща, Рим, Берлин и Лондон, където се срещат с висши правителствени лица. Те запознават съответните правителства с положението във ВМРО след кризата в нея, както и с новите ръководители в организацията, главно с Ив. Михайлов, който се „очертава“ като заместник на Т. Александров. Двамата пратеници, след като излагат бъдещите насоки на ВМРО, апелират към своите домакини за по-голяма морална и политическа подкрепа - да предприемат енергични действия пред Белград и Атина за налагане на исканите от организацията „малцинствени права“ за българите в Македония. Подкрепата да бъде оказана дори като „жест“ за решителния отпор, който ВМРО оказва срещу настъплението на болшевизма на Балканите.

Още в деня на завръщането си проф. Милетич и Т. Карайовов се срещат

с Ив. Михайлов, на когото докладват, че *„мисията им е успешна“*. Посетените правителства *„високо ценят“* борбата на ВМРО за запазване независимостта си и намират нейните искания за напълно справедливи.

Тази информация е твърде важна за Ив. Михайлов, който по-скоро е очаквал да чуе упреци или дори осъждане за убийствата, извършени от организацията около кризата през 1924 г. Без да съобщава нищо в ЦК и ЗП за тази мисия, Ив. Михайлов предприема бързи мерки за запазване морала и дисциплината във въоръжените сили на ВМРО. На 28 ноември 1924 г. той изпраща окръжно до всички нелегални войводи, до пунктовите началници и окръжните ръководства на организацията, в което се изтъква необходимостта да бъде поддържан строг ред и дисциплина в нелегалните групи. За да се постигнат добри резултати в революционното дело, се казва в окръжното, във въоръжените сили на ВМРО трябва да се установи безупречен контрол. Така ще се избегне опасността противниците на ВМРО да вмъкнат свои хора в четите и въоръжените групи. До второ нареждане, без знанието на ЦК никой войвода или пунктов началник не може да приема нов човек. Освен това, нито една група не може да влезе в Македония без знанието на ЦК, без да се познава нейният състав и задачата, която отива да изпълнява. Само ЦК може да знае кога и как нелегалните въоръжени сили ще нанасят удари върху противника на организационната територия или извън нея. Без да се спазва това основно правило, се изтъква в окръжното, и най-добрите въоръжени акции ще придобият характер на нещо случайно, откъснато от общия организационен план, система и цели.

Още на окръжните конгреси на ВМРО, които се провеждат през ноември и декември 1924 г., Ив. Михайлов подменя някои от окръжните ръководства и пунктовите началници. Така неговите искания веднага влизат в сила. Въпреки това, с дисциплината Ив. Михайлов ще се бори още дълго време, още повече, че се захваща да „модернизира“ войводите и четниците на ВМРО: кара ги да обръснат брадите си и да се обличат в „прилично“ градско облекло, когато са в отпуск или по специална работа в градовете.

В окръжно до пунктовите началници от 27 декември 1924 г. Ив. Михайлов пише, че все още не се изпълняват неговите предишни разпореждания за „дисциплината“. *„Четници сновят по градовете в България с четническото си облекло, с револвери, носят големи коси и бради, не са снабдени с открити листове, злоупотребяват със званието си и пр.“* За последен път, се казва в окръжното, пунктовите началници се предупреждават да спазват изискванията на устава и правилника.

На тая почва през 1925-1926 г. едва не избухва бунт сред комитите. Ив. Михайлов настройва срещу себе си не един и двама войводи и четници, за които „голямата брада“ е символ на „истинския комита“. Някои дори заплашват, че ще напуснат ВМРО, ако бъдат принудени да си махнат брадите. Ив. Михайлов обаче не отстъпва. В специално окръжно от 30 януари 1925 г. до окръжните ръководства и пунктовите началници той подробно се спира на този въпрос, като заявява, че ВМРО е тайна организация и нейните дейци трябва да бъдат невидими и за най-опитното чуждо око. Войводи и четници

с брада и четническо облекло се забелязват отдалече и лесно могат да бъдат проследени от врагове на организацията. Жертви на тази „суета", според окръжното, са станали редица предани на делото хора, както в поробена Македония, така и в България, като с външния си вид издават своята принадлежност към организацията. Следователно, сигурността на всеки член на организацията и на нейните съмишленици категорично налагат *„осъвременяването на външния вид на новите борци"*. Още повече, продължава окръжното, нека си спомним, че родоначалниците на революционното движение и на „комитетство" В. Левски и Г. Делчев не са носили брада, но това не им е пречило да бъдат страшилище за враговете на българското племе.

Категоричното становище на Ив. Михайлов, примерът, който дава в това отношение новото младо обкръжение около ЦК, ЗП, окръжните ръководства на организацията и пр., дават своите резултати. С малки изключения, действащите войводи разбират смисъла на заповедта на ЦК и се подчиняват. Външният вид на нелегалните четници и войводи, когато не са с пушка и униформа край Вардар, Охрид, Воден или Солун, става напълно „европейски".

Много по-важно значение за бъдещото развитие на организацията има представеният от Ив. Михайлов на 11 януари 1925 г. за обсъждане, или по-точно за приемане, проект за „реформи" в четническия институт на ВМРО. В проекта се предвижда промяна в структурите на въоръжените сили на организацията, прилагане на различни форми и методи на въоръжена борба във Вардарска и Егейска Македония. Промяната, според Ив. Михайлов, се налага от факта, че времето на големите чети е отминало. В бъдеще ВМРО ще действа с по-малки чети, до 10 души. Чети с по-голям състав ще се използват за специални акции, с решение на ЦК на ВМРО. Това било необходимо по много съображения, но най-важното е, че ще се облекчи населението, което ги храни и укрива, че четите ще бъдат по-маневрени и бързоподвижни при изпълнение на задачите, поставени им от ЦК. В проекта се предвижда борбата да се пренася и в градовете, като там се създадат нови бойни структури на принципа на „тройки" и „петорки", които ще извършват акции по най-чувствителните места на поробителските власти. В специална структура трябва да бъде организирана цялата интелигенция във Вардарска и Егейска Македония, която на национална, културна и историческа основа ще поддържа българското съзнание и дух на населението и ще дава отпор на сръбските и гръцките асимилаторски планове, осъществявани чрез училищата и университетите.

Макар и сериозно оспорван от Ал. Протогеров по чисто военните аспекти, главно по въпросите свързани с големината на четите и техните методи на действие, проектът е приет като програма за действие през следващите години.

Докато се правят опити за промени и активизиране дейността на ВМРО по всички фронтове, ЦК се заема да сложи ред и във финансите на организацията. След смъртта на Т. Александров финансовото положение на организацията се обърква. Според окръжно на ЦК от 16 октомври 1924 г., като главен разпоредител на средствата в организацията Т. Александров е

оставил суми на различни места в Македония и България, без никой друг от организацията да знае къде се намират и колко са тези суми. За да се внесе известна яснота, ЦК назначава комисия в състав Г. п. Христов, М. Монев, Сп. Велев, Хр. Шалдев и Кр. Велянов. На тях е възложено да съберат и опишат архивата на Т. Александров, да опишат наличните средства. Така на базата на откритите финансови документи в архива на Т. Александров М. Монев е направил следната финансова справка за времето от 1921 до 1924 г. В графата „приходи" е отбелязано, че са събрани 1417,5 турски златни лири, 292 златни наполеона, 882 714 динари и 843 920 лева. Разходите са 1472,5 турски златни лири, 309 златни наполеона, 721 775 динари и 2 226 815,90 лева. Разликата се дължи на това, че оправдателните отчети от Струмишки и Серски революционен окръг не са намерени в архива.

В Петричко назначените финансови ревизори няколко години се занимават с многобройните финансови престъпления на Ал. Василев и Г. Атанасов, се казва в отчета на ВМРО от януари 1927 г.

Специална резолюция за финансите на организацията се приема на VI конгрес на ВМРО. На 18 март 1925 г. с окръжно № 132 се издава и наредба, по силата на която се създава и „главно счетоводство" на ВМРО, което отговаря за цялата финансова и материална част на организацията. То се състои от главен счетоводител, касиер-домакин и финансов ревизор. Според нареждането на ЦК, занапред не бива де се допуска средства, събирани с толкова труд и усилия, *„да бъдат харчени на широка ръка"*, а някъде *„да бъдат направо разпилявани"*. За да се избегне това, приходите ще бъдат отбелязвани в една специална тетрадка, а разходите - в друга. Разходи могат да се правят за издръжка на работниците на ВМРО, за оръжие, снаряжение, облекло, санитарни материали и други бойни предмети. За редовна издръжка и помощи на дейци на организацията разрешение дава ЦК или ЗП. Еднократни помощи могат да се дават и от местните, окръжни и околийски управи в размер до 500 лева. За специалните разходи, за които не може да се вземе подпис от лицето, на което е дадена сумата, разписката се подписва от отчетното лице, като посочи по чия заповед са направени разходите.

По финансовите разчети за 1926 г. ВМРО събира приход 69 375 411 лева и 3 милиона унгарски форинта.

Интересно е да се посочат някои от финансовите разходи на ВМРО в различни направления. Според счетоводната ведомост, само за 1926 г. те са следните: членовете на ЦК - Ив. Михайлов, Ал. Протогеров и Г. п. Христов получават по 8000 лева месечна заплата. Също толкова получават и членовете на ЗП - К. Пърличев и Н. Томалевски; Г. Баждарев, занимаващ се и с частна работа, получава 4000 лева. Толкова взема и секретарят на ЗП. Главният счетоводител Сп. Велев, касиер-домакинът С. х. Кимов и главният ревизор Н. Доганджиев получават по 5000 лева. Лицата за поръчки към ЦК и ЗП получават по 3000 до 5000 лв. месечно.

През 1926 г. ВМРО е финансирала с 3 270 787 лв. Македонския научен институт, Националния комитет, редакцията на в. „Македония", Добруджанската организация и пр. На издръжка на организацията са били дейците

Й. Бадев, Д. Спространов, Б. Бунев, Й. Гюрков, К. Силяновски и др. По същото време ВМРО стипендира 37 души студенти от Вардарска Македония, свои членове и такива на ММТРО като: Д. Гюзелев - 1500 динара, Д. Чкатров - 2500, Х. Фукаров - 1500, Г. Доковски - 1500, Т. Андреев - 1500, Щ. Боздов - 1500, Хр. Спиров - 1500, Ив. Бояджиев - 3000 и пр.

В различни европейски университети ВМРО стипендира 117 души от Вардарска и Егейска Македония. Ето няколко примера само за Виена: Н. Велев - 350 шилинга (1 ш. = 20 тогавашни лева), П. Ничев - 300, Кр. Николов - 300, Бошко Ковачевски - 250; посочените участват в ръководството на МСС. И още: В. Георгиев от Ресен - 150 шилинга месечна стипендия, Т. Паритев от Щип - 150, П. Трайков от Солун - 180, Т. Христов от Скопие - 180 и пр.

Помощи от ВМРО получават и наследниците на падналите за свободата на Македония дейци на организацията: Ев. Александрова - 6000 лв., М. Александрова - 3000 лв., Зл. Кушева - 4500 лв., Ев. Василева - 2500 лв., Ев. Лекова - 2000 лв., Д. Ковачева - 500 лв., семейството на Ив. Янев - Бърльо - 3000 лв., С. Юрданова - 800 лв., Спас Георгиев (инвалид) - 800 лв., С. Цеков - 500 лв. и т.н.

В друг списък на ЦК се посочват поименно пунктовите началници, които получават по 4000 лв., а началникът на Софийския пункт - 5000 лв. В същия списък се споменават и други длъжностни лица: Ив. Вапцаров, пълномощник на ЦК, със заплата 4500 лв., Г. Настев - 4500 лв., Ал. Зографов, военен инструктор - 3000 лв., Н. Цаков, постоянен каруцар при организацията - 2500 лв., Д. Зафиров, М. Кочев, Ц. Рупов, М. Чакъров, Вл. Георгиев - по 3000 лв. на месец.

Нелегалните чети са осигурени напълно и във всяко отношение от организацията. По специално нареждане на ЦК, всеки войвода заедно с четата си е зачислен към определен пункт на цялостна издръжка - парична, материална, боева и пр. Ако се наложи да вземе нещо от друг пункт, то ще бъде за сметка на пункта, към който се числи и отчита. Войводата води шифрована ведомост за военните и други материали. Тая ведомост се съхранява от доверено лице в околията.

Като член на околийското управително тяло войводата контролира местните каси. В края на календарната година той представя на пунктовия началник, с препис до окръжното управително тяло, годишен отчет за приходите и разходите на неговата революционна околия и чета.

Тази финансова сметка на ВМРО влиза в сила от 1 януари 1926 г. и по нея се отпускат и отчитат финансовите средства на различните фронтове на националноосвободителното дело на македонските българи между двете световни войни.

Борба на четите на ВМРО срещу поробителите. Най-важното решение на конгреса е да се активизира дейността на революционното движение срещу поробителите в Македония. Отчетено е, че поради дезертьорството на П. Чаулев дейността на организацията в Битолско и Охридско е твърде слаба. Конгресът назначава комисия в състав: Ал. Протогеров, Кр. Петишев и Гр. Кимов, която да комплектува цялостно 500 души четници за различните околии. На 3 април 1925 г. ЦК назначава временно ръководство на Битолски

революционен окръг, начело с Алексо Стефанов - председател, П. Шанданов - зам. председател и Кр. Петишев - секретар. Назначени са и временни околийски революционни ръководства. Битолски околийски войвода е П. Шанданов с единадесет души четници. В Демихисарска околия войвода е Ал. Стефанов със 17 души четници. Крушовски околийски войвода е Ив. Джонев с 25 четници. Войвода на Ресенска околия е Тасе Христов с 9 четници. Леринси околийски войвода с 18 души четници е Илия Иванов. Костурски околийски войвода - Доко Щерев с 11 души четници. Войвода на Стружка революционна околия е Стефан Алябоков с 20 четници. Наум Йосифов е войвода на 23 четници в Охридска революционна околия. Войвода на Прилепска революционна околия е Петър Костов - Пашата, с 33 души четници. Войвода на Преспанска революционна околия е Петър Ангелов с 16 души четници. Малко по-късно в Охридско се появява и четата на Борис Изворски с 23 четници, а в Дебърско - на Петър Трайков с 22 четници.

В Скопски революционен окръг ръководните органи на ВМРО са преназначени или новоизбрани както следва: Царевоселска околийска чета - войвода Дончо Христов с 18 души четници. Кочански околийски войвода - Евтим Полски с 22 четници. Кумановска околийска чета - войвода Кръстю Лазаров с 26 четници. Кратовска околия - войвода Мите Опилски с 19 четници. Паланечки околийски войвода - Стоян Върбанов с чета от 21 души. Велешки околийски войвода - Стефан Петков с 27 четници.

В Солунски революционен окръг: М. Шкартов - околийски войвода с 11 четници. Кукушки околийски войвода - Иван Марков с 9 души четници. Кавалска околия - околийски войвода Костадин Ганчев с 10 души четници. Също в този район действа специална група от трима души, ръководена от Никола Петров. Серска революционна околия - околийски войвода Михаил Скендеров с 10 души четници. В Серско действа и група от 7 души начело с Аргир Илиев. В Демихисарска околия действат двама войводи - Митьо Илиев с 18 души четници и Иван Паскалев с 15 души четници. В Драмска околия - околийски войвода Андон Ботев с 14 души четници. Тук действат още Тодор Чоков с група от 6 души и Никола Попов с 5 души. Струмишка околия - околийски войвода Г. Вындев с 23 души. Освен него в Струмишко действат още две чети - на войводата Михаил Постуларски с 14 четници и на войводата Й. Киров с 18 души. Радовишки околийски войвода е Константин п. Атанасов, водещ 16 четници. В Радовишко действат още Ставруш Иванов, отговорник на специална група от 7 души, и групата на Бекир Юсеинов от с. Облешово от 3 души. В Малашевска околия войвода е Евтим Чифлишки с 20 четници. Григор Василев е начело на специална група от 9 души. Евтим Стойчев също е начело на специална група от 5 души.

Въпреки че на 15 февруари 1925 г. Ив. Михайлов изпраща специално писмо до пунктовите началници в Македония да не навлизат по-големи чети от 10-15 души, Ал. Протогеров, който не е съгласен с това нареждане, изпраща свое писмо до пунктовете на революционните окръзи, за които той отговаря, със заповед четите да не намаляват своя състав. Някои от по-старите войводи, като П. Михайлов, Ив. Янев - Бърльо и др., също се противопоставят по този

Кукушката чета на войводата Иван Марков, 1924 г.

въпрос на Ив. Михайлов, който взема бързи мерки за тяхното отстраняване.

За решително подмладяване на четническото войнство, на 5 март 1925 г. Ив. Михайлов изпраща тайна заповед до началника на лагерите за бойна подготовка на четите и войводите. В нея се казва, че от Вардарска и Егейска Македония са се завърнали 28 чети с общ състав 411 души. Те са престояли там от 5 до 9 месеца и имат нужда от продължителна почивка. Това налага най-късно до два месеца в лагерите за обучение да се подготвят 50 нови чети, всяка от по 10 души.

Точно след два месеца, на 5 май, началникът на лагерите за подготовка на четите съобщава с писмо до Ив. Михайлов, че 500 млади бойци разпределени в 50 чети са готови да влязат в действие. В писмото се съобщава, че възрастта на новите четници е между 18 и 26 години. Само войводите и куриерите над-хвърлят тази възраст. Всички преминали през лагерите на обучение, се казва в писмото, са доброволци и с *„възрожденски плам са готови за своята мисия"*. 270 души от тях са бежанци от последните години, като 116 са дезертирали от сръбската и гръцката армия. Останалите са от редиците на ММС, по произход от цяла България. Четите, завършва писмото, са устроени така, че при бойна акция могат да се разделят на две петорки, всяка със свой войвода.

Точно този тип чети се опитва да наложи Ив. Михайлов през следващите години в националноосвободителното движение, без обаче да успее напълно. Още пет „випуска" по 500 души поръчва Ив. Михайлов, които преминават през подготвителните „комитски" лагери из Пирин, Рила и Витоша, обучавани от първокласни офицери, за различни действия срещу поробителските влас-

ти и техните въоръжени сили - войска, жандармерия, контрачети и други специални формации.

В началото на май 1925 г. Ив. Михайлов изработва прецизен план за създаване на „младежки бойни групи" във Вардарска и Егейска Македония. В плана се предвижда групите да действат на „тройки": първо в градовете, като в по-големите те могат да стигнат до 10 на брой, в по-малките - до 2-3, а по селата - по 1 „тройка". Групите се създават само от *„здрави, будни и готови за саможертва млади българи"*. Те действат по заповед на ВМРО, а при необходимост и самоволно, в защита на българите, срещу самозабравили се сръбски и гръцки мародери или местни предатели. Тези бойни групи, се казва в плана, трябва да играят ролята на невидима *„местна власт на ВМРО"* в условията на чуждото робство, а техните водачи ще преценяват кога и как ще я използват. Членовете на бойните групи са подчинени на определени лица от окръжните и околийските ръководства, които всъщност ги създават и само те знаят за тяхното съществуване. Според известните досега сведения, този план успешно се осъществява. Голяма част от атентатите и други прояви на съпротива срещу сърби и гърци в Македония, особено след 1931-1932 г., когато намаляват нелегалните действия отвън, са дело именно на тези младежки бойни групи на ВМРО.

През цялата 1925 г. сблъсъкът между четите на ВМРО и въоръжените сили на поробителските власти в Македония продължават със засилващо се ожесточение. През февруари 1925 г. три обединени чети на организацията, начело с войводите Д. Христов, Е. Чифлишки и Г. Вындев, предприемат двудневна наказателна акция в малашевските села и Радовишко срещу сръбските потери, които търсейки комити подлагат на жестокости цялото население в този край. Като контрамярка четите устройват засада и пленяват близо до Берово пет души сръбски цивилни чиновници и двама жандармерийски офицери. В сраженията с потерите при селата Дворище, Смоймирово, Русиново и Владимирово те убиват и девет души жандарми и контрачетници. В писмо до сръбския военен комендант полк. Петър Николич от 24 февруари 1925 г. тримата войводи съобщават, че тази акция на ВМРО е в отговор на *„едноседмичното вилнеене на сръбските войски и контрачети в този район"*, за убийството на 10 души невинни селяни, повече от сто жестоко малтретирани и хвърлени в затвора в обвинение, че са „комити" и че „готвили въстание". *„Комитите сме ние* - се заявява в писмото на тримата войводи. *Ние сме въоръжената сила на тоя народ и ние водим борба с вас, ние готвим въстание срещу вашето кърваво робство, следователно трябва да преследвате нас, а не мирното наше население. Вашите чиновници - Миркович, Стефанович, Кръстич, Недич, майор Лазаревич и кап. I класа Алексич, последните предводители на контрачети* - продължава писмото, *са в наши ръце. Те ще бъдат освободени веднага щом вие освободите арестуваните мирни селяни, между които има и 14 жени."*

Получавайки писмото на тримата войводи на ВМРО, полк. Николич още същия ден събира няколко по-видни българи в Берово, на които прочита писмото и ги пита какво биха го посъветвали. В продължение на един час нито

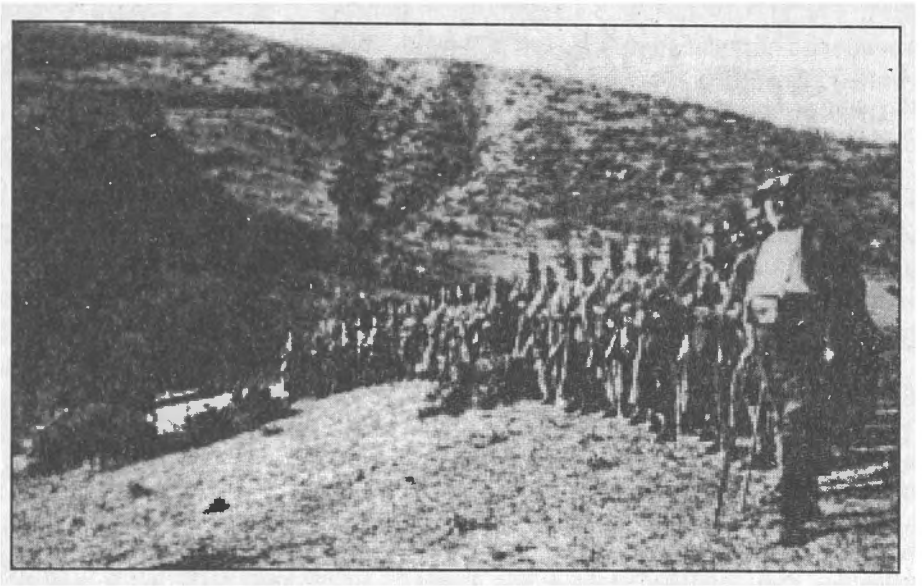

Обединените чети на войводите Д. Христов, Г. Вындев и Ев. Чифлишки, 1925 г.

един от присъстващите не посмява да каже нито дума. Тогава той започва да ги пита един по един. *„Ти какво мислиш да направим“* или *„Ти какво смяташ да предприемем“* и пр. Всички отговарят *„Не знам“*. Очаквах поне някой от вас да осъди това варварство на българските комити, заявява Николич. Йовчо Ралев се осмелява да му каже, че това, което правят сръбските власти, е повече от варварство, но който се обади веднага отива със счупени кости в затвора. Сръбският комендант кипва и му заявява, че с тези думи той е потвърдил, че е един от тези „бандити“, които са му изпратили писмото. Има ли някой тук, който да осъди открито „българските бандити“. Настъпва пълно мълчание. *„Вие всички сте бугараши и телом и духом сте с комитите. Но аз ще ви докажа, че ние сърбите сме по-културни и толерантни от вас. В затвора има 103 души арестувани от Берово и селата. От тях ще пусна 70 души - по 10 души за всеки сърбин.“* Загрижен за съдбата на пленените сърби, още същия ден Николич освобождава 70 българи, между тях и 10 жени. На другия ден войводите на ВМРО освобождават цивилните сръбски служители, но разстрелват жандармерийските офицери за многобройните им убийства и мародерства над българското население.

На 7 март 1925 г. кочанската чета на Евтим Полски попада на многобройна сръбска засада близо до село Виница - 1500 души войници и 90 контрачетници. Четата брои 23 души. Започва деветчасово сражение. Едва когато се стъмва опитният войвода прави пробив там, където най-малко очакват водещите потерата сръбски офицери. В боя загиват 7 четници и двама са ранени. От сръбска страна падат 18 убити и повече от 20 души са ранени. Сръбските вестници описват сражението като най-сериозното след убийството на Т. Александров. В. „Време“ от 8 март пише, че българските

четници са наброявали повече от 200 души. Убитите четници са закарани в Кочани и там два дни са оставени на показ на населението. Кореспондентът на в. „Време“ посещава в болницата в Щип един от тежко ранените предводители кап. II класа Ермелич, на когото задава въпроса как е възможно една сравнително малка група четници да води целодневен бой с редовна войска, да се измъкне от обръча, а войската да даде толкова много жертви. Капитанът отговаря, че при тези боеве комитите имат голям опит и предимство. Ако искате още по-откровено ще ви кажа, заявява Ермелич, комитите са хора фанатизирани докрай. Те връхлитат като ураган, с бомби и ножове, решени да умрат или да си пробият път.

Ново голямо сражение с двудневно преследване става на 7 и 8 юли в Гевгелийско. Четата на Владо Дечев е открита при с. Удово. Сръбските потери се втурват от няколко посоки натам. На помощ се притичва радовишкият войвода К. Константинов. Той изпраща трима свои четници, които влизат в Струмица, хвърлят няколко бомби в сръбско кафене и по улиците на града, и се връщат обратно, хвърляйки бомби по преследвачите си. Потерите откъм Гевгели тръгват обратно за Струмица. Така двете чети на ВМРО се оттеглят без жертви. Сръбските войски дават 6 убити и няколко ранени, между тях и един офицер.

Едно от най-драматичните сражения между група на ВМРО от 4 души и повече от 1000 сръбски войници и жандарми става на 16 октомври 1925 г. при с. Дулица, Царевоселско. В групата влизат Харалами Златанов (шарен Анпо), Димитър Медаров, Евтим Клепков и Димитър Иванов. В завързалата се неравна битка, която трае цял ден, групата на ВМРО е заела такава позиция, че сръбските войски докарват две планински оръдия, с които обстрелват комитите. В боя двама от групата падат убити, а другите остават без патрони и бомби и стрелбата оредява. Сърбите започват да викат *„Предайте се!“*. Х. Златанов им отговаря, че той се е заклел да не се предава жив на сърби, но ще се предаде на своя братовчет Христо от с. Дулица. Сърбите веднага се втурват да докарат братовчеда, на който Златанов иска да се „предаде“. Щом излиза пред сръбските позиции, Христо е повален от куршумите на комитите, които го смятат за сръбски агент. След това Х. Златанов излиза от недостъпното укритие и се изправя пред цялата потеря като заявява, че се предава. Удря пушката си в камъните и я счупва, за да не бъде пленена. Когато няколко души сърби приближават да го заловят, той взривява последната бомба, висяща на колана му. Десетина души сръбски войници и жандарми, които били наблизо, са ранени. В това време Д. Медаров, ранен на няколко места, успява да се измъкне от плътния сръбски обръч и да се спаси. Сръбските потери оставят 22 убити и повече от 30 души ранени. Събитието се превръща в символ на борбата и саможертвата на македонските българи.

МСС във Виена издава паметен лист с ликовете и с кратки биографични бележки за четиримата герои, който МСД разпространяват из всички редакции на вестници в Европа. В донесение на МСС до ЦК от 25 ноември се казва, че подвигът на четиримата дейци на ВМРО е описан в редица вестници в Европа, а в някои редакции паметните листовки са закачени над бюрата на

Харалампи Златанов

редакторите с надпис: *„Така се бори и умира за свободата на родината“.*

Сражения има и в Щипско, Велешко, Скопско, като навсякъде инициативата е в ръцете на ВМРО. Възобновена е въоръжената съпротива и в Битолски революционен окръг. На 18 юли става голямо сражение при с. Велгощи, Охридско, между четата на Наум Йосифов и сръбска военна потера. Сърбите са изненадани и отстъпват с две дадени жертви. Те очаквали четите в Битолско да влязат откъм Албания, а те се появяват от Егейска Македония. По тоя повод сръбският военен комендант в Охрид Лазаревич поискал бърза помощ от Битоля и Скопие. Според в. „Политика“, на 20 юли той изпратил сведение до Върховното командуване на сръбската армия с молба бързо да бъдат изпратени допълнително в тоя район поне 10 хиляди души войска, за да не се получи онова, което стана през 1913 г. - става дума за Охридското въстание от септември-октомври 1913 г.

Лазаревич имал основание да иска подкрепление, защото през лятото и есента на 1925 г. в Битолско се появяват едновременно 11 чети. Почти всички те водят сражения главно с войската, защото в този район контрачетите са по-малко. През септември стават две сражения в Дебърско на четата на Д. Терзиев със сръбските потери. В Кичевско и Тетовско четата на Дафко Данаилов има три сблъсквания със сръбските войски. В Битолско и Прилепско се водят четири сражения между четите на ВМРО и сръбските жандарми.

Сръбските власти предприемат драконовски мерки да сплашат населението в Западна Македония да не приема и подпомага четите на ВМРО. От май до декември 1925 г. само в Битолски революционен окръг сръбските власти арестуват 3400 души мирни българи. Голяма част от тях са подложени на жестокости и ограбване, а 880 души са съдени и осъдени на дългогодишен затвор, обвинени че са членове на ВМРО и че са укривали и поддържали комитските акции.

Продължава революционната дейност на ВМРО и в Егейска Македония. Както и по-рано, тук политиката на ВМРО се изразява главно в „активно присъствие“ на организацията, за да поддържа будно националното съзнание,

борческия дух и идеята за национално освобождение. Четите на ВМРО оказват въоръжена съпротива само при необходимост. През май и юли 1925 г. четата на Михаил Скендеров влиза в две сражения с гръцките войски. На 20 май тя е открита в Круша планина, където води целодневна битка с гръцки войски и андарти. Трима комити падат убити, а двама са ранени. От андартите са убити 9 души, както и трима войника. Гръцкият печат, подобно на сръбския, обвинява България, изтъквайки че тя носи пълната отговорност за четническите набези в Егейска Македония. На 3 юли четата отново е открита в подножието на Алиботуш. И тук се води бой, при който гръцките войски дават двама убити и трима ранени. Гръцките власти се нахвърлят върху мирното българско население, като арестуват над 120 души, които веднага са откарани в затворите на Сяр и Солун, а някои направо по островите. Обвинението е стандартно - *„поддържат ВМРО, която се бори за откъсване на Егейска Македония от Гърция“*. Властите обявяват още, че са разкрили цялата мрежа на ВМРО в българските села около Кавала, в която членували дори някои от колонистите от Мала Азия, съчувстващи на идеята на българските комити за автономия на Македония.

Друга среща с гръцки потери имат четите на Минко Илиев и Иван Паскалев, които на 6 август 1925 г. влизат в сражение с войска и жандармерия в Демирхисарско. Когато се стъмва, те се изплъзват от преследващите ги войски и преминават във Вардарска Македония, където на 8 август се сблъскват пък със сръбските гранични войски. След няколкочасово сражение двете чети отново се връщат в Егейска Македония, където продължават своята дейност.

Няколко сражения се водят в Костурско. В началото на октомври четата на костурския войвода Атанас Щерев е преследвана цяла седмица от гръцки потери. Те са толкова многобройни, че той със своите 11 души не иска да рискува и да влезе в сериозен бой. Затова на 9 октомври чрез бърз куриер войводата иска от ЦК да разреши две чети да му се притекат на помощ или да вземе в четата си две от специалните групи в Костурско, за да пробие обръча на около 2000 войска, жандарми и андарти. По същия куриер ЦК заповядва на воденската чета и на една „тройка“ от Леринско да се притекат на помощ на костурската чета. На 13 с.м. близо до Воден се появява четата на П. Асенов, която напада андарска чета и с бомби я разпръсва, а двама андарти и техният войвода са убити. В Лерин посред бял ден е хвърлено във въздуха едно гръцко кафене. Цялата блокада от Костурско се отправя към Воден и Лерин, а четата на войводата Щерев напуска блокирания район. Четите се измъкват, но и тук гръцката войска извършва масови арести, обвинявайки българското население, че укрива и помага на комитите. Повече от 2000 души българи са хвърлени в затворите и изселени по островите.

В почти всички донесения на войводите до ЦК на ВМРО се изтъква, че сръбските войски при срещи с четите неизменно си служили с коварни прийоми, като принуждавали местни българи да вървят пред тях с пушки без патрони, та комитите, виждайки че са въоръжени, да стрелят и ако убият някой, да настройват населението срещу ВМРО. Това се правело особено когато

Воденската чета на войводата П. Асенов, 1928 г.

разберат, че в четата има човек от съответния район. Тогава сръбските военни или четници подкарват цялото му семейство, а сръбските войски вървят зад тях, готови да ги застрелят и при най-малкото съмнение, че нарежданията им не се изпълняват.

Така на 2 юни 1925 г. на връх Голак е открита четата на царевоселския войвода Дончо Христов. Войски, жандарми и контрачети я заобикалят плътно от всички страни. Когато сърбите разбират, че тя се води от Д. Христов, всички негови близки от с. Драгобраще са докарани и наредени пред позициите на четата. Сръбските офицери карат близките на войводата да викат: *„Не стреляй Дончо, ще избиеш цялата рода!"*. Той им отговаря: *„Не се бойте, нашите куршуми убиват само сърби и предатели на Македония."* Четата се измъква от обръча, убивайки десетки сърби чрез хвърляне на бомби. В отговор сръбските потери разстрелват 6 души близки на войводата, като пускат слух, че самият Д. Христов ги е убил. Стотици селяни от района напълват затворите в Царево село, Кочани и Щип. 142 от тях са съдени и осъдени на дългогодишен каторжен затвор.

С тая тактика сръбските офицери понякога успяват да принудят войводите на ВМРО да не стрелят, за да не убият жени, деца и мирни селяни. Такъв е случаят с велешката чета на войводата Петър Станчев, която е открита и на 6 август 1925 г. влиза в сражение с огромна сръбска потеря до с. Бегнище, Тиквешко. В разгара на сражението пред позициите на четата се появяват в безредие десетки местни хора, сред тях жени и деца, уплашени до смърт, след като сърбите са убили двама души от селото, които отказали да вървят пред потерите. Вниманието на четата е отклонено. В този момент сръбските вой-ски от две страни успяват да се доближат до нейните позиции. В последвалия неравен бой загива цялата чета от 12 души, начело с войводата

П. Станчев. От сръбска страна падат 20 души и десетки са ранени. Всичко това се съобщава от ръководството на ВМРО в Кавадарци до ЦК на 20 август 1925 г.

ВМРО бързо изработва своя тактика за подобни случаи. В окръжно № 63 от 15 септември, отправено до окръжните ръководства, пунктовите началници и войводите на всички чети, подробно се разяснява как да постъпват при такива случаи. Преди всичко, се казва в окръжното, на цялото население в Македония трябва да се изясни, че това е един от най-коварните прийоми на поробителите, с цел да се всее недоверие и омраза у хората към тези, които се борят и умират за неговата свобода.

Тиквешката чета на войводата Иван Илиев, 1926 г.

В тази връзка е и изпратеното от ЗП и МСС специално изложение до ОН и международното обществено мнение. В него се заявява, че сърбите прибягват към варварски прийоми и деяния, които нямат аналог в историята. Противно на всички международни договори и конвенции за закрила на мирното население при военни действия, в борбата срещу четите сърбите използват невъоръжени хора. Това говори ясно за две много важни неща, се казва в меморандума. Първо, че сръбските войски избягват директен бой с четите на ВМРО, и второ, че местното население не е сръбско. В противен случай излиза, че ВМРО трябва да пази сръбските деца и жени, а самите сръбски войски се крият зад тях и ги подкарват с ножове на пушките. Именно при такива обстоятелства, заключва меморандумът, пазейки живота на децата и жените, с едно непознато за поробителите човеколюбие загива цялата чета на П. Станчев в Тиквешко.

След този сигнал Френската лига за правата на човека и гражданина изпраща на 1 ноември 1925 г. протестно писмо до правителството в Белград, в което се заявява, че Лигата по най-категоричен начин осъжда използването на мирни жители, особено жени и деца, като мишена при преследване или сражения с нелегални групи. Това деяние, се казва в протеста, е най-тежко престъпление срещу правата на човека, защото предумишлено се посяга на живота на невинни хора. Писмото е подписано от всички членове на Лигата начело с нейния председател проф. Анри Герньо.

Сръбските вестници се нахвърлят срещу протеста като изтъкват, че в него се осъждат само сръбските военни власти в Македония, а няма нито една осъдителна дума за българските „бандити", които всеки ден вършат убийства и атентати срещу „законните" сръбски власти.

В. „Свобода или смърт" от декември 1925 г., отговаряйки на в. „Време", пише че Френската лига за правата на човека и гражданина не е осъдила ВМРО и нейната борба в Македония, защото хората, които стоят начело на тази човеколюбива организация, много добре знаят, че ВМРО се бори за свободата на поробената си родина, а сръбските войски са окупатори и убийци, които подлагат на жестокост и смърт цялото ѝ население.

Разстрел на Кирил Григоров от Щип от сръбските окупатори, наказал със смърт ренегата на българщината в Македония Ст. Мишев

За съжаление в тази ожесточена борба между поробени и поробители четите на „федералистите" във Вардарска Македония участват активно в помощ на сръбските власти срещу четите на ВМРО. Тъкмо затова ВМРО взема мерки срещу някои от техните „войводи". Пръв е наказан един от най-големите родоотстъпници, наричащ се „федералист", заместник-председател на „Сдружение против българските бандити", войвода на сръбска чета, мъчител и убиец на десетки българи от двете страни на Брегалница - Стоян Мишев. На 30 декември 1924 г. той е повален с пет куршума пред прага на къщата, в която живее, от двадесетгодишния щипянин Кирил Григоров. Атентаторът успява да си пробие път през войска, жандарми и контрачети, като стига до българската граница. Останал без куршуми, тук той е заловен жив от своите преследвачи.

На 20 февруари 1925 г. в Солун

се провежда конгрес на „федералистите". На него присъства Т. Паница, който пристига от Белград. Конгресът се ръководи от представителя на сръбското правителство Христо Дорович. Присъстват делегати от Вардарска и Егейска Македония, а също и от Пиринския край. След доклада на Т. Паница на тема „За предстоящите задачи", е взето решение „федералистите" да участват в борбата за сваляне на правителството на Ал. Цанков и за унищожаването на ВМРО В Пиринския край с помощта на „федералистки" чети, подпомагани от сръбски и гръцки войски, навлизащи от Вардарска и Егейска Македония.

Разкритията за тези решения, които прави Петър Стоев, делегат на конгреса от Неврокопско, са в основата на трагичните събития в с. Дъбница от пролетта на 1925 г.

След посещението си в Солун, Скопие и Белград, където с официални сръбски и гръцки фактори и с „федералистки дейци" разисква планове за сериозен удар срещу ВМРО във Вардарска Македония и в Пиринско, в началото на април 1925 г. Т. Паница се завръща във Виена, не подозирайки че атентаторът на ВМРО го очаква. На 8 май 1925 г. в известния Бургтеатър във Виена Менча Кърничева извършва дързък атентат: убива Т. Паница - човека, който през 1907 г. сложи началото на братоубийствата във ВМРО, а през 1922 г. минава официално на сръбска страна и застава начело на т. нар. „федералистки чети" във Вардарска и Егейска Македония, против ВМРО.

Почти две години войвода на „федералистка чета" в Малешевския край е дезертиралият подвойвода от ВМРО Илия Пандурски. Чрез него сръбските поробители нанасят тежки удари на българщината в този край. На 27 юли 1925 г. над с. Негрево, в Малешевския балкан, разузнавачът на ВМРО Христо Костадинов от с. Никодим, Петричко, изпълнява смъртната присъда над него и невредим се завръща в групата си.

Демонстративното премахване на главните войводи и ръководителите на федералистките чети окуражава поробеното население в Македония и хвърля в ужас сръбските и гръцките власти, които вдигат на крак цялата войска и жандармерия, за да спрат движението на чети на ВМРО от и към Македония.

През декември 1925 г. с директива на Върховното командване на сръбската войска и Министерството на вътрешните работи се създават специални въоръжени сили. В техния състав са включени редовни войски, жандармерия и контрачети. Общата им численост е 35 хиляди души, а задачата им е *„бързото унищожаване на българските чети и умиротворяване на Южна Сърбия"*, без оглед на средствата с който ще се постигне това. За тази цел 12 хиляди жандарми, от общо 17 хиляди в СХС кралство, са изпратени във Вардарска Македония за борба с ВМРО. Около 65 хиляди въоръжени колонисти също са в пълна услуга на окупаторските власти.

Подобни мерки за „сигурност" предприемат и гръцките военни власти в Егейска Македония. През 1925 г. Главното командване на гръцката армия създава специална организация т. нар. „Гръцки македонски юмрук", която има за цел да воюва срещу ВМРО, да „преследва и обезврежда" всички в Егейска Македония, които се *„изявяват като българи и говорят български език"*.

Гръцките въоръжени сили за борба срещу „българската пропаганда“ и въоръжените чети на ВМРО са 15 900 души. По споразумение между Белград и Атина, всички сръбски и гръцки застави от Беласица до Охрид са свързани, за да си взаимодействат в борбата срещу четите на ВМРО. Тези мерки за „сигурност“ не са отменени чак до 1941 г., въпреки че въоръжената дейност на ВМРО след 1934 г. е прекратена.

В началото на 1926 г. временното ръководство на Битолски революционен окръг изпада в криза. Застрашена е отново дейността на организацията в Западна Македония. С окръжно № 7 от 5 февруари 1926 г. ЦК на ВМРО нарежда да бъдат проведени околийски конгреси, на които да се изберат редовни ръководни органи. В обширен доклад до ЦК на ВМРО от 2 април 1926 г. ръковод-ството на ВМРО в Битоля съобщава, че на проведените околийски събрания и конгреси за членове на окръжното ръководно тяло са избрани Ев. п. Симеонов, Кръстьо Франчев и Илия Коцарев, в битолското околийско ръководство - Ташко Арсов, Симеонов Сагриев и Никола Долинчанец, а в градското ръководство - Борис Наумов, Коте Конакчиев и Иван Буфчанец.

За членове на прилепското околийско ръководство са избрани Йордан Ацев, Илия Кръстев и Йордан Петров. В ресенско-преспанското ръководство са Павле Златарски, Петър Андреев и Петър Минчев. Членове на крушевското околийско ръководно тяло са Иван Карев (брат на Н. Карев), Щерьо Самарджиев и Иван Николов. Пандо Силков, свещеник Иван Ставрев и Ангел Василев влизат в охридското околийско ръководство. В стружкото градско ръководство са Гурко Несторов и Георги Миладинов. В Кичево ръководители в града и селата са Георги Бутленов, Петър Сребров и Георги Ангелов. Във воденското околийско ръководство са Хр. Божинов, Н. Жеков и М. Дечев. В Леринско в околийското ръководство са Нешо Неговanец, Насте Попов и Коце Недялков. В костурското околийско ръководно тяло са Търпо Шалопутов, Филиян Манчев и Лазар Воденски.

На ЦК се препоръчва на пунктовете между Албания - Вардарска и Егейска Македония да бъдат назначени Смиле Илиев, Ив. Златарев, Наум Ананиев и Кирил Зърничев. В доклада се съобщава още, че новите околийски ръководства са провели специални срещи с повечето войводи на чети и на групи за установяване на пълна координация. В края на март 1926 г. в Битолски революционен окръг, според доклада, има 6 чети от по 20-23 души, 7 групи по 9 души и 11 тройки със специално предназначение. В доклада на новото ръководство се отправя искане до ЦК да бъдат назначени за всяка околия чети, с не по-малко от 15 души четници. Така реорганизиран, продължава докладът, Битолски революционен окръг излиза от кризисното състояние и ще изпълнява тази роля в революционната борба, която е изпълнявал и в миналото.

Почти по същото време Н. Томалевски докладва на ЦК, че при посещението си в Албания се е срещнал с втория човек в Тирана Цено, който му е заявил, че ако ВМРО иска и занапред да използва Албания като база за действие към Вардарска и Егейска Македония, тя трябва да плати една солидна сума на албанското правителство. Според Томалевски исканата сума трябва да се плати, за да се отвори пътят от Албания към Македония. Дали ВМРО

е дала някаква сума на албанското правителство в документите не се съобщава, но дейността на четите действащи от Албания през следващите години е силно затруднена.

Първото голямо сражение през 1926 г. става при с. Орешево, Скопско. На 7 март сръбска жандармерия открива четата на Велко Скопски. След няколкочасово тежко сражение четата си пробива път, но веднага попада на друга сръбска потеря, идваща на помощ на жандармите. С хвърляне на бомби четата се измъква, но още не изминала и няколко километра попада на трета сръбска потеря. Войводата дава заповед четниците да си пробиват път в „движение", за да не бъдат обкръжени от другите две потери. Атакувайки веднага, четата се измъква с двама убити и трима ранени, като оставя след себе си 10 души убити и толкова ранени от сръбските потери. Четата „изчезва безследно", а сръбските войски и жандарми арестуват повече от 300 мъже и жени в обвинение, че са помагали за укриване на българската чета.

Белградските вестници обвиняват и България за тази героична проява на четата на Велко Скопски, която прави сръбските военни и жандармерия смешни в очите на всички. В. „Време" в бр. 58 от март 1926 г. пише, че „демонстрацията на сила", направена в Скопско от 150 души български комити (четата наброява само 19 души), говорела, че новото правителство на Ан. Ляпчев е развързало ръцете на ВМРО. Следователно, заключва вестникът, ударът срещу комитите трябва да се направи в София.

Още неотшумял случаят в Скопско, на 30 март 1926 г. става въоръжен сблъсък между сръбска войскова част и четата на ИВ. Ставрев близо до Крушево. В сражението пада убит предводителят на сръбските войски кап. Звонкович, точно когато се изправил и извикал на четниците да убият войводата и да се предадат. В убития капитан са намерени твърде важни документи, които веднага са изправени до ЦК на ВМРО.

На 5 май става сражение и между четата на Илия Недялков и гръцки андарти и жандарми при с. Зърново, Драмско. Четата наброява 9 души, а гръцката потеря - около 150. При пробива на обсадата комитите оставят един убит и двама ранени. Гърците дават 4 души убити и 6 ранени. И тук четата се изгубва в нощта, без следа. Гръцките власти претърсват щателно българските села Зърново, Старчища, Волък, Кобилица, Плевня, Карлуково, Просечен и др., като арестуват стотици българи, които хвърлят в затвора в Драма и Солун. И тук пресата се нахвърля срещу България.

Опитите на сръбското и гръцкото разузнаване през 1926 г., както и порано да изпращат свои чети на българска територия, не дават резултати. Някои от „завербуваните" местни българи се оказват разузнавачи на ВМРО и разплитат цялата мрежа на сръбските и гръцките банди. Някои от заловените шпиони са освободени от ВМРО и стават добри информатори на четите на организацията в Малешевско, Струмишко и Серско.

През 1926 г. Ал. Протогеров провежда важна акция в Македония, която има повече политическа, отколкото военна цел. От 1 до 20 юни той обхожда с „ревизионна" чета Македония, като си поставя за цел да провери сам как функционират каналите на организацията, каква е яташката мрежа на ВМРО

и да направи в Охридско съвещание с ръководството на Битолски революционен окръг, оттам през Албания и Егейска Македония, пак по каналите на ВМРО да се прибере в някоя от базите в Петричко. Четата успешно преминава границата, откъдето три чети, една след друга, ѝ осигуряват път през Малешевските планини и през Радовишко до Криволак, близо до Вардар. Тук обаче Ал. Протогеров се разболява сериозно и в продължение на една седмица четниците го носят на носилка. Това е причина „ревизионната" чета да се върне обратно. Тя се прибира без усложнения, но посещението не остава в тайна. Сръбските вестници подемат нова вълна от ругатни и клевети срещу ВМРО като пишат, че Ал. Протогеров е идвал в Македония да подготвя въстание, а българското правителство го е насърчило в тази негова акция. В отговор Ал. Протогеров заявява, че сърбите не познават устава на ВМРО и задълженията на членовете на ЦК, които непосредствено и на място ръководят борбата срещу поробителите на Македония.

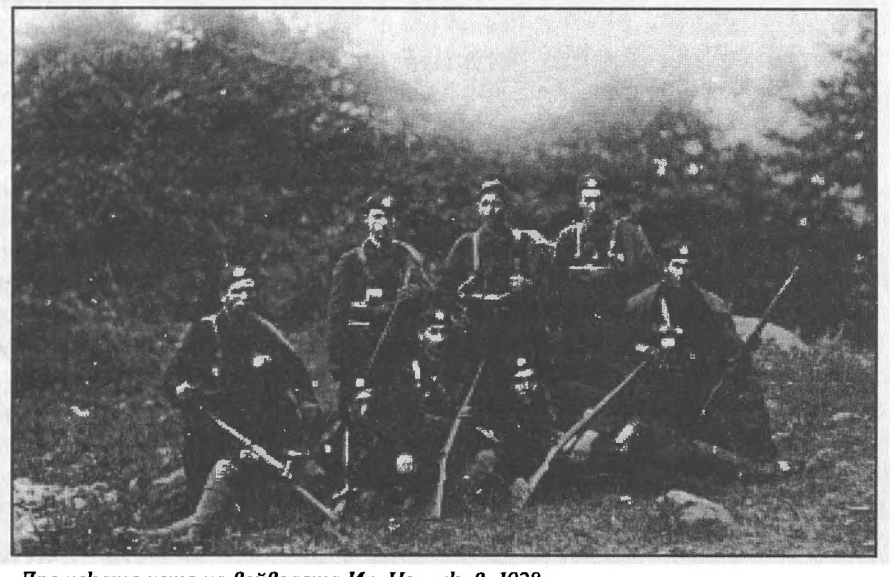

Драмската чета на войводата Ил. Недялков, 1928 г.

Докато пресата, а също и някои дипломатически среди се занимават с това събитие, специална група на ВМРО в Битоля убива на 26 юли 1926 г. редактора на сръбския правителствен вестник „Южна звезда" Спас х. Попов, бивш български учител от с. Буф, Леринско, преименувал се на Спасой х. Попович. В този вестник се застъпва сръбското официално становище, че населението в Македония, от Скопска Черна гора да Солун е „сръбско". Местният революционен комитет няколко пъти предупреждава редактора да се откаже от тази предателска дейност. В замяна му е предложено да бъде изведен по каналите на организацията в България или в друга страна. Той обаче донася всичко на сръбския жупан в Битоля, който го успокоява, че

сигурността му е добре гарантирана. Когато е повален с пет куршума, сръбската полиция не може да обясни на великия жупан как е станало това и кой го е сторил. Тогава идва нареждане за арестуване на десетина българи, които са посещавали редакцията на „Южна звезда". Пет души от тях са осъдени на смърт и разстреляни на 21 юни 1928 г. Това са Н. Абдурманов, В. Николов, Д. Тодоров, Фидан Мойсов и Павле Стоянов. Освен това стотици българи от града и селата са арестувани, хвърлени в затворите в Битоля, Скопие и Белград и подложени на мъчения, за да кажат кой е убил Хаджиповович, макар че никой от тях не е знаел нищо.

В разгара на ожесточената атака на Белград срещу ВМРО и България, на 28 юли 1926 г. в Осоговската планина, на скалистия връх „Червен камен" е обградена сборната чета на Георги Йосифов от с. Спанчево, Кочанско. Още в ранни зори пламва сражение между 12 души четници и над 2000 души сръбска войска и жандармерия, което продължава до късно вечерта, когато четниците с бомби и „ура" си пробиват път. Сърбите дават 26 убити, в това число и един офицер и 34 души ранени. Четата дава две жертви и трима са ранени. В боя четниците изстрелват 1400 патрона и хвърлят 69 бомби.

Тези две събития предизвикват изключително остра реакция. Сърбия се готви да нахлува в София. Англия, Франция и Италия обаче се противопоставят на такава мярка. На 11 август 1926 г. Сърбия, Гърция и Румъния изпращат колективна нота до българското правителство, с която искат конкретни мерки за наказване на виновните и спиране на комитските акции. В отговор българското правителство изпраща до ОН своя нота, с настояване мъждународната организация да изпрати анкетна комисия, която на място да установи как стоят нещата с атентатите от двете страни на границата. Сръбското правителство, което непрекъснато изпраща свои банди, които вършат убийства и диверсии на българска територия, отказва да допусне подобна анкета.

За да покаже на Белград и Атина, че взема сериозни мерки срещу ВМРО, правителството засилва контрола на военните в Кюстендилски и Петрички окръг. На граничните командири е заповядано да не пропускат нито една чета на ВМРО да премине границата и да навлезе във Вардарска и Егейска Македония. Същото разпореждане важи и за Южна Добруджа.

Официално писмо по този повод ген. Вълков изпраща до ЦК на ВМРО и отделно до Ив. Михайлов на 16 август 1926 г. В него се заявява, че борбите на македонските българи за свобода вълнуват всяко българско сърце, но сърби и гърци хвърлят цялата вина за тази борба върху България. Правете така, съветва в писмото си военният министър, че борбата в Македония да не заплашва съществуването и независимостта на България. Още същия ден Ив. Михайлов му отговаря по свой маниер, като изтъква, че дори никога, нито една чета на ВМРО да не премине през границата, само една българска песен да се чуе в Македония, сърби и гърци пак ще обвиняват и заплашват България. Ако сърбите решат да нападнат България, продължава Ив. Михайлов, те винаги ще си намерят претекст. Целта на сърбите не е да нахлуват в България. Тяхното желание е отново да противопоставят македонското освободително

движение и българското правителство, както по времето на Ал. Стамболийски. По този начин, изтъква Ив. Михайлов, сред поробените българи да се създава чувството, че българското правителство няма кураж да се застъпва за правата на българите в Македония, а заплашва борците, които се жертват за тяхната свобода и за общобългарските национални интереси.

Към своето писмо Ив. Михайлов прилага и едно донесение от Велешкия революционен комитет от края на юни 1926 г. В него се казва, че от началото на 1926 г. хиляди сръбски войници и жандарми са тръгнали по българските села и подлагат на безогледен и свиреп терор всеки, който изявява българското си национално съзнание. Поради тези причини десетки български семейства са интернирани в Сърбия. Ако някой окаже и най-малка словесна съпротива, веднага го предават на главорезите от „Сдружението", които знаят само едно наказание - жестоко убийство. По пътищата, край всяко село, по нивята и трапищата, край града и бреговете на Вардар се виждат труповете на десетки българи. Убийците се знаят, но никой не смее да ги посочи. Накрая в донесението велешани настояват ЦК на ВМРО да разреши на четите да накажат най-проявилите се убийци, за да върнат надеждата на населението в моя изстрадал край. Под този текст Ив. Михайлов е написал саморъчно: *„Заради казаното по-горе ВМРО държи своите въоръжени групи сред поробеното население."*

Във връзка с цялостната кампания срещу ВМРО на Балканите и в Европа, организирана от сръбската и гръцката пропаганда, на 20 октомври 1926 г. кореспондентът на лондонския в. „Таймс" Л. Неманов се среща с Ив. Михайлов. Той му задава въпроса, дали след толкова ругатни в редица европейски вестници срещу четите и атентатите, ВМРО няма да изостави въоръжената борба и да търси по-приемливи средства в преследване на своите цели. Ив. Михайлов отговаря, че ВМРО ще бъде благодарна на всеки европеец, който ѝ посочи по-цивилизовани, по-човешки методи на действие срещу режими, които държат в окови и извън закона българите в Македония. За четене на библията на български език сръбските жупани наказват с каторга или куршум. За чута българска дума или песен гръцките офицери и свещеници пробождат езика на българските деца с игла, а възрастните пращат по островите. Гръцките андарти и сръб-ските контрачети заравят живи българи в земята, ако не се откажат от българското си име. За тези методи на сръбските и гръцките власти европейските критици на ВМРО мълчат. Въоръжената борба на ВМРО, продължава Ив. Михайлов, е само едно от средствата, с които тя си служи и към него тя никога не е прибягвала по своя инициатива, а всякога е предизвикана от крайна необходимост. Населението в Македония, заявява той, неведнъж през последните десетилетия е потапяно в собствената му кръв. И ако след всичко това духът му не е отслабнал, това е защото ВМРО никога не е спирала и своята национално-културна дейност, да възпитава населението в съзнателен патриотизъм и ненавист към чуждото робство. Никой не би могъл да посочи всички ония национални и нравствени качества, които са издигнали организацията в съзнанието на поробените българи до такава висота, че те да виждат в нея своята днешна закрила и надежда за

бъдещата си свобода, изтъква Ив. Михайлов.

Извънредното положение в Петричко и Кюстендилско ще спре ли преминаването на чети през границата, пита Л. Неманов. В отговора се заявява, че дейците на ВМРО имат дълбоко чувство за национална и държавна отговорност и няма да предприемат нищо, което може да навреди на България. ВМРО съществува в самата Македония, а там нейната борба срещу робството не може да бъде спряна от никой.

На въпроса дали има някаква промяна в насоките на ВМРО, отговорът е, че организацията има своя програма за извоюване на национално-културни свободи за българите във Вардарска и Егейска Македония и от нея никога няма да отстъпи.

Вашите противници твърдят, заявява Л. Неманов, че населението в Македония е уморено от цялата тази дългогодишна борба, преследване, убийства и пр. и постепенно се отдръпва от ВМРО. Вие сте добър познавач на освободителната борба в Македония, му отвръща Ив. Михайлов. Можете да отидете в Македония и там на място да установите как стоят нещата.

Всъщност, така и става. Л. Неманов заминава за Македония, където посещава Скопие, Велес, Щип, Кочани, Прилеп, Битоля, Охрид, Воден и Солун. В доклада му от 16 декември 1926 г. до френското министерство на външните работи, в. „Таймс" и тайно до ЦК на ВМРО се съобщават следните по-важни факти. Терорът над българското население е достигнал невиждани размери. Даже жупанът в Скопие признал, че техните контрачети вършат разбойничество, което надминава това на кърджалиите от XVIII век. На въпроса на Л. Неманов, не излага ли това престижа на Сърбия пред света и докога ще продължава, кратkият отговор на жупана бил: *„Докато българите в Македония не изчезнат."* Администрацията, се отбелязва в доклада, си остава „корумпирана, невежествена". Пътуването из вътрешността на Македония става само с разрешение на жупаните. Такова е положението и в Егейска Македония, където освен във Воден и Солун никъде не е могъл да отиде, защото не е получил разрешение от гръцките власти.

Въпреки нечувания терор, забрани, глоби, затвор и убийства, българският език се говори навред - по чаршията и в къщи. Навсякъде, свидетелства Л. Неманов, е срещнал *„упорито, жилаво българско национално чувство"*. Не „най-националистично", а „най-шовинистично" са настроени младежта и старите хора в Македония. Те не допускат никаква възможност за разбирателство и съжителство със сърбите под каквато и да е форма. *„Завършилите сръбски средни и висши училища не възприемат нищо сръбско. Те са българи шовинисти."* Поради активната съпротива на ВМРО, младежта си остава вярна на Македония и на българската народност. Борбата сега е за съхранение на националното съзнание и култура и извоюване на национално-политическа автономия.

Специално за дейността на четите Л. Неманов забелязва две течения. Местните търговци и чиновници са против четите. Младежта и старите хора са категорично за четите. Всички хора в Македония обаче държат ВМРО да съществува и да се засилва, защото според тях изчезването на организаци-

ята ще означава пълна капитулация пред сърби и гърци. Така Л. Неманов прави своеобразна анкета, която донякъде съвпада с тази, която самата ВМРО прави през 1927 г. за настроението на българското население не само към поробителите, но и по отношение на националноосвободителната борба на ВМРО. Констатира се, че въпреки ежедневния терор и жертви, които населението понася, като поддържа дейността на комитетите, единствената му надежда за бъдещето на Македония е ВМРО.

Разузнавателната служба на ВМРО. Сърбия и Гърция настъпват срещу ВМРО и в България. Те засилват разузнавателната си дейност около центровете на македонските освободителни организации. Това е причина през януари 1926 г. ЦК да обсъди подробен проект, изработен от Ал. Протогеров, и да вземе решение за създаване на постоянна разузнавателна служба на ВМРО, която да действа в Македония, България и в цяла Европа. По този повод ЦК на ВМРО изпраща строго поверителна инструкция до завеждащите революционните окръзи на ВМРО, ЗП, ръководствата на ММТРО и МСС. В инструкцията се казва, че в бъдеще най-важната служба в организацията ще бъде разузнаването. На неговата дейност ще се базират задачите на ВМРО в Македония, както и на пропагандата в чужбина. За целта във всички структури и поделения на организацията се определят хора, които да изпълняват разузнавателни задачи. Наред с тях всеки член на ВМРО, се казва в инструкцията, е длъжен да следи всичко, отнасящо се до делото. Околийските войводи са длъжни най-подробно да изучават въоръжените сили и бойната организация на поробителите в своите околии. Те трябва да водят точна статистика за числеността на войските , тяхното въоръжение, националността на командния състав, духа и подготовката на войниците и пр.

Разузнаването на ВМРО следи контрачетите от „Сдружението против българските бандити" и „Гръцкия македонски юмрук". Обект на разузнавателна дейност са сръбските и гръцките училища и просветни дружества, и отношението на българското население към тях. Също какво е настроението на учениците в сръбските и гръцките училища, как възприемат техния език и манталитет. Особено внимание разузнаването ще отделя на ренегатите - кои са и защо са станали такива; също и на колонистите - какви са по народност, какъв е броят им в различните райони. Разузнавателни сведения ще се събират и за българите на сръбска и гръцка военна и цивилна служба, икономическото състояние на населението, броя и съдбата на интернираните в Сърбия и Гърция българи от Македония.

На ММТРО като интелектуална сила в инструкцията се поставя задача да изучава и анализира всички средства, които поробителите на Македония употребяват за денационализиране на българското население, за прогонването му от Македония, лишаването му от основни човешки и национално-културни права, за духовното му и физическо унищожение.

ЗП, според инструкцията, следи и енергично противодейства срещу дейността на сръбското и гръцкото разузнаване главно в България. За тази цел то разполага със своя тайна полиция.

Създаването на регулярна разузнавателна система, вградена в цялостна-

та организационна структура на ВМРО, е от изключително значение за организацията. От втората половина на 1926 г., когато излиза „Разузнавателен бюлетин №1 на ВМРО", та до 1932 г., когато се появява и последният брой, той става най-богатият източник на разнообразна по тематика и съдържание информация за положението на българите в Македония, борбата им за запазване на своята националност, език, бит и култура. От друга страна той отразява цялостната картина на сръбското и гръцкото национално, политическо и икономическо потисничество на българите в Македония. „Разузнавателният бюлетин" до голяма степен захранва с информация и пропагандния фронт на ВМРО в България и в чужбина. Към него проявяват интерес и чуждестранни военни аташета. В Бюлетина се съдържат толкова подробни сведения за сръбската и гръцката армия, тяхното въоръжение и месторазположение в Македония, т.е. в центъра на Балканите, че няколко чужди разузнавания съобщават на ВМРО твърде ценни за нея сведения, срещу това да получават нейния разузнавателен бюлетин. По тоя повод, в специално писмо до ЦК и ЗП от 10 май 1927 г. Ал. Протогеров между другото пише: *„Всеобщо е признанието, че най-доброто разузнаване на Балканите има ВМРО."*

Разузнаването на ВМРО насочва своята дейност към активна защита на българското население в Македония от сръбско и гръцко културно и политическо влияние. То действа с особени прийоми сред поробителските власти и техните поддръжници. Много бързо ЦК на ВМРО разбира кои дейци на организацията са известни на сръбските и гръцките власти и тяхната дейност е под наблюдение и в опасност.

В инструкцията за дейността на разузнаването на ВМРО се казва, че „здрави българи", членове на ВМРО, ММТРО и МСС трябва да проникнат и във вражеските разузнавания и отвътре да разберат дали чужди елементи са внедрени във ВМРО и другите освободителни организации в Македония и в чужбина.

Разузнаването на ВМРО остава незасегнато от братоубийствата и сътресенията, които обхващат организацията след 1928 г., макар че то дотогава се ръководи от Ал. Протогеров.

През октомври 1928 г. 32 души разузнавачи, действащи във Вардарска и Егейска Македония и в Европа, са наградени от новия ЦК, начело с Ив. Михайлов, с най-високите отличия на ВМРО за заслуги към освободителната кауза и с по 10 хиляди лева парична премия. Освен това новото ръководство на организацията, което се стреми да пренесе цялостната дейност на революционната борба предимно в Македония и в чужбина увеличава твърде много средствата за разузнавателна служба, която получава и нови задачи. Десетки разузнавачи на ВМРО, за които никой никога нищо не узнава, продължават години наред своята високопатриотична дейност. Безупречно, бързо и точно те осведомяват ЦК на организацията за всичко, от което тя се интересува като националноосвободителна организация, прокарват пътя на нейните цели и действия, охраняват и нейния тил от врагове и предатели.

Достатъчно е да се спомене само, че три атентата, подготвяни от сръбското разузнаване срещу ЦК на ВМРО или отделни негови членове през 1927,

1928 и 1929 г., са разкрити и предотвратени, а чуждите агенти ликвидирани от разузнаването на ВМРО.

Новата тактика в действие. Тактиката на действие на въоръжените сили на ВМРО, залегнала в плановете на Ив. Михайлов, до голяма степен се налага. Акциите на „тройките" в градовете надминават по брой тези на четите. Всъщност по-големите чети на ВМРО приключват своята дейност през 1927 г. През следващите години въоръжена съпротива в Вардарска и Егейска Македония, с малки изключения, се води от бойните групи на организацията, създадени по проект на Ив. Михайлов.

През февруари 1927 г. малешевската чета на Ив. Кържев е открита в с. Дворище, Беровско. В завързалата се престрелка четата се измъква без жертви. Сръбските жандарми се втурват в селото и арестуват 14 души българи. Откарани в Берово, те са подложени на побой и заплахи, да кажат при кои хора са отседнали комитите в селото. Всички отговарят, че никой нищо не знае. На другия ден, съвсем необичайно сръбският военен комендант извиква Иван Русков и Иван Якимов и им казва, че са свободни и могат да си ходят. Когато пристигат вечерта в селото, те са убити близо да къщите си от скрити жандарми. В дописка по моя случай във в. „Македония" се казва, че убитите са били *„едни от най-добрите дейци на ВМРО през турско, най-кораВите и съзнателни патриоти и борци в днешните тежки и страшни дни за нашия край"*.

На 16 март 1927 г. четата на Кържев се връща в Дворище и прави разследване сред арестуваните дали някой не е набедил убитите. Оказва се, че още през 1925 г. Илия Пандурски е искал да убие двамата дейци на ВМРО, защото е знаел, че те са предани на организацията. Това съобщава войводата в донесение до ЦК на ВМРО от 30 март 1927 г.

Обикаляйки малешевските села, на 19 март четата е открита при с. Ратево, където се завързва тежък бой, в който комитите, наброяващи 20 души, разпръсват потеря от 50 жандарми, като убиват 5 от тях начело с предводителя кап. I класа Милоевич.

Друго подобно сражение става в Кривопаланечко. На 20 април, на път за своя район там е открита четата на Кръстьо Лазаров. Започва бой. Сръбските предводители се опитват да заградят четата от всички страни. Войводата разбира техните намерения и нарежда да си пробият път чрез бомбена атака срещу окопалите се сръбски войски. Разкъсвайки обръча, четата на ВМРО оставя 10 души сърби убити и двама ранени. Войводата дава вид, че се връща обратно. Когато се стъмва, по обиколен път четата продължава към своя район.

Среща и въоръжен сблъсък близо до Кичево става между сръбски войски и четата на Георги Положки. И тук след кратък бой четата разпръсва 30 души жандарми и войници, но дава двама убити. Докато потерите се прегрупират, четата заличава следите си из охридските села.

Изключително тежко сражение и двудневно преследване става във Воденско на 7 и 8 юли 1927 г. между четата на Илия Цветков и гръцки жандарми и контрачети на „Македонския гръцки юмрук". При първата среща

четата се измъква след двучасова престрелка. На другия ден обаче сражението се води цял ден. От петнадесетте четници 5 падат убити, а от гръцките потери 12 са убити и 16 ранени. Четата избягва други сражения, като по каналите преминава на албанска територия.

Сражение между четата на Ив. Алексов и сръбски потери става на 8 август до с. Смилево, Битолско. Боят и тук е неравен: 220 души сръбска потеря срещу 23 четници. В десетчасовата престрелка са убити 2 четници и 5 души са ранени. Сърбите дават 9 убити и 12 ранени. Вечерта четата си пробива път и се изгубва из битолските села.

Сражения се водят и в Егейска Македония. Според разузнавателен бюлетин на ВМРО от 1927 г., който цитира в. „Елевтерос логос", през март 1927 г. гръцките власти имали сведения, че „българският комитет" (ВМРО) възнамерява да предприеме по-мащабна акция в Егейска Македония, поради което войската и полицията са поставени в бойна готовност. Това съвпадало и със съобщението на в. „Елевтерос вимас", че четата на Георги Киселинов в състав 60 души вече навлязла в Леринско. На 20 април 1927 г. гръцките потери откриват четата на Митьо Илиев близо до с. Загоричани, Костурско. Сражението започва незабавно. Един от гръцките предводители веднага отива в селото да телеграфира в Костур и Воден за подкрепа. Оказва се обаче, че телеграфът и телефонът в Загоричани не работят. Служителят в пощата бил грък и веднага заявил, че прекъсването е работа на комитите. Гърците не получават подкрепа, а четата с решителен бой си пробива път с един ранен четник и двама убити жандарми.

Само след една седмица гръцките власти откриват до с. Корещица, Костурско, четата на Търпо Шолопатов, наброяваща 26 души. Още преди да започне сражението войводата отделя 10 души начело с Наско Делев, на които заповядва да отвлекат вниманието на потерите. Гърците обаче разбират замисъла на комитите и започват бой с четата. Тръгналите напред 10 души веднага се връщат за помощ, но и те са сковани от кръстосания огън на гръцките военни и жандармерийски потери. Двама куриери, познаващи местността, се отправят към Воденско, където е четата на Коце Недялков. Когато разбира какво е станало, той веднага разделя четата си на две групи от по 11 души, които се отправят към мястото на сражението. С бомбена атака в гърба на потерите четата на Недялков разкъсва обръча и освобождава четата на Н. Делев, а след това заедно се притичват на помощ на костурския войвода. Чувайки гърмежите на комитските бомби, войводата Търпо Шолопатов също вдига своята чета за пробив с бомби. Вражеския обръч е разкъсан с цената на четирима убити и трима ранени. Гръцките потери остават 16 убити и 24 ранени войници и жандарми.

Това е най-голямото сражение в този край през 1927 г. На другия ден гръцките власти претърсват почти всички български села, издирвайки *„мъртви, ранени или живи български комити"*. Според разузнавателния бюлетин на ВМРО от 1927 г., по повод на тази акция 290 души българи са арестувани и затворени във Воден, Костур и Солун: 112 от тях са осъдени на затвор от 3 до 10 години, по обвинение че са подпомагали и укривали българските

комити.

Нови сблъсъци между четите на ВМРО и гръцките потери има на 7 юни 1927 г. в Демирхисарско, на 26 юни в Серско, през август и септември в Драмско. В Битолско, Прилепско, Охридско, Щипско, Кочанско и на други места стават редица сражения със сръбските войски и контрачети.

През май 1927 г. сръбските власти разкриват мрежата на ВМРО в Ресен и околията, като арестуват 22 души начело с д-р Асен Татарчев. Според разузнавателния бюлетин на ВМРО, арестуваните са ръководили цялостната борба на ВМРО в този край, противодействайки на сръбската асимилаторска политик чрез техните спортни и културно-просветни организации като „Соколските дружества", „Кръгът на сръбските сестри" и пр.

Първият и най-голям пробив в „културния фронт" на националноосвободителното движение сръбските власти правят с разкриването на част от ММТРО и арестуването на 70 души студенти, нейни дейци в периода от 29 май до 15 юни 1927 г. Тези арести са сериозен удар върху стратегическите планове на ВМРО и нейната бъдеща дейност в Македония. Това е причина ВМРО да извърши атентати срещу видни сръбски властници, натоварени от правителството в Белград специално с провеждането на денационализаторската политика над българското население в Македония. Един от тях е военният комендант на Брегалнишка област ген. Михайло Ковачевич, който е застрелян на 6 октомври 1927 г. насред гр. Щип от бойна група на ВМРО в състав: Илия Лилинков, Ипократ Развигоров от Щип и Благой Кралев от Куманово. Сръбските власти вдигат по тревога всички въоръжени сили. Атентаторите обаче се измъкват и успяват да стигнат чак до планината Плачковица, където от една пещера се сражават със сръбските войски и жандарми до последния си куршум. С последните бомби И. Лилинков и Ип. Развигоров се самоубиват, а Бл. Кралев е заловен от сръбските преследвачи. И тук сръбските потери дават 8 души убити и ранени.

Във връзка с убийството на ген. Ковачевич сръбските власти арестуват над 470 българи, мъже и жени, от целия Щипски окръг. Те са подложени на нечувани мъчения, за да кажат кой е наредил убийството на сръбския генерал. На 27 с.м., като отмъщение срещу ВМРО, сръбските власти устройват убийството на бащата и брата на Ив. Михайлов - Мише и Христо Гаврилови.

Макар че атентатът е дело на младежи, които никога не са били в България, сръбското правителство затваря границата и отправя най-остри нападки и заплахи срещу България. Правителството на Ан. Ляпчев обявява военно положение в Кюстендилски и Петрички окръг, за да спре преминаването на чети на ВМРО във Вардарска и Егейска Македония.

Повече от месец, се казва в донесение на МСС до ЦК на ВМРО от 11 ноември 1927 г., европейската преса е пълна със статии и материали за ВМРО, за македонския въпрос, за исканията на македонските българи, атентата срещу ген.Ковачевич, убийството на брата и бащата на Ив. Михайлов, изобщо темата „Македония" не слиза от страниците на вестниците в Европа. Просръбски и прогръцки настроените вестници, продължава донесението на МСС, сипят огън и жупел срещу ВМРО. Но тези, които са „неутрални" или

симпатизират на борбата на ВМРО, открито заявяват, че това убийство е напълно логично, защото през последните години българското население в Щипски окръг е подложено на ужасен терор, преследване и убийства. Зад всяко убийство на българин там стои и името на ген. Ковачевич, се казва в донесението, цитиращо в. „Берлинер цайтунг".

Убийството на брата и бащата на Ив. Михайлов, което чуждестранната преса осъжда, сръбските вестници прехвърлят на федералистите. В декларация на ЦК на ВМРО по този повод до общественото мнение в чужбина се казва, че след 1918 г. сръбските власти са подложили на системен терор и убийства българското население в Македония, с което са надминали стократно някогашните турски тирани. Правителството на крал Александър организира убийства на мирни, в нищо непровинени българи, само защото са роднини на някой революционен деец. Акциите на ВМРО, продължава декларацията, винаги имат дълбок политически смисъл и са продиктувани от неудържимия стремеж за освобождение на Македония, под формата на автономия или пълна самостоятелност. Но ВМРО води борба по своите закони и по общоприетия човешки морал. Тя е в правото си да счита всички сърби в Македония за натрапници и да ги унищожава, но тя не прави това, защото не е в нейните традиции да посяга върху живота и имота на мирните граждани.

ЦК на ВМРО, заключава декларацията, като изнася това пред световната обществена съвест и взема повод от новия повсеместен терор и убийства, вършени от сръбските власти в Македония, призовава цивилизованото човечество чрез една анкетна комисия да бъде съдник за деянията на поробителските власти в Македония и за тези на ВМРО, която се бори за нейната свобода и самоопределение.

Сръбското правителство по правило веднага реагира, че никога няма да допусне на „своя" територия никакви комисии и анкети, независимо кой ще участва в тях.

До края на 1927 г. ВМРО предприема няколко шумни атентата, като този в Гевгели, където е вдигнат във въздуха ресторант-хотел „Белград", в момент когато там се намирали най-висшите сръбски властници в тоя край. Повече от 15 души са тежко ранени и убити. Подобен атентат е извършен в сръбски хотел в Кочани. И тук са ранени и убити 7 души висши сръбски офицери и цивилни служители. Атентати са извършени и над ж.п. линии и мостове. Нападнати са 23 жандармерийски станции из различни райони на Вардарска Македония.

Няколко атентата са извършени от „младежките тройки" и в Егейска Македония. Гръцки кафенета са вдигнати във въздуха в Лерин и Воден. Три нападения са извършени и над гръцки жандармерийски станции в Серско. С посочените и поредица други акции в Македония и извън нея приключва дейността на ВМРО през 1927 г.

В началото на 1928 г. борбата продължава с нов крупен атентат, този път срещу правния референт във Вардарска Македония Велимир Прелич. Ако ген. Ковачевич извършва насилствена денационализация и убива всеки по-ви-

ден българин в Щипско, В. Прелич има неограничени права да върши това в цяла Вардарска Македония. Особено се проявява неговата жестокост в мъченията, които той устройва над арестуваните студенти, членове на ММТРО. На 13 януари 1928 г. близо до „Каменния мост" на р. Вардар в Скопие 26 годишната българка от Тетово Мара Бунева застрелва с три куршума В. Прелич, без неговите телохранители да могат да реагират, а след това стреля и в себе си. На въпроса на сръбския офицер, пристигнал пръв на мястото на атентата, защо е убила Прелич, М. Бунева отговаря: *„Защото обичам отечеството си! И защото той измъчваше моите братя студенти."*

Сръбските окупаторски власти изпадат в ужас. Правителството още на другия ден, 14 януари 1928 г. издава заповед, в която се забранява на местното население по какъвто и да е повод да се доближава до сръбските държавни учреждения в Македония. А официалните лица, жупаните, военните комендanti и владиката Варнава да се движат с утроена охрана.

Отново името на Македония, на ВМРО, на Мара Бунева заемат първите страници на европейските вестници. Парижкият вестник „Ла Франс" пише по този повод: *„Истината, която Франция трябва да узнае е тази, че терористичните действия в Македония не са дело на разбойници, а на един въстанал за освобождението си народ."*

За да нанесе удар върху ВМРО, сръбското разузнаване подготвя план за ликвидиране на нейното ръководство. Лично Жика Лазич, началник на държавна сигурност в СХС кралство и отговарящ специално за „Южна Сърбия", възлага на Ив. Момчилов от Прилеп, чрез свои познати във ВМРО да стигне до ЦК и да застреля, ако не всички, поне Ив. Михайлов. На 20 юни 1928 г. в София е инсценирал атентат близо до Захарна фабрика срещу ВМРО. Пуска се слух, че има убити и ранени членове на ЦК. Ив. Момчилов се връща обратно през границата и от Скопие, в специален служебен вагон, заминава за Белград. На 13 юли 1928 г. той е приет от Ж. Лазич, който иска да му докладва лично, кои са убитите дейци на ВМРО в София. Вместо отговор, Ив. Момчилов изважда пистолета и изстрелва няколко куршума в сърбина. Смятайки, че Ж. Лазич е мъртав, Ив. Момчилов се самоубива в неговия кабинет във вътрешното министерство в Белград. До този момент никой от сръбските служби за сигурност не е допускал, че това е разузнавач на ВМРО, решил да узнае първо какви са намеренията на сърбите по отношение на ВМРО и България и след това да извърши своя подвиг.

Така Ж. Лазич, който от съображения за сигурност забранява на българите в Македония да минават покрай сръбските учреждения, остава жив след куршумените рани, за да разбере, че ВМРО е проникнала и в неговия кабинет. А светът за сетен път разбира, че девизът на ВМРО *„Свобода или смърт"* е верую за македонските българи, които презират чуждото робство и се жертват за свободата на Македония.

След този атентат във Вардарска Македония е обявено военно положение. За велики жупани са назначени действащи военни, на които е възложено с огън и меч да „умиротворят" Македония. Новият жупан в Скопие полк. Михайлович още с идването си събира първенците на града, заявявайки им, че

ще действа с твърда ръка, като *„за зъб ще счупва челюст“*, а *„за око ще отрязва глава“*.

И новите мерки на поробителските власти не дават резултати. Борбата на ВМРО продължава из цяла Вардарска и Егейска Македония.

Криза и разцепление във ВМРО през 1927-1928 г. Докато борбата срещу поробителите се ожесточава, сред ръководните кръгове и институции на ВМРО настъпва нова криза. Формално тя се появява във връзка с подготовката на VII конгрес през 1927 г., но фактически разногласията между Ал. Протогеров и Ив. Михайлов започват още след убийството на Т. Александров през 1924 г. Въпреки че работят заедно, за Ив. Михайлов подозрението, че Ал. Протогеров е участвал в заговора срещу Т. Александров си остава докрай. Отношенията между тях се охлаждат и поради различните виждания на двамата относно характера и тактиката на въоръжената борба в Македония. Ал. Протогеров застъпва становището, че борбата срещу сръбските и гръцките поробители трябва да се води по изпитания революционен път, с големи, добре въоръжени чети. Ив. Михайлов защитава тезата, че този вид въоръжена борба е остарял и трябва да отстъпи място на нови методи на борба, с по-малко сили и средства, но с по-голям ефект за освободителното дело.

През 1926-1927 г. отношенията между тях почти се прекъсват. В поредица от писма Ал. Протогеров обвинява Ив. Михайлов, че действа самостоятелно, било в Македония, било в чужбина, без дори да осведомява ЦК на организацията. Ив. Михайлов му отговаря в писмо от 10 юли 1926 г., че той все още не е предал чантата на Т. Александров, в която има важни организационни документи. Обвинява го също, че крие имената на някои главни лица на разузнаването в Македония, а и публично, включително и пред Л. Неманов, осъждал атентатите срещу важни цели на поробителите. Това, според Ив. Михайлов, е равносилно на предателство.

През 1927 г. започват да се проявяват различия и на чисто идейна основа. Ал. Протогеров, или по-скоро някои хора около него, започват да говорят за *„напускане на революционната борба“* и търсене на легални форми за постигане на автономия на Вардарска Македония. Срещу това организацията да „преотстъпи“ на Белград правото да се грижи и за „славянското население“ в Егейска Македония. Ив. Михайлов и неговите привърженици реагират остро. В писмо на С. Евтимов от 5 август 1927 г. от Женева до Г. Баждарев се казва, че тези идеи се разпространяват по „масонска линия“, главно от френските масони, които в повечето случаи са сърби. Борбата за освобождение на Македония е работа на ВМРО, а и на всички българи. По този въпрос не могат да се правят концесии с никого, заключва С. Евтимов.

Във връзка с този случай Ив. Михайлов подробно проучва връзките на Ал. Протогеров със сръбските масони и тяхното влияние върху него, и с писмо от 1 септември 1927 г. предупреждава Протогеров да не прокарва той или хора близо до него масонски идеи в идеологията на ВМРО.

От началото на 1928 г. започва усилена подготовка за провеждане на VII конгрес на ВМРО. Ив. Михайлов изработва подробен план за преустройство на ръководните органи и институции на ВМРО, както и за промяна на устава

и правилника на организацията.

На 3 март 1928 г. става среща на тримата членове на ЦК, на която е обсъждан въпросът за подготовката на конгреса. Ив. Михайлов настоява поради трудните условия, в които действа организацията, конгресът да се проведе по чл. 170 от правилника, който допуска провеждането му с намален брой делегати. Двамата му колеги от ЦК почти се съгласяват с него и си определят нова среща на 8 март 1928 г. На нея, в присъствието и на членовете на ЗП, се възприемат аргументите на Ив. Михайлов и се взема решение, оформено в протокол № 8, в който се определя броят на делегатите от съответните окръзи да бъде намален от 43 на 21 по следния начин: от Скопски революционен окръг да бъдат избрани 8 души; от Битолски - 6, от Серски - 1, от Струмишки - 4 и от Солунски революционен окръг - 2 души.

При това положение Ив. Михайлов си осигурява мнозинство на конгреса. В това отношение той получава подкрепата на дейците на ЗП, които смятат, че като подкрепят исканията му Ал. Протогеров да се оттегли от организацията и да замине за чужбина, Ив. Михайлов ще бъде напълно удовлетворен.

При поредната среща с ЦК и ЗП на 14 март обаче Ив. Михайлов представя свой план за промени в структурата на ВМРО, в който се предвижда ЗП да отпадне като институция, защото то дублирало работата на ЦК, който сега, за разлика от миналото, също се намира в България. При това положение членовете на ЗП променят своята позиция и започват да съветват Ал. Протогеров да не се съгласява с възприетия принцип за провеждане на конгреса с намален брой делегати и да се откаже от идеята да напусне ЦК на ВМРО.

При така усложнилите се обстоятелства група умерени дейци от легалните организации като Йордан Мирчев, д-р К. Станишев и Г. Кулишев се заема с помирителна мисия. Те се срещат с всички членове на ЦК и ЗП. Според комисията двете страни спорят по следните въпроси:

1. Бъдещето положение, функции и ръководство на ЗП.

2. Брой и качество на делегатите на конгреса.

3. Състав на бъдещия ЦК.

Ал. Протогеров, Г. п. Христов и членовете на ЗП изтъкват пред комисията, че се отказват от протокол № 8 и настояват ръководните тела на организацията, ЦК и ЗП, да се определят предварително и след това да се отиде на конгрес.

От своя страна Ив. Михайлов заявява, че при това положение ръководните органи на ВМРО трябва да бъдат избрани на самия конгрес. Другата страна обаче се опасява, че по този начин Ив. Михайлов може да наложи на конгреса свои хора и да стане *„едноличен заповедник в организацията“*.

Още няколко помирителни комисии се опитват да посредничат, но тъй като никоя от двете страни не отстъпва, резултати не се постигат.

В тази обстановка Ив. Михайлов и неговите привърженици са изправени пред опасността двамата членове на ЦК и ЗП да свикат конгрес без тях. Кризата достига своя връх, когато на 7 юли 1928 г. по нареждане на Ив. Михайлов в София е убит Ал. Протогеров. В издаденото от щаба на Ив. Михайлов съобщение се заявява, че VI конгрес на ВМРО е дал мандат на ЦК

да издири и накаже всички виновници за убийството на Т. Александров. Във връзка с това решение, продължава съобщението, а също и поради други важни интереси на освободителното дело, наказателната мярка от 7 юли е станала наложителна.

Докато се правят нови опити от легалните организации и видни дейци за помирение и спиране на по-нататъшно разрастване на кризата, на 21 юли в с. Покровник, Горноджумайско, започва VII конгрес на ВМРО. Г. п. Христов, П. Шанданов, членовете на ЗП отказват да присъстват, поради което са наречени отцепници. Конгресът одобрява отчета за дейността на ВМРО от 1925 до 1928 г. и набелязва мерки за по-нататъшната борба на ВМРО. Направени са промени в устава и правилника на организацията. Избран е нов ЦК, в който влизат Ив. Михайлов, Ив. Караджов и Страхил Развигоров. За запасни членове на ЦК са избрани Вл. Куртев, Й. Гюрков Ив. п. Евтимов.

След известни сътресения, легалните организации на македонските българи, НК, парламентарната група, МНИ, Илинденската организация, студентското дружество „Вардар", ММС, македонският женски съюз, МСС в чужбина и ММТРО в Македония, малко по-късно и МПО в САЩ и Канада застават на страната на ВМРО начело с Ив. Михайлов, с надеждата, че тя ще продължи борбите за освобождение на Македония от сръбско и гръцко робство.

Новата криза в организацията и свързаните с нея братоубийства, в които падат видни дейци на освободителното дело, уронват дълбоко престижа и авторитета на ВМРО пред световното обществено мнение. Даже и симпатизантите и приятелите на организацията не могат да разберат защо нейните дейци, спечелили възторга и симпатиите им заради справедливата кауза, за която се борят, вдигат оръжие и се избиват помежду си, се казва в донесение на МСС до ЦК на ВМРО от 1 ноември 1928 г. Нещата се усложняват и от факта, че и бившите членове на ЦК и ЗП едновременно се обявяват за „ВМРО", издават в. „Свобода или смърт", подписват документи като членове на ЦК и ЗП и пр. ВМРО извършва натиск над Г. Попхристов, К. Пърличев, М. Шкатров и др. дейци от лагера на „протогеровистите" и ги принуждава да подписват декларации, че се оттеглят от по-нататъшно участие в революционното дело. П. Шанданов, Кр. Поптодоров, П. Трайков и някои други бързо се обявяват за „идейни" противници на ВМРО, за „левичари" и търсят връзка с федерелистите, ВМРО (об.) и БКП. Междувременно югославският военен аташе полк. Джорджевич се свързва с тях и според историческите документи от 1930 до 1934 г. финансира цялостната им дейност и главно убийствата на дейци на ВМРО. Така в София и в цяла България и от двете страни падат убити десетки революционни дейци, войводи, представители на легалните организации. Сред убитите са: Д. Михайлов, председател на НК на македонските братства, Й. Гюрков, С. Евтимов, войводите Щ. Божинов, Ив. Параспуров, Панчо Тодоров, П. Шишков и др. От страна на „протогеровистите" падат и немалко заслужили дейци на освободителното дело като Г. Баждарев, В. Пундев, Н. Томалевски и мн. др., които докрай си остават добри българи и не правят услуги на поробителите на Македония.

Братоубийствата объркват част от българското обществено мнение относно истината за това, което става в македонското освободително движение. През 1931 г. студентското дружество „Вардар" публикува брошурата на П. Джидров „Единството в македонското освободително движение". Разглеждайки разприте, братоубийствата и неблагоприятния отзвук от тях, авторът на брошурата посочва, че отговорните фактори в държавата далеч не са вникнали в същността на проблема и не разбират причините за кризата в движението. Те са обявили че всичко, което става, е работа на *„оформилите се два лагера"*. Това схващане, според автора, е погрешно, защото реално два лагера няма. Има една ВМРО, с която са всички организации на македонските българи, и една група бивши дейци, заемали постове във ВМРО и в ЗП, отделила се от действащите хора на организацията. Нито една организация на македонските българи обаче не е дала мандат на тази недоволна група да изпълнява задачите на ВМРО. При това положение, вместо да се оттеглят, те предизвикват братска саморазправа. В този труден за революционното движение момент, продължава П. Джидров, нито българската преса, нито държавниците и обществениците, нито политическите партии изпълняват своя дълг. Те са се обърнали на зрители, които само при някое убийство се провикват срещу проливането на братска кръв, без да правят нищо за тяхното спиране.

Имайки предвид варварските опити на поробителите сърби и гърци да асимилират или физически да премахнат българите в Македония, ВМРО се явява, пише Джиров, като историческа необходимост в борбата за национално опазване на българите и освобождение на Македония. В това трудно за българите време „протогеровистите" не мислят да воюват срещу поробителите в Македония. Обратно. И те, както федералистите с които се обединяват, водят борба само срещу ВМРО.

В българската историография, а също и в някои чужди трудове, се застъпва становището, че разединението на ВМРО през 1927-1928 г. е последица от разединението в Демократическия сговор, като зад Ив. Михайлов стоял Ан. Ляпчев и ген. Вълков, а Ал. Цанков и ген. Русев - зад Протогеров. Историческите документи не потвърждават това мнение. Нещо повече. Когато през октом-ври 1927 г., във връзка с убийството на ген. Ковачевич в Щип, Сърбия затваря границата с България, българското правителство тайно сондира мнението на Англия, Франция и Италия, дали да използва случая за да разтури ВМРО. Тогава правителството е посъветвано да не бърза с тази мярка.

Малко по-късно, по повод убийството на Ал. Протогеров и извършения на 13 юли 1928 г. в Белград атентат срещу Ж. Лазич, Италия, Франция и Англия изпращат на 11 август 1928 г. остра нота до българското правителство, в която се заявява, че дейността на организацията сериозно заплашва мира и сигурността на Балканите. Този път посочените държави сами повдигат въпроса правителството да използва кризата в организацията и международния натиск срещу нея, за да я разтури и забрани. Ан. Ляпчев отговаря, че сега няма да стори това.

Продължаване на борбата против поробителите. Преминавайки през нови изпитания, отбранявайки и своя тил, ВМРО продължава борбата срещу чуждото робство в Македония. През 1928 г. ВМРО всестранно подпомага създаването на Вътрешна западнопокраинска революционна организация (ВЗРО), наричана „Вътрон", както и нейните чети и специални тройки, които до 1934 г. стават страшилище за сръбските поробители, подобно на тези в Македония. С помощта на ВЗРО ВМРО създава свои канали през Западните покрайнини към Македония. Четите и специалните групи на двете организации извършват и съвместни действия срещу важни цели на поробителите.

ВМРО установява постоянни връзки с хърватското националноосвободително движение начело с А. Павелич. През април 1929 г. в София пристигат Анте Павелич и Густав Перчец. Те са приети от НК на македонските братства, а след това се срещат с Ив. Михайлов. След разговорите двете страни стигат до споразумение за бъдещата обща дейност между македонските българи и хърватите срещу великосръбските поробители. Уговорено е ВМРО да помогне за създаване на хърватската въстаническа армия. Хърватските въоръжени четници са наречени „усташи", което на български означава въстаници. През 1930-1934 г. хърватите получават бази в Италия и Унгария, където обучават и комплектуват своята армия. Освен материална помощ, която възлиза на 20 милиона форинта и 54 милиона италиански лири, ВМРО изпраща 15 души свои инструктори, които поемат военната подготовка на хърватите.

Установеното сътрудничество между ВМРО и хърватите по това време има не само голямо политическо значение в борбата срещу общия поробител. Хърватите подпомагат във всяко отношение македонските българи в тогавашното югославско кралство. Хърватските офицери и войници се държат приятелски с местните българи в Македония. Чрез хървати ВМРО успява да подпомогне морално и материално повече от 10 хиляди българи затворени в различни югославски затвори, които и тук са поставени „извън законите", както пише К. Ципушев в книгата си „19 години в сръбските затвори".

Подобен съюз ВМРО сключва и с албанския революционен комитет за Косово. През април 1933 г. в Бакня, Софийско, се провежда двудневна среща между Ив. Михайлов и Хасан бей Прищина, председател на Косовския революционен комитет и бивш министър-председател на Албания. Двамата революционни дейци постигат споразумение за общи действия между българи и албанци срещу сръбските поробители. Уточнени са подробно и териториалните въпроси между двете страни. Според Хасан бей, ако в бъдеще Македония се обедини с България, албанците ще настояват тези места в областта, в които преобладава албанският елемент (по това време става дума само за Дебър и някои села) да се присъединят към Албания. Ако се създаде независима Македония, тези райони ще останат в нейните граници. При подобно положение, добавя Ив. Михайлов, и българските села в Албания трябва да се върнат в границите на Македония. Прищина отговаря, че в името на добрите отношения тези села могат да бъдат върнати към Македония.

Ив. Михайлов и Хасан бей Прищина изработват цялостен проект за бъдещ съюз между ВМРО, косовския комитет и хърватското национално движение начело с А. Павелич. Проектът е подписан на 14 април 1933 г. Правителствата на т.нар „ревизионистични" държави одобряват и насърчават съвместната дейност на подписалите от Белград народи.

През 1931-1934 г. ВМРО с нейните поделения МСС, дружество „Вардар" и НК на македонските братства става най-активната ревизионистична организация в Европа. Установената от крал Александър на 6 януари 1929 г. диктатура увеличава привържениците и симпатизантите на ВМРО сред всички подписали от великосръбския шовинизъм народи.

В периода 1929-1933 г. ВМРО продължава и своята въоръжена дейност, прилагайки главно тактиката на шумните атентати. На 11 май 1929 г. тройка на ВМРО наказва със смърт в Крива паланка Илия Златев, станал сръбски доносник. На излизане от града атентаторите са открити и водят няколкочасов бой с цяло жандармерийско отделение, което получава помощ и от гранични войски. Един от комитите е убит, а другите двама се оттеглят, като убиват 4 души сръбски жандарми.

Друго сериозно сражение, според разузнавателния бюлетин № 5-6 на ВМРО, става на 27 и 28 май 1929 г. при с. Град, Царевоселско. Тук е открита група на ВМРО начело с П. Вучков. След първото сражение петимата комити се измъкват без жертви. Трима сърби са ранени. На другия ден четниците са открити в с. Т. Габрово. Тук се завързва сражение, което продължава няколко часа. Когато се стъмва, групата на ВМРО се оттегля без жертви, а сърбите оставят двама убити и двама ранени.

На 17 юни дойранската чета на войводата Йосиф Киров е открита близо до връх Висока чука, над Дойранското езеро. Завързва се сериозен бой, при който сръбските потери получават и подкрепление. Докато се стъмни, четниците, които са само 9 души, изстрелват почти всичките си боеприпаси. При опит да си пробият път прославеният в този край войвода Й. Киров пада убит заедно с още двама четници. Сръбските потери дават 13 убити, в това число и предводителя им кап. Желкович.

Група на ВМРО начело с Крум Панов на 10 юли 1929 г. вдига във въздуха хотел „Шумадия" в Щип. Повече от 10 души от средите на сръбската управляваща върхушка, намиращи се в хотела, са убити и ранени. Двама сръбски войници, които се опитват да спрат комитите, също са убити. Властите изгубват следите на комитите. Някой обаче ги насочва към с. Таринци. Сърбите събират цялото мъжко население и го подкарват към Щип. Тук арестуваните са подложени на нечувани мъчения, за да посочат кои са атентаторите. Доведеният от сръбските власти Васил Евтимов, който уж видял атентаторите, не могъл да ги познае сред 42 мъже. Решението на сръбския комендант на Щип било всички арестувани да платят по три златни лири за направените „разноски" по задържането им и да бъдат пуснати. В тоя момент му докладват, че човекът, който е „видял" комитите, е намерен обесен в двора на къщата си в Щип. Тогава комендантът избрал 22 души и дал нареждане да бъдат осъдени като дейци и помагачи на ВМРО. Никакви

молби и доказателства, че тези хора нямат нищо общо с атентаторите, не променили решението му.

Интересно сведение за атентат срещу сръбски граничен комендант дава белградският в. „Време". Вестникът съобщава, че на 8 ноември 1929 г. над Берово, по посока на българската граница, две жени от Малешевско се опитали да убият коменданта на VI гранична група подполк. Св. Милошевич. Те стреляли по него и той се спасил с бягство, смятайки че е попаднал на комитска засада. Организираната веднага потеря не дава резултати, защото от „атентаторките" нямало и следа.

Във връзка с атентат при Цариброд срещу експресния влак за София на 10 ноември, югославското външно министерство възлага на своя посланик в София да запознае българското правителство с положението на границата, а също да връчи изложение на френския и английския посланик, в което да се подчертае, че Пиротските спогодби служат само на разбойници, които влизат на югослав-ска територия да вършат атентати.

След няколко дни, на 7 март две отделения на ВМРО от по 11 души нападат Крива паланка. Още в първото сражение 4 сръбски жандарми падат убити, а повече от 30 души побягват от града, като обявяват, че Крива паланка е окупирана от чети на ВМРО. За три часа четите са господари на положението, след което се оттеглят без да направят каквито и да е изстъпления срещу сърби или българи-предатели. При връщането на сърбите, които са готови да отмъщават, жените на сръбските чиновници и жандарми се застъпват за жителите на града с аргумента, че комитите не са репресирали живеещите в града сърби. Комендантът на сръбските войници привидно се съгласява, но по-късно заповядва да бъдат арестувани 6 души видни българи, които са разстреляни на площада заради дързостта на комитите да превземат града.

Сражение с четата на Илия Ставрев и сръбски войски става на 20 ноември 1929 г. близо до Струга. Двама жандарми падат убити, а един е ранен. Четата се оттегля без жертви. На другия ден тя попада на сръбска потеря, идваща откъм Охрид. Сражението започва веднага, но скоро се стъмва и четата отново се измъква без жертви.

На 22 ноември 1931 г. бойна група на ВМРО извършва нов атентат срещу сръбското кафене „Уйединение" в Струмица. Атентаторите са принудени първо да стрелят срещу стражите отвън, а след това хвърлят бомби в кафенето, пълно със сръбски офицери и чиновници. Трима загиват на място, 15 души са ранени, някои от които много тежко.

Атентати ВМРО извършва и в Егейска Македония. На 12 март 1932 г. петорка на организацията извършва атентат в единственото гръцко заведение във Воден, в което се събират гръцките официални власти. Бомбите разрушават ресторанта до основи, но само двама души са убити и няколко ранени. Атентаторите изчезват толкова бързо, че дори потерите се отказват да ги търсят, но и тоя път са арестувани 22 българи. Малко по-късно е извършен атентат и в Костур. Трима атентатори хвърлят бомби в полицейското управление в града. Един полицай е убит, а петима са ранени. Полиция, войска и контрачети цяла седмица блокират града и района, но не намират

никаква следа от атентаторите. Всички гръцки вестници пишат по тоя случай, че атентаторите не са дошли отвън, а са местни хора, което е твърде опасно за сигурността на държавата.

Стружката чета на войводата Илия Ставрев

На 19 април 1933 г. група на ВМРО начело с царевоселския войвода Дончо Христов, Димитър Паликрушев от с. Виница, Ангел Симеонов от Царево село, Стоян Георгиев от с. Драгобраще, Царевоселско, и Васил Николов от с. Кучино, Скопско, извършват много дързък атентат. Те нападат жандармерийската станция при с. Драмче и избиват 9 души жандарми. Един от жандармите обаче успява да съобщи в Царево село, че най-малко 100 български комити се намират в селото. Повече от 3000 души войници и жандарми са вдигнати на крак. Сръбската потеря бързо затяга обръча около българските комити, които и не подозират какво става. Малко преди войската да ги открие, верният куриер на ВМРО Сандо Трайчев предупреждава малката чета, че е най-добре бързо да се изтеглят от този район. Дейците на ВМРО обаче приемат боя близо до с. Драмче, като се надяват, че когато се стъмни ще си пробият път. Не след дълго районът около тях почернява от войска и жандармерия. Комитите разбират, че позициите които имат няма да им позволят да водят бой до вечерта и затова решават да изстрелят всичките си патрони, да хвърлят всички бомби срещу гъстите сръбски редици и ако не могат да си пробият път, да се самоубият. Сръбският предводител извиква на комитите, че ако се предадат, сръбският крал ще ги помилва. Д. Паликрушев, който е юрист по образование, му отговаря, че те очакват не помилване от чужд крал, а награда от своя народ. На вашия крал, заявява Паликрушев, кажете да се моли за собственото си помилване. Град от куршуми засипва от всички страни войводите на ВМРО. Когато сърбите се приближават на по-малко от 20 метра, те хвърлят комитските бомби на всички

страни, като убиват 20 души и повече от 40 раняват. Всички дейци на ВМРО падат убити от сръбските куршуми или се самоубиват. Сръбските потери занасят телата им на жандармерийската станция „Гърлене", между Кочани и Царево село. Убитите комити стоят тук три дни на пътя за назидание на цялото население. Сърбите нареждат на бащата и брата на Д. Паликрушев да изкарат една бъчва ракия и вино и да черпят за убийството на най-големия „бандит" в този край. Цяла Македония и България оплакват петимата герои. ВМРО им посвещава специален брой от в. „Свобода или смърт" и ги награждава посмъртно с най-високите отличия на организацията.

За да отмъстят за тях, само за три дни - 27, 28 и 29 април 1933 г., бойните групи на ВМРО нападат и разрушават редица сръбски жандармерийски станции - 3 в Скопско, 2 във Велешко, една в Кумановско, 2 в Кривопаланечко, 5 в Брегалнишко, 3 в Малашевско, 2 в Кичевско, една в Охридско и пр.

След тези зашеметяващи удари, които уязвяват сръбския престиж в Македония, сръбските власти организират протестни митинги в цяла Вардарска Македония. В Скопие, Битоля, Прилеп, Охрид, Струмица, Щип, Пирот, Ниш, Белград и др. с остри резолюции до българското правителство и Великите сили да предприемат наказателни мерки срещу ВМРО. По искане на своето правителство английският посланик в София потърсва бърза връзка с ЦК на ВМРО. На 3 май става среща между него и Ив. Михайлов. Първият въпрос на посланика е дали ВМРО е разбрала, че трябва да спре атентатите, които застрашават мира на Балканите, но също и нейното съществуване. Ние се борим за национално освобождение, заявява Ив. Михайлов, атентатите са част от тази борба. От 1919 г. ние постоянно искаме от ОН, от европейските правителства, от световното обществено мнение да се застъпи пред Белград и Атина за малцинствените права на българите в Македония, съдържащи се в клаузите на мирните договори. Вместо това сръбското правителство създаде 35 хилядна специална въоръжена сила да убива и потиска българското население във Вардарска Македония. Гръцкото правителство с декрет назначи 15 800 души въоръжени формации със същите цели в Егейска Македония. Деянията на тези въоръжени формации с неограничени и неконтролируеми права, продължава Ив. Михайлов, са неизброимите жертви, морални, материални и физически над българите из цяла Македония. ВМРО е била и днес е в законна отбрана. Допреди години сръбското и гръцкото правителство твърдяха, заявява Ив. Михайлов, че нашите чети идват от България. Но от три години насам борбата се води само от местното население. Тая борба, включително и чрез атентати, заключава Ив. Михайлов, ще продължи докато ние не получим своите национални права и свобода, изразяваща се в пълна автономия.

В доклад до своето правителство от 5 май 1933 г. английският посланик в София пише, че след обстойния разговор с Ив. Михайлов е стигнал до заключение, че за да се избегнат по-нататъшни усложнения на Балканите, Белград е длъжен да даде на македонците малцинствени права, които им се полагат по договорите. В противен случай нещата ще се задълбочават, а засилването на ревизионистичното движение ще доведе българите до по-го-

леми искания - пълно откъсване на тази част на Македония от Югославия. Ив. Михайлов, продължава посланикът, почти е формулирал тази идея пред него. Заключението му е, че при това положение или трябва да се направи нещо за облекчаване положението на населението във Вардарска Македония, за да се спрат атентатите, или трябва да се мисли за разтуряне и забрана на самата ВМРО.

Документът отчасти е публикуван във в. „Таймс" на 20 май 1933 г., не толкова от загриженост към положението на българите в Македония, колкото като предупреждение към ВМРО, което вече се чува и от други страни във връзка с подготвяния Балкански пакт, насочен по същество срещу България.

В годините от VII до VIII конгрес на ВМРО - 1928-1932, дейността на големите чети почти е прекратена. Налага се тактиката на атентатите, извършвани от специалните групи, които проникват и в смятаните за неприкосновени места. Те дават резултати не само в Македония, но и за пропагандиране на освободителната кауза на македонските българи сред световното обществено мнение. Атентатите се оказват твърде силно оръжие на ВМРО. Поробителските власти напълно се объркват. Не знаят къде ще се появят атентаторите, по кои учреждения или лица ще насочат своя удар. А когато са облечени в сръбски военни или полицейски униформи, те направо са неуязвими. Всяко спиране и запитване за „парола" или за самоличността им е свързано с отговора на пистолета или гранатата.

В началото на 1932 г. се подготвя нов конгрес на организацията. На 11 април в Горна Джумая започва работа VIII конгрес на ВМРО. На него е изслушан и одобрен обширен доклад за периода от 1928 от 1932 г. Изтъква се, че въпреки трудностите, през които е преминала организацията, наложени от поробители и свои, тя не е забравила и изоставила своята основна задача - да се бори с всички средства за свободата на българите в Македония. В тая борба, се казва в доклада, цялото население на Македония и националноосвободителните организации са на страната на ВМРО за общи действия срещу великосръбската завоевателна и асимилаторска политика по отношение на македонските българи, хърватите и албанците.

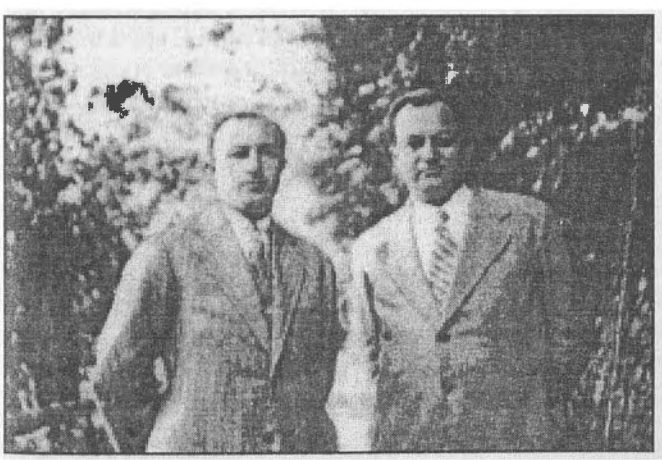

Ив. Михайлов и Вл. Куртев, избрани за членове на ЦК на ВМРО от VIII конгрес, проведен 1932 г.(публикува се за пръв път)

Конгресът избира нов ЦК на ВМРО начело с Ив. Михайлов, Вл. Куртев и Жоро Настев.

За запасни членове са избрани К. Дрангов, М. Монев и Й. Чкатров.

В специална резолюция на конгреса към борческото население в Македония се посочва, че то години наред понася цялата варварска политика на сърби и гърци за насилствена асимилация, прогонване и убийства, но е запазило живо българското си национално чувство и съзнание и идеала за освобождение на Македония. ВМРО, продължава резолюцията, се прекланя пред всеки борец, обикновен член и симпатизант на освободителното дело, който дава отпор на чуждото робство. За ВМРО и занапред първостепенен дълг си остава да ръководи цялостния националноосвободителен фронт за освобождение на Македония под формата на автономия или пълна самостоятелност.

По отношение на разпространяваната по това време идея за „Балканска федерация" в декларация на конгреса се заявява, че това е опит на поробителите да поддържат статуквото на Балканите, което е насочено против българските национални интереси. Поради тази причина ВМРО не може да я приеме и напълно я отхвърля. Обединението на балканските народи в една федерация може да стане само въз основа на равноправието и пълната независимост на народите влизащи в нея. За ВМРО първо и неизменно условие за участие в такава федерация ще бъде възможно, се казва в декларацията на конгреса, когато Македония стане свободна и самоуправляваща се държава.

Във връзка с новите задачи, поставени от конгреса за осигуряване въоръжените сили в Македония и пропагандния фронт в чужбина, С. Евтимов изнася доклад пред актива на ММС в София, като между другото заявява, че пред младежта от Македония стоят поне две задачи. Първата е свързана с подготовката на кадри за въоръжената борба в Македония, защото ММС е естественият източник на такива кадри. Най-малко 10 хиляди младежи трябва да се подготвят да бродят като комити в Македония.

Втората задача е във връзка със сръбската и гръцката пропаганда в чужбина. За победата над поробителите в Македония е необходимо да бъде подготвено и спечелено световното обществено мнение. Само чрез него могат да бъдат запазени плодовете на нашите борби и победи. Сърби и гърци, продължава С. Евтимов, знаят тази истина и хвърлят огромни средства за пропаганда в чужбина. Готвещите се за тази мисия македонски дейци трябва всестранно да изучават македонския въпрос в народностно, географско, икономическо и политическо отношение. Само въоръжени с широки познания, исторически и научни аргументи по този въпрос, ние ще можем да отбиваме и унищожаваме вражеската пропаганда. *„Нашата дипломация"* трябва да изучава и тайните на общуване с чужденците. Много важно е самите чужденци да разберат, че македонският въпрос няма да изчезне, когато възрастното поколение борци си отиде, защото в Македония има 230 младежки организации с 30 хиляди редовни членове, повече от 600 млади интелектуалци в Македония са свързани с ВМРО и нейната борба. Новото поколение е по-подготвено, неговият патриотизъм е съзнателен и просветен и ще доведе докрай идеалите на своите предци.

В отговор секретарят на ММС Ив. Георгиев заявява, че повече от 10 години ММС готви своите членове за тази мисия и те са готови да продъл-

жат борбата по всички фронтове.

В доклад до ЦК от март 1932 г. С. Евтимов предлага да бъдат изпратени нови 150 души младежи от Македония в различни европейски университети, като наред с усвояването на научните знания те ще продължат и активната защита на каузата на македонските българи сред европейското и световното обществено мнение. От тях 100 биха могли да заминат още през есента на 1933 г., като половината или по-голямата част бъдат от вътрешността на Вардарска и Егейска Македония. Другите 50 души, избрани по същия принцип, да заминат през 1934 г. Върху предложението Ив. Михайлов е сложил резолюция с пълно одобрение и с добавка, че по този начин ВМРО осигурява своята пропаганда и дипломатическа дейност в чужбина за цяло десетилетие.

Тези планове обаче до голяма степен се провалят поради продължаващите безумни братоубийствени разпри сред македонските дейци. През август 1931 г. протогеровистите провеждат „извънреден конгрес на ВМРО". За членове на ЦК са избрани: П. Шанданов, Хр. Марков, П. Трайков и Кр. Поптодоров. Нямайки поддръжката на бежанските братства, нито на населението в поробена Македония, те се сливат с ВМРО /о/ и с БРП, и както през 1921-1924 г. „федералистите" сблъскват ВМРО с БКП, така сега пак те довеждат ВМРО и БРП до кървави братоубийствени разпри, които продължават и след разтурянето на ВМРО.

Като се оставят междуособиците в националноосвободителното движение в България, оказва се, че и периода 1925-1933 г. само ВМРО води въоръжена борба срещу сръбските и гръцките поробители в Македония. По данни на организацията от предконгресни отчети, донесения на войводи и отчети на пунктови началници , за периода от октомври 1924 г. до юни 1928 г. във Вардарска Македония действат 75 чети с обща численост 1686 души, 19 групи от по 7 души, 16 петорки и 32 тройки, 57 души куриери и други лица, свързани с движението и дейността на въоръжените сили на ВМРО, наброяващи общо 2062 души. В този период четите провеждат 122 сражения срещу сръбските войски, жандарми и контрачети в цяла Вардарска Македония. Убити или безследно изчезнали са 163 души четници, между тях 16 войводи и

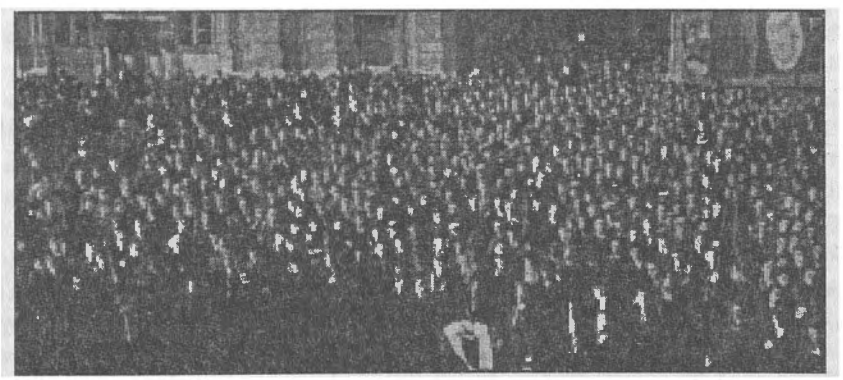

Конгрес на македонския младежки съюз (ММС), 1930 г.

подвойводи, и 130 души ранени. От сръбска страна в сраженията падат 814 души, между които 29 офицери, войводи, предводители на контрачети и над 1200 ранени.

Групите на ВМРО - тройки, петорки и седморки, извършват 94 атентата и други бойни действия над различни обекти на сръбските въоръжени сили, при което влизат и в 27 сражения със сръбските потери. В тези акции падат убити 62 души и 38 са ранени. От сръбската страна са убити 197 души и над 320 души ранени.

За периода август 1928 - декември 1933 г. в документите на организацията се съдържат сведения за 18 чети на ВМРО със среден състав между 19 и 25 човека или общо 396 души четници и войводи, 37 групи от по седем души, 35 петорки, 81 тройки и 45 куриери или общо 1118 души въоръжени дейци, действащи във Вардарска Македония. През посоченото време четите водят само 37 сражения със сръбските войски и жандарми, а специалните групи извършват 203 атентата срещу жп линии, жандармерийски станции, военни застави, видни правителствени лица и пр. Жертвите на четите и бойните групи възлизат на 116 убити и безследно изчезнали, 82 ранени, между тях 34 видни дейци и войводи на ВМРО. От сръбска страна падат убити 699 души, сред които 41 офицери, подофицери, предводители на контрачети и над 1000 ранени.

За същото време в Егейска Македония, съобразно политиката на ВМРО за опазване на българското население от преследване и прогонване, организацията по-скоро „поддържа" „въоръжено присъствие", отколкото да води въоръжена борба срещу гръцките власти. От октомври 1924 г. до юни 1928 г. тук действат 20 чети на ВМРО, средно с по 17-23 души числен състав, 8 петорки, 13 групи по 7 души, 16 тройки и 26 души куриери, или общо 474 души. Макар че избягват срещи с гръцките власти, четите на ВМРО влизат в 32 сражения, при които дават 29 души убити, между тях трима войводи и 18 души ранени. От гръцка страна падат 94 убити, 8 офицери и подофицери, и повече от 120 ранени. Бойните групи на организацията извършват 26 атентата срещу важни обекти на гръцките власти, влизат в 7 сражения с гръцките потери, като дават 10 души убити и 6 души ранени. От гръцка страна са убити 32 и ранени повече от 60 души.

За периода от август 1928 до 1933 г. в Егейска Македония действат 8 по-големи чети, които поддържат в изправност каналите на ВМРО от Албания към Вардарска и Егейска Македония, а оттам и към България. Тези чети са повечето сборни, от местни хора и добри познавачи на районите. Освен тях тук действат 15 седморки, 11 петорки, 34 тройки и 17 куриери, или общо 439 души въоръжени дейци на ВМРО поддържат борческия дух и националното съзнание на българското население в Егейска Македония. В посоченото време четите имат 11 сражения с гръцките военни и андарти, като дават 24 души убити и над 40 ранени. Бойните групи, които действат из цяла Егейска Македония, извършват 79 атентата, разрушават 9 гръцки жандармерийски станции, три летни военни застави, четири жп линии и мостове, 6 ресторанта и хотели и пр. Групите влизат в 32 сражения с гръцките потери, като дават 25 души убити и 16 ранени. От гръцките потери са убити 38 души и 52

са ранени.

Това са сухите цифрови данни, издадени от различните документи на ВМРО - отчети и донесения на действащите войводи и местните околийски и окръжни ръководства, пунктовите началници и специални лица на ВМРО. Тези сведения говорят, че в разглежданото време се е водила голяма по размери националноосвободителна борба на българското население срещу окупаторските въоръжени сили на сърби и гърци в Македония.

Тук е мястото да се отбележи, че от 1919 до началото на 1933 г. в програмните документи на ВМРО е залегнало, че организацията се бори за автономия на Македония. Този лозунг дейците на организацията защитават пред свои и чужди представители, поради което получават и прозвището „автономисти". Те обаче се затрудняват да обяснят къде и как ще бъде създадена автономна Македония, след като сърби и гърци дори не признават, че във Вардарска и Егейска Македония живеят българи. Дълго време обаче дейците на организацията отбягват да говорят за друга форма за разрешаване на македонския въпрос, за да не хвърлят в тревога поробителите на Македония и техните западни покровители. Едва когато ревизионистичното движение обхваща голяма част от Европа, за да покаже, че македонският въпрос, както и в миналото, няма нищо общо със Сърбия и Гърция, на 10 февруари 1933 г. на Великия македонски събор в Горна Джумая от името на ЦК на ВМРО е прочетена декларация, в която за първи път в своята история организацията официално заявява, че ще се бори за независима Македония. Новият лозунг, макар и известен, предизвиква бързо съвещание между съседите на България, които като противовес замислят създаване на Балкански пакт, чрез който да си гарантират поробените български земи.

От своя страна ЦК на ВМРО в началото на януари 1934 г. публикува декларация, в която заявява, че вземайки повод от някои писания на световния печат около последните събития на Балканите, свързани с македонския въпрос, ВМРО държи да заяви, че още от турско време, както и след 1919 г. е принудена да си служи с революционни средства за освобождение на Македония от сръбско и гръцко робство, където асимилаторската политика се налага с варварски средства не само по отношение на българите, но и към другите етнически групи. ОН и международното обществено мнение не показват желание и възможност да изпълнят своите задължения. При това положение, заключава декларацията, борбата за освобождение на Македония ще продължи по единствено възможния и осветен от историята на всички народи път - с оръжие и кръв.

Въпреки противодействието на българската дипломация, на 19 февруари 1934 г. в Атина Гърция, Турция, Югославия и Румъния създават Балкански пакт, насочен срещу България и ВМРО. Това поставя България в деликатно положение. Великите сили Англия, Франция, Италия, а също и Германия се обявяват в защита на България, но дават да се разбере, че са готови да жертват ВМРО, като занапред България поеме грижата за защита на българското население в Македония. При настъпилата политическа криза на 19 май 1934 г. Военният съюз и политическият кръг „Звено" извършват просръбски

и профашистки преврат. Новото правителство отменя Търновската конституция, разтуря Народното събрание, забранява всички политически партии. То забранява националноосвободителните организации на македонските, тракийските, добруджанските и западнопокраинските българи. На войската е дадена заповед да обезоръжи въоръжените сили на ВМРО и да арестува нейните ръководни дейци и войводи. Очакванията на Белград, че ВМРО ще окаже съпротива и гражданската война в България ще е неизбежна, не се оправдават. Ръководството на организацията издава категорична заповед нито един куршум на ВМРО да не бъде изстрелян срещу българската армия. От складовете на ВМРО само в Пиринския край и в Кюстендилско военните изземат 10 938 пушки, 637 пистолети, 47 картечници, 15 автомата, току що внесени от Германия, 7 минохвъргачки, 7767 бомби и 701 388 куршума. Членовете на ЦК, без Ив. Михайлов, са арестувани и на първо време интернирани в Северна България.

По случай забраната на организацията, в излезлия след преврата бр. 147 на в. „Свобода или смърт" между другото се посочва, че ВМРО е свещеният плод на десетилетните кървави борби за освобождение на Македония. Тя е олицетворение на свободолюбивия дух на поробена Македония и на вечния устрем към правда и свобода. ВМРО е Илинден, солунските атентати, Мара Бунева и безкрайната редица от мъченически образи, които блестят върху помрачените хоризонти над Македония и над българския дух. ВМРО олицетворява свещената памет и на онези 200 000 български синове, паднали по бойните полета за свобода на всички български земи. Кой българин може да скъса връзката с мъртвите, връзката с миналото и вярата в бъдещата свобода. ВМРО е била и ще бъде вечният носител на свещения огън на борбата и протеста срещу робството. Тя ще следва начертания ни от Левски, Ботев, Караджата, Груев, Делчев, Тошев, Александров и хиляди други апостоли, от ръцете на които сме получили нашия велик завет. Каквито и преврати да се правят в България, никой честен българин не може да забрави отечеството на светите братя Кирил и Методий, на св. Кл. Охридски и не ще признае насилието. А дотогава ВМРО ще съществува и ще обединява любовта, енергията и борческия дух на Македония, за да спаси нейните деца от чужда духовна отрова и робство, заключва „Свобода или смърт".

Несъмнено разтурянето на ВМРО е голям удар върху националноосвободителното движение на българите във Вардарска и Егейска Македония. ВМРО обаче решава да нанесе удар върху най-големия виновник за трагедията на Македония. На 9 октомври 1934 г. в гр. Марсилия (Франция) Владо Черноземски извършва атентат и убива сръбския крал Александър. В българската и в чуждата литература на това събитие се приписват какви ли не тайни международни заговори. Истината е, че още през 1931 г. на среща между Ив. Михайлов и Ан. Павелич е взето решение за тази акция. А. Павелич изрично пожелава това дело да бъде хърватско и да се извърши от неговите усташи, но изисква от ВМРО отличен инструктор. За такъв е изпратен Вл. Черноземски. Когато наближава датата за посещението на крал Александър във Франция, трима хървати начело с техния инструктор пристигат на определеното място. В часа, когато трябва да се действа, тримата хървати не дават признаци, че

са на мястото си. При това положение историческата отговорност за изпълнение на присъдата над сръбския крал се пада на Вл. Черноземски. Той изпълнява задачата и загива. Раняването на френския външен министър Луи Борту и на някои други лица от охраната не е влизало в плана на атентатора.

Това е най-крупното политическо убийство от поредицата атентати, които ВМРО извършва над видни сръбски политически личности, свързани пряко със завоевателната политика, мъченията, прогонването, убийствата и насилствената асимилация на българското население във Вардарска Македония в разглеждания период.

През 1936 г. МПО публикува брошурата на Ив. Михайлов, който по това време се намира в Турция, „Накъде вървиш Софийо", в която след като разглежда редица събития свързани със забраната на ВМРО, пише че българските държавници след 1919 г. нито веднъж не са посмели да се застъпят за правата на българите в Македония, въпреки че договорите са им давали това право. Но те трябва да знаят, че няма да мине много време и Белград ще заговори за защита на югославски малцинства в България.

В това отношение Ив. Михайлов, познавайки добре насоките на националната и държавната политика на съседите на България, се оказва напълно прав.

Със забраната на ВМРО в България през 1934 г. завършва въоръжената националноосвободителна борба в Македония. Дейността на „културния фронт" на освободителното движение обаче никога не спира.

4. Културният фронт на националноосвободителното движение

Македонски научен институт (МНИ). Наред с цялостната противобългарска дейност в Македония, Сърбия и Гърция повеждат огромна противобългарска „научна" пропаганда и сред световното обществено мнение. Основната им теза е, че Македония е сръбска и гръцка земя, а населението в нея - съответно сръбско и гръцко.

ВМРО много бързо реагира срещу различните сръбски и гръцки „научни" форми за заблуда на общественото мнение и научните среди главно в чужбина. Още през 1920-1923 г. организацията редовно изпраща професорите Л. Милетич, Ив. Георгов, Н. Милев, а също и свои висши функционери като Ал. Протогеров, П. Чаулев, Й. Гюрков, К. Дрангов, М. Монев, Т. Карайовов и др. в различни европейски градове, където изнасят лекции и беседи по македонския въпрос. Всички те стигат до извода, че наред с другите мерки, които ВМРО предприема срещу пропагандата на поробителите, трябва да се създаде и един научен институт, който на научна основа и с научни аргументи да се противопоставя на сръбската и гръцката противобългарска пропаганда.

На 20 ноември 1923 г. се провежда среща на Т. Александров с професорите Л. Милетич, Н. Милев, Ив. Георгов и други видни учени и общественици. След обсъждането на въпроса за чуждите „научни" пропаганди, решено е да се пристъпи към практическа подготовка за създаване на Македонски научен институт, като отделно научно звено в рамките на Българската академия

на науките (БАН). Институтът ще има за цел да брани с научни средства у нас и в чужбина историята и борбите на македонските българи, техния език, бит и култура, грубо изопачавани от Белград и Атина, както и научно да аргументира и защитава пред европейските научни среди продължаващата освободителна борба в Македония, където българите са подложени на изтребление и асимилация. Предвижда се първоначалните средства за създаване и дейност на института да бъдат отпуснати от Софийския университет (СУ) и БАН.

След редица предварителни срещи, на които уставът е прегледан и одобрен и от други учени, на 21 декември 1923 г. в зала № 10 на СУ, в присъствието на 52 професори, учени, общественици и писатели се полагат основите на Македонския научен институт (МНИ). За негов пръв председател е избран проф. Ив. Георгов от Велес.

На 17 януари 1924 г. става първата среща между ръководството на МНИ, ЦК и ЗП на ВМРО. Обсъдени са най-неотложните задачи пред „културния фронт" на революционното движение, особено в чужбина. Решено е на първо време МНИ да издаде две-три брошури на чужди езици, които да изяснят основните и най-съществени моменти от историята на македонските българи, главно след 1878 г., които най-много се фалшифицират от сръбските и гръцките учени. Също МНИ да подбере и разработи поредица от теми, свързани с най-известните събития и герои от освободителните борби на българите в Македония. Да намери красиви географски местности, реки, езера, планини, илюстрации от българските градове и културни паметници в Македония от античността до наши дни. Всичко това, събрано от МНИ в отделни книги, сборници, албуми и пр. трябва да достигне до тези учени в чужбина, които проявяват интерес към Балканите и историческата истина за Македония.

Още през 1924 г. проф. Ив. Георгов написва и обнародва брошурата „Сръбските и гръцките зверства над българите в Македония след 1912 г.". Изнесените в нея данни за хиляди убити и стотици хиляди прогонени българи от Македония в периода 1913-1923 г. разобличават поведението на сръбските и гръцките власти в Македония. Излиза и книгата на Г. Баждарев „Македонският въпрос - вчера и днес". Тя също е преведена на немски и разпространена сред научните среди в цяла Европа като отговор на брошурата на гръцкия професор К. Хаджитакис, чрез която в Европа се разпространява гръцката версия, че населението в Егейска Македония е гръцко. В книгата си Г. Баждарев изнася много неопровержими аргументи за историята на македонския въпрос и за националноосвободителните борби на българите в Македония след Берлинския конгрес.

На 11 декември 1924 г. става нова среща между ръководителите на МНИ и ВМРО. Проф. Ив. Георгов изнася доклад, в който дава висока оценка за дейността на института. Подчертава се, че за по-малко от една година МНИ е извършил огромна работа за разобличаване на сръбските и гръцките противобългарски фалшификации в чужбина и в защита на историческата истина за Македония и нейната националноосвободителна борба. От името

на ВМРО Ив. Михайлов, който по това време все още не е член на ЦК, заявява, че МНИ е историческата памет на бореща са Македония. В чужбина, изтъква той, македонските борци са наричани „разбойници", а нашите учени се ползват със заслужен авторитет и уважение сред научните и културни среди. Следователно, заключава Ив. Михайлов, МНИ трябва да бъде обграден с подкрепа и внимание от нашата общественост и на първо място от ВМРО.

И през следващите години ръководството на ВМРО дава висока оценка на издателската и пропагандната дейност на МНИ в България и в чужбина. ЦК на ВМРО препоръчва на Института да изработи цялостен научно-изследователски и издателски план, в който да се посочат и необходимите материални средства поне за пет години напред. Освен това ВМРО поема ангажимента да финансира всеки член на института, който участва в международни научни конференции с доклад за историята на македонските българи, борбата и идеологията на ВМРО в миналото и днес.

Ръководството на МНИ в продължение на години развива огромна научна и издателска дейност. Внушителни са и международните научни изяви на неговите членове, свързани с изпълнението на задачите на научния и културния фронт на освободителната борба. В документите и на МНИ и на ВМРО се посочва, че в периода 1924-1934 г., главно с финансиране от ВМРО, членовете на МНИ са участвали в 19 научни конференции и симпозиуми в редица европейски градове. В изнесените доклади те разобличават сръбските и гръцките фалшификации по отношение на Македония и защитават българската национална кауза и справедливия характер на борбата на ВМРО. Членове на МНИ изнасят повече от 130 лекции и беседи пред чуждестранни учени, журналисти, политици, дипломати и студенти. От тях 26 във Виена, 17 в Берлин, 14 в Париж, 7 в Лондон, 9 в Рим, 8 във Варшава, 11 в Будапеща, 10 в Лайпциг, 3 в Милано, 3 в Прага, 4 в Букурещ, 3 в Тирана, 8 в Цариград и т.н.

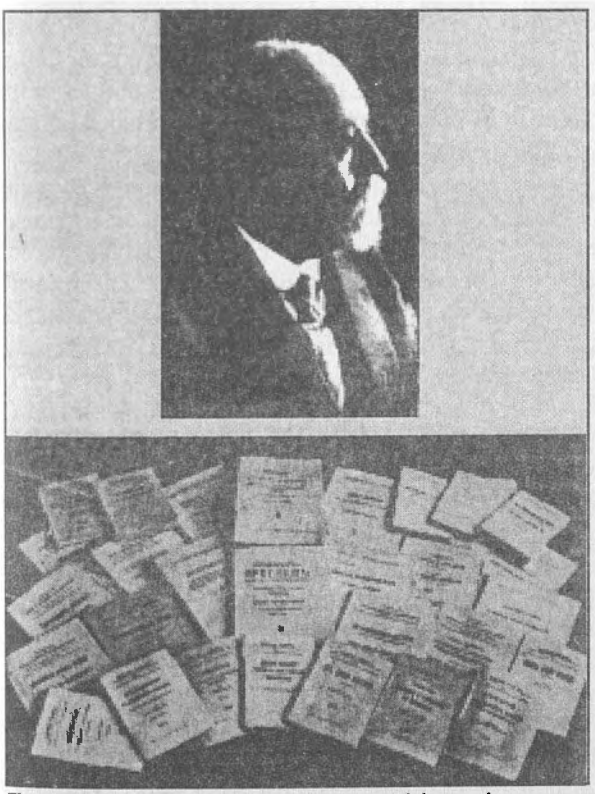

Проф. Любомир Милетич, директор на Македонския научен институт и главен редактор на сп. „Македонски преглед"

Големи успехи Научният институт постига чрез ог-

ромната научно-изследователска и публицистична дейност на неговите редовни и доброволни сътрудници. Тя се осъществява чрез сп. „Македонски преглед", което е официален орган на института. На неговите страници е отразена научната дейност на голяма част от българските учени, членове на МНИ. Няма област от историята, езикознанието, етнографията, фолклора, бита на македонските българи от древността до борбите срещу сръбското и гръцкото робство, които да не са намерили място и научно осветление на страниците на сп. „Македонски преглед". Особени заслуги в това отношение има проф. Л. Милетич, който по това време е ректор на Софийския университет, председател на БАН, директор наМакедонския научен институт, главен редактор на „Македонски преглед". В продължение на около 10 години той публикува само на страниците на списанието 32 студии и статии, около 130 рецензии и отзиви за наши и чуждестранни публикации, свързани с различни проблеми от българската история и главно с Македония. В тях той подлага на унищожителна критика политическите тези и други фалшификации, вмъкнати в науката от сръбските учени Ал. Белич, В. Джорджевич, Й. Цвийч, Ц. Анастасиевич и др., с цел да ограбват историята на българския народ и да я обявяват за сръбска. Остро критикува също и отделни трудове и статии на френските учени Ал. Лондър, Жан Периго, Ж. Дебрай, на русина Ястребов, румънеца Ст. Йорга, немеца Херман Вендел и пр. В своите писания те повече или по-малко застъпват сръбските становища относно Македония. От друга страна той рецензира и дава висока оценка на около 100 български и чуждестранни научни трудове, студии и статии, в които се изнася и защитава историческата истина за целокупния български народ.

Подобно на Л. Милетич в списанието активно участват над 120 души български и чуждестранни учени и публицисти. Между тях са професорите от СУ В. Златарски, Ив. Шишманов, М. Арнаудов, Ив. Георгов, Ан. Иширков, Й. Иванов, Г. Кацаров, Ал. Балабанов, Хр. Вакарелски, Ив. Дуйчев, Д. Яранов, Ст. Младенов, К. Мирчев, Ив. Снегаров, Г. П. Генов, П. Ников, Ст. Романски, Н. Колушев, Вл. Алексиев, Н. Стоянов и мн. др. Всички средно с 15-20 студии и статии и с голям брой рецензии, отзиви и пр.

Те превръщат сп. „Македонски преглед" в трибуна на научно-културния фронт за изнасяне, защита и популяризиране сред българското и световното обществено мнение историческата правда за македонските, а в известна степен и за тракийските, добруджанските и западнопокраинските българи, на тяхната борба за национално самосъхранение и освобождение.

Македонският научен институт издава цяла поредица от документални сборници, монографии и десетки научно-популярни книги и брошури от серията „Македонска библиотека". Между тях по-важни са следните заглавия: *Л. Милетич* „Освободителното движение в Македония и Одринско", спомени и материали в 11 книги, издадени в периода 1925-1928 г.; „Документи за противобългарските действия на сръбските и гръцките власти в Македония през 1912-1923 г." (1929 г.); „Македония и македонските българи. Културно-исторически преглед" (1929 г.). Следват трудовете на *Ив. Снегаров* „История на Охридската архиепископия - патриаршия (от падането ѝ под турците до

1. Проф. Иван Георгов; 2. проф. Н. Стоянов; 3. проф. Ал. Балабанов; 4. проф. Ал. Станишев; 5. проф. М. Арнаудов; 6. проф. Д. Мишайков

7. Проф. Н. Благоев; 8. проф. Ив. Снегаров; 9. проф. К. Стефанов; 10. проф. Ст. Баджов; 11. проф. Д. Ляновски; 12. проф. Д. Иванов

нейното унищожение)" (1926 г.); *Ив. Георгов* „Днешното положение в Македония под сръбска и гръцка власт и Обществото на народите" (1925 г.); *Хр. Силянов* „Писма и изповеди на един четник" (1927 г.); *Г. Баждаров* „Из македонската земя - впечатления и бележки" (1926 г.); *К. Соларов* „България и македонският въпрос. Причините за Балканските войни" (1925 г.); „Балканският съюз и освободителните войни през 1912-1913 г." (1926 г.); *Г. П. Генов* „Правното положение на малцинствата (с особен поглед на българските малцинства в съседните държави)" (1929 г.); „Ньойският договор и България" (1935 г.); „Излазът на България от международно правно гледище" (1931 г.); *Г. Кандиларов* „Българските гимназии и основни училища в Солун" (1927 г.), и т.н.

От трудовете на чуждестранните учени съществено значение имат трите книги на руския езиковед *А. Селишчев* „Полог и его болгорское население" (1929 г.); „Славянское население в Албании" (1931 г.) и „Македонские кодики XVI-XVIII веков", излязла две години по-късно (общо 1050 стр.). Също трудовете на Ж. Десбонд „България след Ньойския договор" и „Македония и Балканите", в която се заявява, че докато македонските българи не се освободят от мрачното сръбско и гръцко робство мир на Балканите не може да има. *Л. Куба*, пребивавал близо две години в Македония през 1926-1927 г. с помощта на МСС и ММТРО, публикува сборник „Македонски народни песни". Още в предговора големият чешки учен пише, че македонците са българи, езикът на който говорят е български, песните които пеят също са български. В този дух научни трудове, студии и брошури в защита на борбата на българите в Македония написват Л. Ламуш, Ж. Годър, Жак Ансел, Н. Кондаков, Н. Державин, Г. Вайганд, А. Сониксен, А. Пози и още цяла фаланга чуждестранни учени с неподкупна научна съвест, които бранят истината за Македония.

МНИ и Софийският университет подпомагат създаването на групи и комисии с научни цели към ръководствата на тракийските, добруджанските и западнопокраинските организации. Така през 1932 г. се създава Добруджанският и Западнопокраинският научен институт, а две години по-късно се създава и Тракийският научен институт. МНИ дава научни кадри за тяхното конституиране.

Наред със своята многостранна научно-изследователска дейност, свързана със защитата на българските национални интереси, в продължение на повече от 20 години МНИ създава огромна библиотека, научен архив и етнографска сбирка. Може да се каже, че научните публикации и документалното наследство, грижливо събирани и възстановявани, служат и днес като основен извор за научно изследване, изясняване и аргументиране на редица въпроси от новата история на българския народ.

В периода между двете световни войни членовете на МНИ, повечето от които са и преподаватели в Софийския университет, взимат най-активно участие в организирането и дейността на легалните бежански благотворителни организации. На всички техни конгреси, конференции, съвещания и други форуми, учените изнасят доклади и беседи по различни въпроси. Участват в съставянето на стотици меморандуми, резолюции и апели на

Чужди учени в защита на истината за българите в Македония (между двете световни войни): 1. проф. П. Н. Милюков, 2. проф. Н. Кондаков, 3. проф. Вандервелд, 4. проф. Г. Вайганд, 5. проф. Каснер, 6. Леон Ламуш, 7. Жустен Годар

легалните националноосвободителни организации на македонските българи до Великите сили, ОН и световното обществено мнение. В тях се отстоява историческата истина за поробените българи и се посочва пътят за разрешаването на македонския, а също и на тракийския, добруджанския и западнопокраинския въпрос.

В периода 1923-1941 г. дейците на МНИ провеждат в България повече от 100 официални и неофициални срещи с учени, политици, дипломати, писатели, журналисти, духовни лица от различните страни, пред които устно и чрез изложения изнасят истината за македонските, тракийските, добруджанските и западнопокраинските българи, защитават правото на тяхната борба за национално самосъхранение и освобождение. МНИ осигурява възможност на своите чуждестранни гости да изнасят лекции и беседи в аудиториите на СУ.

След 1934 г., когато другите освободителни организации са забранени, МНИ, както и Добруджанският, Тракийският и Западнопокраинският научни институти остават единствените представители и защитници на поробените българи. Те стават символ и олицетворение на културно-националното единство на целокупния български народ. Ето защо, при започването на Втората световна война и разрушаването на Ньойската система от заробващи договори, те активизират своята дейност. През

октомври 1940 г. ръководството на МНИ изпраща обширно изложение-меморандум до правителствата на Великите сили, относно разрешаването на македонския въпрос, в условията на новата международна обстановка. От името на българите в Македония МНИ изпраща меморандум до министъра на външните работи на СССР Вячеслав Молотов. В него се прави задълбочен и аналитичен исторически преглед на възникването и същността на македонския проблем. Изтъква се, че той се появява в резултат на разпокъсването на българския народ чрез няколко насилнически империалистически договори. Българите в Македония обаче никога не са се примирили с нито едно чуждо робство и десетилетия наред водят борба за своето самосъхранение и освобождение. Предвид на развиващите се международни събития, се изтъква в меморандума, Македонският научен институт се обръща с гореща молба към великия братски съветски народ и към неговите ръководители да се застъпят за справедливо разрешаване на македонския въпрос, съобразно желанието на всички македонски българи за обединение на Македония с общата българска родина.

МНИ има непреходни заслуги към националноосвободителното движение в Македония. Дейността на МНИ и публикуваните от него фундаментални научни трудове, документални сборници, студии, статии и пр., свързани с освободителните борби на българите в Македония, стават основно оръжие в ръцете на младата българска интелигенция във Вардарска и Егейска Македония в борбата ѝ срещу сръбската и гръцката асимилаторска политика. Със своята научна и родолюбива дейност МНИ спечелва много от най-видните учени в света за българската национална кауза в Македония между двете световни войни.

Създаване и дейност на Македонската младежка тайна революционна организация (ММТРО). Основната задача, с която се заемат сръбските и гръцките окупаторски власти след 1919 г., е бързо да сърбизират и погърчат завладяното българско население, за да придадат сръбски и гръцки етнически облик на Македония. Най-големи надежди в това отношение сръбските и гръцки власти възлагат на младото българско поколение. Според програмата на министър-председателя на Сърбия Н. Пашич от 1919 г. всички младежи в Македония, минали през сръбските основни и средни училища, университетите, военните академии и духовните семинарии, подложени на специална политико-образователна програма, ще излязат от тях напълно посърбени. Затова, след взетите строги мерки за сигурност, сръбските власти дават предимство на „културно-просветните" въпроси във Вардарска Македония. За няколко години след 1919 г. на мястото на закритите и забранени български основни и средни училища са открити сръбски. С наредби, предвиждащи тежки наказания, арести, глоби, побой, властите принуждават българското население да праща децата си в тях. За същите цели, с кралски указ от септември 1921 г. в Скопие е открит филологически, исторически и философски факултет, като клонове на същите специалности на Белградския университет. За нуждите на „асимилацията" от Сърбия пристига огромна армия от „учители", „научни" работници, съдии, адвокати, търговци, свещеници, офицери и пр. На тях е

възложено да осъществяват на дело сърбизаторската политика над българското население.

По същия начин постъпват и гръцките власти. От 1919 г. до 1926 г. на мястото на забранените и закрити български основни и средни училища те откриват гръцки, а в Солун са открити и няколко факултета като филиали на Атинския университет. Преминалите през тези училища и университети млади българи, според гръцките национално-държавни програми, е трябвало да се превърнат в „чисти елини". За младежите извън училищата сръбските и гръцките власти създават редица младежки сдружения със строго определени асимилаторски цели, ръководени от най-висшите военно-полицейски власти. Всички тези програми и цели представляват сериозна опасност за българите и специално за младото поколение във Вардарска и Егейска Македония.

Тъкмо затова, наред с въоръжената борба, ръководителите на ВМРО обръщат специално внимание на тайното организиране на младите българи, учащи се в сръбските и гръцките училища, университети, военни и духовни академии, за оказване на съпротива срещу тяхното асимилаторско влияние. Тази идея става лесно осъществима, тъй като робството бързо „подготвя" младежта за съпротива и революционна дейност. Търсейки средства и методи за даване на отпор срещу чуждото духовно влияние, ВМРО стига до идеята за създаване на „културен фронт" на националноосвободителното движение на македонските българи между двете световни войни. Този „фронт" се създава като отделно звено в революционната борба и ангажира главно младата българска интелигенция в Македония и извън нея.

Сръбските и гръцките окупационни власти във Вардарска и Егейска Македония заварват огромна част от подрастващото българско поколение, между детската и юношеската възраст, посещавала вече български училища, както и друга - завършила български средни училища или достигнала до горните гимназиални класове. Тази маса от ученици, останала по родните си места, представлява голяма „грижа" за новите властници. Тези юноши и младежи първи попадат в сферата на тяхната политико-образователна и асимилаторска училищна програма, но и първи оказват спонтанна и ярко изразена национална съпротива на асимилаторските стремежи на поробителите.

С културно-националното развитие и опазване на българската духовна същност на младото поколение в Македония в условията на чуждото робство след 1922 г. се заема Македонската младежка тайна революционна организация (ММТРО). Началото на нейното идейно и организационно изграждане е поставено в Загреб през април 1922 г. от петима млади българи, студенти от Вардарска Македония, начело с Иван Бояджиев от Велес. Организацията изработва свой устав, който е одобрен и подписан от Т. Александров. Основната цел на дейците на ММТРО е да работят за *„спасяването на душите на децата в Македония от отровата на сръбския и гръцкия шовинизъм"* и да не позволяват на *„сръбските и гръцките училища да задушат народностната съвест на подрастващите български поколения"*. В своята дейност срещу разностранните асимилаторски похвати на поробителските власти ММТРО се опира на българския национален дух и съзнание, на вековните културни и

борчески традиции на народа, предавани като завет от поколение на поколение.

„Ние ще употребим целия този оръжеен арсенал, който е създал народният гений от Паисий до Т. Александров, от букварчето до бомбата, но ще запазим народността си и ще извоюваме освобождението“ - се казва в окръжно на ЦК на ВМРО от юни 1922 г. до дейците на ММТРО.

Според устава си ММТРО е тайна организация, която се състои от петчленни групи (петорки), свързани една с друга чрез своите отговорници (петари). Групата или групите на ММТРО във всяко населено място на Вардарска и Егейска Македония са подчинени на най-близкия революционен комитет (на ВМРО), откъдето получават инструкции за дейност (чл. 8). Членове на ММТРО могат да бъдат само студенти или ученици от горните гимназиални класове (чл. 2). Върху учениците от по-долните класове се въздейства, без да бъдат заклевани и без даже да подозират , че ММТРО съществува.

От лятото на 1922 г. започва организационното изграждане на ММТРО във Вардарска и отчасти и в Егейска Македония. Вардарска Македония е разделена на четири революционни окръга - Скопски, Битолски, Охридски и Щипски. Във всеки от тях се създава по една ръководна окръжна петорка. Дейността на ММТРО се ръководи от главната петорка в Загреб, в която членуват Иван Бояджиев, Кирил Матраков, Петър х. Панзов, Георги Чанев и Кирил Кузманов. Организацията създава свои петорки и в редица градове на Западна Европа - Виена, Берлин, Лайпциг, Париж, Рим и др., в които следват българи от Македония като емигранти или с редовни сръбски и гръцки паспорти. Главната петорка на ММТРО в Загреб осъществява връзката между петорките във Вардарска и Егейска Македония и тези в чужбина, а също и между ММТРО и ЦК на ВМРО.

До юни 1925 г. във Вардарска Македония са създадени 40 петорки на ММТРО. В тях се включват всички по-будни и интелигентни българи, следващи в различни градове на СХС кралство, главно в Скопие, Загреб, Белград и Любляна. Освен това, организацията създава петорки и сред българските ученици в сръбските и гръцките средни, занаятчийски и военни училища, в духовните семинарии и във всички „културно-просветни“ асимилаторски организации, в които българската младеж е принудена да членува извън училищата.

В донесение на щипското ръководство на ММТРО от 12 май 1925 г. се съобщава, че в щипската гимназия има 16 петорки, или в младежката организация участват всички ученици от горните класове. Те са много активни и изпълняват всички задачи на ММТРО, респективно и на ВМРО, се казва в донесението.

Младежта в Македония, намираща се извън училищата, също се оказва отзивчива към всички инициативи на тайната организация. Ето защо, макар че ММТРО възниква като организация само за студенти и ученици, на практика ръководителите ѝ допускат в нея да влязат като заклети членове и младежи работници, главно от градовете. *„Чрез тях* - обяснява Димитър Гюзелев, един от главните петари на ММТРО - *се поде една акция против*

всички сръбски дружества, като се бойкотираха всичките им „културни" и други начинания, а младежта се групира около членовете на ММТРО, където се устройваха вечеринки и се четеше българска революционна литература."

Включването на младежи от еснафа в петорките на ММТРО се налага и от обстоятелството, че в повечето градове на Вардарска Македония няма интелигенция, а числото на учещите се младежи чувствително намалява. През 1926 г., според данни на ММТРО, в Скопие са се дипломирали само двама български младежи, а всичко за Македония - 12-15 души.

В осъществяването на своята национално-културна и родолюбива програма дейците на ММТРО включват и младите студентки и учащи се българки във Вардарска и Егейска Македония. Така през юни 1926 г. в Скопие се полага началото и на Тайната културно-просветна организация на македонските българки. Нейни основателки са студентките Цонка Наумова, Гена Велева, Стойка Стефанова, Параскева Тошева, Славка Кратовалиева и др. Организирана на принципа на седморките, тайната организация на македонските българки насочва дейността си към проваляне на поробителските опити за влияние и внасяне на чужди нрави сред поробените българки. Главна задача на всяка членка на женската организация е да запази своята и на децата си българска народност от сърбизиране и погърчване. До 1927 г. те създават 26 седморки във Вардарска и 9 в Егейска Македония. В поверително донесение на ЦК на ВМРО от декември 1927 г. се казва, че просветените македонски българки, без да бъдат подозирани от поробителските власти, вършат изключително полезна родолюбива дейност на културния фронт. Освен че изпълнява начертаната в устава ѝ програма, културно-просветната организация на македонските българки е в пълна услуга на целия „културен" и боен фронт на националноосвободителната борба на Македония.

Националното възпитание на своите членове ММТРО осъществява чрез изучаване на българската история и българския книжовен език. Дейците на ММТРО намират най-различни поводи за събиране на младежите извън организацията и чрез пеенето на български революционни песни, разкази за видни български революционери, за важни събития от българската история поддържат у тях националното чувство и ги настройват срещу асимилаторската политика на поробителите. Постепенно тайната културно-национална съпротивителна идея, проповядвана от ММТРО, свежда почти до нула влиянието на сръбското училище върху съзнанието на българската младеж във Вардарска Македония. В Егейска Македония резултатите от дейността на петорките на ММТРО в Солун, Воден, Лерин, Костур и другаде са същите. Тайната младежка организация става заместник на българските училища, печата и културните сдружения в Македония.

Съществена част от културно-националната и будителската дейност на ММТРО е набавянето на подходяща българска историческа, езиковедска и революционна литература. Поради факта, че българският език в Македония е поставен от поробителските власти извън законите, притежаването и четенето на българска литература става също толкова опасно дело, колкото е революционната борба. *„Няма друга земя,* пише по този повод Д. Гюзелев, *в*

която да са устройвани по-ужасни аутодафета, изгаряне на книги, написани на святата кириловска азбука, презрени заради българското име и унищожавани като най-опасна ерес." Символ на борбата на младежите от ММТРО за българско слово и за българско писмо, според думите на Д. Гюзелев, става „ерголямът" (ъ). Когато нашите младежи, пише той, съобщаваха, че някъде са видели „ерголямът", сърцето им трепваше от радост. *„Това е така* - заключава Гюзелев - *защото нямаше по-страшно, по-здраво завързан и окован Прометей от нашия в Македония, на когото беше забранено да знае нещо хубаво, истинско и светло за България.*"

Литературата, необходима на ММТРО, пристига в Македония по каналите на МСС, ММТРО или на ВМРО, както и по официалната поща, изпращана от Виена, Будапеща, Париж и пр. на несъществуващи адреси, но винаги пристигаща на предназначението си.

През есента на 1926 г. дейците на ММТРО завеждат тайно във Вардарска Македония Л. Неманов, съветник по балканските въпроси при френското външно министерство. Впечатленията от тайната си обиколка из Македония и от срещите и разговорите с дейци на ММТРО, ВМРО, общественици и обикновени хора Л. Неманов обобщава в доклад до френското правителство. Освен това той публикува и редица статии, в които пише, че Балканите ще се успокоят, когато се разреши македонският въпрос и то така, че българското население там да получи пълна национална и политическа свобода.

Докладът на Л. Неманов става причина в началото на 1927 г. Френската лига за правата на човека и гражданина да се обърне към членовете на ММТРО в чужбина за подробно и подлежащо на международно анкетиране изложение върху положението на българското население във Вардарска и Егейска Македония. Ръководството на ММТРО изготвя такова изложение и през юни 1927 г. чрез Д. Цветков от Солун и Д. Спространов от Охрид го връчва на бюрото на Лигата в Париж. Според данните, които се съдържат в него, от 1 януари 1919 г. до 1 януари 1926 г. във Вардарска Македония сръбските власти са извършили 263 убийства, 178 изнасилвания, опожарили са 1324 къщи, произволно са арестували 4850 души, ограбили са от собствениците им под заплаха от смърт или арестуване 12 456 000 динара и 44 250 златни турски лири, жестоко са малтретирали 5445 българи от всички възрасти.

За същия период от време в Егейска Македония гръцките власти са извършили 104 убийства, 95 изнасилвания, произволно са арестували 3464 души, малтретирали са 2324 души, лишили са от имот и са прогонили от родните им места 1165 семейства, опожарили са 17 села, ограбили са от собствениците им 1 653 000 драхми и 6450 златни турски лири. Пак по същото време, поради насилия от страна на сръбските и гръцките власти, родното си огнище са напуснали и са избягали в България 180 000 българи. Като се изтъква, че това е само малка част от действителността, в края на изложението се отправя апел към Лигата за правата на човека и гражданина да се застъпи пред Обществото на народите в защита на македонските българи, угнетявани и изтребвани най-жестоко.

През април и май 1927 г. ММТРО пристъпва към подготовката на обща

сбирка или Първи конгрес, на които е трябвало да се избере централно ръководство на организацията. В самото навечерие на провеждането му, в края на май 1927 г. става и първият провал в младежката организация. По сведения, които получава от Йордан Гаврилов от Гевгели, член на ММТРО, сръбската полиция арестува около 40 души, предимно видни дейци на младежката организация, следващи в Скопие, Белград, Загреб и Любляна. Разкритията, свързани със съществуването на ММТРО с нейните програми и цели, предизвикват голяма изненада и тревога сред сръбските управляващи среди, които виждат краха на своите илюзии за посърбяване на българската младеж във Вардарска Македония.

След шестмесечно следствие, съпроводено със средновековни физически и морални инквизиции на арестуваните, в началото на ноември 1927 г. сръбските власти решават да изправят пред съда само 20 младежи, главно създателите и ръководителите на ММТРО. Това са Д. Гюзелев от Струмица, 24 годишен, завършил философия; Б. Андреев от Велес, 24 годишен, студент по медицина в Загреб; Щерьо Боздов от Крушево, 24 годишен, студент по медицина в Белгард; Х. Фукаров от Прилеп, 27 годишен, инженер; П. х. Панзов от Велес, 26 годишен, гимназиален учител в Ипек; К. Вангелов от Щип, 26 годишен, магистър по фармация; Б. Светиев от Битоля, 24 годишен, студент по медицина в Загреб; К. Караджов от Щип, 27 годишен, студент в Художествената академия в Загреб; М. Чучков от Щип, 25 годишен, прекъснал образованието си; Г. х. Манов от Велес, 23 годишен, студент по право в Белгард; Т. Гичев от Щип, 23 годишен, студент по медицина в Белград; Б. Монев от Щип, 23 годишен, студент в Техническият институт в Белград; Т. Христов от Щип, 23 годишен, студент по медицина в Белград; С. Иванов от Щип, 23 годишен, студент по лесовъдство в Белград; Й. Сапунджиев от Скопие, 21 годишен, завършил средна театрална школа; Хр. х. Кимов от Щип, 25 годишен, юрист; Д. Нацев от Струмица, 25 годишен, пощенски служител, и Ив. Шопов от Гевгели, 23 годишен, завършил занаятчийско училище.

Студентите се подвеждат под съдебна отговорност по силата на Закона за защита на държавата. В обвинителния акт са формулирани следните обвинения: от съдържанието на устава на ММТРО, който бил потвърден от ЦК на ВМРО и носел неговия печат, се разбирало, че младежката организация е секция на ВМРО, че е работила за буденето на българската национална съвест, за възпитанието на младежта и народа в български дух, както и за отцепването на Вардарска Македония от СХС кралство и обявяването ѝ в автономна Македония или за присъединяването ѝ към България. Към една част от подсъдимите студенти се отправят и обвинения, че са събирали разузнавателни сведения за сръбската войска и жандармерия в Македония и другаде в полза на ВМРО.

Подсъдимите приемат и се признават за виновни по първия раздел на обвинението, а именно, че са създали ММТРО с цел да се противопоставят на асимилацията на българското население и особено на младежта в Македония. И те се готвят за една колективна защита, в която да изтъкнат, че като българи са се борили, макар и с културно-просветни средства, за

съхранение и освобождение на своя народ.

Намерението на студентите да заявят открито пред съда, на чиито заседания се очаква да присъстват голям брой чуждестранни журналисти, че робството във Вардарска Македония и стремежът на сръбското правителство да асимилира и посърби българското население са причина за създаването на ММТРО, предизвиква тревога сред сръбските управляващи и политически среди. За да спечелят време и да обезсилят обвиненията, които биха чули от съдебната зала срещу своето робство в Македония, както и да попречат на чужди кореспонденти и други лица да следят неговото развитие, сръбските власти отлагат насрочения за 15 ноември 1927 г. съдебен процес. Подсъдимите студенти и техните близки са подложени на упорита „обработка", като ежедневно им се внушава, че ще бъдат помилвани от краля и освободени, ако отрекат съществуването на ММТРО. Студентите започват да се колебаят пред мисълта за разстрел или освобождение. Един ден преди процеса подсъдимите изоставят първоначално подготвения план и решават всички да отричат членството си в ММТРО.

На 5 декември 1927 г. съдът започва отново своята работа. В цяла Вардарска Македония е обявено военно положение. Всички улици и кръстовища в Скопие и неговите околности са блокирани от войска и полиция. На процеса присъстват само няколко чуждестранни журналисти. Но на български журналисти сръбските власти изобщо не разрешават да влязат в пределите на СХС кралство.

В продължение на четири дни - 5, 6, 7 и 8 декември 1927 г. пред съда застават един след друг всички подсъдими. Макар и предпазливо, те казват истината за робското положение на българското население във Вардарска Македония, което е лишено от основните национални, граждански и човешки права. Пряко или косвено, студентите разобличават сръбската асимилаторска политика и макар да отричат членството си в ММТРО всички изтъкват, че са били длъжни да изпълнят своя дълг за подобряване участта на своя народ, потиснат национално и обезправен политически.

Великосръбската политика на терор и денационализация на българското население е разобличена открито и много смело от хърватина Анте Павелич, един от адвокатите на подсъдимите студенти. В своята защитна реч той заявява: *„Македония съществува, тя не е неизвестна. За нейното освобождение през турския режим се е борило цялото ѝ население. Цял свят следеше тая борба със симпатии. През 1912 г. Македония беше разделена, но борбата за нейното освобождение не престана. Ако се вземе пред вид всичко това, лесно ще се разбере защо има тук хора, които и сега мислят за своята родина. Не случайно от 1918 г. до днес повече от 50 000 души в Македония са подведени под отговорност и са минали през тъмниците. Обстоятелството, че хората тук се чувстват българи, не може да бъде причина да се формулират политически обвинения, както се постъпва от съда в случая. Тук живеят българи и те трябва да притежават всички права, за да могат да живеят. Пуснете тези млади хора, те са необходими на своята родина и на своя народ"* - заявява в заключение А. Павелич.

На 10 декември 1927 г. 9 души от подсъдимите студенти са осъдени на различен срок строг тъмничен затвор. Двадесетгодишни присъди получават Д. Гюзелев и Ив. Шопов; Д. Нацев е осъден на 15 години; Д. Чкатров - на 10 години; Х. Фукаров, Т. Гичев, Б. Андреев, Щ. Бозлов и Б. Светиев получават петгодишни присъди. Останалите подсъдими са признати за невинни и освободени.

Скопският студентски процес от 1927 г. е един от най-големите и шумни политически процеси в Македония, устроен от великосръбските окупатори срещу младата българска интелигенция. Този процес нанася голям морално-политически удар на поробителите, доказвайки че интелигенцията в Македония, излязла от сръбските училища и университети, не само че не е възприела сръбското културно влияние, но чрез своята тайна организация, национално-политическа програма и идеология работи за запазване на българщината и освобождение на Македония. Пред очите на целия свят рухват лъжите за сръбския характер на населението в Македония. *„Белград сам признава* - отбелязва българският в. „Знаме", *че България не е виновна за това, което става в Македония, че въпреки варварския терор, националното самосъзнание на македонските българи е несъмнено, тъй както е несъмнена и волята му да се бори докрай за своето освобождение."*

Скопският студентски процес намира широк отзвук в чужбина. По данни на МСС и на студентските дружества в чужбина от арестуването на студентите (юни 1927 г.) до приключването на процеса (декември 1927 г.) общо в европейските вестници, списания и бюлетини се появяват над 4000 съобщения, статии, коментари и пр. по студентската афера в Скопие. За обществената съвест в Европа значението на Скопския процес се определя от факта, че на политическата сцена се явява младата българска интелигенция, излязла от сръбските училища и университети и обвинявана сега открито от сръбските власти в тайна конспиративна дейност в защита на българската националност, в подкрепа на ВМРО, за откъсване на Вардарска Македония от СХС кралство.

Студентският процес предизвиква истинска революция в душите на българите в Македония. Той повдига и затвърждава борческите съпротивителни сили на поробените, особено на младежта от средните училища. По време на процеса по стените на всички училища в Скопие е написано: *„Сърби, отивайте си в Шумадия!"* и *„Македония е българска!"*

Разкриването, макар и частично, на младежкото движение, както и извършените във връзка със Студентския процес убийства на ген. Ковачевич в Щип, на В. Прелич в Скопие и атентата срещу началника на обществената безопасност на СХС кралство Жика Лазич, правят обстановката във Вардарска Македония експлозивна. Сръбските власти засилват жестокостите и репресиите над мирното население. *„През 1927-1928 г.* - пише Д. Гюзелев, *Македония стана истинска страна на мъченици, долина на плача, на стоновете, същински ад и гробница на своите синове."* Изпълнява се заканата на началника на полицията в Скопие Будимирович, който заявява на един от защитниците на студентите в края на Скопския процес: *„Вие успяхте да спасите повечето*

Студенти, убити от сръбските власти през 1928 - 1929 г.: 1. Благой Монев от Щип; 2. Кирил ципушев от Радовиш; 3. Тодор Попйорданов от Кочани; 4. Тома Куюмджиев от Гевгели

от затвор, но сега по-лесно ще ги стигне куршумът.“ И наистина, зареждат се убийство след убийство на активистите на ММТРО. Сред жертвите на сръбския терор са Благой Монев от Щип, Трайко Попов от Гевгели, Тодор Попйорданов от Кочани, Кирил Ципушев от Радовиш, Тома Куюмджиев от

Струмица, Никола Чакъров от Дойран, Борис Андрейчин от Тетово, Милан Генов от Скопие, Александър Бадев от Битоля, Борис Ангюшев от Неготино и още над 40 души ръководители на ММТРО, все студенти или вече завършили висшето си образование млади интелектуалци.

Надеждите на сръбското правителство обаче, че дейността на младежката организация ще бъде прекратена, не се оправдават. След тези жертви и трудности, които преживява, ММТРО прави много промени в своята тактика и методи на работа и продължава активно дейността си с неразкритите и с новосъздадените петорки.

В донесение до ЦК на ВМРО от 18 август 1928 г. от главните петари от четирите окръга на ММТРО се казва, че освен неразкритите 56 студентски и ученически петорки, след процеса в гимназиите в Скопие, Битоля, Щип, Струмица, Прилеп и др. са възникнали нови 32 ученически и младежки петорки. Следователно на 1 август 1928 г. само във Вардарска Македония има 88 петорки на ММТРО с над 400 души членове. Те получават задача от ВМРО на първо време да работят само върху личната си подготовка, да изучават българската история, език и култура, за да могат да бъдат достойни продължители на делото, сътворено от разкритите или убити ръководители на младежкото културно-национално движение.

Най-голям успех агитацията на ММТРО постига сред учениците в гимназиите. Те започват да иронизират сръбските учители, да им казват открито, че са българи и че те напразно се опитват да ги правят „сърби". В разузнавателен бюлетин № 5 на ВМРО от 1928 г. се казва, че учениците от горните класове членове на ММТРО са влезли в двубой със сръбската „просвета" в Македония. Най-дръзката проява в това отношение, се казва в бюлетина, е писмото на 39 ученици от скопската гимназия, изпратено до нейния директор на 2 август 1928 г. В него учениците категорично настояват през новата учебна година в програмите на средните училища да се включат предметите българска история и български език и литература. Училищното ръководство извършва нечуван натиск над учениците, подписали писмото, да се откажат от подписите си и да декларират, че хората на ВМРО са ги принудили да го подпишат. Учениците обаче докрай отстояват исканията и заявяват и пред хората, дошли от Белград за изясняване на случая, че идеята е тяхна, че се чувстват българи и искат да изучават българска история и български език.

Сръбските власти, потънали в „афери", замълчават и не изнасят случая пред общественото мнение.

По този начин програмата на Н. Пашич за посърбяване на младежта в Македония за 10 години претърпява жесток провал. Това е главната причина, поради която на 1 октомври 1928 г. сръбското правителство издава декрет, с които закрива всички гимназии и прогимназии във Вардарска Македония. Остават само една гимназия в Скопие и Педагогическото училище в Битоля, предназначени главно за децата на сръбските властници и колонисти. По такъв начин правото на българските деца да получат прогимназиално или средно образование се отнема и забранява. Главната причина е, че вместо

„прави сърби“, от тези училища излизат фанатизирани млади българи.

Специални мерки сръбските власти предприемат и за намаляване броя на студентите от Македония в откритите от тях в Скопие няколко факултета, които ММТРО превръща в главно българско културно-национално средище. Докато през периода 1922-1928 г. в тези факултети учат 138 българи от Македония, през 1934 г. те са вече по-малко от 30 души. Изобщо сръбските власти използват срещу българската учаща се младеж най-различни форми не само за политическо преследване, но и за душевно и морално потискане. Младата българска интелигенция в Македония е поставена под постоянен полицейски надзор и насилствено е заставяна да членува в дружества и организации, създадени от сръбската полиция с антибългарски цели, като „Югославска омладина“, „Ядранска стража“, „Кръг на сръбските сестри“ и пр. На нито един образован българин властите не дават работа, още повече пък в Македония. За да получи работа, българският специалист от Македония не е достатъчно само да има университетско образование. Той трябва да има и препоръка от най-отговорни сръбски фактори и да е „доказал“, че е „сърбин“, че фамилията му не е имала противосръбски прояви. Ако отговаря на тези условия, обикновено бива назначаван на работа в Черна гора или в селата на Шумадия, за да придобие „национална“ закалка.

Важна съставна част от проявите на културния фронт на национално-освободителното движение е и неговата международна дейност. На всички международни форуми - политически, научни, културни и пр., делегации на ММТРО, главно от нейните поделения в чужбина, редовно представят своите изложения и меморандуми, чрез които осведомяват ОН и световното обществено мнение за положението, исканията и борбите на младата българска интелигенция във Вардарска и Егейска Македония.

В доклад на МСС до ЦК на ВМРО от 30 юни 1928 г. се съобщава, че от 20 до 26 май, с помощта на членовете на ММТРО в МСД в Берлин, в една от залите на Техническия университет ММТРО открива изложба на графични табла и фотографии, илюстриращи сръбското робство и терор във Вардарска Македония. На нея са показани портретите на 73 души убити българи, главно интелектуалци и младежи, членове на ММТРО, а също снимки на чети на ВМРО и революционни дейци. В обяснителния текст, съпътстващ изложбата, се изтъква, че през изтеклите 10 години (1918-1928 г.), по повод и без повод, сръбските власти са арестували, ограбили и измъчвали повече от 100 хиляди българи и са извършили над 9000 политически убийства. Над 30 хиляди българи са интернирани в Сърбия, без право да се върнат в Македония. Изложбата на ММТРО предизвиква огромен интерес не само сред университетската общност, но и сред широки кръгове на германското общество. Няколко вестници публикуват обширни сведения за нея с коментарии, осъждащи сръбското варварство над поробеното българското население и особено над младежта.

През 1929 г. Гр. Атанасов от Кавадарци, Д. Илиев от Велес и Д. Шалев от Скопие, юристи и видни общественици в кралство Югославия, близки до ВМРО и ММТРО, връчват в ОН обширен меморандум от името на

българското население в Македония. В него се изброяват сръбските жестокости над българското население и се заявява, че сръбското правителство е унищожило в Македония всичко, което може да служи за национално, културно и социално развитие на македонските българи. Те са подложени на системна денационализация и насилствена асимилация. Употребата на майчин български език е забранена, българските имена са променени със сръбски окончания, четенето на български книги и вестници е забранено, а пеенето на български песни се смята за престъпление. Меморандумът завършва с апел към ОН да се застъпи за правата на българското население в Македония, като на първо време бъдат отворени българските училища и църкви, закрити от сръбските власти.

Подобен меморандум-апел от името на българската младеж във Вардарска Македония е връчен в ОН през 1930 г. от студентката от Скопие Гена Велева, една от създателките и ръководителките на Тайната организация на македонските българки. В него авторката изнася сведения за много убити млади интелектуалци, членове на ММТРО, от 1928 до 1930 г., като сред тях е и нейният брат, аптекарят М. Генов. Апелирайки към световната обществена съвест да се застъпи за съдбата и националните права на македонските българи, Г. Велева с многобройни факти разобличава сръбската асимилаторска и изтребителна политика. Единствената ни „вина", посочва в апела си Г. Велева е, че *„ние се чувстваме българи със силно национално съзнание, с което заразяваме и нашите по-малки братя и сестри, за да ги предпазваме от отровата на денационализацията"*.

Непосилният отпор, който млада Македония оказва на сръбския шовинизъм, ражда много герои-мъченици. Много скъпи жертви е дала младежта в Македония през последните години в борбата срещу сръбската денационализация, като Бл. Монев, К. Ципушев, Т. Попйорданов, Ив. Бояджиев, Р. Попов, Л. Карагюлева, Гр. Зафирова, С. Гърданов, М. Бръчков и много други, се казва в апела на Г. Велева.

Тревога за съдбата на българите в Македония има и в апела на Жермен Петрова, белгийка по народност, съпруга на инж. Иван Петров от Скопие, член на ММТРО. Живяла в продължение на пет години в Македония под сръбска власт, Ж. Петрова алармира световната общественост за това, че *„цял един народ е застрашен от унищожение от белградския шовинизъм"*. Ужасена от сръбския терор, авторката на апела смята, че престъпленията на сръбските власти са истински срам за цивилизована Европа и за Великите сили.

Чрез апелите, меморандумите и петициите, които младата българска интелигенция изпраща до ОН и до световната общественост, сръбското правителство е разобличено и уязвено в най-чувствителната част на антибългарската му политика. То трудно защитава пред света становището си, че съпротивата срещу него идва отвън, а не е дело на самото поробено население в Македония.

От друга страна, изнасянето пред света на истината за страданията и борбите на македонските българи окуражава дейците на ММТРО, организира-

ните македонски българки и техните последователи в борбата им срещу сръбския асимилаторски поход.

Огромна роля за организирането на младежта и нейното идейно-национално възпитание в периода 1932-1935 г. изиграва в. „Освобождение". Първият нелегален брой на вестника, с подзаглавие „Глас на поробена Македония", излиза през декември 1932 г. Вестникът е дело на Скопския революционен окръг на ММТРО и в продължение на три години излиза един път месечно. Целта му е да брани българската национална същност, език, борби и историческо минало на населението в Македония, да организира и възпитава подрастващото поколение в български национален дух. Редовните рубрики на вестника, който се списва на книжовен български език, са: „Страници от миналите борби в Македония", „Тираничният характер на сръбското и гръцкото робство и съпротивата срещу него", „Какво трябва да бъде поведението на учащите се български младежи в сръбските и гръцките училища в Македония", „Чуждият печат за борбите в Македония" и пр.

Вестник „Освобождение" изиграва изключително важна роля за възобновяването на разпокъсаните и на редица места разстроени организации на ММТРО и се явява като обединителен център, направляващ дейността на младежкото движение по това време.

На 20 януари 1934 г. главните петари на Скопски и Битолски окръг в донесение до ЦК на ВМРО съобщават, че е настъпило ново активизиране на дейността на ММТРО. В края на 1933 г. ММТРО има 63 петорки, от които 38 действат във Вардарска Македония, 6 - в Хърватско, 3 - в Словения, 5 - в Сърбия; 6 петорки са създадени от младежи служещи в югославската армия, в които членуват и подофицери, и 5 петорки действат в сръбските военни академии. Влиянието на ММТРО сред младата интелигенция, както и сред цялата младеж е все така силно, продължава донесението, защото след ВМРО единствената организация, където младежта в Македония може да намери своето място, е ММТРО.

След забраната на ВМРО и студентското дружество „Вардар" в България през 1934 г., откъдето ММТРО получава всестранна подкрепа, единствената външна връзка на младежката организация остава МСС и МСД, сред които има и членове на ММТРО, във Виена, Будапеща, Берлин, Лайпциг и Рим. На тях ММТРО продължава да изпраща сведения за положението в Македония, а от тях получава пълна морална и известна материална подкрепа.

Дейността на ММТРО никога не би имала този успех без подкрепата и на студентското дружество „Вардар" в София, което в периода 1919-1934 г. обединява студентите бежанци от Македония. Ръководството на дружеството се заема с една изключително отговорна задача - да подготвя всестранно млади интелектуалци, които да оглавят различните фронтове на националноосвободителното движение, да разобличават сръбската и гръцката асимилаторска политика в Македония и да държат открит македонския въпрос сред международната студентска общност. Една от главните цели на дружество „Вардар" е да оказва подкрепа на своите събратя от ММТРО.

През юни 1925 г. във Виена става среща между ръководителите на двете организации, на която е решено в какво точно „Вардар" ще помага на ММТРО. Софийското студентско дружество поема задължението да изпраща редовно литература, необходима за националното обучение и възпитание на младите български генерации, раждащи се и живеещи в условията на чуждо робство. Първата книга, която пристига в Македония по каналите на освободителното движение, е сб. „Илинден", който „Вардар" издава всяка година в навечерието на датата на Илинденското въстание. Това студентско издание е изключително богато на автентични материали за историята на националноосвободителното движение, писани в повечето случаи от революционните дейци, стояли начело на ЦК на ВМОРО, на окръжните революционни комитети, войводи на чети, обикновени четници и пр. Изключително интересни са и публикуваните в списанието статии на видни български и чуждестранни учени, журналисти и общественици от това време.

С богатото си историческо и национално патриотично съдържание сб. „Илинден" става една от най-търсените книги от членовете на ММТРО. В писмо от ноември 1926 г. на Ив. Бояджиев, главен петар на ММТРО в Загреб, до Н. Велев във Виена се казва, че 80 броя от сб. „Илинден" са пристигнали в Скопие и „петарите" искат още 100 броя, като добавя, че този сборник твърде много допада на членовете на ММТРО, защото той им дава отговор на редица въпроси от исторически и национален характер.

Дружество „Вардар" изпраща на ММТРО и цяла поредица от книги, брошури, паметни листовки с историко-политически характер. През 1926 г. „Вардар" публикува книгата на Илия Иванов от Охрид „Македонска мартериология", в която разглежда историческите събития, свързани с българите в Македония от древността до Илинденското въстание през 1903 г. В нея се посочват и основните трудове на чужди учени, в които категорично се посочва, че историята на Македония е неразделна част от историята на България.

В следващите години дружество „Вардар" публикува и изпраща на ММТРО книгите „Български новели" от Панчо Михайлов, „Песни за Македония" от Леонид Митов, стихосбирка на Любомир Весов. Специално за културно-просветната организация на македонските българки, дружество „Вардар" публикува брошурата на Стойна Ачкова от Щип, една от ръководителките на Задругата на македонските девойки, - „Участието на македонските българки в революционното движение". Още в началото авторката изтъква, че прави опит да очертае пътя на македонската българка в борбите за освобождение и да събуди интереса на студентите от Македония към тази тема. Особено внимание в книгата се отделя на българката-майка, отгледала и възпитала безброй борци и герои на революционното движение.

Дружество „Вардар" издава за ММТРО и брошурата на фолклориста Й. Чешмеджиев под заглавие „Да пазим народните песни на Македония". Авторът апелира към студентите от Македония най-грижливо да събират и записват народните песни и народните мъдрости, които са голямо национално богатство. В тях се крият важни сведения за духовното, социалното и

революционното развитие на македонските българи. Не случайно, продължава авторът, българският фолклор в Македония се ограбва и присвоява от сърби и гърци. Страхувайки се от духовната сила, която съдържа българската народна и революционна песен, сръбските учени са се заели да ги представят за сръбски, особено пред чуждия свят.

През следващите години 1930-1934, по искане на ММТРО, дружество „Вардар" публикува нова поредица от книги, брошури и историко-политически материали. Сред тях се откроява трудът на Хр. Зографов от Велес под заглавие „Македония - минало и настоящи борби". Книгата започва с изясняване на въпросите за името „Македония" и завършва с борбите срещу сръбското и гръцкото иго. В нея, макар и накратко, се разглеждат всички основни събития, личности, дати, въстания, църковно-националните и революционните борби на българския народ през вековете и най-важните резултати и поуки от тях.

Особено важен е последният раздел на книгата, който обхваща освободителното движение в Македония след 1918 г. След като напомня каква материална и духовна култура са имали българите в Македония, заграбена и унищожена от сърби и гърци, авторът изтъква, че върховна повеля на младите българи е борбата за освобождение на Македония. Това е дълг, завещан от най-светлите личности, борили се и паднали за свободата на Македония. И след 1918 г. най-мощната организация, която се бори против робството и лъжата, е ВМРО. Тя е и най-голямата надежда на поробените българи. Целите, които революционната организация преследва, се споделят и от всички легални организации на македонските българи - МНИ, македонските благотворителни братства, Македонския младежки съюз, Македонския женски съюз, студентското дружество „Вардар", МСС и МСД в чужбина, МПО в САЩ и Канада. Това е гаранция, заключва авторът, че ако в близко време освободителният идеал не бъде осъществен, кадрите за продължителна борба са налице.

Чрез литературата, която дружество „Вардар" подготвя и изпраща на ММТРО, учащата се се младеж в сръбските и гръцките университети и средни училища се въоръжава с факти и аргументи от българската история, които са ѝ необходими в борбата срещу сръбските и гръцките асимилаторски похвати. Това е и най-съществената, макар и само малка част, от цялостната и целенасочена дейност на софийското студентско дружество „Вардар" в подкрепа на най-важното звено на културния фронт на освободителното движение - тайната младежка революционна организация (ММТРО) в Македония.

Когато дружество „Вардар", както и другите освободителни организации на македонските българи в България са забранени, ММТРО създава студентско дружество със същото име и цели в Загреб.

От началото на 1936 г. Хърватско и главно Загреб постепенно се превръщат в център на ММТРО и на цялата българска интелигенция от Македония. Сред хърватското общество, особено сред интелигенцията, ММТРО намира пълно разбиране, подкрепа и съдействие. В Загреб през 1936 г. ММТРО създава студентско дружество „Вардар", което си поставя за цел

да обедини всички студенти от Македония в кралство Югославия и да продължи чрез тях културно-националната програма на ВМРО и ММТРО на по-широка основа. Не случайно дружество „Вардар" става инициатор и основно ядро на основаното през същата година Македонско народно движение /МАНАПО/, което подобно на хърватското народно движение възприема идеята да се бори за общодемократични преобразувания в кралство Югославия, което би дало възможност и за самоопределение на населението във Вардарска Македония. Около тази програма на движението бързо се обединява младежта, студентството и интелигенцията, независимо от политическите си възгледи и убеждения. По този начин ММТРО прераства във всенародно движение и през 1937-1940 г., първоначално прикрито а след това и легално, издига лозунга за „Независима Македония", извън Югославия.

Този лозунг прави движението изключително популярно сред населението във Вардарска Македония. Но то не намира разбиране сред опозиционно настроени партии и организации в Югославия, с изключение на хърватските партии и хърватското национално движение. Дори ЮКП, която отначало се опитва да оглави движението, когато разбира неговите идеи за разрешаване на въпроса за Вардарса Македония извън Югославия, нарежда на своите членове да излязат от него. Тези, които не се подчиняват на партийното решение, загубват членството си в ЮКП. Един от тях е известният поет Коста Солев-Рацин от Велес. През 1939 г. влиятелни хърватски писатели и интелектуалци оказват съществена подкрепа на културния фронт и на движението за независима Македония като издават в Загреб, на велешки български диалект, стихосбирката на К. Рацин „Бели мугри".

Разкривайки отчасти същността и целите на движението, сръбските власти предприемат жестоки мерки срещу неговите дейци - арести, побоища, интернирвания, поради което след 1939 г. то потъва в дълбока нелегалност.

За да спрат по-нататъшното групиране на интелигенцията от Македония в Загреб и установяването на още по-здрави връзки с хърватската интелигенция на антисръбска основа, сръбските управляващи кръгове прибягват до различни политически ходове. Властите в Скопие стават привидно по-толерантни към невъдворената в Сърбия българска интелигенция. На някои те дори умишлено подхвърлят брошурата на Кр. Мисирков „За македонските работи", излязла през 1903 г., в която е залегнала великосръбската идея за откъсване на българите в Македония от българската нация и тяхното обособяване като „македонци".

Тихомълком властите разрешават на излизащото в Скопие сръбско списание „Луч" да публикува материали и на местен български диалект, за което дотогава не би могло и да се помисли. Нещо повече. Властите допускат списанието да бъде оглавено от местната българска интелигенция, като главен редактор става Георги Киселинчев от Охрид, завършил Солунската мъжка гимназия и славянска филология в Одеса. Сътрудници на списанието са главно дейци на ВМРО и ММТРО. Според направената от тях програма, целта на списанието е да публикува материали, отразяващи стопанското, историческо и културно развитие на Вардарска Македония, като мобилизира

и обедини местната интелигенция за по-активната дейност в полза на своя народ.

Допускайки тези изяви, сръбските власти се надяват, че ще удовлетворят интелигенцията в Македония и на „македонистична" почва ще я отклонят от дотогавашната ѝ борба за българска национално-културна свобода. Чрез публикуване на материали от културното и борческото минало на Македония, на приказки, легенди, пословици, народни песни, разкази и пр. на местен български говор, без да засягат въпроса за народностния характер на населението, те всъщност показват, че Македония не е „Южна Сърбия", а населението тук няма нищо общо със сръбската народност. Тази линия на списанието се следи от сръбските власти, които не закъсняват да реагират.

На 12 ноември 1937 г. в строго поверително донесение на началника на просветния отдел на „Вардарска бановина" Л. Алексич до министъра на просветата в Белград се обръща внимание на опасните последици, произтичащи от излизането на сп. „Луч". След като подробно проследява биографията на Г. Киселинчев и посочва, че той е български възпитаник и в миналото е бил български учител, заради което е интерниран няколко пъти в Сърбия, в донесението се изказва учудване, че му е разрешено да се върне в „Южна Сърбия" и да издава споменатото списание. Полицията в Скопие е установила, че Киселинчев е събрал около себе си група известни привърженици на автономна Македония и с тях издава сп. „Луч". В редица статии на това списание, продължава донесението, се чувства желанието на редакторите да отделят „Южна Сърбия" от сръбската култура и просвета, което предизвиква още по-голяма реакция сред местното население срещу сръбските власти. *„Учениците от скопските училища, например, все по-малко и по-рядко говорят сръбски език извън училищата и открито изявяват необходимостта и правото си да говорят предимно на местен говор"*, подчертава сръбският висш чиновник.

Освен това списанието *„не е казало нито една дума"* по повод 25-годишнината от „освобождението" на „Южна Сърбия". На запитването на властите „Защо?", главните личности на списанието отговорили, че те гледат с други очи на тези събития (т.е. попадането на Вардарска Македония под сръбско иго през 1913 г.) и затова няма да пишат нищо, за да не развалят репутацията, която списанието си е създало под тяхно ръководство.

След това донесение срещу сп. „Луч" и неговите редактори, на 18 ноември 1937 г. сръбският министър издава заповед за незабавното интерниране на Г. Киселинчев и на всички местни сътрудници на „Луч" в Сърбия. Списанието е спряно и конфискувано. На цялата редакционна колегия е наложена и глоба от по 20 000 динари.

Реакцията на сръбските власти към списанието и неговите редактори показва на интелигенцията във Вардарска Македония, че великосръбските управляващи среди никога няма да допуснат някаква местна културна автономия, ако тя не носи антибългарски и просръбски характер.

Началото на Втората световна война бележи нов етап в дейността на ММТРО и другите младежки организации, обединени в Македонското народно

движение. Лозунгът за свободна и независима Македония се възприема от всички идейни течения сред българската младеж във Вардарска и Егейска Македония. Тези настроения намират израз в тайно писмо-изложение на ръководителите на ММТРО до българското правителство от август 1940 г. Разглеждайки бързо настъпващите промени в международното положение, авторите на изложението заявяват: *„Трябва всички (в България) да знаят, че Македония не само не е загубена за българския народ, но обратно, в нея днес съществува по-здрав български дух, отколкото когато и да било."* В писмото се настоява българското правителство да промени политиката си спрямо Македония, защото *„проклятие ще падне над всеки българин, който забрави своите братя"*.

След разпадането на кралска Югославия и кралство Гърция през април 1941 г. дейците на ВМРО и ММТРО, заедно с представители на всички дотогавашни националноосвободителни организации на българите в Македония, конституират българско народно управление във Вардарска и в голяма част от Егейска Македония, начело с Българските национални акционни комитети (БНАК). Това става далеч преди българската армия да влезе в Македония. На 15 април 1941 г. ръководството на Централния акционен комитет в Скопие изпраща изложение до българското правителство и до правителствата на Германия, Италия и Съветския съюз. В него се посочва, че най-справедливото разрешение на македонския въпрос е да се изпълни желанието на цялото българско население - Македония незабавно да се присъедини към общото българско отечество.

На 19 април 1941 г., Великден, българската армия, в чиито редове се намират десетки хиляди македонски българи, както и две трети от офицерския състав, влиза в Македония, посрещнат с неописуема радост от цялото население като освободителка и гарант на свободата на Македония и обединена България.

Така приключва 23 годишното сръбско и гръцко тиранично робство в Македония, съпътствано с трудно сравними в световната история насилия, асимилация, прогонване и физическо изтребление на българското население.

Дейците на всички течения на националноосвободителното движение, включително и на комунистическата организация начело с М. Шаторов, заедно с цялото българско население забравят и изоставят всички други лозунги и идеи, като автономия, самостоятелност, независима Македония или Балканска федерация. Всички те стават ревностни сторонници на обединението на Вардарска и Егейска Македония с България. Те са и първите организатори и строители на възобновените български национално-културни институции. Стотици хиляди бежанци, прогонени от поробителите, се връщат по родните си места да видят своите родители, братя и сестри в свободна Македония.

До българското правителство и царя са изпратени поздравителни писма и телеграми от 39 акционни национални комитети от Вардарска и Егейска Македония, от ръководството на ММТРО, МНИ, македонските братства, от Илинденската организация, Съюза на македонските жени, ЦК на МПО в

САЩ и Канада. В поздравителната телеграма на ЦК на ВМРО до министър-председателя и царя се изтъква, че в обединена България Македония е най-скъпоценният диамант.

Единодушно изразеното желание за обединение на Македония с България от македонските българи и всички техни организации е равносилно на свободно национално и политическо самоопределение.

Националноосвободителната борба на българите във Вардарска и Егейска Македония в периода между двете световни войни, водена с въоръжени и с мирни (културни) средства, се увенчава с успех. Истината за тази борба, както е описана в документалното ни наследство, трябва да се знае от младите български поколения, за да я бранят решително от ограбване и фалшифициране. Това е завет и дълг на всеки истински българин.

Извори и литература

А. Извори

•ЦПА, ф. 226. Архив на НОД в Македония 1919-1941 г.

•Документи и материали, окръжни и декларации на ЦК, свързани с кризата във ВМРО след убийството на Т. Александров, септ.-дек. 1924 г.

•Отчет за миналата дейност. Устав, правилник и програма, приети от VI конгрес на ВМРО (1925 г.). Резолюция за укрепване и засилване на „културния фронт" на националноосвободителното движение.

•Документи и програми на ЦК на ВМРО за структурно преустройство на въоръжените сили на ВМРО и промяна на тактиката им във Вардарска и Егейска Македония - 1925-1927 г.

•Директива на ЦК на ВМРО от 1925 г. за създаване на нови бойни структури - седморки, петорки и тройки, във въоръжените сили на организацията.

•Окръжно на ЦК на ВМРО от февруари 1926 г. за избиране на нови окръжни, околийски и селски ръководства на ВМРО в Битолски, Струмишки и Серски революционен окръг.

•Отчети на окръжните и околийските революционни комитети, на действащите войводи и пунктовите началници за дейността и състоянието на революционното дело във Вардарска и Егейска Македония - 1925-1928 г. В тях се дават сумирани данни колко чети и специални групи са действали в този период в Македония.

•Директива на ЦК на ВМРО от януари 1926 г. за създаване на регулярно разузнавателно управление на организацията.

•Документи и материали за разногласията и кризата във ВМРО в навечерието на VII конгрес през 1928 г.

•Документи и сведения за убийството на Ал. Протогеров на 7 юли 1928 г. и настъпилата нова криза в организацията.

•VII конгрес на ВМРО. Отчет за дейността на ВМРО 1926-1928 г. Резолюции и декларации за състоянието на организацията след убийството

на Ал. Протогеров. Програма за бъдещата дейност.

• Документи и материали за разцеплението и братоубийствата в организацията 1928-1934 г.

• Документи на VIII конгрес на ВМРО 1932 г. Отчетен доклад за цялостната дейност на ВМРО 1928-1932 г.

• Резолюции и решения за по-нататъшната дейност на организацията.

• Документи, материали и декларации за установяване на сътрудничество между ВМРО и хърватското НОД в периода 1928-1934 г.

• Документи и сведения на ВМРО за дейността ѝ в Австрия.

• *ЦПА, ф. 229. Архив на НОД 1919-1934 г.*

• Документи, материали, писма и пр. за взаимоотношенията между ВМРО и албанските правителства 1921-1933 г.

• Документи за дейността на ВМРО в Германия, Унгария, Франция и Чехия 1921-1934 г.

• Документи и материали за участието на ВМРО и поделенията ѝ МСС и МСД в чужбина, д-во „Вардар" в европейското ревизионистично движение 1930-1934 г.

• Отчет на ЦК на ВМРО, в който се съдържат сумирани данни за въоръжената борба на организацията във Вардарска и Егейска Македония от 1928 до 1933 г.

• Декларация на ЦК на ВМРО, прочетена пред Великия македонски събор на 12 февруари 1933 г. в Горна Джумая, в която ВМРО официално издига лозунга за „независима Македония".

• Документи, материали и сведения за забраната на ВМРО и всички националноосвободителни организации на македонските, тракийските, добруджанските и западнопокраинските българи след преврата на 19 май 1934 г.

• *ЦПА, ф. 229. Архив на МСС и МСД в чужбина.*

• Документи и материали за връзки с чуждестранни политици, журналисти, студентски дружества, редакции и пр.

• Документи за издателската дейност на МСС във Виена и Париж - 1925-1932 г. Всички издания са на немски, френски и английски език, предназначени за европейската културна общественост.

• *ЦПА, ф. 226. Архив на НОД 1919-1941 г.*

• Документи, писма и други сведения на Т. Карайовов и Б. Зографов за външнополитическата дейност на ВМРО - 1920-1934 г.

• Документи на ВМРО за създаване на „културния фронт" на националноосвободителното движение - 1922-1941 г.

• Създаване и дейност на ММТРО във Вардарска и Егейска Македония - 1922-1941 г.

• Създаване и дейност на студентско д-во „Вардар" в София 1920-1934 г.

• Документи за дейността на МНИ.

• Документи за участието на членове на МНИ в международни научни форуми.

• *ЦПА, ф. 227. Архив на МКПД в България.*

• Документи и материали за създаването на студентско д-во „Вардар" в

Загреб и неговата дейност.

• Писмо-изложение на ръководството на ММТРО до българското правителство от август 1940 г.

• Изложение-меморандум на МНИ от октомври 1940 г. до правителствата на СССР, Италия, Англия, САЩ, Япония, относно разрешаването на македонския въпрос.

• Поздравителни писма и телеграми до българското правителство и царя по случай обединението на България през април 1941 г.

Б. Периодичен печат

• сб. Илинден, 1921-1934.
• сп. Илюстрация Илинден, 1922-1941 г.
• сп. Ла жьон Маседоан, Париж, 1930-1931 г.
• в. Ла Маседоан, Женева, 1927-1933 г.
• в. Македония, 1926-1934 г.
• в. Македонско дело, Виена, 1925-1929 г.
• в. Македонска трибуна, САЩ, 1927-1941 г.
• в. Обзор, 1937-1940 г.

сп. Родина, 1926-1934 г.
в. Свобода или смърт, 1925-1934 г.
в. Стожер, 1936-1939 г.

В. Документални издания

• Албум-алманах Македония. С., 1931.
• ***Веритас.*** Македония под иго 1919-1929 г. С., 1931.
• Македония. Сборник от документи и материали. С., 1978.

Г. Литература

Василев, В. Великобритания и македонският въпрос 1924-1929 г. ИПр., 1984, № 1.

Георгиев, В. Масонството в България. С., 1988.

Гоцев, Д. Младежките националноосвободителни организации на македонските българи 1919-1941 г. С., 1988; Идеята за автономия като тактика в програмите на националноосвободителното движение в Македония и Одринско 1893-1941 г.; Младежката тайна революционна организация 1922-1927 г. С., 1982.

Гюзелев, Д. Жертвите на Скопския студентски процес 1927 г. Скопие, 1942; Първите лъчи на свободата. Скопие, 1941.

Димитров, Ил. Българо-италианските политически отношения 1922-1942 г. С., 1976.

Зографов, Хр. Македония - минало и нови борби. С., 1932.

Марков, Г. Българо-германски отношения 1931-1939 г. С., 1984.

Михайлов, Ив. Спомени. Т. III. Освободителната борба в Македония 1924-1934. Брюксел, 1967; Т. IV, Брюксел, 1973.

Мичев, Д. Българският национален въпрос между двете световни войни. В: Юбилеен сборник в чест на акад. Д. Косев. С., 1985.

Мичева, Цв. Убийството на Ал. Протогеров. ИПр., 1984, № 2.

Палешутски, К. Македонският въпрос в буржоазна Югославия 1918-1941. С., 1983; Югославската комунистическа партия и македонският въпрос 1919-1945. С., 1985.

Сто години ВМОРО (ВМРО). С., 1994.

Ципушев, К. 19 години в сръбските затвори. Скопие, 1942.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

След десетилетни националноосвободителни борби, въстания и войни за освобождение, по силата на Ньойския договор-диктат от 1919 г. България отново е жестоко разпокъсана. Южна Добруджа е дадена на Румъния, а Западна Тракия, българският излаз на Бяло море, Западните покрайнини и почти цяла Македония попадат под сръбско и гръцко робство. Използвайки трудното положение, в което се намира България след Първата световна война, сръбските и гръцките шовинисти насилствено прогонват стотици хиляди най-будни българи от Вардарска и Беломорска Македония. Тези, които остават, са поставени извън всякакви юридически и човешки закони. Те са третирани като завладяно, бунтовническо население, което подлежи на асимилация и изтребление. Във Вардарска и Беломорска Македония сръбските и гръцките власти не прилагат конституционните закони, действащи в техните кралства, а управляват със специални военно-полицейски декрети и наредби, с които се управлява чуждо и непокорно население.

За да променят българския национален облик на Македония, сръбските и гръцките власти прибягват до мерки и действия, които са в пълно противоречие и с тогавашните международни военни и граждански конвенции за отношението към завладяно, чуждо население. По същия начин те се отнасят и към мирните договори, които предвиждат даване на „малцинствени права“ на останалото под чужда власт население, като на Балканите на първо място това се отнася за българите във Вардарска и Беломорска Македония. Вместо това сръбските и гръцките власти забраняват на населението да споменава за своята българска народност, да говори и пее на български език. Окончанията на личните и фамилните имена на българите от „ов“, „ев“, „ски“ са променени на „ич“, „ос“, „ис“. Българите са принудени да кръщават децата си по списък със сръбски и гръцки имена, изработен от полицейските и църковните власти в двете страни. Променят се имената на българските села и градове. Сменят се и имената на известните за българите исторически, географски и културни места. Вардарска Македония е обявена за „Южна Сърбия“, а Беломорска - за „Северна Гърция“.

Кадрите на сръбските и гръцките административни, военни и полицейски

власти са подбрани из средите на най-отявлените сръбски и гръцки шовинисти. Участие на местното население в управлението, с редки изключения, е забранено.

В Македония между двете световни войни действа и т.нар. „неотговорна" („неофициална") власт. Това са организации като „Черна рука" (наричана след 1917 г. и „Бела рука"), „Народна отбрана" и „Сдружение против българските бандити". В Беломорска Македония „неотговорната" власт се осъществява от Гръцката андартска организация и от „Гръцкия македонски юмрук". Няма престъпление над българите в Македония - ограбване, прогонване, репресии, убийства без съд и присъда на хиляди българи, които да не са свързани с тези разбойнически банди, които превръщат Македония в *„долина на плача, кръвта и смъртта"*. Всъщност и официалната и „неофициалната" власт се ръководят от едно и също място и изпълняват държавна политика за сърбизиране и елинизиране на българите в Македония, което е първостепенна цел на Сърбия и Гърция по това време.

На същата цел служи и откриването на сръбски и гръцки училища на мястото на българските. Подложени на обучение по специална политико-образователна и възпитателна програма, с изучаване предимно на сръбска и гръцка история, език, география, фолклор и пр., младите български генерации, според властите, е трябвало да излизат от тях напълно посърбени и елинизирани.

За да променят етническия облик на Македония, сръбските и гръцките власти извършват и огромна колонизация. Белград колонизира над 100 хиляди сърби, които са настанени на най-хубавите и плодородни земи във Вардарска Македония, заграбени главно от прогонените българи. Атина колонизира повече от 600 хиляди гърци и други народности от Мала Азия, с което българите в Беломорска Македония от мнозинство, между двете световни войни стават малцинство. Колонистите са в пряка услуга на властите за асимилиране на българското население.

В полза на своите завоевателни планове сръбските и гръцките власти решават и един от най-важните и нерешени по това време проблеми в Македония - аграрния. Според издадените и в двете страни аграрни закони, освен колонистите, висшите сръбски и гръцки властници, офицери, жандарми и пр., земя могат да получат и тези жители в Македония, които са от „сръбски", респ. от „гръцки" произход. Това означава, че заграбената земя става трансмисия в асимилационния процес на българското население, т.е. земя могат да получат само тези българи, които се обявят за сърби и съответно за гърци.

Много усилия и средства сръбските и гръцките правителства хвърлят за пропагандиране на своята политика по отношение на Македония пред общественото мнение в Европа и света. С тази дейност се занимава цяла армия от „учени", политици, дипломати, журналисти, студенти и пр., които фалшифицират историческата истина за Македония и народностния характер

на населението там.

В отговор на тези планове и действия на сръбските и гръцките власти в Македония, още през 1919 г. ВМРО възобновява своята организационна мрежа. Съобразно новите условия е разработена всеобхватна програма, която съдържа революционни, културни и дипломатически средства за запазване на българската народност, език, бит и култура в условията на чуждо робство, до освобождението на Македония.

Първите опити на ВМРО в края на 1919 г. и началото на 1920 г. с мирни средства да наложи „малцинствени права" на българите във Вардарска и Беломорска Македония не дават резултати.Сръбските и гръцките власти не признават, че там има българи. Това довежда до въоръжена борба на българите срещу окупаторските власти, която във Вардарска Македония придобива масов характер. В Беломорска Македония, за да не дава повод на гръцките власти да прогонват българското население, ВМРО установява тайно „въоръжено присъствие" на чети и специални групи, които имат задача да поддържат будно българското национално съзнание, а също и идеала за национално освобождение. Четите в Беломорска Македония се стараят, доколкото е възможно, да избягват въоръжените сблъсъци с гръцките войски, жандарми и андарти.

Въоръжената борба на ВМРО срещу сръбските и гръцките поробителски власти в периода между двете световни войни преминава през няколко основни етапа. Първият обхваща периода 1919-1924 г., когато организацията се ръководи от Т. Александров. Характерно за тези години е, че въоръжената борба се води предимно с традиционни средства и методи, познати и изпитани в борбата срещу турското робство. ВМРО действа с големи чети, начело с войводи, подвойводи, секретари, подпомагани от цяла фаланга куриери.

През втория етап, от 1925-1928 г., начело на ВМРО застава Ив. Михайлов, който извършва промени в характера, методите и средствата на въоръжената борба. Той реформира „четническия институт" на ВМРО, като създава по-малки бойни групи, които пренасят борбата от селата в градовете, което засилва ефекта от въоръжената съпротива.

През третия етап, от 1928-1934 г., големите чети окончателно отпадат от въоръжената борба на ВМРО. Тяхното място е заето от бойните групи на ВМРО, съставени от седморки, петорки и тройки, които показват по-голяма подвижност и ефективност в своята дейност.

В периода 1919-1934 г. във Вардарска и Беломорска Македония във въоръжената борба участват постоянно 17 хиляди четници, войводи и куриери на ВМРО. От тях 13 хиляди се комплектуват навън и навлизат във Вардарска и Беломорска Македония от различни страни и пунктове на организацията. Останалите 4 хиляди души се рекрутират на място от българското население. Средно месечно във Вардарска и Беломорска Македония действат между 1000 и 1500 въоръжени дейци на ВМРО.

През периода 1919-1934 г. четите и специалните бойни групи на ВМРО

намират подслон, храна и всестранна подкрепа в 63 хиляди семейства, между които 144 албански, 86 турски, 42 влашки, 24 еврейски. В Беломорска Македония четите намират гостоприемство в 11 215 семейства. Сред тях 83 албански, 18 еврейски, 6 гръцки, 102 колонистки семейства от Мала Азия, 230 българо-гръкомански и пр.

Българите в Македония дават огромни жертви в борбата срещу чуждите поробители. В посочения период само във Вардарска Македония са убити или безследно изчезват в сръбските затвори 14 820 души българи. От въдворените в Сърбия 43 хиляди българи 7200 души никога не се завръщат в Македония и изчезват безследно. Над 124 хиляди българи преминават през каторгите и лагерите в тогавашното сръбско-югославско кралство. В същото време в Беломорска Македония от гръцките официални и „неофициални" власти са убити или безследно изчезват 8 400 българи, а над 42 хиляди преминават през гръцките затвори и в лагерите на пустите беломарски острови. Това са главно жертви сред мирното население, защото армията и жандармерията предпочитат да убиват мирното българско население, вместо да влязат в бой с четите и бойните групи на ВМРО. Обратно. Въоръжените сили на ВМРО с малки изключения не прибягват до насилие над мирни сърби и гърци, а воюват с техните военни, жандармерийски и контрачетнически потери, на които нанасят огромни загуби в убити, ранени и пленени.

Чрез „културния фронт" на националноосвободителното движение ВМРО дава решителен отпор на сръбската и гръцката антибългарска пропаганда в чужбина. Огромна дейност в това отношение развива МНИ, който с научни аргументи оборва всяка сръбска и гръцка лъжа, разпространявана сред световното обществено мнение по отношение на Македония. В периода 1923-1941 г. в отбрана на истината, МНИ публикува десетки документални сборници, монографии, студии, статии, спомени на революционни дейци, свързани с освободителните борби на македонските българи. В същото време учени от МНИ участват в 19 научни конференции и симпозиуми в различни европейски градове. В изнесените доклади те разобличават сръбските и гръцките фалшификации за народността, езика и фолклора на българите в Македония, защитават българската национална кауза и освободителната борба на ВМРО. Членовете на МНИ изнасят повече от 130 доклада, реферати и беседи пред чужди учени, дипломати, политици, общественици, студенти и пр. във Виена, Лондон, Париж, Будапеща, Рим, Лайпциг, Берлин, Прага и пр.

В тази борба българските учени намират подкрепа от най-уважаваните учени и общественици по това време. Най-ярки защитници на българската историческа и национална същност на Македония са Ж. Десбонд, Ж. Годър, Л. Ламуш, Г. Вайганд, А. Селишчев, Н. Кондаков, Н. Державин, А. Герньо, А. Пози, А. Сониксен и др.

Наред с МНИ изключително богата дейност за защита каузата на Македония в чужбина вършат стотици студенти от Македония, следващи в различни университети в Европа. Обединени през 1925 г. в общ Македонски

студенски съюз (МСС) със седалище във Виена, младите български интелектуалци установяват връзки с почти всички редакции на вестници, известни публицисти и журналисти, телеграфни агенции, свързват се с повече от 40 чуждестранни национални студентски дружества и културно-просветни организации в Европа. На всички изпращат българска и чуждестранна литература, изложения и други материали, в които изнасят истината за Македония. Освен това МСС и самите македонски студентски дружества издават стотици брошури и паметни листовки, с които запознават младата интелигенция в Европа с най-видните български възрожденски революционни дейци, учени, писатели, поети, войводи, четници и други герои на национално-освободителното движение в Македония от борбата за освобождение от турско, сръбско и гръцко робство през XX в.

В стотици изложения и меморандуми до ОН, европейските правителства, до всички международни и национални студентски организации в Европа, САЩ, Канада и Япония прогонените студенти от Македония изтъкват, че българите под сръбско и гръцко робство са подложени на физическо и духовно унищожение и апелират независимите студентски дружества в света да създадат една международна комисия, която да отиде във Вардарска и Беломорска Македония и на място да се уверят в трагичната съдба на българите там. В отговор на тези апели на МСС, през 1928 г. и през 1930 г. Международната студентска федерация образува 11-членна комисия, която да посети Македония и да се запознае главно с българската студентска младеж. Сръбското и гръцкото правителство обаче категорично отказват да допуснат чуждестранната анкетна комисия да посети Македония.

Изключителна роля на „културния фронт" се пада на младата българска интелигенция във Вардарска и Беломорска Македония, излязла от сръбските и гръцките училища и университети, организирана в Македонска младежка тайна революционна организация (ММТРО), извън структурите на ВМРО. Възникнала през 1922 г., Тайната младежка организация образува свои „петорки" в Скопие, Велес, Битоля, Прилеп, Ресен, Охрид, Дебър, Струга, Кичево, Тетово, Щип, Струмница, Радовиш, Кавадарци, Гевгели, Кочани, Берово, Воден, Лерин, Костур, Серес и Солун. ММТРО има свои „петорки" и в Загреб, Любляна, Белград, в сръбските военни и духовни академии, а също и във всички техни културно-асимилаторски организации, в които българската младеж е принудена да членува.

Основното идейно оръжие, което младата българска интелитенция използва, срещу сръбския и гръцкия асимилаторски поход, е българският национален дух и съзнание, вековните културни и борчески традиции, предавани като завет от поколение на поколение.

Членовете на ММТРО се готвят за своята национална мисия четейки произведенията на българските класици Ив. Вазов, Хр. Ботев, З. Стоянов, П. Яворов, а също на Хр. Силянов, Л. Весов, Г. Баджерев, в. „Свобода или смърт", сб. „Илинден", „Ла Меседониа", излизащ в Женева, изданията на МСС и пр.

Чрез своята дейност ММТРО не допуска нито една сръбска или гръцка национална и политическа идея да се промъкне в съзнанието на младите българи в Македония. Или, както пише Д. Гюзелев, *„създаденият исторически фактор от около 600 члена на ММТРО, все интелегентни-будни младежи, се нагърби с апостолската мисия като нови паисиевци да крепят националното съзнание, да обучават младежта на български книжовен език, да ги снабдяват с българска революционна, а даже и с детска литература, а някаде и с тона на Паисий да викат „О, неразумни... защо се срамуваш да се наричаш българин?“.*

За същите цели в периода между двете световнивойни се борят и Тайната културно-просветна организация на македонските българки, Македонските благотворителни братства в България, Македонският младежки културно-просветен съюз, Илинденската организация, Съюзът на македонските българки, МПО в САЩ и Канада и други освободителни организации на македонските българи.

Чрез своите легални и нелегални организации, по време на 23 годишното сръбско и гръцко робство от 1918-1941 г., цялото население в Македония участва най-активно в националноосвободителната борба. Непреходна по своето историческо и национално значение, тази борба съхрани българската националност в Македония и доведе до освобождението ѝ през 1941 г.

КАРНЕГИЕВАТА АНКЕТА НА БАЛКАНИТЕ ПРЕЗ 1913 г.

През лятото на 1913 г. България бе оградена от всички страни с врагове. *„Престъпното безумие“* от 16/29 юни, както щяха да го нарекат съвременниците, когато по заповед на Върховното командуване армията несмело нападна бившите си съюзници, обрече на катастрофален провал всичко, което българският войник и неговите военачалници грижливо и без да жалят живота си бяха градили през месеците на Балканската война.

Грешките и необмислените действия на политиците и преди всичко на цар Фердинанд родиха резултат, рядко постиган и нежелан от никого в историята на въоръжените конфликти. Страната се оказа в обръч от противници. Средата на месец юли бе обрат за българското военно щастие. В настъплението си на север гръцката армия бе стигнала чак до Разлог. Сръбските войски на места бяха преминали старата сръбско-българска граница. Турците напредваха в отредената от Лондонския договор за България Източна Тракия. Румънски конни разезди се мяркаха в покрайнините на София. Изход не личеше.

При това към военните поражения се добавиха и потоците хули, с които бившите съюзници започнаха да обсипват българския народ.

В продължение на близо три седмици през юли-август 1913 г. България на практика беше откъсната от света. Дори дипломатическите ѝ представители в чужбина не знаеха какво става на Полуострова и какви са истинските намерения на управниците в София.

При това положение поражението на страната и в информационната война бе предрешено. Срещу българския народ бяха насочени всевъзможни обвинения. Отдавна подготвената от Белград и Атина пропагандна кампания, която се засилваше от пролетта на 1913 г., сега избухна като взрив. Сръбски, гръцки и румънски пропагандисти в европейските столици започнаха да пълнят страниците на вестниците с преувеличени разкази за *„български жестокости“* към мирното население.

В известен смисъл публиката на Запад беше подготвена да възприеме с доверие подобни новини. На Балканите нерядко се гледаше като на регион, който стои далече от Европа и то не толкова в географско, колкото в морално отношение. Насилието и безпощадността в политиката бяха смятани нормална мярка за живот на Полуострова. Страниците на европейския печат бяха изпълнени с описания на бруталностите на войната. Подробните описания на кланетата, изнасилванията на девици и старци, рязане на уши и тем подобни, гъделичкаха приятно чувствата на западноевропейския четец, свикнал да отгръща страниците на „жълтата преса“ в търсене на новини за криминални случаи.

Особено податлива бе европейската публика към широко разпространяваната теза за „българската вина“. В началото на века континентът живееше на ръба на конфликта. Всяка криза заплашваше да премине във въоръжено

сблъскване. Войната можеше да дойде и от незначително изменение на равновесието на силите, а българите опитваха точно това. И тъй като атаката на 29 юни подбуди Междусъюзническата война, то и към България бяха насочени обвиненията, като страна изменила на съюзническата солидарност и агресор, рискуващ за своите собствени интереси европейския мир.

Стреснато, озадачено и дори не можещо да осъзнае докрай размаха на небивалата до момента антибългарска пропагандна кампания, новото българско правителство начело с д-р Васил Радославов, току-що поело властта, опита само да премине в настъпление. Пълномощният министър в Париж Димитър Станчов емоционално протестираше пред френското министерство на външните работи срещу насилията, вършени от турците при реокупирането на Източна Тракия. Резултат нямаше.

Кампанията на противниците на България бе много по-убедителна. Във в.„Юманите“ Жан Жорес, воден от недоверието си към целите на руската политика на Балканите, пишеше че твърденията за *„български жестокости“* вероятно били верни.

Единодушието на френския печат срещаше мълчаливото одобрение на Ке д'Орсе, където не си мръднаха и пръста, за да покажат действителното състояние на нещата, макар много добре да го знаеха. Още на 22 юли 1913 г. игуменката на френските милосърдни сестри-монахини, току-що завърнала се от Кукуш, бе писала, че за тях е невъзможно да останат в един град, където гръцката армия е *„изгорила всичко, освен зданието на мисията“*.

Българите трябваше да се убедят на свой гръб в правотата на максимата, че победените нямат приятели. Те бяха свикнали да се тешат с мисълта, че Европа признава с удовлетворение прогреса, постигнат през свободните десетилетия, но с удивление трябваше да се убедят, че балансът на настроенията съвсем не е в тяхна полза. Много от приятелите на България, объркани от лавината противоречиви, но в общи линии антибългарски съобщения, бяха озадачени и не излизаха в нейна защита. Правителството опита да публикува апел за безпристрастна международна комисия за разследване на истината по обвиненията. На официално ниво този зов не бе чут от никого.

Колкото и странно да звучи, подкрепата дойде отвън океана.

Не е ясно дали в Ню Йорк и Вашингтон бяха чули за апела на либералите. За момента документацията не позволява да се съди със сигурност кой е бил инициатор за изпращане на международна анкета на Балканите. Така или иначе, още в началото на юли 1913 г. името на американския милиардер Ендрю Карнеги се обвърза тясно с историята на Балканските войни.

Още откъм 80-те години на XIX век той бе започнал да отпуска големи суми за благотворителни цели. Основаваше библиотеки, научни институти, училища, лаборатории, университети. Пацифизмът бе характерна особеност на мировъзрението му: от края на миналия век подпомагаше пацифистки организации. През декември 1910 г. той отпусна десет милиона долара за създаването на Карнегиевата фондация за мир. Парите трябваше да се използват за *„премахването на войната, най-черното петно на нашата цивилизация“*.

***

В ранното лято на 1913 г. в седалището на фондацията в Ню-Йорк решиха, че един от най-добрите начини за използване на съвсем скоро основания фонд ще бъде да се проучат причините и начина на водене на военния конфликт на Балканите - първата значителна война след Руско-японската от 1904-1905 г.

Отделението за международни връзки и образование реши да назначи международна комисия. Тя трябваше да посети Балканите и да подготви *„безпристрастен доклад за информиране и осветляване на световното обществено мнение по истинските факти във връзка с двете Балкански войни от 1912-1913 г.“*. За президент бе поканен барон Д`Естурнел дьо Констан, френски сенатор и председател на съветническото бюро към фондацията в Европа. Той трябваше да избере участниците в анкетата.

Някои от поканените отказаха по здравословни причини или поради служебна заетост. В крайна сметка комисията придоби следния състав. Представител на Австрия беше Йозеф Редих, професор по държавно право във Виенския университет; на Франция - адвокатът и депутат от Лион в Камарата на представителите Жюстин Годар; на Германия - професорът в университета в Марбург Валтер Шукинг; на Великобритания - Френсис Хърст, редактор на списание „Икономист“, и известният журналист и познавач на балканските проблеми д-р Хенри Брейлсфордл; на Русия - водачът на партията на кадетите професор Павел Милюков; на САЩ - професорът от Колумбийския университет в Ню-Йорк Самюел Датън.

Хърст, известният френски ориенталист Виктор Берар и социологът Жан Брюн бяха смятани само като консултанти. Анкетьорите не получаваха никакво възнаграждение. Само пътните им разноски минаваха за сметка на фондацията.

Характерно за почти всички участници бе техният пацифизъм. Той стоеше в основата на избора на дьо Констан. Самият той бе стар деец на пацифисткото движение, участник в двете Хагски конференциии за мир през 1899 и 1907 г. Активно участваха в него и Годар, Датън, Хърст. Това отговаряше и на замисъла на Карнеги. Наред с това, сред членовете на комисията имаше и хора, прекарали години на Балканите, изтънко познаващи проблемите на Полуострова. Най-изтъкнат беше П. Милюков, автор на статии за Македония във „Вестник Европы“ в края на XIX век, и на „Три етнографические карты Македонии с текстом“ /Санкт-Петербург, 1903/. Брейлсфорд като младеж се беше сражавал с оръжие в ръка на страната на критските въстаници: през 1905 г. след потушаването на Илинденското въстание бе издал книгата си „Македония“. Берар бе автор на десетина монографии по въпросите на елинизма.

При подбора на членовете роля изигра и стремежът да бъдат представени основните европейски държави. Така трябваше да се отбие предварително обвинението, че комисията изразява възгледите и интересите на единия или другия от противостоящите си военно-политически блокове.

Дьо Констан остана във френската столица, за да координира работата. За негов заместник на Полуострова, макар и неофициално, бе смятан Годар. Основната работа щеше да се върши от Брейлсфорд и Милюков, които знаеха балканските езици и можеха да контактуват без помощта на преводач с анкетираните.

На 19 август 1913 г. повечето от членовете на комисията се събраха в Париж, за да обмислят конкретния ход на анкетата.

***

Създаването на Карнегиевата анкетна комисия бе отбелязано веднага в българския печат. Във вестник „Мир" тъжно констатираха, че това било *„първият успех на България през последните изпитни"*.

На 21 август анкетьорите напуснаха Париж за Виена. След кратък престой и някои срещи в австрийската столица те продължиха към Сърбия. Психологическата обстановка за работата им в страните-победителки Сърбия и Гърция бе много трудна. Да допуснат комисията значеше да признаят, че е възможно обвиненията срещу България да са безпочвени. Подобно поведение бе немислимо. Пряк отказ също не бе изход. Той можеше да бъде изтълкуван от общественото мнение като свитетелство за вина. Оставаше по-лесното - да се откаже разследването под предлог, че анкетьорите не са безпристрастни, т.е. атаката да се води не против идеята за анкета, а против участниците в нея.

Още преди да стъпи на сръбска земя П. Милюков бе обявен за антисръбски настроен, Брейлс за антигръцки, а дьо Констан за българофил. Както с ирония отбелязваше дьо Констан в предговора си към „Доклада на международната комисия", само Годар и Датън не били критикувани, може би защото до този момент не бяха имали никакви контакти с Балканите.

На 26 август анкетната комисия пристигна в Белград. Правителството се отнесе с враждебност към идването ѝ. Особено раздразнение предизвика присъствието на П. Милюков. Макар сръбският пълномощен министър в Париж да бе предупреден за намеренията на комисията, в Белград предпочетоха да се направят, че чуват за нея за първи път. Министър-председателят Н. Пашич отказа да приеме делегатите. Оправдавайки се с военното положение, той не разреши никому да посети Вардарска Македония. Най-многото, което сръбските политици направиха, бе да не пречат на комисията да стигне до Солун.

В Белград пристигна и немският член на комисията професор Шукинг, който беше закъснял поради лични причини. Той престоя няколко дни в сръбската столица, но бе заблуден от властите, че комисията се отказала от намеренията си и се разпръснала. Затова Шукинг се върна във Виена. Когато разбра истината, бе вече късно да се присъедини към колегите си.

На седми септември сръбското правителство излезе с официално комюнике във вестниците, в което изложи позициите си. То твърдеше, че не било против едно безпристрастно обследване. Напротив, Сърбия се стремяла към

заклеймяване на *„българските жестокости“*, за които трябвало да знае целият свят. Но тъй като в комисията присъствувал враг на Сърбия, т.е. П. Милюков, то заключенията ѝ нямало да бъдат обективни.

Грубото и безцеремонно държане на сръбското правителство и буржоазна общественост вдъхна опасения и съмнения дори в тази част от руския печат, която като правило беше антибългарски настроена и беше склонна да подкрепя сръбската *„мисия“* на Полуострова. В „Биржевия ведомости“ стигнаха до извода, че дори ако се вземат предвид пристрастията на П. Милюков, поведението на сръбското правителство е най-малкото *„нечисто“*, а във в. "Ден“ коментираха, че войната довела сръбските управници до *„пълно културно подиване“*.

На 1 септември комисията пристигна в Солун. В първите дни работата ѝ не бе спъвана от гръцките власти, които очевидно още не бяха получили указания от Атина. Българската колония в града засипа П. Милюков със сведения за поведението на съюзническите армии по време на войните. Най-остри бяха протестите против опитите на сръбското правителството да посърби Вардарска Македония, като изгони от нея всички представители на българската интелигенция. Брейлсфорд и П. Милюков се срещнаха и с представители на Солунската социалистическа федерация. Сред тях беше и Димитър Влахов. В спомените си, написани близо четири десетилетия по-късно, той си припомня за съчуственото отношение на двамата анкетьори към искането на Федерацията за автономна Макединия. Независимо от политическите квалификации с късна дата, плод на по-сетнешното му политическо развитие, които прави Влахов, едно бе ясно - анкетьорите получиха възможност да се запознаят отблизо с проблемите в териториите, присъединени към Гърция.

В Солун П. Милюков и Брейлсфорд си разпределиха работата. Англичанинът се зае с гръко-турските, а русинът с българо-сръбско-гръцките отношения. Оказа се, че това е станало тъкмо навреме. Четири дни по-късно солунският губернатор нареди на двамата да напуснат града. Този път за враг беше обявен Брейлсфорд. В Атина не искаха да му простят книгата за борбите в Македония, в която бе показал тясното сътрудничество между гръцките андарти и турските власти. Правителството заяви, че нямало да признае резултата от анкетата, каквито и да са те, тъй като труповете вече били заровени, а свидетелите се разпръснали. Тази прибързаност беше доста показателна, тъй като всъщност никой не можеше да предрешава изводите на анкетьорите.

При това положение най-добрият изход беше членовете на комисията да се разделят. Датън обиколи Серес, Драма, Кавала и Доксато. Брейлсфорд успя да излъже бдителността на гръцките власти и посети добре познатия му Кукуш. Годар замина за София, а П. Милюков - за Атина.

След като и в Атина кампанията срещу П. Милюков продължи, той тръгна за Източна Тракия, реокупирана от турците през Междусъюзническата война. Тук основната му задача беше да провери дали са верни съобщенията за *„български зверства“* при превземането на Одрин - въпрос, раздухан от френския

писател Пиер Лоти, който в тези месеци се бе поставил в услуга на турската пропаганда. Оказа се, че сведенията са преувеличени. Идваха от гръцки източник, който премълчаваше, че в насилията е вземало активно участие и гръцкото население на града. След това П. Милюков обиколи цяла Източна Тракия.

Никой от комисията, поради отказа на сръбските власти, не успя да достигне до албанските земи и, както много често до този момент, те наново останаха извън вниманието на Европа.

На 13 септември повечето от членовете на комисията пристигнаха в София, където бяха посрещнати с отворени обятия както от цялата общественост, така и от правителството.

***

Още от началото на лятото на 1913 г. , когато започнаха да осъзнават нарастващата заплаха от войната между съюзниците, редица обществени-ци наченаха да търсят начин за опровергаване на нападките срещу българите. А. Шопов, дългогодишен дипломат и представител на България в различни търговски представителства в Европейска Турция, бе предложил на новия министър на външните работи д-р Н. Генадиев - изключително амбициозен и способен политик, макар и не винаги кристално чист в моралния си облик, план за масирана пропагандна дейност в Европа. Междусъюзническата война попречи за осъществяването му, но вероятно по настояване на Н. Генадиев Министерският съвет реши да отпусне от извънсметния си бюджет един милион лева. Голяма част от тях отидоха за настаняване на бежанците. Другите - за *„въпиющи цели и нужди“*. Сред тях бяха изпращането на пропагандисти в Европа и осигуряване на подходящи условия за работата на Карнегиевата комисия. Под „подходящи условия“ съвсем не става дума за подкупи - анкетьорите бяха от отиващото си либерално интелектуално поколение в Европа, което мислеше и се бореше за един справедлив свят, а по-скоро за докарване на бежанци за разпити от членовете на комисията.

В страната анкетьорите трябваше да престоят до 21 септември. След това щяха да се завърнат в Париж. Основната част от обследването протичаше в София, където се бе стекла и многобройна маса бежанци от Македония и Тракия. Освен това за Самоков и Дупница с предоставен от правителството автомобил заминаха Годар и Брайлсфорд, които трябваше да разговарят с бежанците, настанени в тези градове. Според в. "Мир“ само в Самоков те бяха успели да разпитат близо двеста души - военнопленници, избягали от плен, учители, бежанци от Македония.

Пръв за Париж си тръгна Годар. Преди заминаването си той посети министъра на народната просвета Ж. Бакалов и се постара да разпръсне впечатлението, което бе оставил с поведението си у българите френският печат. Сега, според Годар, след като истината излязла наяве, то и френската преса щяла да промени отношението си. На 22 септември отпътуваха и останалите участници.

И П. Милюков използва престоя си в София, за да направи изявления. Преди потеглянето си той се срещна с д-р Н. Генадиев, а после даде интервю пред кореспондента на в. „Райхспост". В него той заяви, че бил събран богат материал, достоверен по характер. Той щял да бъде проучен в Париж и след това щяла да му бъде дадена най-широка гласност. Според П. Милюков, сключеният в Букурещ мирен договор бил не *„само една неправда към България, но и голямо нещастие за Балканския полуостров"*.

За официален край на работата на комисията бе обявен 28 септември 1913 г., т.е. работата ѝ бе продължила общо пет седмици. Явно бе, че времето не бе достатъчно за запознаване с предисторията на военния конфликт на Балканите и начина на воденето му. Помагаше това, че поне двамата от членовете ѝ бяха отдавна добре запознати с балканските противоречия.

На 10 октомври П. Милюков се завърна в Петербург, за да пише своя дял от доклада. Престоят му в Париж бе кратък.

***

Още от последните дни на февруари 1914 г. в българския печат започнаха да проникват сведения за печатането на труда на Комисията. Едва ли той се очакваше някъде другаде с такова нетърпение, както в София. Още щом влиятелният френски в. "Матен" публикува извадки от рапорта, новината веднага бе съобщена на първите страници на вестниците в София. Тлееше и известно недоволство от забавянето на отпечатването на рапорта. То нямаше основания. Малцина си даваха сметка за трудностите пред авторите. Независимо, че не всички членове на комисията бяха посетили Балканите, всички участваха в подготовката на материалите. В окончателния вариант по една глава написаха Брейлсфорд, Годар и Датън, а останалите четири излязоха изпод перото на П. Милюков. Трябваше да се уеднакви трудът на четирима автори, живеещи на хиляди километри един от друг.

Трудно бе да се намерят печатници, готови да издадат картите, приложени към доклада. Най-много време и усилия отне работата по сверяване на ръкописа, в който се срещаха многобройни и взаимно противоречащи си транскрипции на никому неизвестни географски реалии от Балканите.

Още преди докладът да бе отпечатан наченаха опитите за дискредитирането му. Гръцкото военно аташе във Вашингтон разпространяваше сред американските политически кръгове брошура на гръцки професори срещу *„българските зверства"*, писана през лятото на 1913 г. В интервю той се опита да хвърли сянка както върху професионалната, така и върху моралната добросъвестност на авторите. В Белград заявиха, че са готови да приемат истинска международна комисия, стига разбира се имената на членовете ѝ предварително да са съгласувани със сръбското правителство.

Най-накрая, в началото на юли 1914 г., само няколко дни след Сараевското убийство, рапортът на комисията бе напечатан. Той съдържаше 496 страници, 5 гравюри и 8 карти. В София обявиха веднага, че ще започне превеждането му на български език на отделни свезки. Първите бяха пуснати в продажба още

преди 4 юли.

***

Автор на обширния предговор на доклада беше председателят на комисията Д'Естурнел дьо Констан. Тонът му правеше странно впечатление със своята дефанзивност. От самото начало дьо Констан се стремеше да отбие всички възможни нападки: първо срещу организацията, подбудила анкетата. Той подчертаваше, че пацифизмът на фондацията, вдъхновил начинанието, не е беззъб; че тя уважава правото на нациите да се сражават за свобода, но предпочита конфликтите да се уреждат с арбитраж или помирение. После против възможните съмнения в ползата от изпращането на комисията. Той, изглежда, хранеше умерени надежди във влиянието, което комисията можеше да окаже и бе убеден, че резултатите *„няма да задоволят напълно никого, и повече или по-малко няма да харесат на никого"*. На трето място, против предполагаемите национални пристрастия на анкетьорите. Тук, след като изброяваше делата на П. Милюков, Брейлсфорд и Берар, той се спира и върху собствената си дейност в защита на различните балкански народи.

И накрая, в целия предговор (а после и в рапорта) личи известно снизхождение към *„младите клиенти на цивилизацията"* - балканските народи. На членовете на комисията и особено на техния уважаем председател не им се вярваше, че подобни неща биха могли да се случат в цивилизована Европа. Действителността съвсем скоро щеше да срине представите им.

Все пак дори в този предговор, написан от съзнателно търсени обективистични позиции, личеше, че макар и неусетно, сръбската и гръцка пропаганда е извършила своето дело. За дьо Констан Междусъюзническата война беше грабителска за всички участници без разлика, макар от материала, изложен на страниците на рапорта да личеше ясно, че България я започва за присъединяването на територии с българско население.

Окончателният вариант на доклада тежеше може би с прекомерна научност, но това явно бе търсен ефект. Приложените документи - официални писма, рапорти, разпити на бежанци, заемаха повече от половината от общия обем на тома. Те бяха достатъчно красноречиви и емоционални и анкетьорите си бяха поставили за цел да застанат над страстите и съзнателно принизяваха въздействието на собствения си текст.

В доклада подробно се разглеждаше предисторията на конфликта на Балканите, аспирациите на националните буржоазии. П. Милюков, който познаваше както историческата така и политическата обстановка на Полуострова, подчертаваше, че чак до 70-те години на 19-и век никой в Сърбия или Гърция не е оспорвал сериозно, че в Македония живеят българи. Не бе имало подобни съмнения и сред славяните в областта. Или, както посочваше: *„В края на 19-и век огромното мнозинство от славянското население в Македония пращаше децата си в български училища."*

В стремежа си да бъде обективен, П. Милюков публикува противоречащите си статистики на балканските страни за състава на

населението в Македония.

Според българската на В. Кънчов излизаше, че от 2,2 млн. жители на областта българи бяха близо 1,2 млн., турци 500 хил., гърци 228 хил., албанци 129 хил., власи 81 хил., а сърби само 700 души.

Според сръбската на Сп. Гопчевич, който включваше към Македония и Стара Сърбия с нейното многобройно, неоспорвано от никого сръбско население, от общо 2,9 млн. сърбите бяха близо 2,1 млн., турците 230 хил., гърците 200 хил., албанците 165 хил., власите 70 хил. и българите само 58 хил.

Според гръцката на Т. Делиянис, която изпускаше Косовския вилает с неговото българско и албанско население, от общо 1,7 млн. гърците бяха 653 хил., турците 634 хил., българите 330 хил. и власите 25 хил.

Руският учен обаче подчертаваше изрично, че единствено българската статистика взема предвид националното самосъзнание на населението за разлика от сръбската и гръцката, които прилагат "*изкуствени*" критерии. Затова в целия доклад славянското население на Македония неизменно бе наричано българско, така както самото то наричаше себе си.

Анализирано беше и национално-освободителното движение в Македония, обрисувано като проява на настроенията на местното българско население. П. Милюков проследяваше внимателно конфликта между съюзниците, нарастващия с хода на военните действия максимализъм у всички балкански съюзници. Букурещкият договор според него не бе *„жизнеспособен“* и не отговаряше на интересите на народите в балканските страни, а най-малко от всичко на интересите на населението на Македония.

Основно внимание бе отделено на начина, по който бе водена войната. В останалите шест глави той бе разгледан възможно най-подробно: поведение на редовни и нередовни войски; опити за насилствено променяне на етническата картина на спорни области; положението на военнопленниците; икономическите последствия от войната. Тук присъдата на комисията бе строга. Всички воюващи бяха обвинени в липса на хуманност, но това се дължеше по-скоро на характера на самата война, превърнала се в междунационален конфликт, отколкото на някакви вродени качества у балканските народи. Изобличаваха се много от преувеличенията, разпространени по времето, когато България бе откъсната от света. Съвсем сдържано членовете на комисията споменаваха за гръцките епископи в Дойран и Кавала, за директора на „Ориент банк“ в Серес, представени от гръцката пропаганда като жертва на насилия, а всъщност оказали се живи и здрави. Не бе много по-различно и положението с доста от другите, приписвани на българите инциденти. Или, както приключваха в рапорта си: *„Злините, които българите са извършили, остават зловещо петно върху репутацията им, но трябва да се разглеждат в истинските им пропорции.“*

Всъщност анкетьорите бяха твърдо убедени, че не предизвиканият, според гръцката пропаганда, от българите инцидент в Демир Хисар, а гръцкото подпалване на Кукуш е дало повод за веригата от взаимни насилия. Те припомняха, че и на 6 септември, дълго след сключването на Букурещкия мир, българите от Кукуш все още бяха пазени като затворници в едно от малко-

то оцелели здания в града. Но все пак, подчертаваха те, ако можеше да се говори за баланс на вината, то българите се бяха държали най-добре към противниците си и бяха зачитали в най-голяма степен чуждия живот и човешки права.

Особено място в доклада заемаха документите за насилственото денационализиране на българите в Македония от сръбските и гръцки власти. Десетки свидетелства, официални нареждания и инструкции свидетелстваха ясно, че този процес бе започнал още през есента на 1912 г. и се бе засилил през пролетта на 1913 г. За членовете на комисията бе ясно, че българите във Вардарска и Егейска Македония не бяха имали никакъв избор. С насилия, терор и убийства те бяха принуждавани да се отказват от своята народност още когато Сърбия, Гърция и България бяха официално съюзници. Изводът бе ясен - в заетите от сръбски и гръцки войски територии на Македония се провеждаше обмислена кампания за унищожаване на един цял народ, кампания, на която светът не бе обърнал нужното внимание.

Докладът на комисията, въпреки долетялите от Сараево изстрели или може би точно заради тях, бе посрещнат с голям интерес. На английски език бяха публикувани 13 000 екземпляра, от които 10 000 разпратени по определен списък. Френското издание от 5000 бе разпространено от Европейското бюро. Доклада получиха всички американски мисионери в Мисията за Европейска Турция. Сто броя бяха изпратени дори в Япония.

Помогна и рекламата, направена с американски размах. В рамките на предварителната подготовка по популяризиране на изводите на комисията проф. Т. Руйсен изготви експозе от двадесет страници, което беше разпратено до основните информационни агенции. Някои го публикуваха изцяло заедно със свой коментар. Други направиха важни извадки от него. „Американ прес асосиейшън" извлече още от коректурите кратко експозе от 1500 думи и го изпрати до всички по-важни американски вестници. Нерядко то бе отпечатано цялото.

До 121 редактори на периодични издания в цял свят бяха изпратени писма и екземпляри от доклада. Според изчисленията, направени в Карнегиевата фондация, само в шест европейски и американски държави бяха излезли 333 отзива за него: 260 бяха в американския печат, 92 във френския, 13 в немския, по 5 в английския и италианския, и по един в португалската и датска преса. Всъщност броят на статиите и публикациите бе много по-голям, тъй като най-пълно беше обхванат единствено американският печат.

В общи линии всички оценяваха положително работата на комисията. Малцина бяха тези, които се опитаха да хвърлят съмнение върху трактовката на събитията или мотивировката на членовете ѝ. Или както формулираха във влиятелния френски вестник „Ла репюблик": *„Няма причина, която да ни кара да смятаме, че членовете на комисията са били повлияни от симпатиите си към една нация повече, отколкото към друга. Това, което доказаха на първо място е, че никой не е напълно невинен."* Подобно заключение едва ли е в състояние да учуди днес читателя, но в навечерието на Първата световна война, когато буржоазията обичаше да се самопоздравява за своите мо-

рални стойности и войната бе смятана все още за благородно занятие, то бе новост.

Най-благожелателна бе реакцията в София. Пасторът Д. Фурнаджиев написа, че във *„вердикта"* на комисията България била оправдана. Това бе и становището на повечето вестници, излизащи в българската столица, в които пъстреех хвалебствени статии за доклада. Като доказателство за тезата се смяташе и реакцията на гръцките и сръбските официални кръгове. В София се чу и клюката, че в Белград били пристигнали наети от сръбското правителство английски и френски публицисти, които трябвало да разобличат изводите на комисията, а пък гръцките легации в Европа правели всичко възможно, за да откупят и унищожат екземплярите от рапорта. Основания за това твърдение нямаше, тъй като рапортът не се продаваше, а се разпространяваше безплатно.

Всъщност истината за поведението на българските войски през войната съвсем не беше толкова розова. Както отбелязваха и в правителствения в. „Воля": *„Ние не сме поласкани от нейните заключеня, ние не можем да се радваме от факта, че нам се приписва най-малък дял от извършените злодеяния, защото не е достоен за уважение един народ, който не се черви, когато у него се открият известни беззакония, независимо какви са размерите им."* Но подобни трезви съждения бяха рядкост. На журналистите, а нерядко и на политиците им се струваше, че дори самото съпоставяне на насилията, вършени на Балканите, е от естество да подобри моралния кредит на България.

Успехът на публикацията накара авторите ѝ да мислят за второ издание. Идеята се обсъждаше през цялата есен и зима на 1914-1915 г. При това примерът на Карнегиевата анкета не бе отишъл напразно. Той бе вдъхновил подобна международна анкета за германските военни престъпления в Белгия през есента на 1914 г., ръководена от видния дипломат, учен и общественик виконт Джеймс Брайс. Проблемът беше, че пожар в сградата на печатницата, където бе печатан докладът, унищожи набора. Щеше да е прекалено скъпо ако трябваше да се набира наново.

Пак през 1915 г. Македоно-българският народен съюз в Съединените щати поведе преговори с Карнегиевата фондация за превеждане и издаване на доклада на български. Той трябваше да послужи на хилядите български емигранти в Северна Америка, повечето от които идеха от Македония. Във фондацията приеха предложението, което беше подкрепено и от пълномощния министър във Вашингтон Ст. Панаретов, но се оказа, че силите на емигрантите не стигат. Преведена бе само малка част от доклада.

Докладът на Карнегиевата комисия беше едно от големите дела на пацифизма на епохата. Той бе плод на убеждението, че човешката природа може да бъде променена ако се сблъска с неприятните факт на съществуването. Не винаги дейците на пацифизма бяха последователни, не винаги делата им отговаряха на идеите им и в този смисъл като илюстрация могат да послужат имената на самия Карнеги, който в края на XIX век бе приветствал Испано-американската война, и на Дж. Форд, който през годините на Първата

световна война бе платил за цял кораб с пацифисти-пропагандисти, докато в същото време автомобили произведени в неговите фабрики чевръсто сновяха по бойните полета в Европа. В известен смисъл докладът бе плод и на наивитета на епохата. В предговора си дьо Констан твърдеше, че сега големите държави *„открили очевидна истина, че най-богатата страна може да загуби най-много от войната и всяка страна жадува на първо място за мир"*. Тези думи видяха бял свят три седмици преди началото на Първата световна война.

Но независимо от всичко, никой не бе в състояние да оспори сериозно изводите на анкетата. Към нея прибягваха във всяка критична фаза на междубалканските отношения всички български правителства. И досега анкетата заема почетно място в библиографията на всяка книга, разглеждаща балканските проблеми от началото на века. В този смисъл делото на П. Милюков, Брейлсфорд, Годар, Датън и дьо Констан надживя годините.

А ето и кратка извадка от Карнегиевата анкета, озаглавена:

Конфликтът между съюзниците

Зародишите на раздори, съществуващи между балканските народи, не можеха да бъдат потушени от съюзните договори, които ние познаваме днес. По-скоро може да се каже, че текстовете им са създавали нови недоразумения, а също така и формални претексти, които скриват истинските причини за конфликта. Съществува само едно средство, което ефикасно може да предотврати развитието на тези зародиши, а именно да се поддържа териториалното статукво на Турция и да се даде автономност на съответните народности, без да се промени суверенността върху тях. Разбира се , това не може да представлява окончателно решение; то може само да бъде едно забавяне, само един етап, но той би създал възможност за преход. При липса на такъв изход, който се оказа невъзможен поради грешките на турците, поради твърде дългото търпение и протакане от страна на Европа и поради успехите на балканските съюзници, постигнатата промяна беше твърде рязка. Тя доведе до плачевни резултати, които ще проучим от гледна точка на „ексцесиите", извършвани от различните народности и сведени до елементарна борба за съществуване, водена с най-примитивни средства.

Откриваме тази борба в Македония още в дните на сръбската и гръцката окупация. Отначало цари всеобща радост и изблик на народна благодарност към освободителите. Самите македонски революционери са насърчавали това чувство у хората. В своята „Прокламация към нашите братя", публикувана от делегатите на 25 македонски братства на 5/18 октомври същата година, още в началото на войната, се казва следното: *„Братя, вашите страдания и вашите болки отекнаха в сърцата на вашите родственици.*

Подтикнати от свещения дълг за братско съчуствие, те дойдоха да ви помогнат и да ви освободят от турско иго. За своята жертва те не желаят нищо друго, освен да установят отново мира и реда във вашата родна земя. Елате да посрещнете тези храбри рицари на свободата. Покрийте пътя им с цветя и със слава. И бъдете великодушни към тези, които довчера бяха ваши

господари. Като истински християни не отвръщайте на злото със зло. Да живее свободата! Да живее храбрата освободителна армия!"

Всъщност сръбската армия влиза в Македония от север, а гръцката от юг сред викове на радост от цялото население. Но този ентусиазъм сред освободените скоро отстъпва на редица съмнения; след това на разочарования и най-накрая се превръща в омраза и отчаяние. Българският вестник, излизащ в Солун под името „Българин", е първият, който съобщава за някои обезкуражителни случаи. Техният брой се е увеличил от присъствието на някои хора, особено вид шовинисти, които погазват националните чувства на населението. И вестникът продължава:*"Наложителен дълг на окупационните сили е да внимават за поведението на подобни безотговорни хора."* Ъви! Пет дни по-късно (20 ноември) вестникът е принуден да изтъкне като общо условие за стабилността на отношенията между съюзниците, че окупационните власти трябва да показват толерантност спрямо всички националности и да се откажат от това да третират някои от тях като неприятели. Четири дни по-късно същият вестник, вместо да отправи нападки към отговорните лица, започва да съди властите, които *„в своя сляп шовинизъм не се съобразяват с националните чувства на хората, станали временно техни поданици"*. Тези хора все още са с вярата, че местните власти действат без знанието на Белград. Следния ден редакторът пише уводната си статия със заглавие под формата на въпрос, отправен към правителствата на съюзниците: *„Това освободителна война ли е, или завоевателна?"* Той много добре знае какъв ще бъде отговорът: гръцките власти спират излизането на българския вестник в техния град Солун.

Действителността бързо разбива всички илюзии на населението. Сръбският войник, а също така и гръцкият, е напълно убеден, че в Македония ще намери свои сънародници хора, които говорят неговия език, и ще може да се обърне към тях с думите *„живио"* или *„зито"*. А намира хора, говорещи различен от неговия език, които вместо това викат *„ура!"*. Той не може да разбере всичко това. Теорията, която е научил още в училище за съществуването на една Сръбска Македония или на една Гръцка Македония, естествено прави засечка. Незасегнато остава обаче патриотичното му убеждение че Македония трябва на стане гръцка или сръбска при положение, че понастоящем не е такава. Несъмнено Македония по време на Душан Велики или на византийските императори е била това, което той иска тя да стане днес. Само агитатори и пропагандисти българи могат да са от хората, насаждащи сред населението идеята, че те са българи. Ето защо агитаторите трябва да се изгонят от страната и тя отново ще стане това, което е била винаги, а именно сръбска или гръцка. И съответно на тази база се градят техните действия.

Кои са агитаторите, накарали хората да забравят родния си гръцки и сръбски езици? На първо място идват свещениците, след това учителите и накрая революционните елементи, които при стария режим са сформирали своя „организация". За такива те смятат всички воеводи на чети и техните членове, селяните, които са ги снабдявали с пари и храна - с една дума цялото

мъжко население, което е сравнително добре образовано и осведомено. За един сърбин или грък е много по-лесно да разкрие тези престъпни патриоти, отколкото е било по времето на турската власт и нейния абсолютистичен режим.Средствата за събуждане на някакво национално съзнание са много по-добре познати на гърци и на сърби, които майсторски умеят да ги употребяват за своята клауза. Свещеници, учители и чети съществуват и сред гърци и сърби, както сред българите. Но положението в Македония, както е добре известно, се различава по обстоятелството, че учителят или свещеникът, сръбският войвода или гръцкият андартин трябва да се обърне към едно малцинство и там да вербува последователите си, вместо да намира хора готови да го последват. Изолиран сред едно българско население, той се свързва с турската власт, докато българските национални *„организации“* са се борили срещу нея. Тъй като даден член на едно национално малцинство е живял открай време със своите български съседи и ги познава много по-добре, отколкото турският чиновник или полицай, той може да даде много по-точна информация. През последните две-три години той е научил много повече подробности, защото в този период съществува истинско примирие между християнските народности и укрепва съюзът срещу турците. Той често пъти е бил посветен в заговора и знае много от тайните, свързани с него. Всеки миг е готов да употреби това свое познание в полза на сънародниците си, появили се като негови освободители. С пристигането на неговата армия той вече не е самотен, изолиран и често пъти ненавиждан. С негова помощ охулването се превръща във всесилно оръжие. То прониква в дълбините на местния живот и изкарва наяве едно минало, неизвестно дори на турските власти. Тези хора, които населението счита за водачи и почита като герои, са арестувани и наказани като разбойници, докато утайката на обществото се издига и величае.

Прогресиращото разслоение на обществения и националния живот в Македония, започнало с навлизането на окупационните армии, не престава и през деветте месеца между започването на първата и втората война. То неминуемо води до много дълбоки промени. Българският народ е обезглавен. Началото е направено от неговите противници, тогава когато е най-лесно. Откритите революционни елементи са ликвидирани - това са комитаджиите и всички свързани с движението за въстание срещу турското господство или ангажирани в конфликта с националните малцинства. Процесът се улеснява поради хаоса в македонското общество, в което не съществува ясно очертано разграничение между политическо и обикновено престъпление.

Но борбата срещу българските училища се оказва далеч по-трудна. Минало е времето, когато учителят по необходимост е член на „Вътрешната организация“. Чисто професионалният елемент вече е заместил апостолите и мъчениците на предшестващите поколения, но завоевателите виждат нещата такива, каквито са били преди десетилетия. За тях учителят си остава конспиратор, опасен човек, който трябва да бъде премахнат, а училището в техните очи е център за българска просвета. Ето защо то става обект на систематични нападки от страна на сърби и гърци. При пристигането им в

което и да е селище тяхното първо действие е да затворят училищата и да ги използват като казарми за войниците.След това учителите се извикват и ако те откажат да извършват обучението на гръцки или сръбски език, им се казва, че тяхната служба вече не е необходима за обществото. Който продължава да декларира че е българин, се излага на преследвания, чиято жестокост зависи от неговата съпротива. Дори и най-непреклонните трябва да се признаят за победени; понякога им се разрешава да заминат за България, но обикновено ги пращат в затворите на Солун или в Скопие.

Хората, които най-трудно се прекършват, са свещениците. И на първо място владиците. Най-напред от тях е поискано да сменят езика на църковната служба. Направени са опити да бъдат подчинени на сръбските или на гръцките църковни власти и ги принуждават да споменават имената на съответните йерарси по време на литургията. Ако един свещеник покаже и най-малката съпротива, неговата екзархистка енория му се отнема и се предава на някой патриаршистки свещеник. На такъв български духовник е забранено да поддържа каквато и да било връзка със своето паство и при най-малко непокорство той бива обвиняван в политическа пропаганда или в предателство.

След отстраняването на интелектуалните и религиозни водачи на революционните движения започва настъпление срещу обикновените селяни да променят своята националност и да се обявят за сърби или гърци. Докладите на българските църковни власти, които се получиха при нас от всички части на Македония, са единодушни в това отношение. Ето какво казва епископ Неофит от Велес на своя мъчител:*„Ти знаеш, тъй като си помощник-пристав, какво правят сръбските свещеници и учители в селата. Те отиват в българските села с войници и принуждават хората да се записват като сърби, да изпъждат българския си свещеник и да искат да им бъде изпратен сръбски свещеник. Който откаже да заяви, че е сърбин, се подлага на побой и мъчения...“*

Сърбите се опитаха да отрекат автентичността на поверителните български документи, които цитираме по-горе, и издадоха малка сбирка от тайни сръбски документи, които също са автентични и чиято цел е да опровергаят това, което се съдържа в българските документи. Ние ще се върнем на тези сръбски публикации. Но от гледна точка на това, което ни интересува, трябва да кажем, че тези документи само потвърждават изтъкнатото вече от нас. Ето какво пише някой си Петър Костов, македонски българин, в писмо от 11/24 януари 1913 година:*„Всеки, който се нарича българин, рискува да бъде убит. Сърбите въведоха своята общинска администрация по всички села и поставиха по един сръбски учител на всеки 10 села. Ние не можем да действаме и сме в трудно положение, понеже сърбите са иззели оръжието на всички българи. Правим каквото можем и призоваваме хората, обаче всички ние чакаме да дойде българската армия. Направете това колкото е възможно по-скоро или ще бъдем потъпкани от сърбите. Дори и най-здравите българи са готови да станат сърби. Тайната полиция има множество агенти. Всеки, който се опита да говори лошо за сърбите, се излага на много големи страдания.“*

В южната част на Македония, в гръцката окупационна зона, се предприемат същите мерки за погърчване на тамошното население."

Тук даваме няколко от хилядите примери. Ето какво се казва в едно писмо от село /Дембени/ Костур с дата 11/24 декември 1913 година:

„Първата грижа на гръцките офицери и войници, които пристигнаха тук, бе да разберат дали населението на въпросното село и неговите околности е българско. Ако се окажеше, че населението е чисто българско, тогава офицерите заповядваха на селяните „да станат отново гърци, тъй като това е условието да имат мирен живот."

Очевидно и тук имаме едно основно предположение, а именно, че цялото население в далечното минало е било гръцко. *„Колко дълго време си бил българин?"* Такъв въпрос задава гръцки офицер в Крупище. *„В продължение на много години"* е отговорът. *"Тогава върни се към старото време, стани отново грък"*, е заповедта, дадена от офицера. В случая офицерът показва забележителна милост. В село Горно Кестраме, където населението отвръщало на български език на въпроси, задавани му на гръцки, гръцкият офицер извиквал гневно: *"Не говорете български; ние сме в Гърция и всеки, който говори български, ще си отиде в България."* В някои села въпросите били поставяни по следния начин: *"Ти християнин ли си или българин?"* В няколко села жителите били карани да подписват молби, чието съдържание, съвсем неизвестно за тях, представлява искане за връщането им към Гърция. *"Какъв срам!* - казвали гръцките жандармеристи в Горно Куфалово /12/25 март/. - *Ние ви освободихме. Гласът на Александър Велики ви призовава от гроба. Не го ли чувате? А продължавате своя сън и се наричате българи!"* **

*Документите са публикувани в едно приложение към книгата на Балканикус, озаглавена „Сърбите и българите в Балканската война". Нашият цитат е взет от немския превод, направен от д-р юрист Л. Маркович, издателство Weigand, Leipzig /Вайганд, Лайпциг/, 1913 г. Френският превод на оригинала предава погрешно значението на публикуваните документи. Например при нашия цитат на първата справка, направена от немския превод, който е верен, се казва:„Всеки, който се нарича българин, рискува да бъде убит." Обаче преводът на френски е следният:„За нас не е възможно да вдигнем народа". Фразата от нашия цитат:„Всеки, който се опита да говори нещо лошо за сърбите, се излага на много големи страдания" изобщо е пропусната.

** Печата се по: „Другите балкански войни. Изследване на фондация „Карнеги" от 1913 година в историческа перспектива с нов увод и размисъл върху съвременния конфликт на Джордж Ф. Кенан." Фондация „Карнеги", фондация „Свободна и демократична България", С., 1995, с. 47-53.

МАКЕДОНИЗМЪТ МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

Македонизмът е рожба на сръбската политическа мисъл през втората половина на XIX в. и е израз на великосръбската политика за влияние и настаняване в Македония. Неговите трайни цели винаги са били насочени към разпокъсване на историческото и културно единство на българския народ, към унищожаване чувството за принадлежност на македонските българи към българската нация.

След Първата световна война македонизмът се появява в един специфичен междувоенен период. Той носи белезите на доктрините на балканските държави, на Коминтерна и комунистическите партии, зависи от редица външни фактори и обстоятелства. Да се очертаят генезисът, параметрите, етапите и характерът на македонизма, неговите конкретни прояви и носители, необходимо е да се проследи обстановката на Балканите, състоянието и политиката на балканските държави; да се анализират действията на различните течения и групи в македонското освободително движение; да се разкрият последиците от решения на Коминтерна и Балканската комунистическа федерация. По този начин би могла да се получи една по-пълна, макар и неокончателна картина на македонизма като явление през 20-те и 30-те години на XX в. Защото на съвременния етап в научен оборот не са влезли голяма част от документите на Коминтерна; необходими са нови изследвания и внимателно проучване на цялата документация, за да се разберат детайлите около възникването на македонизма и неговата хранителна среда. Практиката показва, че македонизмът като явление не се разсейва дори и да изчезнат факторите, които са го създали в даден исторически период.

*

Първата световна война приключи с нова национална катастрофа за България. Тежките години на морална покруса разтърсват дълбоко българската нация, дават отражение върху политиката на българските правителства, на политическите партии, на организациите на бежанците от Тракия, Западните покрайнини и Македония. В периода след войната и последвалите мирни договори македонският въпрос придоби нови измерения. Нито Великите сили, нито балканските държави-победителки са заинтересовани от неговото справедливо решаване. Ньойският диктат отнема от България Западните покрайнини и Струмишка област. Сърбия и Гърция завземат Егейска и Вардарска Македония, населени с преобладаващо българско

население, в които въвеждат строг режим на терор, репресии и преследвания. Към България остава само Пиринска Македония с 6500 кв. км. територия.

При новите условия защитата на интересите на македонските българи в Егейска и Вардарска Македония единствено остава свободната българска държава, където се стичат хиляди бежанци. Организираното движение на македонските българи в останалите под чуждо владение земи, както и в самата България, претърпява сложна еволюция, изпитва влиянието на различни политически сили и организации.

Позицията на българските правителства по македонския въпрос се характеризира с непоследователност и колебания между стриктното придържане към сключените следвоенни договори и стремежа да се разкъса международната изолация. По време на подготовката на мирните преговори българското правителство настоява да се предостави правото на самоопределение по пътя на референдум и към коя балканска държава да се присъедини населението на Македония. А когато това се оказва невъзможно, България предлага друг вариант: Македония в своите географски граници да се превърне в независима държава, поставена под контрола на съюзните държави-победителки или една от тях.

Според Версайската система македонският въпрос е сведен само до права на малцинствата - облекчаване положението на етническите българи в Егейска и Вардарска Македония и опазването им от денационализация и асимилация. Правителствата на победена България обаче не могат да защитават достатъчно ефикасно правата на българското национално малцинство. Нещо повече. В името на добросъседските отношения в редица случаи те са принудени да действат срещу организациите на македонските българи вътре в България и особено срещу ВМРО. Сближаването с някоя от балканските страни и най-вече с Югославия винаги е било съпътствано с натиск под различни форми срещу ВМРО или временно елиминиране на македонския въпрос.

Що се отнася до Сърбия, управляващите среди разглеждат Вардарска Македония като изконна сръбска земя, получила свободата си чрез Букурещкия договор 1913 г. и окончателно след Първата световна война. Въпреки че югославското правителство подписва договорите за покровителство на малцинствата през 1919 г., в ход е добре обмислена кампания за денационализация преди всичко на българското население във Вардарска Македония. Дори името на Македония е забранено и е заменено с Южна Сърбия. Посягайки върху духовните институции на македонските българи, както се отбелязва в Мемоар до Обществото на народите в Женева, сръбските власти уволняват 5 български владици и 647 свещеници, закриват 677 църкви, 4 параклиса, 48 манастира, 566 основни училища с 847 учители и 33 056 ученици, 35 прогимназии с 106 учители и 1955 ученици, 5 гимназии с 25 учители и 875 ученици. Славянското население там било сръбско и загубило националната си принадлежност в резултат на българската пропаганда. Затова то трябвало да възстанови бързо (за около 10 г.) сръбското си национално самосъзнание. Във

Вардарска Македония е настанен полицейски апарат, военни поделения и са формирани специални контрачети от регенерати, които да потискат населението и да го държат в постоянен страх. Учителите и свещениците са подложени на сурови репресии. Мнозина от по-събудените българи и от интелигенцията се отправят към пределите на свободна България. По този начин македонските българи остават без духовни водачи в трудната борба срещу денационализацията и асимилацията. В същото време се действа и с други методи и средства - чрез училището, извъникономическа принуда и др. за откъсване от българските корени. Не липсват опити да се завърнат обратно във Вардарска Македония избягалите по различно време интелигентни сили в България; някои от тях се насърчават да напишат македонска граматика и т.н. Българският език обаче е забранен в административните учреждения и служебните отношения. Фамилните имена са променени от „ов" и „ев" на „ич". Окупационният режим задушава съпротивата чрез съдебни процеси срещу членовете на ВМОРО, срещу младежки, женски, студентски и други организации. Разчита се на бързото сърбизирне на българите поради религиозната, езиковата и етническа близост със сърбите.

Линията на укрепване сръбското господство във Вардарска Македония се подкрепя от главните творци на Версайската система - Великобритания и Франция. Те поддържат запазването на статуквото и градят проекти за обединение между балканските държави с цел омиротворяването на Балканския полуостров и превръщането му в политическа бариера срещу Съветска Русия. И двете държави се стремят под формата на Южнославянска федерация или Дунавска федерация да възложат на Югославия основна роля в региона. В Меморандум на Форин офис се казва, че британското правителство подкрепя Сърбо-хърватско-словенското кралство, тъй като то допринася най-много за поддържане мира преди всичко в Македония и на Балканите. Затова, ако се ликвидира ВМРО, македонският славянин щял да стане сърбин по чувство, както бил българин преди 10 години. Идеята на британското правителство е през 20-те години да се ликвидира освободителното движение на македонските българи и България да се примири с положението създадено от Версайската система.

В Егейска Македония също се упражнява натиск върху българското население. Неговите духовни институции са ликвидирани. Закрити са 340 училища, от които 20 прогимназии и 6 гимназии с 750 учители и 19 000 ученици, 378 църкви с 300 свещеници. Едновременно с това гръцките управляващи среди се опитват да намалят числеността на българското население, та по този начин гръцкият елемент да стане доминиращ. Голяма част от българите са прогонени или обявени за „славянофони". За тази цел с България са подписани конвенции за размяна на етническите малцинства, осъществени през 1922 и следващите години. В Егейска Македония са настанени половин милион гръцки бежанци от Мала Азия, а стотици български семейства се преселват в България. В повечето райони българите остават малцинство -

обстоятелство, което намалява съпротивителните му сили срещу постепенната асимилация.

Когато след Първата световна война става ясно, че националното обединение на българския народ не може да се осъществи, при липсата на друга алтернатива, бежанците от Македония със своите организации подемат борбата за защита справедливата клауза на македонските българи. Възстановяват дейността си македонските братства. На първият събор на братствата се поставят два основни въпроса: неделимост на Македония и присъединяване към България. Ако не е възможно Македония да се присъедини към България, то в краен случай тя може да стане автономна, тъй като това дава възможност за запазване на българщината. В 1919 г. Изпълнителният комитет на братствата решава да работи за независима Македония. През втората половина на 20-те години братствата разглеждат автономията като окончателно политическо решение на македонския въпрос.

Почти едновременно с възстановяване дейността на братствата и избор на Изпълнителен комитет, от бивши членове на Серската група се оформя Временно представителство на Федеративното течение. То издига искането за възвръщане към автономията и балканската федерация. То изразява основателни опасения, че разделянето на Македония ще доведе до насилнически и асимилаторски действия от страна на сърби и гърци. Според Временното представителство Македония ще бъде подобие на швейцарска федерация и македонският въпрос не може да се разглежда само през призмата на националното обединение. Създаденият през 1920 г. Федеративен съюз се бори за обединение на трите части на Македония в автономна единица или във федеративна Югославия.

След Първата световна война възстановява дейността си и ВМРО. Тя също издига искането за автономия на Македония в нейните географски, икономически и етнографски граници. В този дух от името на Централния комитет се изпращат апели, декларации и други документи до Парижката конференция, меморандум до конференциите в Лозана и Генуа. В същото време ВМРО подема борба в защита на македонските българи в Егейска и Вардарска Македония, решително се обявява срещу тяхната насилствена денационализация.

Както се вижда, организациите на македонските българи в България поддържат лозунга за автономия на Македония. Основателно обаче възниква въпросът - дали автономията подхранва или възражда македонизма. Както вече се каза, македонизмът е стремеж за откъсване на македонските българи от България, за да послужи по-късно на хегемонистични и асимилатроски цели. Както е известно, по време на Османската империя не се поставя искане за автономия спрямо България. Ръководителите на ВМОРО са с ясно българско национално самосъзнание: те считат славянското население в Македония за българско. Образуването на отделна политическа единица има

за цел да съхрани, да запази македонските българи, без да ги откъсва от Българската екзархия. В средите на организираното революционно движение не съществува идея за създаване на отделна „македонска" нация, нито за сачиняването на „македонски" език. Затова автономията се подкрепя и от българските правителства. Идеята за автономия след Първата световна война имаше за цел да предпази македонските българи от насилствена денационализаця и създаване условия за равноправно съвместно съществуване.

След Първата световна война и особено в периода на подготовката и сключването на мирните договори организациите на македонските българи отново издигат искането за автономия на Македония. В новите условия това искане означава преди всичко да не се допусне ново разпокъсване на българското население, да се избегнат процесите на насилия, денационализация, преселване и т.н., да се дадат равни права на всички народности, които населяват Македония. Тук обаче следва да се отбележи, че се наблюдава процес на разграничаване на българското население в Македония, особено на тези части, които са в Сърбия и Гърция, от историческата програма на българския народ. Както е известно, тази програма винаги е била насочена към освобождение и обединение на всички българи в една държава. Поставяйки въпроса за автономията, организациите на революционното и изобщо на освободителното движение на македонските българи и в останалите под чуждо владение части на Македония и в България извеждат на преден план регионални задачи и цели пред общонационалните. През 20-те и 30-те години този процес се движи на приливи и отливи. Освен това в политическия речник на движението се употребяват понятията „македонец" в смисъл на жител на Македония, и „македонски народ" като съвкупност от всички народности на областта - българи, гърци, турци, власи и т.н. Но това не дава основание да се говори за някакъв македонизъм. Изтъкването на регионалното начало не означава, че се изоставя или замъглява българското национално самосъзнание на славянското население в Македония. В редица документи и ВМРО, и организациите в България се стремят да убедят международната общественост, че македонските българи са се отказали от мечтата за обединение с България, че лозунгът за независима Македония не е прикритие за едно бъдещо присъединяване към България.

Сериозна предпоставка за възникването и налагането на македонизма са доктриналните схващания на Комунистическия интернационал по националния и по-конкретно по македонския въпрос. След Първата световна война в своите основни документи комунистическите партии в балканските страни разглеждат славянското население в Македония като българско. Към това първоначално се придържа и Комунистическият интернационал. За прояви и насаждане на македонизъм от средите на Коминтерна може да са говори от момента, когато той в своята теория и практика започва да отрича българския етнически характер на славянското население в Македония, когато се поставя въпросът за неговото самоопределение като „македонско", както и

за формиране на „македонска“ нация и създаването на „македонски език“. Издигането на тези постановки и главно пропагандирането им в дейността на Коминтерна и комунистическите партии са в пряка зависимост от задачите, които си поставя комунистическото движение като цяло и Коминтернът като негов организационен, политически и идеологически център. За периода 1919-1922 г. основна задача е революционният пожар да се пренесе извън границите на Съветска Русия. Главното в стратегическите концепции на комунистическото движение е, че националният въпрос е второстепенен - той се разглежда като подчинен на класовия, на победата на социалистическата революция: националният въпрос на Балканите може да се разреши по пътя на победоносна социалистическа революция и в социалистическо общество. Що се отнася до македонския въпрос, първоначално той не се поставя. Известно време той се разглежда като част от българския национален въпрос, а не като общобалкански. Затова и в редица документи се говори за компактни маси български население в Македония, Тракия и Добруджа, останало извън пределите на България.

В следвоенните години в своята програма БКП възприема марксистката доктрина, според която пролетарската, социалистическата революция автоматично решава и националния въпрос. В това отношение БКП търпи въздействието на директивите на Коминтерна и Балканската комунистическа федерация. До Втората световна война БКП се колебае между две основни и взаимноизключващи се мнения - присъединяване на Македония към България или автономия; в краен случай независима Македония като съставна част от Балканската федерация. Колебанието между двете становища е изпълнено с редица нюанси, люшкания от една крайност в друга, грешки, отстъпления и компромиси във вреда на българските национални интереси.

До 1919 г. БРСДП (т.с.) не възприема лансираната идея най-вече в съседна Сърбия за съществуването на отделна македонска нация, защото такава нация не съществува. Особено показателна в това отношение е брошурата на Димо Хаджидимов „Назад към автономията“, където се казва:*“Специално за борбата срещу турския режим трябва да се каже, че българският елемент се показа много по-революционен от гръцкия... В средите на българското население в Македония се заражда една нова идея, именно идеята да се запази Македония цяла в нейните географски граници. Идеята за автономия на Македония е идея българска.“*. Наред с това БКП след първия си конгрес в 1919 г. се придържа към многократно издигнатата по-рано идея за Балканска федерация, а в новите условия - като федерация на Балканските съветски работнически и селски републики. В нея тя вижда възможност да се разреши българският национален въпрос. На Македония се определя самостоятелно място във федерацията. Наред с това обаче през следващите години БКП допуска сериозни грешки по македонския въпрос. Тя не можа да оцени правилно мястото на националния въпрос в новата история на български народ, поддаде се на внушенията на Югославската комунистическа партия и реше-

нията на Коминтерна. В Балканската комунистическа федерация (БКФ) партията на българските комунисти отначало е с доминиращи позиции поради своята организираност и по-целенасочена работа в името на пролетарската революция. Дълго време представители на БКП оглавяват БКФ; те преобладават и числено. От друга страна обаче БКП се намира в особено положение, тъй като в самата БКФ влизат партии фактически разединени от Версайската система на победители (Югославия, Румъния и Гърция) и победена - България. При това разположение на силите във федерацията, БКП възприема лозунга за самоопределение на славянското население в Македония. Това е увлечение от страна на БКП, тъй като в национално-етнически аспект славянскаото население е изявило неедноkратно своята българска национална принадлежност. С това се пренебрегват исторически и културни традиции на българския народ. Наистина БКП води спорове с ръководството на ЮКП за политическа пропаганда във Вардарска Македония, понасяйки обвинения, че налага свои становища в Коминтерна и изпраща свои функционери в уж спорни балкански области.

Все пак БКП разчита, че в една бъдеща балканска съветска социалистическа република, в която се предполага успешно решаване на всички национални и териториални проблеми, България ще бъде не унижена, а равноправен член с останалите страни и нейните интереси ще бъдат защитени. Това становище е прокарано и в решенията на БКФ от декември 1923 г., където се казва, че балканските комунистически партии са за право на самоопределение на народите на Македония, включително от отделянето от държавите, които насил-ствено са ги присъединили.

Липсата на ясна позиция по самоопределението открива пътя за нарушаване духовното единство на българския народ и откъсване на една част от него в името на наивната вяра в една бъдеща федерация. Това проличава и от редица решения на БКП от 20-те години, взети под влияние на БКФ и Коминтерна. В една от резолюциите на Витошката конференция (май 1924 г.) се отбелязва, че на населението в Петрички окръг *„се дава право на откъсване от България и да влезе в състава на македонската държава или да се управлява автономно“*. Въпреки че още не се говори за „македонска“ нация, в терминологията на конференцията се въвеждат твърде объркани понятия. Говори се за „македонски маси“, които трябва да извоюват автономията на Македония, без да се посочва етническият състав на населението в Пиринска Македония, което в мнозинството си е от Егейска и Вардарска Македония. Така на практика се прокарва нихилистичната теза за отчуждаване на македонските българи от България, независимо че държавно-политическото обособяване, което се предлага, е на политическа, а не на етническа основа.

След Първата световна война Югославската комунистическа партия подържа лозунга за Балканска федеративна социалистическа република, в която Македония ще бъде автономна и равноправна единица. Но твърде рано югославските комунисти започват да отстъпват от становището си по

македонския въпрос. Още на Втората конференция на ЮКП (май 1923 г.) в документите съзнателно се избягва употребата на термина „македонски българи". Тук част от дейците на ЮКП проявяват склонност да приемат тезите на Йован Цвийч за националната неопределеност на славянското население в Македония. Поредното отстъпление е демонстрирано на Централния партиен съвет, където се налага мнението, че „македонците" са етнографски преход между сърби, българи и гърци. Прави се опит това мнение да се наложи и в Коминтерна.

Четвъртият конгрес на Коминтерна набелязва линията на поведение спрямо националноосвободителните движения и организации в световен мащаб, а Петия конгрес на Балканската комунистическа федерация разработва конкретната тактика на Балканите. Търсят се по-гъвкави форми, като лозунгите на националните движения не се отхвърлят, а се подчертава, че между националния и социалния въпрос може да има успоредност, а в отделни случаи националният може да има предимство пред социалния въпрос. На конференцията се търси компромис между позициите на БКП, ЮКП и ГКП по македонския въпрос. Първата крачка към това е, че политиката на българските правителства се поставя на равни начала с тази на Гърция и Сърбия. Освен това македонският въпрос започва да се разглежда вече не само като български, а като общобалкански, и неговото решение се търси в създаването на независима Македония като част от една бъдеща федерация на балканските съветски републики. В този смисъл започва да се говори за македонските българи не като за малцинство в Сърбия и Гърция, а като за „македонци" поробени от други народности.

По-нататъшните действия на ЮКП се характеризират с последователен натиск върху Коминтерна. За първи път на III пленум на Изпълнителния комитет на Комунистическия интернационал (юни 1923 г.) в доклада на К. Радек се посочва, че е трудно да се определи етническият характер на славянското население в Македония - сръбско или български, въпреки че югославските тези не са приети официално в Коминтерна. Изобщо през 20-те години в позицията на ЮКП по македонския въпрос се забелязва двойственост, неопределеност и противоречивост. От една страна в ръководството на партията и дейците на ЮКП има известен стремеж да се разграничат от теориите на Цвийч, Белич и др., че уж славянското население в Македония имало сръбски етнически корен. От друга страна обаче продължават противоречивите оценки за етническия характер на това население. Отделни течения и групи в ЮКП продължават да поддържат теорията на Цвийч, макар и сред тях да не липсват признания, че македонците се чувстват повече българи, отколкото сърби. В същото време пак от тези среди произлизат твърденията, че македонците са отделна „национална индивидуалност". Тази постановка се разширява и задълбочава на III пленум на Изпълнителния комитет на Коминтерна (юни 1923 г.), където се говори за „национална неопределеност" на македонските българи. Ненаучната теза обаче не среща отпор

от страна на БКП. Нейният представител Васил Коларов заявява, че македоските българи заедно с гърците, турците и албанците и дори сърбите в Македония се чувстват като националност, която трябва да има и своя територия. Тази изкуствена и неаргументирана формулировка е неиздържана не само от научна гледна точка, но и от самата практика и затова е изоставена. Гръцкият делегат заявява, че българското население в Егейска Македония *„не иска автономия, а литература"*. От своя страна представителят на ЮКП се съмнява в искреността на *„македонските организации, които се обявяват за автономна Македония"*. В заключение пленумът не възприема тезата, че е възможно да се създаде нова нация от разнородни национални групи- българи, гърци, сърби, турци, албанци и т. н. Все в този дух на неяснота и объркаост са дискусиите и на конференцията на Балканските комунистически партии(ноември 1923 г.). Там се посочва, че населението на Македония се състои от българи, сърби, гърци, турци, албанци и др.*„в които не е развито никакво национално съзнание"*. Като приемат, че Македония представлява *„географско и икономическо единство и че населението е в латентна форма"*, комунистите от балканските страни издигат твърде мъглявата формула *„Македония на македонците"* и не се съгласяват с присъединяването ѝ към някоя от балканските страни. Въобще Македония се проектира като държава от трите части на съответните балкански страни.

В решенията на V конгрес на Коминтерна (1924 г.) се приема идеята за държавно-политическо обособяване на Македония като част от Балканската работническа селска федеративна република. Наред с това е прието и становището на ЮКП за *„националната неопределеност на македонските славяни"*, но още не се говори за македонска нация.

През следващите години в редица документи на Комунистическия интернационал и балканските комунистически партии започва да се заменят понятията българи или македонски българи с „македонци", „македонски народ", „македонско население". Това повече се отнася до Вардарска Македония и отчасти за Пиринска Македония, докато в същите документи славянското население в Егейска Македония се определя като българско. Това показва, че към средата на 20-те години в средите на Коминтерна още не е изкристализирала ясна идея от тогавашна конюнктурна гледна точка за етническата принадлежност на славянското население в Македония. И в самите балкански комунистически партии няма единство - ГКП и БКП го считат за българско, а ЮКП за „македонски маси". След масовото заселване на малоазийски гърци в Егейска Македония Гръцката комунистическа партия отказва да поддържа лозунга за автономия на Македония в рамките на една балканска федерация. Това, според гръцките комунисти, би означавало откъсване на територии от гръцката държава. Но ГКП отстоява позицията за осигуряване права на българско малцинство в Егейска Македония. От своя страна БКП, след колебания и противоречиви оценки, в редица свои документи приема понятието „македонски народ", без да влага в него смисъла на отделна народност, а

население, което живее в Македония и е съставено от различни народности. В този период Г. Димитров говори за българи-македонци, които във Вардарска Македония наброяват 630 000 души. За това говорят Вл. Поптомов и В. Коларов.

Във втората половина на 20-те години все повече започват да се очертават различията между балканските комунистически партии. Както и по-рано ГКП счита, че е невъзможно създаването на автономна Македония, защото ще се откъснат територии от Гърция, в които гърците са мнозинство. Освен това гръцките работници и селяни не били подготвени да приемат автономията на Македония. В ЮКП се лансира и утвърждава идеята за решаване на македонския въпрос в рамките на югославска федерация. БКП настоява за преразглеждане на въпроса съобразно изменилата се обстановка. Затова в средите на БКП започва да се говори не за независима Македония, Тракия и Добруджа, а за правото на нациите на самоопределение до отделяне.

В следващите години люшканото между историческата истина и постановките в комунистическото движение сред балканските комунистически партии продължава да се задълбочава.

Втората редовна нелегална конференция на БКП, състояла се от 8 декември 1927 г. до 15 януари 1928 г., отново потвърждава, че решаването на македонския въпрос трябва да се търси в социалистическата революция и създаването на Балканската социалистическа федерация. Тук, както и в предишни решения, се забелязват редица неясноти и противоречия. Първото противоречие е, че БКП до края на 20-те години от една страна подчертава българската национална принадлежност на македонските славяни, а от друга - критикува българската буржоазия, че има завоевателни стремежи в Македония. Другото противоречие се състои в оценката за положението във Вардарска и Егейска Македония. Мнозинството от населението във Вардарска Македония е подложено на жестоко национално подтисничество и последователно провеждана от сръбските власти денационализация. Вярна е и оценката за Егейска Македония, където значителна част от българското население е принудено да напусне родните си краища и на тяхно място са настанени гръцки бежанци. С това коренно е променена демографията на тази област. Наред с това обаче в резолюцията се съдържат много неясни и неточни постановки като правото на самоопределение на тракийци и добружанци, че македонската буржоазия в Пиринска Македония била асимилирана, и т.н.

На разширения пленум на ЦК на БКП от август 1928 г. се подчертава, че македонският въпрос е постоянна причина за опасни българо-сръбски конфликти. Резолюциите на пленума са под силното влияние на постановките на Коминтерна по националния въпрос. Така например напълно безкритично е взаимствано правото на самоопределение до отделяне. В резолюцията се подчертава, че БКП *„признава правото на самоопределение на населенията във всички балкански страни и области въобще, и в Македония, Тракия и Добруджа особено, включително до правото им на отделяне в самостоятел-*

ни държави". По-нататък се декларира, че населенията в Македония, Добруджа и Тракия имат право да решават към коя народност да се числят и към коя държава да се присъединят. По този начин твърде догматично и формално се прилагат постановки на комунистическото движение, без да се отчита историческата истина по формиране нациите на Балканите и по-конкретно формирането на българската нация. Несъстоятелността на гореизложената постановка е очевидна. В нея се употребява неопределено, лишено от съдържание понятие като „населения". По тази логика следва, че щедрото раздаване на „национална самоопределеност" може да продължи по-нататък в други райони и да задълбочава още повече погрешния нихилистичен подход по националния въпрос.

След VI конгрес на Коминтерна в позициите на БКП по националния въпрос окончателно вземат връх сектантско-догматичните и нихилистични оценки. Становищата на Коминтерна продължават да се приемат догматично и буквално от младите дейци на БКП. На втория пленум на БКП, състоял се през 1929 г., се препоръчва да се даде ясна постановка на въпроса за националното освобождение на *„поробените от България македонски и тракийски области"*. За това БКП трябва да се бори за самоопределение на македонците, тракийците, включително и до тяхното отделяне от България. Така националният нихилизъм навлиза в редиците на БКП, пренася се в нейната пропаганда и изобщо политическа дейност.

По същото време ЮКП все повече укрепва позициите си в Коминтерна по македонския въпрос и налага своето разбиране.

В средата и втората половина на 20-те години в становището на ЮКП по македонския въпрос се наблюдават още два процеса. Ръководните среди продължават да заемат двойствена позиция по етническия характер на населението в Македония. Нейни представители в Коминтерна са склонни да приемат и заявяват, че има българи в Пиринска и Егайска Македония, но не и във Вардарска Македония. Те подкрепят създаването и на ВМРО (об), която отначало стои на български национални позиции. На третата конференция на ЮКП (януари 1924 г.) се приема постановката за самоопределението на югославските народи до отделянето им в самостоятелни държави. Конференцията признава наличието на македонски българи във Вардарска Македония, като в същото време се твърди, че Македония е населена с много народности и никоя от тях няма абсолютно мнозинство. А след Първата световна война авторитетни югославски източници признават, че към Сърбо-хърватско-словенското кралство (СХС) е присъединена част от Македония с 25 784 кв.км. територия и с население 782 278 души, от които 630 000 българи. На същата конференция се посочва, че македонският въпрос може да се реши чрез обединена и независима Македония в рамките на Балканската комунистическа федерация. Третият конгрес на ЮКП (1926 г.) старателно отбягва да вземе позиция по македонския въпрос или се задоволява с най-общи декларации за солидарност.

През същия период продължава натискът на ЮКП за приемане югославското становище по македонския въпрос в Балканската комунистическа федерация и Коминтерна. Така на Петия конгрес на Коминтерна (1924 г.) югословският делегат Филип Филипович привежда статистически данни за народностите в Югославия, в които липсват българите. Вместо тях във Вардарска Македония са посочени 630 000 „македонци". В докладите, изнесени на конгреса и редица изказвания и документи не се споменава наличието на българи въ в Вардарска Македония.

До средата на 30-те години отношението на Коминтерна по националния въпрос на Балканите се определя от главната насока - борба срещу Версайската система и срещу Югославия като продукт на тази система. След идването на власт на Хитлер и промените в общоевропейската ситуация тази насока се променя, като главната задача сега става укрепването на Югославия като преграда срещу хитлеристката експанзия към Югоизточна Европа. За да се запази обаче Югославия, трябва да се успокоят националните страсти в многонационалната държава. Променя се позицията и по македонския въпрос. Издига се лозунгът за автономна Македония в рамките на Югославия, нещо което югословските комунисти, а и част от управляващите среди желаят. Така се идва до решенията на Коминтерна от 1934 г. за „македонска" нация и „македонски" език, които безусловно се приемат от БКП в нейната пропагандистка и разяснителна работа. Без да прави задълбочен и верен анализ на националноосвободителните борби в Македония, Балканският секретариат на Комунистическия интернационал възприема ненаучната теза за „македонска" нация. Мотивите са, че това ще премахне обективната основа на спорове около македонския въпрос и при назряващия световен конфликт той ще бъде неутрализиран.

Решението на Коминтерна налага отпечатък върху делата на няколко поколения комунисти, общественици, учени. Поставя се началото за създаване на един фалшив етнокултурен модел. С това решение македонизмът получи нови импулси, а македонският въпрос и неговото решаване започват да се разглеждат вече като чисто югославски. От своя страна пък Комунистическият интернационал пренебрегва факта, че българският елемент в Македония е мнозинство от населението и че го свързват исторически и културни връзки с българската нация. БКП дисциплинирано изоставя лозунга за Балканска федерация и приема тази погрешна и ненаучна теза за ръководно начало в своята работа. В редица статии в партийния печат започва да се обосновава мнението, и то твърде декларативно и неубедително, че македонските славяни *„желаели да се считат за самостоятелна македонска нация"*. Още тогава основателно възникват възражения, че не е възможно за такъв кратък период македонските българи да променят българското си национално съзнание и да се превърнат в някаква друга нация, когато е добре известно, че за подобни процеси са необходими столетия и хилядолетия съвместен солидарен живот, и че нациите на Балканския полуостров са

се оформили през XIX в. Българските политемигранти, работещи в научни институции в СССР, също правят опити да обосноват „научно" езика на македонската нация, като чакат указания какво „да се доказва". Решението на Коминтерна започва да се пропагандира и в България в началото на 1935 г. с твърдението, че „македонците" не са част от българския народ, а са нещо отделно от него.

Същевременно разгласяването и пропагандирането на решението за „македонска" нация се провежда и от ВМРО /об/ чрез, материали, поместени във в. „Македонско дело", разни апели и др. Тези стъпки се посрещат с недоумение сред населението най-вече в Пиринска Македония, мнозинството от които са преселници от Егейска Македония. Сред партийните кадри започва да се чувства раздвоение между партийната дисциплина и патриотичното чувство.

Опити за отхвърляне решенията на Коминтерна за „македонска" нация и нихилистичните увлечения на БКП се срещат и в самата партия. Така през 1936 г. в документ на Работническата партия (РП) се посочва, че тя ще се бори за равноправие на българските малцинства, които се намират под чуждо робство в Румъния, Югославия и Гърция; ако се създадат благоприятни условия, РП ще се бори за тяхното присъединяване към България. Но това съвсем не означава, че партията се е освободила от предишните си увлечения. Работническата партия декларира, че тя е за *„признаване населението в Петричко за национално македонско малцинство..., както и за признаване македонскаото малцинство в Югославия и Гърция"*. Освен това се казва, че РП е за правото на самоопределение, *„но не влизаме в ролята на македонски народ и не заявяваме вместо него, че македонците трябва да се обособят в самостоятелна държава"*. Пак в същия дух продължават, макар и доста неуспешни опити, да се „култивира" македонско национално съзнание чрез списание „Македонски вести" с редактор А. Динев. В навечерието на Втората световна война се правят също опити за създаване на „македонски" литературен кръжок. През 1941 г. кръжокът сам преустановява дейността си.

Около тези събития съществуват големи спекулации и фалшификации. Десетилетия наред историци и литератури в Скопие се опитват да македонизират творчеството на мнозина български книжовници от Възраждането и от по-ново време, в това число и поезията на Н. Вапцаров. Няма основания да се разглежда като македонизъм патриотичният патос в някои стихотворения на Вапцаров, както и в доклада му изнесен пред македонския литературен кръжок. Наистина там поетът пише за Македония като за родина, като родна земя. Но това е патос познат от творчеството на редица български поети като Хр. Ботев, братя Миладинови и др., независимо дали са родени в Македония или в други предели на Отечеството. Съвсем неубедителни са и твърденията, че книжовниците на Македония се наричали българи, защото не знаели от каква народност са и нямало кой да им разясни какви са. Македонският литературен кръжок, в който членува и Вапцаров, е създаден по инициатива на БКП. Това дава известно отражение върху някои негови

стихотворения, но не може да бъде основание да се правят произволни изводи, които целят ревизиране на националната принадлежност на поета и неговото творчество. За някои от членовете на кръжока съобразяването с постановките на БКП по македонския въпрос е било въпрос на партийна дисциплина. Но почти всички се придържат към първоначалната идеология на ВМРО - да не се ревизира българската национална принадлежност на населението. Разбира се имало е и увлечения. Двама души, членове на кръжока, започнали да пишат на родния си диалект, обявявайки го за „македонски език".

Ако трябва да се характеризират проявите на македонизма, не може да не се отбележи фактът, че те са инспирирани отвън и имат изкуствен характер. Многобройни факти показват, че македонизмът не е продиктуван от някаква вътрешна необходимост: той е дело на определена група хора, които действат по силата на партийната дисциплина.

Решенията на Коминтерна от 1934 г. се приемат безрезервно и от Югославската комунистическа партия. Още повече, че нейните позиции по македонския въпрос започват да се приближават или да съвпадат напълно с тези на управляващите партии в Югославия. Към началото на 30-те години сръб-ските управляващи среди се убеждават, че е невъзможно да постигнат сериозни резултати в посърбяването на българите във Вардарска Македония с насилствени методи. Те започват да търсят нови пътища за отродяване на българското население от българската му национална принадлежност. Полиберални-те кръгове сами започват за лансират македонизирането на българите във Вардарска Македония с девиза: *„По-добре македонци, отколкото българи"*, надявайки се, че след време и с цената на известни привилегии македонизмът ще доведе до трайно привързване на българското население във Вардарска Македония към Югославия. С това фактически се наблюдава сливане на македонизма, пропагандиран от управляващите среди, с този идващ по линията на Коминтерна, Балканската комунистимческа федерация и особено от ЮКП. Но и тук процесите не са еднозначни. Част от интелигенцията и членовете на компартията на Югославия във Вардарска Македония приемат друг девиз: *"По-добре македонци, отколкото сърби"*, като защитна реакция срещу свирепия терор и денационализаторската политика на великосръбската буржоазия. По този начин е изразен един явен стремеж да се избегнат репресиите при всяко изявяване на българскаото национално самосъзнание. Дълбоко в съзнанието им обаче „македонци"е етикет на „македонски българи".

ЮКП като цяло следва линията на Коминтерна от 30-те години като общовалидна директива за решаване националните проблеми в рамките на кралска Югославия. По този начин партията на югославските комунисти приема вътрешния федерализъм, т.е. югославска федерация с Вардарска Македония. Възприетият курс се провежда особено настойчиво и последователно след като начело на партията застава Йосип Броз Тито. Важен момент от политиката на ЮКП по македонския въпрос е Юнското съвещание

от 1939 г. То даразви в определена концепция една появила се много по-рано националистическа тенденция по македонския въпрос. Съвещанието утвърди тезата за македонците като за „отделна нация на Балканите", позовавайки се на критикуваните по-рано възгледи на известния великосръбски учен Йован Цвийч. Програмата на ЮКП по националния въпрос се приема окончателно на Петата конференция на ЮКП (октомври 1940 г.). В приетия документ „ЮКП и македонският национален въпрос" се казва: *„Вън от всякакво съмнение е, че македонците са една отделна нация на Балканите (ни сърби, ни българи), което признава и големият сръбски географ и етнограф Йован Цвийч."* Това показва, че ЮКП поема окончателно курса на великосръбските среди за оставането на Македония в границите на Югославия, възприема всички антинаучни твърдения, лъжливи теории и груби исторически фалшификации на сръбски учени. Оттук нататък македонският въпрос се решава в рамките на Югославия като югославски въпрос, макар да се признава неговото балканско и общоевропейско значение.

***

Периодът между двете световни войни е изпълнен с драматични събития, които засягат дълбоко единството на българската нация и които трябва да служат за поука. Македонският въпрос в навечерието на Втората световна война се усложнява още повече. Трудностите идват от възраждането под нова форма и под нов флаг на македонизъм, чийто корени са наложени още в края на миналия век, но същността му остава една и съща. Появата на македонизма в новата ситуация е резултат на обективно създалата се обстановка на Балканите след поредното поражение на България и включването на македонския въпрос в стратегията и тактиката на комунистическото движение. Възникнал в резултат на конюнктурна политическа ситуация, македонизмът послужи по-късно за основа на една лъженаука, която на свой ред се утвърждава с политически средства.

Литература

1. ***Василев, В.*** Правителството на БЗНС, ВМРО и българо-югославските отношения. С., 1991.

2. Комунистический интернационал. Краткий исторический очерк. М., 1969.

3. ***Панайотов, Л., К. Палещутски, Д. Мичев.*** Македонският въпрос в българи - югославските отношения. С., 1991.

4. Национальный въпрос в Восточній Европе. Прошлое и настоящее. М., 1995.

5. ***Палещутски, К.*** ЮКП и македонският въпрос. С., 1985.

6. ***Палещутски, К.*** Македонското освободително движение след Първата

световна война. С., 1993.

7. Проблеми на политиката на балканските комунистически партии по националния въпрос. С., 1987.

8. Пятый всемирный конгрес Комунистического интернационала, 17 июня - 8 июля 1924. Стенографский отчет. М-Л., 1925.

9. Расширеный пленум Изполнительного комитета Комунистического интернационала, 12-13 июня 1923. М., 1923.

10. ***Wurbain A.*** Lechange greco-bulgare des minorites ethniques. Paris, 1930.

11. ***Spyridon Sf.,*** Makedonien und interbalkanische Beziehungen 1920-1924. München, 1992.

12. ***Desbons G.*** La Bulgarie après le traitè de Neully. Paris, 1930.

МАКЕДОНСКАТА БЪЛГАРСКА ЕМИГРАЦИЯ В НОВИЯ СВЯТ (1878 - 1940 г.)

1. Появата на македонските българи в задокеанските страни и създаване на първите им организации

Появата, дейността и постиженията на македонската българска емиграция в Новия свят (особено в САЩ, Канада и Австралия) са сред най-значимите, но най-слабо проучени въпроси на националната ни история.

Формирането на българската диаспора в задокеанските държави минава през три главни периода. Първият обхваща времето от Освобождението до 1903 г. Той е свързан със съдбата на онези българи, които по това време се установяват предимно в САЩ. Техният интерес към голямата северноамериканска република е провокиран от серия конкретни причини: дейността на протестантските мисионери през епохата на Възраждането; хуманизмът, демонстриран от американците, резидиращи на Балканите след погрома на Априлското въстание през 1876 г.; потребностите на България от специалисти с висше образование при наличието на младежи, завършили Робърт колеж в Цариград, и особено от невиждания цивилизационен скок, извършен в Съединените щати през последната четвърт на XIX век. В случая е важно да се подчертае обаче, че стотината българи, пребивавали в тази държава между 1878 и 1903 г., като правило я посещават, за да следват във висши училища.

В началото на XX век и особено след 1903 г. емигрантският поток се увеличава чувствително. Разнообразява се и неговият състав. Започва вторият етап във формирането на българската диаспора зад океана. Разгромът на Илинденско-Преображенското въстание през 1903 г. въвлича в изселническите талази политическата емиграция. За хиляди македонски българи, участвували във въстанието, по-нататъшното оставане в родния край става невъзможно. Освен в Съединените щати, някои от тези хора търсят вече спасение и в Канада. Една малка група се отправя за пръв път и към Австралия.

В паралелен план към началото на XX век в свободна България и в Македония се наблюдава бърз демографски прираст. Осакатена с Берлинския договор, младата балканска държава не разполага с източници за бързо натрупване на първоначалния капитал. Бавното развитие на промишлеността не позволява свободната работна ръка в селата да се ангажира във фабричната индустрия. Към 1905-1907 г. (особено след световното индустриално изложение в гр. Сент Луис през 1904 г.) към Новия свят се отправя и третата ясно оформена съставка на българския емигрантски поток - икономическата емиграция. Тя е провокирана от чисто материални причини. В началото представителите ѝ имат предимно гурбетчийски намерения. С течение на времето третата категория (икономическата емиграция) заема преобладаващо място в структурата на българския изселнически поток по посока на Новия

свят.

В рамките на първото десетилетие на XX век в САЩ, Канада и Австралия се установяват над 60 000 българи от царството и от Македония. До края на Първата световна война тези три държави заемат съответно второ, трето и четвърто място (след свободна България) по броя на изселили се македонски българи. Те се очертават като главните и най-значими средища на българската диаспора в Новия свят.

Към 1912 г. родените в Царство България и онези от поробена Македония са в приблизително равно съотношение зад океана. Те говорят на един и същ език, имат единно национално самосъзнание, еднороден бит и традиции. Затова, попаднали и в емиграция, българите водят общ духовен живот - независимо от това, кой откъде идва. И при емиграцията в Новия свят се проявява ясно стремежът към национално единение на българския народ, след като Великите сили го лишават през 1878 г. от възможността да има силна свободна държава.

Балканската война през есента на 1912 г. внася трайни промени в структурата на българската диаспора в задокеанските страни. Съгласно законите на Царство България, повече от 15 000 военноотчетни лица, пребиваващи в САЩ и Канада, са призовани на военна служба. Те се завръщат в родината си и вземат участие в борбата за национално обединение в състава на българската армия. За родените във Вардарска и Егейска Македония подобно императивно задължение не съществува. Те напускат родните си огнища като роби на султана и никой не може да ги мобилизира задължително.

Междусъюзническата война през 1913 г. и последвалата Първа световна война обаче правят невъзможно обратното завръщане в САЩ и Канада на мнозинството от бившите емигранти-войници, родени в свободното българско царство. По същите причини е затруднен притокът и на нови емигрантски контингенти от Мизия и Тракия. В резултат между 1914 и 1920 г. общият брой на българите, пребиваващи в Новия свят (от царството и от Македония), остава непроменен - над 50 000 души: към 40 000 в САЩ и Канада и няколко хиляди в Австралия. *Две трети от тях обаче след Първата световна война вече съставляват македонските българи, предимно от Вардарския и Егейския дял на областта.*

Парижката мирна конференция през 1919 г. потвърждава клаузите на Букурещкия мирен договор от 1913 г. Българската етническа територия е разпокъсана окончателно. Геноцидът, наложен от сръбската и гръцката администрация във Вардарска и Егейска Македония, принуждава македонските българи в Северна Америка да вземат съдбоносно решение: ориентират се към заселване на постоянно местожителство в САЩ и Канада.

След войните чувствително се засилва емиграционният поток на македонските изселници и към Австралия. До 1939 г. на петия континент те възлизат на около 8 000-10 000 души.

Общо до Втората световна война българската диаспора в Новия свят надхвърля 100 000 души. През 20-те и 30-те години тенденцията македонските българи да имат болшинство сред тях (към 75%) придобива необратим

характер. Голяма роля за това започват да играят вече и новите емиграционни закони, приемани в САЩ (1924 г.) и Канада. Те дават преднина главно за събирането на едно място на семейства (деца с родители; братя със сестри и т.н.). Поради това с предимство продължава да расте преди всичко *македонската съставка на българското етническо тяло* в Новия свят, след като събитията през 1912-1913 г. са я превърнали вече в *„мнозинство"* спрямо родените в свободна България.

От тук между двете световни войни съществени промени настъпват и в ангажиментите на емиграцията по отношение на организираната борба за довършване на националното освобождение и обединението на българския народ. Ако до 1919 г. българите в Новия свят се интересуват от всички аспекти на националнообединителната проблематика, то между двете световни войни те се ангажират преди всичко с македонския въпрос.

Най-значителните и активни български емигрантски колонии са изградени в източните и североизточни щати на САЩ (Чикаго, Ню Йорк, Детройт, Индианаполис, Стилтън, Гери, Сент Луис, Спрингфилд, Лакавана, Гранит сити, Медисън и др.); в Южна Канада (Торонто, Кичинер и пр.) и Южна Австралия (Пърт, Мелбърн, Аделаида, Сидни, Канбера и пр.). В продължение на един век българската диаспора в Новия свят стабилизира икономическите си позиции и изгражда различни културно-просветни и политически организации, които играят важна роля за утвърждаването на емиграцията в Новия свят и разширяват културните връзки между българската нация и народите на САЩ, Канада и Австралия.

Организирането започва най-рано с изграждането на т.н. *„селски взаимоспомагателни дружества"*. За едно десетилетие македонските българи изграждат в САЩ и Канада над 200 такива дружества. Обикновенно те обединяват съселяни, изселници от едно и също място в Македония. Съгласно устава дружествата се задължават да подпомагат членовете си при болест, временна нетрудоспособност или смърт. За целта всеки член внася определена сума като членски внос. В ръководните тела на тези дружества се избират най-авторитетните представители на дадената емигрантска колония. До края на Първата световна война спомагателните дружества играят незаменима роля за облекчаване процеса на адаптация на емиграцията към новата за нея среда в Новия свят. След 1920 г. споменатите дружества губят постепенно своето значение, тъй като развитието на банково-осигурителната система и пенсионното дело поемат част от функциите, които раждат необходимостта от подобни взаимоспомагателни организации.

Огромни усилия полага македонската българска емиграция в Новия свят за устройството и на църковното си дело. През 1906 г. в гр. Гранит сити е формиран първият комитет, който в специална преписка с Екзархията в Цариград поставя въпроса за необходимостта Българската православна църква (БПЦ) да се ангажира с ръководството и на духовния живот на емиграцията в Новия свят. Започва събирането на средства за закупуването на място в гр. Гранит сити, Илинойс, за строеж на първата българска православна църква в Америка. На 13 май 1908 г. Синодът на БПЦ удовлетворява молбата

на емиграцията. В София е взето решение в САЩ да се изпратят двама български духовници - архимандрит Теофилакт (с мирско име Димитър Малин) и свещеник Христо Карабашев. И двамата са добре подготвени теолози и опитни църковни служители.

На 20 май 1908 г. Теофилакт и Хр. Карабашев заминават за САЩ. В началото те не са назначени за енорийски свещеници. Тъй като българите в САЩ и Канада все още не са организирани в самостоятелни енории, двамата имат повече статут на *„духовно пратеничество"* (като мисионери). Задачата им най-общо се заключава в следното: да влязат във връзка с емиграцията, да установят къде се намират най-големите й поселения и какво трябва да се направи, за да се удовлетворят духовните й потребности; в резултат на проучванията впоследствие да се организират българските православни духовни общини, те да си съградят църкви и да установят редовни връзки със Светия синод на БПЦ в София.

Архимандрит Теофилакт и свещеник Хр. Карабашев се заемат с ентусиазъм за нелеката мисия. За две години двамата посещават 11 града - предимно големите щатски центрове, където живеят и работят най-много българи. В обширни рапорти, изпращани до Синода в София, пратениците на БПЦ информират за положението на емиграцията и за резултатите от реализираната религиозно-пастирска дейност.

Най-напред е подкрепено начинанието на българската общност в Гранит сити за строеж на българска църква. На 30 януари 1909 г. по инициатива на Теофилакт е свикано общо събрание на емиграцията в този град. Гласувано е решение да започне градежът на църквата в централната част на града. Представителите на 40 български селища (от свободна България и Македония) упълномощават няколко лица да събират доброволни дарения за сградата. Само за 10 дни са събрани 1600 долара - една значителна за времето сума. В резултат на половингодишен труд е построен храмът „Св. св. Кирил и Методий". На 14 септември 1909 г. той е осветен от архимандрит Теофилакт. Свещеник Хр. Карабашев служи първата света литургия.

Втората православна църква, построена от българите в САЩ - *„Св.* Благовещение", е изградена през 1910 г. в гр. Стилтън (Пенсилвания). Общо до края на Първата световна война под ръководството на двамата пратеници на Светия синод на БПЦ емиграцията от Македония и България изгражда заедно в Северна Америка още три православни храма - „Св. Троица" в гр. Медисън (1910 г.), Илинойс, „Св. св. Кирил и Методий" в Торонто, Канада, (1911 г.) и „Св. Стефан" в гр. Индианаполис (Индиана, 1914 г.). Архимандрит Теофилакт поема ръководството на българското православно дело в Канада, свещеник Хр. Карабашев служи в Гранит сити и Медисън, свещеник Давид Наков - в Стилтън, свещеник Никола Павлов - в Индианаполис. Така за помалко от 10 години БПЦ започва да играе важна роля в живота на македонските българи, емигрирали в Америка. Около църквите се завърта българският културен живот на емиграцията. Тази институция оказва огромно въздействие за съхраняване на българския културен облик на новата съставка в космополитичното общество на Новия свят.

През 1920 г. Светият синод на БПЦ дава нов тласък за развитието на църковното дело зад океана. Решено е църковните общини в САЩ и Канада да се обединят в „Българска православна духовна мисия в Америка". За началник на мисията е изпратен протопрезвитер д-р Кръстю Ценов. Отлично подготвен духовник, дългогодишен редактор на „Църковен вестник", д-р Ценов разширява още повече апостолската дейност на своите предшественици.

Ръководителят на Българската православна мисия резидира в гр. Стилтън, Пенсилвания. Под негово ръководство още през 20-те години към църквите започва изграждането на „Българските емигрантски народни училища" (Гранит сити, Медисън, Стилтън, Индианаполис, Детройт, Торонто). Емигрантското училище осигурява възможност за децата на македонската емиграция да научат майчиния си български език, българската история, география, народното творчество и пр. Така църквата разширява още повече своята роля в усилията на емиграцията да съхрани българската си идентичност в условията на англосаксонската среда.

През зимата на 1937 - 1938 г. Светият синод на БПЦ обсъжда отново няколко пъти перспективите и задачите на Българската православна мисия в Америка. На 30 декември 1937 г. Синодът гласува решение нейният статус да се издигне в ранг *„епархия"*. Така БПЦ създава първата самостоятелна българска православна епархия, която да се грижи специално за духовния живот на македонските българи в Америка. За неин управител през февруари 1938 г. е назначен епископ Андрей Велички. Неговото седалище е в Ню Йорк. Прозорлив и ловък духовник, от високата на своя сан той си поставя за цел да издигне още повече престижа на БПЦ в Новия свят, като сплоти емиграцията и предотврати раздробяването на българската православна общност чрез политизация на църковния живот. Стъпката на Синода в последна сметка цели да запази позицията на БПЦ като духовен обединител на насилствено разпокъсания български народ. Независимо от отдалечеността на Америка, тежките проблеми на България след 1919 г. и пр., единствено Светият синод на БПЦ полага грижи за устройството и издигането на престижа на българската православна общност в Новия свят. Главната цел, преследвана от върховната управа на църквата в това направление, е православните българи от Македония, изселили се зад океана, да живеят съгласно нравствеността и морала на православната вяра. До края на Втората световна война тази отломка от българското етническо тяло в задокеанските страни признава единствено юрисдикцията на БПЦ, устройва живота в църковните енории само върху правилата на Екзархийския устав и допуска в храмовете си единствено български свещеници. Така съхранената връзка в БПЦ позволява емиграцията в Новия свят да запази единството си и българския национален облик на македонската диаспора в Новия свят.

Най-много усилия, най-много време и най-много средства македонската българска емиграция в Новия свят изразходва за създаването и поддържането на българските емигрантски патриотични организации. Носейки ясно българско национално самосъзнание, диаспората се включва още в края на XIX век в борбата за отхвърляне на Берлинския договор, довел до разпокъсването

на България и върнал Македония в границите на Османската империя. Активни изяви на емиграцията срещу Берлинския договор започват *„македоно-одрински дружества“*, изградени в редица градове на САЩ след 1897 г. (Чикаго, Детройт, Ню Йорк и др.). През 1902 г. по инициатива на Марко Калудов, Спас Шунков и Христо Недялков дейността на македоно-българските дружества в САЩ се активизира рязко. От страниците на в. „Борба“, в много статии, поместени в различни американски ежедневници излизащи на английски език, на митинги и събрания македонските българи в Северна Америка се изказват в защита на героите от Илинденското въстание през 1903 г. Настоява се за намеса на Великите сили с оглед практическото разрешаване на македонския въпрос. Лидерите на емиграцията получават достъп до Държавния департамент и Белия дом. Смята се, че един от факторите, активизирали Англия да настоява за реформирането на Македония след 1903 г., е намесата на отговорните среди във Вашингтон, вследствие на добре защитената кауза на Македония от страна на емиграцията.

След Младотурската революция от 1908 г., по инициатива на капитана от запаса А. Бозуков, в САЩ са положени основите на Български конституционни клубове. Тяхната дейност също е свързана с борбата за автономия, в случай че в Османската империя се проведат реформи. Патриотичното движение обаче бележи връх през периода на Балканските войни, когато е създаден Българо-македонският народен съюз.

Раздвижването, обхванало Балканите през пролетта на 1912 г. във връзка със създаването на Балканския съюз, активизира рязко българската патриотична емиграция в Северна Америка. Слуховете, тиражирани от световните информационни агенции, че България ще се възползва от Итало-турската война, за да извоюва свободата на Македония и Одринско, раждат нови идеи сред дейците на бившите патриотични организации, действали в САЩ в края на XIX и началото на XX век. През март 1912 г. Жеко Банев, Марко Калудов, Александър Белиев, Иван Шуканов и др. полагат в Чикаго основите на Македоно-българска народна организация (МБНО). Членовете на този комитет си поставят за цел да обединят около себе си в една общобългарска политическа структура „селските взаимоспомагателни дружества“, културно-просветните клубове, организациите с политически цели: Българския социалистически работнически съюз - БСРСА, настоятелствата на българските православни енории в САЩ и Канада, редакциите на четирите емигрантски вестници, излизащи в тези две държави - „Борба“, „Народен глас“, „Работническа просвета“ (САЩ) и „Балканска звезда“ в Торонто (Канада). За постигане на целта в края на март 1912 г. споменатите лица разпространяват апел към лидерите на казаните български емигрантски общности. В документа се изтъква необходимостта от обединението на самостоятелно действуващите дотогава организации и дружества за *„задружна работа“* в името на националната кауза. Като непосредствени причини се сочат възможните усложнения на Балканите.

Апелът получава широка гласност сред емиграцията. Идеите, заложени в него обаче, са доста сложни за буквално реализиране. На практика чикагци

за пръв път поставят въпроса за обединение (под формата на коалиция) на всички български емигрантски структури в едно общо цяло, без те да се саморазпускат или обезличават чрез промени в програмите. Всяка една от посочените организации изповядва различни - някои дори напълно противоположни, възгледи във връзка с пътищата за разрешаване на българския национален проблем. БСРСА например пропагандира тесносоциалистическата теза. Дейците в църковните организации симпатизират на екзархийската тактика. Членовете на бившите дружества, ангажирани с пропагандата на ВМРО или Върховния комитет, също имат своя концепция по въпроса и т.н. Предвид на това механическото обединение (коалиране) на всички български емигрантски организации в САЩ и Канада в една обща патриотична структура с аморфен характер не е възможно да стане бързо.

Апелът на МБНО и особено бързо развиващите се събития на Балканите през 1912 г. обаче оказват своето стимулиращо въздействие. Из големите български емигрантски колонии започва дискусия на патриотична тема. Свикани са десетки събрания, на които македонският въпрос е разгледан подробно; обсъждат се различни варианти на тактиката, която българската емиграция в Северна Америка би трябвало да следва; отправени са нови призиви всички български емигранти в САЩ и Канада да се запишат за членове на МБНО; членовете да плащат по 25 цента месечен членски внос за финансиране на евентуални общи акции; след изграждането на мрежа от емигрантски организации да се свика общоемигрантски български конгрес. На него да се прокламира официално съществуването на коалиционното обединение с патриотична насоченост. Съответно то да поеме ръководството на дейността в подкрепа на българските национални интереси. МБНО в Чикаго предлага услугите си да поеме цялата работа във връзка с организирането и провеждането на обединителния конгрес.

До избухването на Балканската война през октомври 1912 г. не се създава обединена общопатриотична организация на българите в САЩ и Канада. Най-сериозни препятствия създават идейните различия между отделните структури, поканени да влязат в МБНО на коалиционен принцип. Липсват опит и традиции за подобен род съвместна работа, макар и в името на общонародните интереси. Специално в Канада българската емиграция е лошо организирана. Там няма и достатъчно интелигентни сили. Инициативният комитет не всякога успява да обоснове убедително предимствата на една или друга своя идея. И най-важното - не е намерена общоприемлива (компромисна) крайна цел на борбата по националния въпрос, която да се подкрепя от всички. Социалистите продължават да смятат за правилно разрешение Балканската конфедерация. Либералните демократи отстояват искането за обединението на Македония със свободна България. Чуват се гласове да се иска *„автономна Македония“* и т.н. Предвид на това Балканската война започва преди още да е изградена обща коалиционна патриотична емигрантска организация на българите в Северна Америка.

Положените усилия през 1912 г. обаче не остават без резултат. Установените връзки и разменените мнения облекчават задвижването на

най-голямата помощна акция, проведена в чужбина през 1912-1913 г. за подпомагане на българската армия през Балканската война. Над 15 000 българи емигранти в САЩ и Канада се завръщат в отечеството си след обявяването на мобилизацията. Те участват като войници и подофицери в бойните действия. Много от тях падат убити, мнозина са ранени, а стотици остават инвалиди за цял живот.

По инициатива на МБНО в САЩ и Канада започва събирането на парични помощи, които се изпращат на Българския червен кръст. Само чрез редакцията на в. „Народен глас" през есента на 1912 г. в София пристигат 7000 щатски долари. Общо емиграцията в Америка събира огромната за времето си сума от 100 000 долара. Те са предадени за нуждите на Българския червен кръст. В израз на благодарност цар Фердинанд, царица Елеонора, премиерът И.Е. Гешов и други държавници и общественици изпращат специални благодарствени телеграми до емиграцията: *„Трогнат от Вашите привети, благодаря сърдечно на българите в Америка за техните чувства на добри патриоти"*, телеграфира цар Фердинанд.

Най-големите градове на Северна Америка - Ню Йорк, Чикаго, Торонто, Индианаполис, Гери, Детройт, Форт Уейн, Джанстаун и др. стават свидетели на възторжени публични български демонстрации в подкрепа на освободителния поход, предприет на Балканите *„от кръста срещу полумесеца"*. Българската емигрантска интелигенция публикува много статии във влиятелни американски вестници, чрез които се описват целите и характера на Балканската война. Така емиграцията в немалка степен и провокира, и подхранва паметната „българска есен" в Северна Америка през 1912 г. Тогава Македония и българите стават много по-известни в задокеанските държави откогато и да било преди. Специално в САЩ още повече се разширява убеждението, че българите са действителният мотор за напредничавите тенденции в балканското развитие и затова те заслужават всичките симпатии и поддръжката на цивилизования свят.

Междусъюзническата война, наложена на България от нейните съседи, и особено жестокият Букурещки мирен договор от 28 юли 1913 г. смазват опиянението. Надеждите, обхванали българската емиграция в САЩ и Канада, са попарени. В най-големите градове на Северна Америка се провежда нова внушителна вълна от протестни митинги (Ню Йорк, Торонто, Детройт, Чикаго, Гери, Стилтън, Индианаполис, Гранит сити, Медисън и др.). В тях македонската емиграция осъжда и отхвърля безапелационно диктата, наложен на България в Букурещ. Гласуват се гневни резолюции, в които завоевателната политика на Букурещ, Белград и Атина е осъдена категорично. Доказва се, че *„новите владетели (на Вардарска и Егейска Македония) сърби и гърци, искат всичко българско да се изтрие от лицето на земята"*.

Най-буйна е реакцията на македонските българи в САЩ. Те се обръщат с обширни писмени документи към европейските велики сили. Отправени са искания за намеса, за да се установят *„човешки правдини"* във Вардарска и Егейска Македония *„чрез ревизиране на Букурещкия договор"*. Специални писмени изложения в същия дух са изпратени до президента на САЩ, държавни-

те глави и външните министерства на Русия, Германия, Франция, Великобритания, Австро-Унгария и Италия. Съвсем определено в силата на тази кампания се чувства надеждата и усилията на емиграцията да бъдат подкрепени от правителството на САЩ, насочило от 1913 г. за пръв път трайно своя поглед към България и българите.

Катастрофалната перспектива, очертала се пред Македония след нейното разпокъсване в края на юли 1913 г., дава нов мощен тласък и на обединителните тенденции сред емиграцията в Северна Америка. В хода на протестната кампания срещу Букурещкия договор за мир в много от големите градове на САЩ са създадени временни български патриотични комитети. На 10 септември 1913 г. Македоно-одринска българска народна организация е основана и в Торонто, Канада.

През август 1913 г. МБНО в Чикаго и нейното подразделение в гр. Гери, Индиана, подновяват инициативата си от 1912 г. за свикването на общоемигрантски конгрес. С нов апел комитетите на МБНО в Чикаго и Гери предлагат конгресът да се открие на 21 септември 1913 г. Двама представители на чикагци (Иван Шуканов и Александър Балиев) предприемат обиколка из емигрантските центрове. Те разясняват принципите за избор на делегатите и същността на въпросите, по които те трябва да имат готовност да вземат отношение.

Инициаторите на конгреса предлагат един делегат да се избира от 15 членове на българските взаимоспомагателни, просветни и църковни общности. Дружествата с над 15 членове да изпращат двама делегати, с над 25 души - трима, и с повече от 50 членове - петима делегати. Всяка организация да предостави официално пълномощно на своите представители, подписано от председателите и подпечатано с печат. Ако делегатът представлява неорганизирана емигрантска общност, той трябвало да носи препоръчително писмо, заверено най-малко от 10 души между тези, чието мнение изразява. Тези мерки са взети с цел да се избегне попадането на случайни лица в конгреса, които не изразяват колективното мнение на отделните емигрантски общности. Инициаторите искат да не допуснат и числено превъзходство на която и да било от тях, за да не се диктуват насоката на дискусията и характерът на официалните решения.

Откриването на първия емигрантски конгрес на българите в САЩ и Канада се предшествува от нова кампания на общи събрания и митинги, свиквани от местните ръководни тела. На тях са избрани 97 делегати; дадени са им инструкции за поведението по време на конгреса; подписани са пълномощията и са събрани парични средства за полагане основите на общата организационна каса. В предконгресната кампания местните комитети се утвърждават като органи, които поемат доброволно ролята на координатори за реализирането на програмата, която конгресът ще приеме.

Първият общобългарски патриотичен емигрантски конгрес е открит на 21 септември 1913 г. в Чикаго. В официалните приветствия и в речите на делегатите е декларирано недвусмислено, че славянското население на Македония е неразделна част от българския народ. Поради това българите в

Америка заявяват, че са решени да изградят обща патриотична организация. Тя ще има за задача да поведе борба, за да съдейства за ревизията на жестокия Букурещки мирен договор. Посочено е, че този договор поставя свободната българска държава в крайно неблагоприятни условия за развитие, а българите във Вардарска и Егейска Македония - под ново робство. Цялостната история на македонските българи - особено културните им постижения през Възраждането, доказват невъзможността по никакъв начин те да бъдат откъснати от българската нация.

На 25 септември 1913 г. започва обсъждането на устава, вътрешното устройство, тактиката и целите на бъдещата общоемигрантска българска патриотична организация. За име на коалиционната структура се приема Българо-македонски народен съюз в САЩ и Канада (БМНС). Като крайна цел на съюза в устава е фиксирано искането за *„автономия на Македония и за единство и обединение на българина, гдето и да живее"*.

Така формулираната крайна цел на БМНС говори за видим, но не много ясен компромис между делегатите. Пратениците на отделните колонии на практика се оказват разделени на две главни групи: едните предлагат във връзка с евентуална ревизия на Букурещкия договор да се иска автономен статут и самоуправление на Македония; втората група агитира емиграцията да подкрепя борбата за непосредственото обединение на българския народ. Практиката впоследствие показва, че *„двойната цел"* на БМНС - *„автономия"* и в същото време *„обединение"* по същество означава липса на тактическо единомислие сред членовете на новоучредения съюз. Този проблем впоследствие постоянно ще спъва инициативите на БМНС и в последна сметка ще го обезсили като организация.

Съгласно устава приет на конгреса, начело на БМНС застава Централен комитет (ЦК). Той се избира от конгреса и се отчита пред него. Състои се от четирима членове. За пръв председател на БМНС е избран главата на Българската православна църква в Америка архимандрит Теофилакт. За подпредседател е издигнат В. Вангелов, за секретар Жеко Банев и за касиер Марко Калудов. Секретарската и касиерската длъжност са платени от средствата на ЦК на БМНС.

За седалище на ЦК е избран гр. Чикаго. Предвижда се конгресите на БМНС да се свикват ежегодно, като делегатите се излъчват по вече възприетата схема. Местните коалиционни обединения на емиграцията съставляват подразделенията на БМНС в САЩ и Канада. Те също избират председатели, секретари и касиери. За спазването на устава се грижи специална Контролна комисия.

Сериозен спор между делегатите на обединителния конгрес се води за името на печатния орган, който БМНС ще издава. Съревновават се три заглавия - „Автономна Македония", „Целокупна България" и „Свобода". На практика в този диспут отново се проявяват различията, свързани с предпочитанията на отделните емигрантски организации за разрешението на македонския въпрос. Надделява компромисният вариант - за орган на БМНС е приет в. „Свобода". По решение на конгреса той трябвало да се печата на

литературен български език. Неговото издаване е поверено на ЦК (реално Ж. Банев и М. Калудов). Седалището на редакцията е в Чикаго. Средствата, необходими на ЦК за пропагандата и за издръжката на в. „Свобода" се осигуряват от местните структури на БМНС в САЩ и Канада. Приходите на организациите идват от членския внос (по 25 цента на месец), част от сумите събрани на вечеринки и забави, както и от доброволни дарения. Конгресът решава да се изготвят специални отличителни значки с инициалите на БМНС, които членовете на съюза да носят. ЦК е натоварен да отпечата и разпространи устава на организацията (на български и на английски език) и пр.

Първият общобългарски конгрес на патриотичната емиграция в Северна Америка завършва с гласуването на официален „Апел". Той е изпратен до президента и държавния секретар на САЩ, до българското правителство, външните министерства на великите сили в Европа, до Балканския комитет в Лондон и до най-влиятелните вестници в света. С този документ българската емиграция в САЩ и Канада моли за тяхното застъпничество за прекратяване на терора и гоненията срещу българите във Вардарска и Егейска Македония. Всички Велики сили са поканени да вземат инициативата за ревизия на Букурещкия мирен договор с цел предоставяне автономия на Македония под закрилата на държавите, заинтересовани от балканските работи.

Апелът на БМНС е публикуван в различен обем и в четирите български емигрантски вестника, издавани през 1913 г. в САЩ и Канада. Така усилията на емиграцията да изгради една общобългарска коалиционна организация, която да започне системна борба за ревизия на Букурещкия мирен договор, завършват с успех. За пръв път в историята на емиграцията различните взаимоспомагателни, културно-просветни, църковни и политически организации на българите в Новия свят се коалират, за да изразят своето общо недоволство от тежката съдба, сполетяла Вардарска и Егейска Македония. Идеята за обединяване на емиграцията за премахване на дележа на Македония ражда най-внушителната и многочислена българска политическа структура, създавана до този момент в Новия свят от българите. Тя издига високо глас срещу неправдата над онази част от македонските българи, които през 1913 г. попадат в границите на Сърбия и Гърция. Ревизията на Букурещкия мирен договор с цел предоставяне на възможности *„за автономия на Македония и за единство и обединение на българина, гдето и да живее"* е единственият справедлив изход според македонските българи в САЩ и Канада от създалата се нова ситуация на Балканите.

Решимостта за активна борба срещу Букурещкия мирен договор, обхванала емиграцията през втората половина на 1913 г., дава импулси за нейната дейност и след завършването на конгреса. ЦК наема помещение в Чикаго и обявява неговия адрес за официално седалище на МБНС в САЩ и Канада. Изготвен е специален организационен печат, бланки за водене на кореспонденцията, квитанции за отчитане на приходите и разходите и др. Уставът е напечатан в отделна брошура и е разпространен сред емиграцията. Изработени са и специални значки, които членовете на БМНС носят открито като отличителен знак. Най-многолюдни и активни подразделения на съ-

юза в САЩ са създадени в градовете Гери, Индианаполис, Хемънд (Индиана), Чикаго, Гранит сити, Уокеган (Илинойс), Синсинати, Маямисбърг, Дейтън, Спрингфилд, Ист Янгстаун (Охайо), Стилтън и Джанстаун (Пенсилвания), Детройт (Мичиган), а в Канада - в Торонто (Онтарио).

М. Калудов управлява бюджета на БМНС. Заедно с Ж. Банев двамата закупуват печатница с кирилски шрифт. В края на декември 1913 г. започва да излиза в. „Свобода".

През 1914 г. той се печата два пъти седмично. Върху неговите страници са публикувани хиляди обзорни статии, кореспонденции, протестни писма и телеграми. С тях е дадена още по-широка гласност на несъгласието на българите в Новия свят с жестокото разпокъсване на Македония.

Още от началото в дейността на БМНС се очертават някои противоречиви тенденции, които подсказват, че запазените идейни различия между структурите, влезли като колективни членове в новосъздадената коалиционна организация, не са благоприятна предпоставка за трайна целенасочена борба на българската емиграция в Новия свят.

Първите раздори се появяват по повод на стратегията, защитавана от ЦК след конгреса. Тъй като председателят на комитета архимандрит Теофилакт резидира в Торонто, Канада, със списването на съюзния орган се занимават главно Ж. Банев и М. Калудов. И двамата обаче в миналото изпитват влиянието на Върховния комитет в София. По тази причина през зимата на 1913-1914 г. в. „Свобода" започва да защитава преди всичко идеята за автономия и самоуправление на Македония като втора българска държава на Балканите. Част от емиграцията недоволства, че Ж. Банев фактически игнорира втората съставна част от стратегията, фиксирана в устава - *„обединението на българина, гдето и да живее"*. Чуват се гласове, че споменатите двама членове на ЦК са узурпатори, които нарушават устава и по същество игнорират необходимостта от пряко национално обединение на българския народ. С абсолютизирането на своите лични идейни предпочитания, вместо да сплотяват, те обратно, започнали да *„резединяват"* емигрантското тяло отвътре: *„Като си задава за задача да ратува за автономна Македония, идея едва ли осъществима, след като България води две войни за освобождението и обединението на Македония към България..., се всяваше разделение в редовете на българската емиграция тук"* - пишат съвременници.

Най-твърдите привърженици на идеята за националното обединение обвиняват Ж. Банев и М. Калудов, че с автономистките си възгледи *„тази организация (БМНС) ... от ден на ден се превръща в широк социализъм"* - намек, че ръководството е изпаднало на абстрактни теоретични (не прагматични) позиции, на каквито стоят емигрантите-социалисти, обединени в БСРСА.

Крайно неблагоприятно отражение върху дейността на БМНС в САЩ и Канада оказва невиждената антибългарска кампания, подета през есента на 1913 г. от страна на сръбската и особено от гръцката дипломация във връзка с разпространение на лъжите за *„българските зверства"*, извършени уж в Македония през Междусъюзническата война. Чак до зимата на 1914 г. българските емигрантски вестници в Америка съобщават за неочаквано големия

неблагоприятен ефект от тази кампания. Общественото мнение в САЩ и Канада е объркано. През есента на 1913 г. се забелязва видимо охлаждане по отношение на проблемите, повдигани от българите в Новия свят. На тази основа емиграцията изведнъж започва да се чувства самотна и изолирана, а немалка част от нея направо е объркана и дори респектирана.

Неблагоприятно отражение дава и т.н. *„дезертьорски въпрос"*. През втората половина на 1913 г. в Америка става известно, че българското правителство смята за *„дезертьори"* всички военноотчетни лица - включително и в Америка, които като български граждани не са се завърнали в родината си след обявяване на мобилизацията през 1912 г. Плъзват слухове, че властта в София възнамерява да ги третира по смисъла на военния закон. През януари 1914 г. редакцията на в. „Народен глас" започва подписка сред емиграцията в САЩ и Канада с искане пред Народното събрание за помилване. В болшинството от случаите с българите в Америка се касаело за хора, които през 1912 г. били или болни, или не са разполагали със средства за пътуване, или пък не им било съобщено дали те лично са призовани в редовете на войската. Въпреки че по време на парламентарните дебати по този въпрос през юни 1914 г. някои от народните представители предлагат амнистията да обхване и посочената категория българи в Америка, в правителствения законопроект, внесен за обсъждане през юли 1914 г., *„въпросът за амнистиране на българите в Америка ... не е предвиден"*.

Така че до избухването на Първата световна война част от военноотчетните лица - българи в САЩ и Канада, се чувстват объркани в допълнителна степен предвид и на неясното в тяхната лична съдба в бъдеще. В резултат на посочените обстоятелства, към началото на 1914 г. готовността им за по-нататъшна активна борба започна да спада. Налага се ЦК на БМНС и емигрантските вестници често да публикуват апели за повече кураж и самочувствие, особено що се отнася до гръцките инсинуации, за разобличаване на предприетия*"поход на лъжата"*. *„Ние апелираме към българите в Америка, особено ония от новопоробена Македония, да се не боят от гръцките закани и клевети, а здраво да се държат о националното си съзнание и да не губят надежда, че скоро ще дойде денят на разплата с подлите похитители на Македония"*, пишат редакторите на в. „Народен глас". Независимо от това факт е, че антибългарската кампания, водена и в Америка през есента и зимата на 1913-1914 г., оказва силно стагниращо въздействие и допълнително усложнява положението в редовете на БМНС в САЩ и Канада.

Като грешка на ЦК на съюза, оказала демобилизиращо въздействие, трябва да се посочи също така и липсата на инициатива за излизане от изкуствено създаваната изолация около българите в Новия свят вследствие на политиката, реализирана от заинтересовани среди в Северна Америка. Например ръководството на БМНС не установява пряка връзка дори с Изпълнителния комитет (ИК) на македонските братства в София. Вестта, че в Чикаго е формирана общобългарска патриотична емигрантска организация, прави силно впечатление в свободна България. Затова през 1914 г. председателят на ИК ген. Ал. Протогеров решава пръв да поеме инициативата за

установяване на контакт и съгласуване на действията. Заедно със секретаря на ИК Георги П. Христов, Протогеров изпраща обширно писмо до ЦК на БМНС. В него е дадена висока оценка на постигнатото обединение сред емиграцията. БМНС е наречен *„мощна и единна организация"*. Централният й комитет е поканен да упълномощи свой представител в София. Той щял да бъде кооптиран в състава на Висшия съвет към ИК на македонските братства за съвместна работа в името на ревизията на Букурещкия мирен договор. Вече бушуващата световна война, депресията, обзела БМНС през 1914 г., и особено влизането на България във военните действия през 1915 г. провалят инициативата.

Силно влияние за разрастване на демобилизацията сред българската емиграция (особено от лятото на 1914 г) оказва и вече започналата Първа световна война. Балканите се оказват въвлечени в грандиозен военен конфликт. Великите сили, на които БМНС разчита да работят колективно за ревизия на Букурещкия мирен договор, са разделени полярно като смъртни врагове. Изчезва надеждата, че е възможна мирна ревизия на договора с подкрепата от всички велики сили, стига да им се докаже мащабът на допусната грешка. Всяка една от тях предлага вече противоречащи си идеи за бъдещето на българския народ. Някои от плановете предполагат нови съдбоносни изпитания и неизвестности. Така до голяма степен изчезва самата база, която ражда надеждата на българската емиграция в Америка, че разумът на цивилизована Европа не може да не проумее грешката от Букурещ и че Великите сили ще я поправят.

Не е без значение за задълбочаване на демобилизацията и поведението на някои от членовете на ЦК на БМНС. В началото на май 1914 г. в. *„Свобода"* съобщава за назряване на остър конфликт между председателя на комитета архимандрит Теофилакт и Ж. Банев. Председателят на ЦК е обвинен в неразумно изразходване на значителна сума комитетски пари. Поради това Ж. Банев поставя въпроса да се поиска оставката на Теофилакт. Привържениците на главата на Българската православна църква в Америка обаче контраатакуват. Те лансират тезата, че въпросните средства са пропилени от опонентите на архимандрита. По този повод се припомнят старите грехове на някои лидери на БМНС от миналите им участия в обществените дела на емиграцията. В края на май 1914 г. в. *„Народен глас"* вече прави извод, че *„съюзът и организациите - всичко е тръгнало по пътя на разкапацията. Действително това е едно печално и нежелателно явление, обаче който е проследил развоя на тоя съюз, и тия организации, основите на които те бяха поставени, лицата които бидоха самоизбрани, както и деянията - минали и настоящи на тия лица, ни най-малко няма да се чуди."*

Колкото и емоционална да е приведената оценка, факт безспорен е, че една година след основаването БМНС в САЩ и Канада се оказва в сложна вътрешна криза. Тя е продиктувана от нерационалността на формулата, въз основа на която е извършено коалирането на емигрантските организации. ЦК на БМНС не съумява да намери общоприемлива стратегическа идея, около която да се обединят всички легални организации на българите в Северна

Америка, влезли доброволно в коалиционната структура.

Практиката доказва, че болшинството от емиграцията е привърженик на искането борбата да се води в името на обединението на Македония със свободна България, а не по пътя на автономията и самоуправлението. Съображението, че с автономния принцип се неутрализират експанзионизмът и подозренията на българските съседи и се предлагат по-широки възможности за подкрепа на българските искания от страна на Великите сили, през 1914 г. не удовлетворява грамадното мнозинство от прагматично мислещите българи в САЩ и Канада. Особено след като през юли Сърбия е въвлечена във война с Австро-Унгария и съдбата на Вардарска Македония изглежда лесно решима по военен път. Така че през втората половина на 1914 г. организационното разхлабване, обзело БМНС, се задълбочава.

На Втория конгрес на БМНС през есента на 1914 г. се явяват само 19 официално избрани делегати. Фактически през 1914 г. редовен конгрес на българската емиграция не е проведен. Със започването на активния работен сезон (след април 1914 г.) емиграцията се разпръсква по далечни обекти на железопътното строителство в САЩ и Канада. Много местни подразделения на БМНС съществуват фиктивно. Редица комитети бездействат. Не се събират редовни членски вноски. Поради това през 1914 г. ЦК вече изпитва остра нужда и от финансови средства. Ж. Банев и Т. Калев са критикувани остро, че БМНС не се включва активно и в голямата помощна кампания, проведена в САЩ по инициатива на Американския червен кръст за подпомагане на бежанците от Македония, настанени в България, и т.н.

Практиката с всеки изминал месец доказва все по-ясно, че формулата (схемата), по която е сглобен БМНС, продължава да не работи. Вместо да се изгради като обединение на идейни единомишленици (нещо, което предполага лично, а не колективно членство на разнородни структури), БМНС продължава да е механическо сглобяване на доста и при това съвсем различни в идейно отношение тела. Между някои от тях надделява антагонизмът. Неслучайно един съвременник на тези събития заявява, че друго не би могло да се очаква, когато *„почти всички (български) партии се развиват тук (между емиграцията), както и в България. Ние си вадим очите един друг“*. А от тази картина страда общото дело. Така че при конкретната обстановка, очертала се през 1914 г. в САЩ и Канада, БМНС в последна сметка се оказва в невъзможност дълго време да действа настъпателно.

И все пак безспорен факт е, че именно тази българска емигрантска патриотична организация сплотява за около една година българската диаспора в Новия свят. Тя осъжда подялбата на Македония от Сърбия и Гърция чрез Букурещкия мирен договор от 1913 г. БМНС е един от малкото политически фактори, вдигнали смело глас в САЩ и Канада в защита на българите във Вардарска и Егейска Македония, след като през 1913 г. те попадат под ново робство. Не е без значение и обстоятелството, че ЦК на БМНС продължава още две години да символизира пред общественото мнение в САЩ и Канада идеята за ревизия на Букурещкия мирен договор. Въпреки всичко в. „Свобода“ разпространява това искане в САЩ и Канада и през Първата световна война,

почти до края на 1917 г.

За незапознатите с вътрешните проблеми на българската емиграция в Новия свят (и в БМНС в частност) прави впечатление самият факт, че по страниците на това печатно издание се доказва и защитава българската национална принадлежност на славянското население във Вардарска и Егейска Македония. Осъжда се постоянно дележът на Македония и се настоява за ревизия на Букурещкия мирен договор.

Така че, ако и БМНС да е обхванат от немощ поради посочените обективни причини, гласът на неговия печатан орган в. „Свобода" продължава да звучи до 1917 г. като ясен български протест, идващ от задокеанските държави. Той зове съвестта и разума на света да поправят фаталната грешка, допусната с разпокъсването на Македония през 1913 г.

Главните усилия на македонската българска емиграция в Новия свят през годините на Първата световна война са насочени към защитата на добрия образ на свободна България в рязко усложнилата се обстановка, когато българите и американците са в състава на две различни противоборстващи коалиции - Антантата и Тройния съюз. Със започването на войната американският президент У. Уйлсън преценява, че българите действително се борят за удовлетворяването на справедлива историческа цел - поправяне на неправдата от 1913 г. В резултат, независимо че глобалните интереси на САЩ налагат постепенно сближение с Антантата и в последна сметка през 1917 г. американската армия се явява в Западна Европа като съюзник на англичаните и французите, през цялата война Белият дом не прекъсва дипломатическите си отношения със София. Проявената уникална толерантност по отношение на българите стимулира емиграцията. През войната тя доказва чрез печатните си издания или непосредствено в срещи и разговори с отговорни американци, че българите не преследват завоевателни цели; че само недалновидността и неотсъпчивостта на Антатата са тласнали официална София в обятията на Тройния съюз; че ако Антантата и САЩ декларират, че признават осъщественото национално обединение на българския народ, България ще се оттегли от войната и т.н. По този начин емиграцията се старае да елиминира неблагоприятните последици, които дава върху общественото мнение в Новия свят злостната антибългарска кампания, организирана отново от гръцкото и сръбското правителство. Не е известен нито един случай през Първата световна война, когато македонски българин в Новия свят да е подкрепил или възприел безкритично по някакъв начин лъжите за „нови български" жестокости в Македония.

Неблагоприятният завършек на Първата световна война за българите ражда нова патриотична емигрантска организация. Тя е основана по време на втория общобългарски емигрантски конгрес, проведен от 1 до 6 декември 1918 г. в Чикаго. В неговата работа участвуват 303 делегати. Организацията е наречена „Македоно-български централен комитет" (МБЦК). Седалището му е в Чикаго. Начело стои ЦК с председател свещеник Давид Наков. Функциите на печатен орган изпълнява в. „Народен глас". МБЦК продължава и обогатява традициите на БМНС в защита на Македония и националната

кауза на македонските българи.

В специални телеграми, изпратени до президента на САЩ У. Уйлсън, македонските българи настояват ръководителят на великата северноамериканска република да съдействува, по време на Париж като мирна конференция, за обединението на Македония с България като най-правилен път за разрешаването на македонския въпрос. ЦК на МБЦК изготвя пространен мемоар, който е изпратен до ръководителите на всички делегации на великите сили в Париж преди подписването на Ньойския мирен договор. С огромно количество фактически данни македонската патриотична емиграция в Новия свят доказва, че славянското население на Македония е от български национален произход. Поради това само обединението му със свободните българи ще елиминира един от най-взривоопасните проблеми на Европа в района на Балканите - македонския въпрос. Върху страниците на в. „Народен глас" емиграцията публикува детайлна етнографска статистика, където е доказан преобладаващият български етнически състав на населението на Македония. ЦК на МБЦК полага големи усилия негова делегация да получи достъп до Парижката мирна конференция, за да връчи всички тези документи лично на миротворците. Държавният департамент на САЩ разрешава пътуването. Външното министерство на Франция обаче не допуска на своя територия американците от български произход. Така че дискриминацията, на която победителите в Европа подлагат и македонската българска емиграция в Новия свят, също спомага през 1919 г. светът да не чуе достатъчно ясно истината за драмата на Македония. В резултат на това Ньойският мирен договор от 1919 г. потвърждава в още по-тежък вид клаузите на Букурещкия мирен договор. Македония е разпокъсана окончателно, въпреки нежеланието и съпротивата и на емиграцията.

2. Създаване и дейност на Македонската патриотична организация (МПО) в САЩ и Канада (1922 - 1940 г.)

Ньойският мирен договор, наложен от държавите победителки през 1919 г., разделя окончателно българската нация. Стотици хиляди българи от Вардарска и Егейска Македония напускат родните си места и се преселват в свободна България. Сложната стопанска и политическа ситуация на Балканите непосредствено след войната и очертаващата се тенденция към икономическа стабилизация на българската емиграция в Северна Америка предизвикват ново разрастване на емиграционния процес сред македонските българи и по посока на САЩ, Канада и Австралия. За около пет години тези три страни затвърждават съответно второ, трето и четвърто място, след България по брой на заселили се там емигранти-българи от Македония. Северна Америка и Австралия стават райони, в които се разгръща активна пропаганда, свързана с новото усложняване на македонския въпрос.

Първият важен проблем, който емиграцията се стреми да изясни цялостно след войната, е как българите в Северна Америка трябва да подкрепят

освободителното движение в Македония. На тази тема от 1920 до 1922 г. на страниците на българския ежедневник „Народен глас“, излизащ в гр. Гранит сити (Илиноис, САЩ) се води оживена дискусия. Освен изявените емигрантски политически дейци, в нея участвуват и видни общественици от свободна България. Задълбочени мнения за перспективите на емигрантските организации в Северна Америка изпращат до редакцията на в. „Народен глас“ Изпълнителният комитет на македонските братства в София, Иван Караджулов, д-р Петър Вичев, д-р Йосиф Мутафов, Теодор Тодоров, Стоян Михайловски, Христо Низамов и други. Всички подчертават, че с появата на голяма българска емиграция в САЩ и Канада се създават нови възможности за мобилизиране на влиятелни фактори в световната политика в подкрепа на българската кауза.

Голямо внимание се обръща на факта, че президентът на САЩ У. Уйлсън прави опит да защити България по време на Парижката мирна конференция, като настоява да ѝ се остави поне Беломорска Тракия. Този факт, както и липсата на специални интереси на САЩ в района на Балканите след войната оформят разбирането, че ако емиграцията съумее да мобилизира общественото мнение в двете най-силни републики в западното полукълбо, в бъдеще може да се очаква САЩ и Канада да се намесят още по-решително в полза на българите при разискването на македонския въпрос. Всички участници в дискусията предлагат българската емиграция в Северна Америка да се сплоти в самостоятелна и легална патриотична организация, която да разяснява историческата истина за македонския въпрос и да я защитава от преднамерени фалшификации.

По същото време емиграцията, съсредоточена в свободна България, се съвзема от обхваналото я отчаяние след Първата световна война. Активизира се и българското националноосвободително движение във Вардарска и Егейска Македония. В тази обстановка в началото на 1922 г. българската емиграция в Северна Америка си изяснява специфичните задачи, които може да изпълнява в общата борба за отхвърляне на несправедливия Ньойски договор. Крайният резултат от еволюцията във възгледите е създаването на МПО. Нейната дейност обогатява на нова основа историческата традиция, създадена от българите в Северна Америка през изминалите години да съдействуват за освобождението на Македония.

Изграждането на МПО започва с образуването на местни патриотични организации в големите емигрантски центрове в САЩ и Канада. На 6 ноември 1921 г. членовете на българската колония в гр. Стилтън (Пенсилвания) свикват учредително събрание, на което се основава македонското братство „Прилеп“. За членове се записват 30 души. На 20 ноември е избрано първото настоятелство на дружеството. На него се възлага задачата *„да влезе в писмен контакт с всички патриотични македонски дружества в Америка и с Изпълнителния комитет на македонските братства в България“*, за да се подготви и свика общ конгрес на емиграцията в Северна Америка. На 21 ноември в гр. Форт Уеин (Индиана) се създава македонската политическа организация „Костур“.

В края на 1921 г. е основано и македоно-българското братство „Прилеп" в гр. Йънгстаун (Охайо). Членовете му също започват да търсят възможност за общи колективни действия в бъдеще. На 1 март 1922 г. в гр. Дейтън (Охайо) е основана МПО „Пирин". Учредителното събрание се провежда в къщата на Димо Иванов Цалибанов от с. Зелениче, Македония. Ръководна роля в организацията играе Петър Досев.

На 22 април 1922 г. по инициатива на Коста Попов са положени основите на македонската патриотична организация „Независимост" в гр. Дукейн (Пенсилвания). Тя обхваща българите от градовете Микиспорт, Ранкин, Хомстед, Къртсвил, Браунсвил, Вилмердинг, Клаертон и други. През първата половина на 1922 г. Леринското братство в гр. Индианаполис (Индиана) прераства в местна патриотична организация. През май-юни 1922 г. са положени основите на местната патриотична организация „Татковина" в гр. Детроит (Мичиган). В състава на временната комисия за ръководството на работата до свикването на общ конгрес са избрани Андрей Костов, Анастас Филипов, Христо Спиров, Симо Балков, Том Папас, Ламбро Николов и Лазар Кочев. На учредителното събрание на организацията присъстват 250 български емигранти. За членове са записват 50 души. Изградени са и патриотичните организации на македонските българи „Илинден" в Ню Йорк и „Балкански край" в гр. Ленсинг (Мичиган).

През втората половина на 1922 г. временните ръководства на местните патриотични организации се споразумяват за провеждане на общ конгрес и създаване на единен съюз. Група, ръководена от Лазар Киселинчев, е натоварена да разработи проектоустав на организацията. Около средата на септември документът е готов. Така става възможно провеждането на Учредителния конгрес на МПО, който е открит на 1 октомври 1922 г. в гр. Форт Уеин (Индиана). Делегати изпращат местните патриотични организации от Ню Йорк, Детроит, Стилтън, Дукейн, Йънгстаун, Индианаполис, Гери и Ленсинг. Групите в Спрингфилд и Синсинати поздравяват телеграфически конгреса и апелират за обединението на всички родолюбиви сдружения на македонските българи в Америка.

Учредителният конгрес на МПО е открит от Анастас Стефанов, председател на братството „Костур" в гр. Форт Уеин. В словото си той описва трагичната съдба на поробените братя във Вардарска и Егейска Македония, призована към сплотяване на всички македонски емигранти в мощна българска родолюбива организация. За председател на Учредителния конгрес е избран Михаил Николов, а за подпредседател - Коста Попов.

На 2 октомври 1922 г. делегатите докладват позициите на местните патриотични организации. Те са единодушни, че българската емиграция в Северна Америка не може да остане настрана от борбата на поробена Македония за отхвърляне на тежките клаузи на Ньойския мирен договор. Всички изказали се подчертават българския си произход и национална принадлежност. При обсъждането на проблема за целта на МПО надделява мнението в полза на общобългарската идея за създава на свободна и независима Македония. Делегатите на Учредителния конгрес смятат, че тази стра-

тегическа цел ще неутрализира съпротивата на Атина и Белград, ще елиминира противодействието на Великите сили, които се страхуват от създаването на силна българска държава на Балканския полуостров. Обособени в своя национална държава, българите от Македония ще бъдат спасени от насилствена денационализация и асимилация. При благоприятна обстановка в бъдеще свободна Македония ще стане градивен елемент за създаването на Балканска конфедерация. В нейните рамки ще се постигне и националното обединение на българския народ.

На 3 и 4 октомври 1922 г. Учредителният конгрес обсъжда и гласува Проектоустава на МПО. Избран е и първият състав на ЦК на организацията. Председател на ЦК става Анастас Стефанов от Форт Уен и съветник - Павел Ангелов. За членове на контролната комисия при ЦК са избрани Петър Досев, Милан Недев и Стефан Лазаров.

Същността и характерните особености на новата патриотична емигрантска организация на македонските българи в САЩ и Канада са отразени най-пълно в Устава. Раздел първи определя целта на МПО: да организира и възпитава емиграцията в граждански добродетели и да я готви за борба в полза на идеята за освобождението на Македония и обособяването ѝ в *„държавна единица, която да гарантира конституционно-етническите, религиозните и културнополитическите права и свободи на всички свои граждани“*. Член 4 на устава определя основните средства за борба и тактиката на организацията: *„За постигането на горните цели организацията си служи със следните средства: Организира в Съединените щати и Канада и другаде местни организации; издава вестници, книги и брошури за разпространение истината относно правата кауза на Македония и осветлява световното обществено мнение върху правилното разрешение на македонския въпрос; представя каузата на Македония пред иностранни народи, законодателни тела, международни институции и общества чрез меморандуми, петиции, изложения, протести, резолюции и пр.; влиза в съглашение с македонски легални организации в целия свят, борещи се за същата цел; влиза в сношения с организации на подтиснати народи от Балканския полуостров с цел да се поведе обща борба за премахване на робството и за спомагане на евентуалното учредяване на една Балканска федерация или конфедерация, в която целокупна Македония да бъде равноправна единици; устройва конгреси, събрания сказки и разисквания за популяризиране на целта на организацията; също предприема уреждане на прояви от културен, религиозен, социален и благотворителен характер.“*

Членовете 5-13 изясняват структурата на МПО и принципите на работа на местните патриотични организации. Върховен орган на МПО е конгресът, който се свиква ежегодно. В случай на нужда уставът разрешава провеждането на извънреден конгрес. Делегатите се избират от местните патриотични организации съгласно принципа един представител на двадесет и пет членове. Пратениците на местните МПО представят официални писмени пълномощия пред делегатите. Организации, наброяващи повече от 50 членове, имат право само на трима делегати. Конгресът оценява дейността на ЦК през изтеклия мандат, набелязва общите насоки за бъдещата работа

и избира ЦК на МПО.

Основата на МПО са местните патриотични организации, за чието образуване са необходими най-малко пет членове. Всяка новосъздадена организация се утвърждава от ЦК и конгреса. В един град не може да има повече от една МПО, за да се избегнат дублирането и конфронтацията. Редовен член на организацията може да стане всяко лице, навършило 18 години, родено в Македония или чиито родители са оттам, *„което приема и поддържа целта и устава и се задължава да изпълнява всички негови предписания"*. Към местните патриотични организации се създават женски и младежки секции.

Работата на МПО между конгресите се ръководи от ЦК. Член на ЦК може да бъде всеки, който е членувал редовно в МПО най-малко пет години и има *„заслуги към македонската кауза за свобода и независимост"*. ЦК следи за изпълнението на задачите, свързани с крайната цел на организацията; представлява МПО пред всички фактори, имащи отношение към борбата за освобождение на Македония; съставя и ръководи разходването на организационния бюджет;съхранява архива на МНО и отчита дейността си пред годишните конгреси. Контролната комисия проверява най-малко два пъти през годината работата на ЦК на МПО и също се отчита пред конгреса.

Средствата за финансиране на акциите си МПО събира от членски внос (по 50 цента за мъже и 25 цента за жените). Вноските се правят месечно. Всяка организация се задължава да изпрати и половината от чистия приход от вечеринки, весели срещи, банкети,пикници и пр. ,както и от дарения, правени по различни поводи. Съгласно устава ЦК може да пуска и подписка за волни пожертвувания. Средствата на МПО се внасят в надеждна банкова институция на името на ЦК, а необходимите суми се теглят най-малко от двама от членовете му - един от които обезателно е касиерът на ЦК.

Последният раздел на уста ва на МПО- "Общи разпореждания", изяснява някои частни случаи, свързани с дейността на организациите: определят се белезите на съюзния печат, седалището на ЦК, изяснява се начинът по който ще се ликвидират делата на разпаднала се местна патриотична организация. Член 28 подчертава, че с постигането на крайната цел - освобождението на Македония, организацията не преустановява съществуването си. Изменят се само задачите ѝ в зависимост от решенията на конгреса. Архивите, знамената и другите исторически ценности, съхранявани от МПО, се предават на първото Народно събрание на свободна Македония. Особено важна е *„забележката"* към чл.28 от устава, която гласи: *„Употребените в този устав понятия „македонци" и „македонски емигранти" се отнасят еднакво до всички народности в Македония - българи, арумъни, турци, албанци и др. и в случая имат географско, а не етнографско значение"*. Този пункт от устава прави невъзможно идейната платформа на МПО да се отъждествява произволно с *„македонската теория"* на Йован Цвиич, чийто най-голям противник в Северна Америка е МПО. През целия период между двете световни войни организацията се изгражда и изявява като самостоятелна легална емигрантска структура на македонските българи, посветила се на борбата за ликвидиране на отрицателните последици от Ньойския мирен договор.

Дейността на МПО до началото на Втората световна война преминава през три основни етапа. Първият обхваща развитието на организацията от основаването ѝ до 1925 г. През този период се подготвя и провежда Учредителният конгрес. Утвърждава се практиката всяка година да се провежда конгрес на организацията. Особено важна роля играе Третият конгрес на МПО, проведен през 1924 г. в гр. Форт Уеин. На него като гост от страна на Македонския национален комитет в България присъствува Йордан Чкатров. Той е избран за секретар на ЦК на МПО и в продължение на три години работи активно за раздвижването на организацията. Под негово ръководство се открива постоянното седалище на ЦК на МПО в гр. Индианаполис. Между местните организации и ЦК се изграждат трайни връзки. Настоятелствата по места започват да изпълняват ревностно решенията на конгресите и на ЦК. Организационният живот е подчинен изцяло на изискванията на устава. За председател на ЦК на МПО на Третия конгрес е избран Пандил Шанев, а за касиер на организацията - Таше Попчев. Те остават на тези постове без прекъсване до началото на Втората световна война. МПО се противопоставя на опитите на някои от останалите български емигрантски организации в САЩ и Канада да наложат корекция в стратегията и тактиката на съюза. Като цяло до 1925 г. МПО се стабилизира и започва да води активен организационен живот. Създават се благоприятни условия организацията да премине в настъпление по македонския въпрос.

Вторият етап от развитието на МПО обхваща периода от 1925 до 1934 г. За обобщаване на целогодишната дейност на организацията от 1925 г. ЦК въвежда практиката да се изготвя писмен отчетен доклад. Така се полагат основите на традиция за задълбочен анализ на постиженията и грешките, на перспективата на българското националноосвободително движение в Македония. От 1927 г. ЦК започва да публикува редовно отчетните доклади в отделни брошури.

В края на 1926 г. за 15 000 долара ЦК закупува печатарска машина на един спрян вестник, издаван в Ню Йорк на руски език. Кирилският печатарски шрифт позволява на МПО да започне публикуването на изданията си на български книжовен език. Набавени са и три размера латински букви за печатане на заглавия и текстове на английски език. Четвъртият съюзен конгрес решава органът на МПО да носи името „Македонска трибуна". Сигналният брой на вестника излиза на 10 февруари 1927 г. Така се появява един от най-интересните политически вестници на български език в Северна Америка.

Пръв редактор на в. „Македонска трибуна" е Борис Зографов. През 1927 г. той живее в София. Ето защо ЦК на МПО го кани официално да замине за САЩ и да поеме ръководството на вестника. Борис Зографов остава на тази длъжност до Деветия конгрес на МПО, проведен през 1930 г. гр. Йънгстаун, на който за редактор е избран Любен Димитров. Той също живее в София. През 1930 г. Димитров пристига в САЩ, за да поеме задълженията си, и ръководи вестника до началото на Втората световна война. В. „Македонска трибуна" се чете в САЩ, Канада, Австралия, България, Вардарска и Егейска Македония, в някои европейски страни. До началото на Втората световна

война той става най-широко разпространяваният емигрантски вестник, издаван на български език.

От 1938 г. редакцията въвежда практиката да печата патриотична страница на английски език. Тя е предназначена за децата на емиграцията. Родени в Северна Америка, някои от тях вече знаят по-добре английския език, отколкото българския. Английската страница дава възможност истината за трагичната съдба на македонските българи да стигне и до много по-широки англоезични кръгове. Така от страниците на вестника емиграцията повежда непримирима борба с враговете на националноосвободителната борба на македонските българи, където и да се намират те. Това става причина през 1928 г. правителствата в Белград и Атина да забранят разпространяването му с официални декрети, а на българите във Вардарска и Егейска Македония, заловени да го четат, се налагат тежки присъди.

През втория период от развитието на МПО ЦК организира печатането и разпространението на политическа литература, документите на конгресите и решенията на ЦК, дори книги на български език. Трудно е да се установи точно колко издания излизат в Северна Америка на български език от името на МПО до началото на Втората световна война, защото не всички книги са запазени. Приблизителният брой е около 50 заглавия. Тази литература играе положителна роля за популяризиране и аргументиране на цялостната дейност на МПО и за вътрешното укрепване на организацията. До началото на Втората световна война обаче книгоиздаването не е основната задача на МПО. За това влияят няколко причини. Първо, емиграцията в свободна България създава Македонския научен институт в София. За негови членове и сътрудници са привлечени някои от най-изявените български историци, етнографи, езиковеди, дипломати и бивши революционери. Този център издава най-сериозните публикации по македонския въпрос между двете световни войни. МПО използува в пропагандната си работа тези материали, както и изданията на Българската академия на науките, които се получават в САЩ и Канада и се разпродават много бързо.

Второ, до края на 30-те години сред българската емиграция в Северна Америка все още няма професионални историци. МПО чувствува нужда от добре подготвени автори на книги и статии. Най-изявените творци сред емиграцията през този период са Стоян Христов и Христо Анастасов. На трето място, за издаването на тясно специализирана научна литература в САЩ, свързана с регионален исторически проблем, какъвто е македонският въпрос, трудно се намира издател. По време на голямата икономическа криза през 1929 г., в резултат на банков фалит МПО губи голяма сума пари - допълнително обстоятелство, което също затруднява книгоиздаването на МПО. Благодарение на тази патриотична организация обаче изданията на Македонския научен институт в София и на БАН стигат до някои от най-големите университетски и градски библиотеки в Северна Америка.

През 1927 г. по решение на Петия конгрес на МПО в Ню Йорк е основано Информационно бюро на организацията. Макар че поради финансови затруднения през някои години то е затваряно, като цяло бюрото разгръща много

полезна дейност. Основната задача на служителите му е формулирана от конгресите на организацията: да следят появяващите се публикации в англоезичния печат и да отговарят на всяка тенденциозна и невярна информация. Бюрото следи с особено внимание печатните издания на гръцката и сръбската емиграция в САЩ и Канада и изобличава безпощадно измислиците им. Периодично негови представители се срещат с видни американски и канадски журналисти, учени и политически дейци, за да им предоставят материали за печат или просто да ги запознаят с един или друг аспект на македонския въпрос. Членовете на бюрото посещават научни конференции или университетски колоквиуми, провеждани в САЩ, на които изнасят доклади и запознават участниците с положението в Македония, с тактиката на МПО и исканията на поробените българи. В навечерието на Втората световна война седалището на Информационното бюро (или Бюрото по печата, както го наричат в практиката) се премества от Ню Йорк в гр. Сент Луис. Най-продължително в него работят членовете на ЦК Лазар Киселинчев, Христо Низамов и Христо Анастасов. През 30-те години то се превръща в официален говорител на ЦК на МПО и прави много за разпространението на историческата истина по македонския въпрос в Северна Америка.

От втората половина на 20-те години към местните организации на МПО започва изграждането на женски, младежки и детски организации. Те имат за цел да мобилизират максимално широк кръг от емигрантските среди, като за целта се използуват специфични форми за работа, съобразени с възрастта и пола на хората. Чрез тези организации МПО се опитва да се превърне в масова политическа организация. До средата на 30-те години тази задача е постигната в значителна степен. За това свидетелствува фактът, че при откриването на ежегодните конгреси на организацията за тържествата се стичат средно по около 5 000 души. Натрупан е ценен опит за работа с хората, който облекчава МПО при необходимост да мобилизира емиграцията, когато нуждите и интересите на Македония налагат това.

До средата на 30-те години МПО изяснява и формулира официалната си позиция и по отношение на останалите националноосвободителни и емигрантски организации на българите. След разигралите се драматични събития между ВМРО и ВМРО (обединена) през втората половина на 20-те години, МПО изразява мнението, че най-сериозна борба за националното освобождение на поробените българи води ВМРО, което напълно се споделя и от легалните емигрантски организации на македонските българи в свободна България. Ето защо МПО периодично запознава членовете си и интересуващите се кръгове в САЩ и Канада с дейността на четниците. На страниците на в. „Македонска трибуна“ се публикуват стотици материали в прослава и за увековечаване паметта на загиналите борци в сраженията със сръбската войска във Вардарска Македония. МПО осъжда родоотстъпническата дейност на предателските елементи в националноосвободителното движение и разобличава доказаните шпиони и изменници. МПО е сред легалните български емигрантски организации, които не одобряват братоубийствените борби в националноосвободителното движение от края на 20-те и началото на 30-те

години. ЦК декларира многократно, че те водят до обезкървяване на движението и създават възможност за изопачено представяне на целите му. Поради това МПО призовава към толерантност и разбирателство, за да няма жертви и да се насочат усилията преди всичко срещу поробителите. В. „Македонска трибуна" приветствува всички актове на великодушие и търпимост, проявявани от различните крила на революционното движение.

По отношение на българските емигрантски организации, съществуващи в САЩ и Канада, МПО застава на позицията, че те не разбират правилно националните интереси на поробените. Тя смята, че националният въпрос не е най-важната задача за останалите организации. Поради това МПО се старае да не допуска намесата на други фактори в дейността ѝ. По отношение на Българо-македонския народен съюз (БМНС) МПО следва тактиката на безкомпромисна критика. Главната разделителна линия между тях организацията вижда във възприетата от БМНС - под влияние на Коминтерна - теза за наличието на *„македонска нация"*, както и във възгледите на съюза за възможността едновременно да се разрешават националният и социалният въпрос в Македония. Като легална организация, пропагандираща националноосвободителна кауза, МПО не споделя разбирането, че на Балканите е възможно едновременно решаване на националноосвободителните и социалнокласовите задачи на поробените българи. МПО стои на позицията, че за да се създадат условия за сплотяването на всички сили в борбата, най-напред е наложително да се реши националноосвободителният проблем, а след това вече свободните българи в Македония ще решават сами по какъв начин трябва да устроят живота си в своята държава. Ето защо МПО отклонява опитите на БМНС за единодействие или коалиция и критикува възгледите на ръководните му дейци. Като цяло до началото на Втората световна война МПО не обсъжда въпроса за съдбата на частната собственост в бъдеща свободна Македония.

По аналогични съображения МПО не се интересува и от дейността на Българския социалистически работнически съюз в Америка (БСРС). Допълнително влияние за това оказва и прекалено абстрактната концепция, към която БСРС се придържа във връзка с възможностите за преустройството на обществото в бъдеще. Силно повлияни от синдикалистките увлечения на Даниел ди Леон и идеологията на Социалистическата работническа партия в Америка, възгледите на БСРС се основават на социално-класовата структура в САЩ. Приложенията им при коренно различните по това време условия на Балканите е невъзможно, особено в Македония. Не се различава позицията на МПО и към Българската протестантска мисия в Америка. Емигрантската организация, към която МПО проявява жив интерес през периода между двете световни войни, са българските православни енории в САЩ и Канада.

Тези български емигрантски общности започват да се изграждат в Северна Америка от началото на XX век. До средата на 30-те години в САЩ и Канада вече съществуват и работят активно седем български православни църкви със съответните енории около тях. Православните църковни органи-

зации всъщност са най-масовите емигрантски общности на българите в Северна Америка. До средата на 30-те години ЦК на МПО установява тесни връзки с главата на Българската православна мисия в Северна Америка - протопрезвитер Кръстю Ценов. Добрите отношения между двете институции позволяват на енориите да укрепнат, а българските православни църкви в Америка, намиращи се под духовното и каноническо ръководство на Светия синод на Българската православна църква в София, да се превърнат в културни средища, които имат важна роля за разпространението на българската култура в „новия свят".

С емигрантските организации на останалите славянски народи в Америка МПО поддържа целесъобразни контакти. Тя се интересува преди всичко от онези, които имат отношение към съдбата на поробените националности в Сърбо-хърватско-словенското кралство и в Гърция. Всички сръбски и гръцки емигрантски организации, действуващи на територията на САЩ и Канада, са обект на критика от нейна страна независимо от политическата им ориентация. МПО правилно смята, че те се стремят към създаването на поблагоприятни международни условия за реализация на асимилаторската политика във Вардарска и Егейска Македония. С емигрантските организации на поробените националности в Югославия и Гърция МПО търси пътища за сътрудничество и координация на усилията за разобличаване на целите, преследвани от националистическите правителства в Белград и Атина. До навечерието на Втората световна война най-тясно сближение МПО постига с Хърватската патриотична организация в САЩ. Словенците, черногорците и албанците в Северна Америка не поддържат силни емигрантски организации с националноосвободителни задачи. Въпреки това МПО използува всички поводи да поздрави или ободри представителите на тези народности.

По отношение на дейността и борбите на политическите партии в САЩ до навечерието на Втората световна война МПО няма ясно изразена позиция. Тезата ѝ в тази област на политиката е, че МПО не е организация за разрешаването на вътрешнополитическите проблеми, стоящи пред народите на САЩ и Канада. Поради това МПО позволява на членовете си като граждани на двете страни да гласуват по време на парламентарните избори за онези кандидати, които те предпочитат. До началото на Втората световна война МПО не агитира открито като организация за кандидатите за президентския пост. От косвени данни може да се съди, че през разглеждания период предпочитанията на мнозинството от членовете клонят към Демократическата партия. Особено след като популярният ѝ представител Франклин Делано Рузвелт поема за първи път в историята на САЩ три пъти пред президентския пост.

До началото на Втората световна война МПО не поддържа връзки с организации на цветнокожото население в САЩ: от една страна, за да не отклонява вниманието си във второстепенни за нея направления, а от друга - да не създава обстоятелства, които ще затрудняват борбата ѝ за защита на поробена Македония. Като насочва вниманието на членовете си към ясно формулираната стратегическа цел, МПО става една от най-интересните

легални националноосвободителни организации в САЩ и Канада, която преследва безкомпромисно своята главна задача. В това отношение МПО няма аналог в Северна Америка през целия междувоенен период.

От средата на 20-те години до 1940 г. МПО полага големи усилия да се разгърне и утвърди богат целогодишен културен цикъл в живота на българската емиграция в САЩ и Канада. Този проблем се обсъжда редовно на конгресите. Наличието на стройна организационна структура и постепенното икономическо стабилизиране на емиграцията се отразяват благоприятно. В резултат в САЩ и Канада между двете световни войни окончателно влиза в оборот целогодишен български културен цикъл, който разнообразява и обогатява духовния живот на някои от най-големите градове в Северна Америка.

Всяка година от ноември до март централно събитие в него са изявите на художествената самодейност. За тази цел по инициатива на местните патриотични организации се създават смесени и детски хорове, танцови трупи, групи за рецитации, драматични състави, музикално-инструментални състави за народна и джазова музика. Най-малко един път в месеца те изнасят представления, устройват вечеринки или танцови забавления.

Майската агитационна седмица (по-късно прераства в агитационен месец май) е време за лекции и беседи на политически, научни, морално-етични и културни теми. С особена любов се отбелязва най-светлият културен празник на българската емиграция в Северна Америка - 24 май, Денят на славянската писменост. Ежегодният пикник, уреждан от МПО в щата Охайо на 4 юли - националния празник на САЩ, се превръща в най-масовия български „*събор*" в Америка. На него се стичат хиляди хора от всички центрове на емиграцията. Поради това той също се използва за патриотичното възпитание на емиграцията. Произнасят се пламенни речи в защита на поробените българи, канят се видни общественици и учени от САЩ, които говорят пред хората и т.н. На този празник в Америка се вият най-кръшните български хора.

Всяка година на 2 август тържествено се чествува годишнината от Илинденско-Преображенското въстание 1903 г. По този повод на страниците на в. „Македонска трибуна" се публикуват стотици статии: уводни - очертаващи ролята на въстанието в националноосвободителното движение; биографични - за ръководни дейци на ВМРО и прославени войводи във въстанието; спомени на непосредствени участници в събитията, емигрирали по-късно в САЩ и Канада. Информация за десетки епизоди от героичната борба през 1903 г. може да се намери единствено там.

Своеобразен завършек в целогодишния културен цикъл става подготовката и провеждането на годишния конгрес на МПО. Обикновено в градовете, където се провеждат конгресите, най-напред се организират многохилядни манифестации. Много македонски българи участвуват в тях, облечени в пъстри народни носии. Често начело на шествията свири духова музика. Тя изпълнява революционни химни, патриотични и народни песни. По правило по време на конгресните заседания местната МПО изнася пред гостите богата литературно-музикална програма. Културните празници, организирани от

МПО по време на конгресите, стават най-внушителните публични културни изяви на българската емиграция в цялостния културен живот на американското общество. Те привличат вниманието на гражданите на САЩ и Канада към съдбата на македонските българи, издигат и утвърждават авторитета на МПО.

МПО започва изграждането на библиотеки към местните патриотични организации като елементи на ритмично повтарящия се целогодишен културен цикъл. Книгите се закупуват и доставят от книжарницата, създадена към редакцията на в. „Македонска трибуна". До средата на 30-те години МПО създава 12 библиотеки по места. Събраните в тях книги на български книжовен език възлизат на около 3 000 тома. Там се съхраняват всички издания на Македонския научен институт в София, спомени на участници в революционната борба, художествена литература на български език, както и печатните издания на ЦК на МПО. Така още до средата на 30-те години и библиотеките на МПО се превръщат във важно средство за реализиране на възпитателната работа сред емиграцията.

Под патронажа на МПО са създадени Македоно-българските народни училища. Във всяко от тях учителите са българи. Учебниците се доставят от България. Те са същите, които се използуват в българските народни училища. Занятията се водят в свободното време на децата извън заниманията им в американските или канадските училища. Централно място в учебните програми на Македоно-българските народни училища заемат часовете по четене и писане на български език, по българска история, литература и география. Целта на училищата е да обогатят общата култура на децата и да се запази духовната връзка с българите от стария край. На тази основа се създават възможности за поддържане на интереса на младите поколения към националноосвободителното движение в Македония. Училищата на МПО също играят роля за съхраняването на българските културни традиции в рамките на семейния и обществения живот на емиграцията и за вписването им като елемент от цялостния културен живот на САЩ и Канада. Така благодарение на усилията, полагани и от МПО, българите се интегрират в структурата на американската нация до началото на Втората световна война като висококултурен елемент с ясно забележим оригинален духовен облик, обогатил трайните ценности на цивилизацията на американска земя.

Успехите, постигнати от МПО до средата на 30-те години, изграждат авторитета на организацията. За това свидетелствуват много примери на уважение, изразено от страна на видни представители на обществеността, науката и администрацията в САЩ и Канада. Истината за съдбата на поробените части на Македония е популяризирана в Северна Америка както никога по-рано. Резултатите от дейността на МПО доказват потребността от такава организация за развитието и пропагандата на българското националноосвободително движение. Затова МПО продължава да се изявява активно на политическата сцена и през втората половина на 30-те години.

Третият етап от дейността ѝ обхваща времето от 1934 до 1940 г. През този период всички заложени форми за работа се утвърждават още по-сери-

озно в практиката. Заедно с това под влияние главно на динамично променящата се европейска политическа обстановка МПО е изправена пред необходимостта да направи някои временни корекции в следваната политическа линия.

Забележимият икономически подем, който започва в САЩ след края на голямата икономическа криза през 1934 г., открива благоприятна стопанска перспектива за българската емиграция. Повечето от емигрантите имат работа и са устроили добре живота си. Отпадналата грижа за ежедневието в условията на стопанския подем осигурява достатъчно средства на МПО. Средногодишно низовите организации предоставят безпрепятствено бюджет от около 15 000 долара за работа на ЦК. Към 1940 г. МПО създава и резервен фонд от 15 000 долара, който е инвестиран в банка срещу изгодна лихва като финансов резерв. Общата стойност на недвижимите имоти на МПО (народни домове, клубове, библиотеки, народни училища и пр.) възлиза на 166 000 долара. Местните патриотични организации провеждат периодично акции за събиране на доброволни дарения от членовете, по време на които се предават значителни суми за издръжката на в. „Македонска трибуна" или за други мероприятия. Финансовото стабилизиране на МПО се отразява на качеството на печатната пропаганда на организацията. От 1939 г. ЦК финансира списването на специалната „английска страница" във вестника. През 1940 г. е подготвен и издаден „Македонски алманах" в обем 476 страници голям формат с много документи и снимки. Така се увеличава възможността за проникването на истината за Македония сред още по-широки среди на американската и канадската общественост.

С идването на фашизма на власт в Германия ревизионистките настроения за ликвидиране на Версайската договорна система се утвърждават като реална алтернатива в световната политика. В отговор на новите тенденции теророт над българите във Вардарска и Егейска Македония се засилва, с което се цели да не им се дава възможност да издигат своя глас за свобода и демокрация. Опитът на Конституционния блок в България да наложи демократична антифашистка перспектива за развитието на страната пропада. На 19 май 1934 г. представителите на фашизираните организации - Военната лига и политическият кръг „Звено", извършват военен преврат. Политическите свободи на българския народ са погазени. Деветнадесетомайците отменят Конституцията, разтурени са всички легални политически партии, забранени са вестниците им. В страната се установява диктатура от фашистки тип. При новосъздалата се обстановка се налагат някои промени и в развитието на националноосвободителните емигрантски организации на македонските българи, съществували в България. ВМРО е поставена в положението да се саморазпусне. Легалните емигрантски организации също са забранени и не могат да продължат дейността си. Опитът те да бъдат подменени с казионни копия не успява. Ръководните дейци и членската маса на емигрантските организации са принудени да изчакат по-благоприятна обстановка, за да активизират отново борбата си. При това положение през втората половина на 30-те години МПО остава единс-

твената емигрантска организация на македонските българи, която продължава да работи легално. Фактически тя е единственият легален представител на поробените българи до и по време на Втората световна война. Всичкотова налага ЦК на МПО да конкретизира и актуализира политическата си линия.

Фактите показват, че разстройството, настъпило в емигрантските структури, създадени от македонските българи в София, не се отразява отрицателно върху дейността на МПО и САЩ и Канада. През втората половина на 30-те години низовите организации се разрастват. През 1938 г. МПО вече има 38 местни патриотични организации в едни от най-големите градове на Северна Америка и вече и в Австралия. МПО е първата емигрантска организация, съставена от българи, която разпростира връзките и влиянието си на три континента.

Макар и останала сама, МПО не коригира стратегията си. Фактът, че македонският въпрос все още не е разрешен, налага запазване на старото искане - борба за освобождение на Македония. МПО не променя и тезата си за преобладаващия български етнически характер на тази балканска провинция, въпреки ескалацията на антибългарската асимилаторска политика на шовинистичните правителства в съседните страни. От втората половина на 30-те години ЦК на МПО коригира главно тактиката си. За пръв път в обсега на главния тактически удар на МПО са поставени и правителствата на България след 19 май 1934 г. Към тях се отправят главно две обвинения: политиката им вече затруднява дейността на легалните емигрантски организации, създадени от македонските българи на територията на свободна България; възприетият курс на сближение с кралска Югославия демобилизира и обърква поробеното население.

МПО отчита, че ограниченията, наложени от авторитарния режим в България след 19 май, тежат не по-малко и на плещите на свободната част от българския народ. Ето защо организацията многократно изразява солидарността си с борещата се демократична опозиция. Публично се порицава дейността на Кимон Георгиев, Георги Кьосеиванов и по-рядко на цар Борис III. В брошури, протестни резолюции и лични писма до отговорните фактори в София МПО настоява да се разтурят новите казионни организации; да се даде политическа амнистия на преследваните ръководители и членове на бившите легални емигрантски организации; България да провежда активна настъпателна политика в защита на потъпканите права на поробените българи. С дейността си МПО допринася за разобличаването на фашизма в България пред демократичното обществено мнение в Америка, Европа и Австралия. Тази тактика остава в сила от 1934 до края на 1940 г. След избухването на Втората световна война МПО изоставя елементите на конфронтация с официална София и приветствува усилията на България за освобождението на Македония. Трябва да се подчертае обаче, че и през периода на най-сериозното противопоставяне на МПО на деветнадесетомайската линия по балканската политика на България тя се придържа към мнението, че главната отговорност за непоносимата съдба на българите във Вардарска и Егейска

Македония носят държавите творци на несправедливите версайски мирни договори и техните гаранти в Македония - правителствата в Белград и Атина. А официална София е обвинявана в провеждане на недалновидна политика, която затруднява нормалното развитие на националноосвободителното движение.

По същество справедливата критика, отправяна от ЦК на МПО към вътрешната политика на след деветнадесетомайските кабинети до 1940 г., съдържа една неточност: твърдението, че като възприема курс към сближение с Югославия, официална София „забравя" поробените българи. Всъщност и през периода на българско-югославското сближение политиката, провеждана от българските правителства, цели да бъде облекчена тежката съдба на поробените. Друг е въпросът, че се използват нови средства за постигане на целта и че трябваше да мине време, преди те да дадат резултат и да могат да се оценят предимствата или недостатъците на новата тактика. Тази особеност в оценките на ЦК след 1934 г. трябва да се подчертае, защото под нейно влияние се правят някои промени в следваната тактика по отношение специално на Българската православна църква в Северна Америка.

Като отчита безспорните успехи на българската емиграция в САЩ и Канада, през 1937 г. Светият синод на Българската православна църква в София решава да издигне в йерархическо отношение създадената църковна структура. В съответствие с Екзархийския устав е постигнато споразумение с правителството на САЩ българските православни енории в Северна Америка да се обединят и да се провъзгласят за самостоятелна българска православна епархия. Начело застава епископ Андрей.

Създаването на първата българска православна епархия в Америка е положителна стъпка за привеждането в пълен порядък на духовния живот на емиграцията и за обвързването на възпитателната дейност на българските православни църкви изцяло с църковния устав и с изискванията на традицията и вярата. Издига се авторитетът на православието в Америка, подобрява се възможността за активизиране на духовните връзки между българската емиграция и останалите представители на пъстрия религиозен свят в Америка. Интересите на българите в САЩ и Канада изискват всички емигрантски организации да съдействуват за издигане авторитета на новия духовен глава. Под влияние на политиката, водена от правителството на Г. Кьосеиванов, тогавашният ЦК на МПО възприема линия към конфронтация с епископа. Стремежът е да се окаже натиск върху правителството в София за евентуална корекция в отношението му към легалните емигрантски организации на македонските българи. ЦК на МПО в този случай надценява възможностите си за въздействие върху официална София. Конфликтът с епископ Андрей не се отразява на българско-американските политически отношения. Невъзможността на ЦК да го отстрани и подкрепата, оказвана на църковния глава от част от емиграцията, която не членува в МПО, правят конфликта безпредметен. Поради това през 1942 г. той е прекратен, когато на дневен ред отново излиза проблемът за практическото разрешаване на македонския въпрос.

Наличната информация дава основание да се направят изводи, че МПО е естествен наследник и главен продължител на делото, завещано от първите легални емигрантски организации, създадени в Северна Америка от македонските българи във връзка с борбите за обединение на разпокъсаната българска нация. Новата фаза, в която се намира македонският въпрос през 20-те и 30-те години на XX век, налага МПО да доразвие и обогати формите и средствата за борба. Здраво стъпила върху богатия опит и традициите на БМНС, МБЦК и ВМРО, тя се изгражда като една от най-интересните легални националноосвободителни организации в Северна Америка до края на Втората световна война. В резултат МПО дава най-съществен принос историческата истина за неправдите, извършени над македонските българи по време на Парижката мирна конференция 1919 г., да се популяризира в Новия свят. Въпреки безспорните си успехи обаче МПО не успява да обедини цялата българска емиграция. Отговорността за това не е само нейна, а и на БМНС и на БСРСА. От 1939 г. българите в Новия свят полагат големи усилия, за да подпомогнат обединението на нацията, но на практика действуват в три отделни центъра. Всеки един от тях се изявява независимо от другите. Това, както и различното положение, в което се оказват България, САЩ и Канада през Втората световна война, и противоположните интереси на Великите сили обясняват защо многобройната българска емиграция в Северна Америка не успява да спечели благосклонността на общественото мнение в тази част на света за успешно разрешаване на македонския въпрос.

3. Формиране на първите патриотични организации в Австралия и тяхното ангажиране с борбата за освобождение на Македония

Реформите на Великобритания в Австралия на границата между XIX и XX век създават благоприятни условия за развитието на капитализма и в тази английска колония-континент. Със закон от 1900 г. е подготвено обединението в единна държавна територия на шесте относително автономни дотогава колониални провинции (Западна Австралия, Северна Австралия, Южна Австралия, Куинсленд, Виктория и Нов Южен Уелс). Тя получава названието Австралийски съюз, включва 6 щата с територия от 7,7 млн. км. Като столица израства гр. Канбера. Официалният език е английският, а населението в началото на XX век възлиза на 3 765 000 души.

Обединението на източниците на суровини и националния пазар, относителната автономия, както и значително по-либералният административен и стопански статут на доминиона Австралийски съюз ускоряват изграждането на единна австралийска нация. Стабилизира се развитието на едрото фермерство, леката и хранително-вкусовата промишленост, железопътното строителство, дърводобива и пр. Към началото на XX век Австралия става синоним за едро пасищно животновъдство в цивилизования свят. Собствениците на огромни поземлени площи отглеждат милиони глави едър и дребен добитък. Месото, кожите и вълната съставляват главният износ

на страната в международната търговия.

Бързият растеж на стоковото производство автоматично поражда нуждата от повече наемна работна ръка - особено след като в края на XIX век Великобритания прекратява приливa на т.н. „цветна емиграция" от Африка и Азия. Крайно недостатъчният човешки ресурс на доминиона не задоволява постоянно нарастващите нужди на икономиката. Така се появява острата потребност от нови контингенти бяла емиграция. Английските вестници тиражират в последователни серии детайлна информация за неограничени възможности, съществуващи пред предприемчивия заселник в Австралия. Редица български издания препредават информацията. Като сериозни допълнителни предимства се сочат липсата на феодални останки в австралийското общество, отсъствието на остри расови конфликти (подобно на Северна Америка), както и отсъствието на чужди съперничества за надмощие в Австралия. Дискутират се и демократичните традиции, съществуващи в обществено-политическия живот на страната, господството на либерализма, довел до налагането на т.н. „Закон за арбитража и помирението", уреждащ след 1904 г. неизбежните конфликти между работодателите и наемните работници, и т.н. Това са най-общо социално-икономическите и политическите сигнали, привлекли вниманието на онази част от българите в свободното царство и във все още поробена Македония, които в началото на XX век вече търсят път за просперитет чрез емиграция в Новия свят. Като предимно селскостопански народ, с богати традиции в животновъдството и земеделието, българите се оказват особено добре подготвени да се адаптират към условията за живот и работа, съществуващи в Австралия.

Точно кога и кои са първите български заселници, появили се на петия континент, трудно може да се каже с абсолютна точност. Причините за това са няколко: първо, значителна част от македонските българи в края на XIX и началото на XX век се отправят за Австралия през турски или гръцки пристанища. Поне засега техният брой не подлежи на статистическа обработка. Движението на тези хора никога не е контролирано от страна на българските власти.

Втората причина трябва да се търси в обстоятелството, че част от българите в Австралия са емигрирали най-напред за Америка. След това в условията на стопански кризи или по друг повод те се изселват повторно за Австралия. За много такива случаи се говори в спомените на Христо (Крис) Аврамов от гр. Мелбърн (Австралия), съхранявани в ЦК на МПО в САЩ. По негови сведения такава е била например съдбата на най-влиятелната част от българите, заселили се в гр. Пърт (Западна Австралия).

При преброяването на българската диаспора на петия континент трябва да се вземе предвид и едно трето обстоятелство. Част от българите, напуснати Егейска Македония, се намират под влиянието на гърцизма. В тежките условия, съпътстващи емигрантския живот на българите в Австралия, някои от тези хора се вливат в гръцките емигрантски общности. Относителната малобройност на българите в Австралия, липсата на българско дипломатическо представителство и др. не им позволява те да си

създадат бързо силни взаимоспомагателни организации. Така че посочената, макар и малобройна група се интегрира със значително по-старата и по-добре организирана гръцка емиграция в Австралия. Съответно тя не индикира ясно своята национална принадлежност.

И така, заселването на македонските българи в Австралия започва, когато те тръгват изобщо към Новия свят - последната четвърт на XIX век. Прокарването на Суецкия канал през арабските пустини в края на 80-те години съкращава двукратно пътя между Балканите и Австралия. В същата степен намалява и стойността на транспортните разходи. Редовната навигация на британския тихоокеански флот от 90-те години осигурява надеждна транспортна връзка. А разгромът на Илинденското въстание от 1903 г. ражда и сериозни политически причини за отлива на първата емигрантска вълна от българските земи към Австралия.

Най-общо тя продължава до Балканската война 1912 г. През този първи период, подобно на Америка, в Австралия се наблюдава относително равенство между групите на македонските българи и тези, изселили се от свободна България. Общо техният брой обаче е сравнително малък. Една парламентарна анкета, направена в София през 1907 г., показва че от 1904 до 1907 г. за Австралия са заминали 42 души - главно от Русенско. Въпросното проучване не включва македонските българи, отпътували през Пирея, както и евентуално повторно преселили се лица от Америка към Австралия. Така че до 1912 г. са поставени само основите на българската емигрантска общност в Австралия. Отливът на големия емигрантски поток за Америка по това време оказва стагниращо въздействие върху растежа на българското емигрантско тяло на петия континент - Австралия.

Втората българска емигрантска вълна се отправя за Австралия през 1913-1914 г. Решаваща роля за нейния отлив играят разпокъсването на Македония от Сърбия и Гърция и последвалото масово обезбългаряване на Източна Тракия от турците. В спомените си Хр. Аврамов подробно описва съдбата на три български семейства от фамилията Заменчеви. Най-напред те избягали принудително от Източна Тракия в България, след което се изселили доброволно в Австралия. Подобна съдба имат стотици други българи, достигнали до доминиона.

Третият и най-голям прилив на българи към Австралия започва след окончателното разпокъсване на Македония с Ньойския договор през 1919 г. Антибългарският геноцид във Вардарска и Егейска Македония, пренаселеността на свободна България от бежанците и особено въвеждането по това време на забранителната емигрантска квота за достъп на нови хора в САЩ принуждават третата част, вече предимно македонски българи, да тръгнат през Индийския океан. В началото на 20-те години Австралия единствена от бързо развиващите се центрове на Новия свят допуска свободен достъп на бяла емиграция, необходима ѝ за изсичане на огромни гори за откриване на нови терени за развитието на пасищното животновъдство.

Четвъртият прилив на българска емиграция пристига в Австралия в самото навечерие на Втората световна война. Така за около половин век пара-

лелно с утвърждаването на българската диаспора в Америка, в Австралия също се оформя българска емигрантска общност.

Точният брой на тази емиграция в Новия свят до средата на XX век също не може да се установи точно. Липсва обстойна статистика. По данни на самата емиграция от 1930 г., *„в Австралия има около 4000 души македонски българи, пръснати на целия континент"*. Тези сведения се отнасят обаче само за *„македонските българи"*. Те не включват онези техни сънародници, които са дошли от Царство България. В Македонския Алманах, издаден в САЩ през 1940 г., се говори най-общо за *„няколко хиляди души"*.

Като се има предвид приблизително еднаквото представителство на македонските българи и техните братя от освободеното царство, може да се приеме, че общо до края на Втората световна война българската емиграция в Австралия възлиза на около 8000 - 10 000 души.

Всички документи, свързани с историята на българската емиграция в Австралия през периода между двете световни войни, показват че грамадното мнозинство от българите преселници там са млади мъже, несемейни хора, работници. Обикновено те се наемат във фермите или като секачи, в големите градове, строят пътища, товарят вагони по гарите и пр.

Подвижният начин на живот поради липсата все още на семейни ангажименти и отсъствието на стабилен собствен бизнес раждат постоянната вътрешна миграция на българите в Австралия. Нормална практика е, след като едно лице работи няколко месеца (или година) на дадено място, след това да се премести на хиляди километри разстояние и т.н. По тази причина през 20-те и 30-те години в Австралия се оформят сравнително бавно трайни български емигрантски колонии.

Една от най-старите български общности възниква в гр. Пърт (Западна Австралия). Преобладаващата част от заселилите се там са от Русенско, Свищовско, Горнооряховско и Поповска околия (България), и селата Кономлади, Турие и Катори - Леринско (Егейска Македония). Още през 20-те години двама българи построяват там *„македонски дом"*, няколко хотелски помещения и ресторант. Преди Първата световна война двамата работели няколко години в САЩ, където натрупват първоначалния си капитал. Васил Чорбаджиев от с. Кономлади и Павел Божинов от с. Турие построяват в гр. Пърт първата българска фурна за производство на хляб. През 1930 г. в Пърт вече действуват и *„половин дузина от македонски кафенета и ресторанти"*. Главно там българските емигранти от Западна Австралия се събират по време на коледните и великденските празници, когато работата по традиция се прекратява за десетина дни. В местността „Ванеру" македонски българи започват да закупуват места и създават зеленчукови градини.

В град Аделаида (централния град на Южна Австралия) през 20-те години започва да се оформя втората значителна българска колония. Най-старият български заселник там е Петко Койчев. Той се утвърждава като лице с голям авторитет сред емиграцията в тази част на континента. В Аделаида е построена най-старата руска православна черква в Австралия. Българите я посещават на големите християнски празници. Болшинството живеят в

квартала Бракин Хил. Работят по фермите, тъй като през 20-те и 30-те години Аделаида все още няма голяма индустрия. Една част от емигрантите са ангажирани и из златните и сребърните рудници в околността.

Най-голямата българска колония в Австралия през 30-те години израства в гр. Мелбърн (Нов Южен Уелс). По данни, събрани в края на 40-те години, там живеят и работят постоянно над 500 българи. Най-важна роля за тяхната концентрация в тази част на континента играят предприятията на замогнали се българи, преработващи кожи. През 1930 г. в Мелбърн съществуват *„повече от една дузина"* такива едри манифактури. Две от тях са големи предприятия. Едното е собственост на Иван Петров от Радомир, който *„наема около 200 българи и австралийци; мнозинството от българите са от Македония"* - главно от селата Неволени и Баница (Леринско) и Буково (Битолско). С голяма популярност през 20-те години в Мелбърн се ползува и единственият български хотел-ресторант в града, собственост на Димитър Ст. Нолев (Онбашията), известен още и като Митре Онбашов. Обикновено при него се настаняват пристигащи или преминаващи през Мелбърн българи.

Голямо влияние над емиграцията в Мелбърн през разглеждания период има Виктор Заманчев - първият български емигрант, завършил гимназия в Австралия. Той пренася *„от България някои исторически книги за българското революционно движение и за освобождението на България от руската армия"*. Доброто познаване на българската национална история позволява на В. Заманчев да си изгради авторитет сред колонията като *„учен човек"*. На македонските българи, не живели никога в свободна България, той постоянно повтарял: *„Ние сме от една националност."* Изобщо той дава съществен принос за обособяването на българската колония в Мелбърн, подложена през 20-те и 30-те години на силен натиск от страна на гръцката емиграция, която в тази част на Австралия тя има подкрепата на консулската си служба, на собствената православна църква в Мелбърн и на едно културно-просветно дружество със собствено издание.

Макар и по-бавно и по-малобройни по състав, до Втората световна война български емигрантски колонии възникват още в градовете Сидни, Канбера, Брисбърн, Шепъртън и някои други по-малки центрове. Като цяло обаче до средата на XX век основната част - над 70% от българската емиграция е разпръсната на малки групи във фермите. Хората са разделени от десетки до стотици километра един от друг, без удобни средства за съобщения. Точно в това се изразява една от съществените разлики в начина, по който е разпределена българската емиграция в Америка и тази в Австралия. Ако в САЩ и Канада между двете световни войни вече съществуват десетки български колонии от по сто души и нагоре (в Торонто например българите са повече от 20 000 души), то в Австралия през междувоенния период това може да се каже само за Мелбърн и донякъде за българските поселения в Пърт, Аделаида и Сидни.

Нормална практика е българите на петия континент да работят на разстояние от 50 до 200 мили около споменатите градове. По тази причина те водят доста самотен живот. Събират се рядко заедно - главно около колег-

ните и великденските празници. Тази *„дифузност“* не позволява дълго време на българската емиграция в Австралия да води активен обществен живот и да поставя трайни основи на собствени организации: *„Още не сме организирани,* пише българин от Австралия до в. „Македонска трибуна“ през 1930 г., *и една от главните причини за това е голямата ни разпръснатост из цяла Австралия.“*

Крайно неблагоприятно отражение върху обществения живот на българската емиграция на петия континент дава и липсата на реална грижа за тези хора от страна на свободната българска държава. До 1938 г. Българската православна църква (БПЦ) също не предприема нищо конкретно в тази насока. В Австралия до 1950 г. няма нито една българска православна черква, нито един български свещеник. По тази причина българите в гр. Аделаида например посещават руския православен храм. Тези в Мелбърн се черкуват в Сирийската източноправославна черква. Болшинството живее просто без духовна връзка с вярата на родителите си. На тази основа обаче след Първата световна война се разкриват сериозни възможности за разширяване на чуждите пропаганди - особено на гърцизма. *„Македонските българи (в Мелбърн),* пише съвременник, *са се принуждавали волно или неволно да отиват да се черкуват и да извършват някои треби в гръцка църква“* поради липсата на друга възможност.

През 1938 г., когато Светият синод на БПЦ полага основите на Първата българска православна епархия в Новия свят със седалище Ню Йорк, Австралия не е предвидена. Освен това епископ Андрей Велички, изпратен да я управлява, веднага е въвлечен в тежък конфликт с ЦК на МПО. Така до края на 40-те години българската емиграция в Австралия не се ползува и от услугите на собствената си църква. Чувствувайки беззащитността на неорганизираната още българска емиграция в Австралия, още през 20-те години гръцки емисари поставят основите и на специална „Гръцко-македонска организация“. Тя е наречена „Александър Велики“. Седалището ѝ е в Мелбърн. Нейното ръководство издава редовно специален бюлетин „Македонски курир“. Той се разпространява безплатно сред българите с цел те да бъдат приобщени към гръцките емигрантски колонии. Умело е експлоатирана и зависимостта на онези българи от Егейска Македония, които все още имат семейства или близки в Гърция.

Голяма част от българската емиграция в Австралия обаче има ясно българско национално съзнание. До войните тези българи са учили в българските народни училища. Преживели са лично най-драматичните фази от борбите за обединението на народа. Атанас Газолинов от Мелбърн например участвува в Илинденското въстание през 1903 г. *„като куриер на районната чета“.* Баща му Христо и брат му Наум са четници в Неретската чета и вземат живо участие в сраженията с редовната турска армия. И двамата падат убити във въстанието.

Георги Н. Рачков от Костурско се познавал с Пандо Кляшев, Васил Чекаларов и Лазар Поптрайков. Той разказва с гордост спомените си на останалите българи емигранти в Австралия. През 1912 г., когато гръцката

армия окупира родния му край (с. Рула), българският флаг, закачен преди това на училището, е смъкнат през нощта от гърците и заменен с гръцкия. Българските патриоти свалят това знаме и отново го заместват с трикольора и т.н. Така че опитът на гръцката пропаганда да настъпи между българската емиграция в Австралия само провокира процесите, довели до създаването на патриотични политически организации на македонските българи и на петия континент: защото тези хора са свързани с освободителните борби в Македония още от родните си огнища.

В основата на събитията стои българинът Христо Аврамов от с. Нерет (Леринско). Като юноша той преживява паметното народно събуждане вследствие дейността на Българската екзархия и народното училище в селото. Чрез съселянина си Минелай Гелев, посетил в началото на 20-те години САЩ, Хр. Аврамов се запознава с идеите и дейността на МПО в САЩ и Канада. Стабилизирането на тази българска патриотична организация в Новия свят и превръщането на македонската българска емиграция в Америка между двете световни войни във важен фактор на борбите за освобождение на Македония стават причина Хр. Аврамов, след като през 1928 г. емигрира в Австралия, да потърси начин да се свърже с МПО и да пренесе нейното дело и на петия континент.

Най-напред Хр. Аврамов си осигурява достъпа на в. „Македонска трибуна" в Австралия. В продължение на три години под негово въздействие емиграцията преодолява инерцията и започва организирането си. Първото политическо събрание за основаване на патриотична организация на македонските българи е свикано на коледните празници през 1929 г. в гр. Пърт. На 7 април 1930 г. в Пърт възниква първата патриотична организация. В настоятелството ѝ влизат Павел Божинов, Атанас Вишин, Васил Георгов, Коста Михайлов, Коста Търпов и Димитър Търпов. Настоятелството установява връзка с ЦК на МПО, декларира предаността на членовете към борбата за освобождението на Македония и моли да се изпратят всички документи за регламентиране на дейността. На 23 май 1930 г. ЦК на МПО публикува в. „Македонска трибуна" съобщение за възникването на патриотичното движение и в Австралия, и приема новата организация в редовете си. ЦК на МПО изпраща и специално приветствие до македонските българи на петия континент с призив да ускорят присъединяването си към общия фронт за освобождение на родината.

През пролетта на 1930 г. в. „Македонска трибуна" прониква и в гр. Сидни. И там българските патриоти го посрещат изключително радушно. След известна дискусия е взето решение и в тази част на Австралия да се образува *„народна македоно-българска организация"*. В избраното настоятелство влизат Кръстю Цветков, Петър Филипов, Лазар Пеновски и Христо Иванов. Македонските българи в Сидни заявяват публично, че искат да са *„полезни на общото дело"*. През май комитетът им изпраща писмо до ЦК на МПО в САЩ. И тази българска патриотична организация в Австралия се солидализира открито с идеите и тактиката на МПО и декларира включването си в организираното движение за освобождението на Македония.

В началото на 1934 г. в гр. Мелбърн се създават условия за основаване на третата патриотична организация на македонските българи. Инициативата принадлежи отново на Хр. Аврамов. По негова покана на 17 януари 1934 г. в Македонския дом в града пристигат много македонски българи. В обширна реч Хр. Аврамов запознава присъствуващите с успехите на патриотичното движение в Америка. *„Аз им казах,* пише той, *че нашият народ не бива никога да мълчи и трябва да продължи борбата срещу варварщината. На легалния фронт ние вече имаме нашите братя в САЩ."*

На 23 януари 1934 г. Хр. Аврамов свиква ново събрание. Поканени са всички патриоти, които биха искали да станат основатели на първата *„легална патриотична организация"* в Мелбърн. Като учредители се записват 33 македонски българи. Избран е комитет на МПО в Мелбърн. За патрон на организацията е прието името на Тодор Александров. В състава на първото настоятелство влизат Павел Т. Яневски, Кръстю Малинов, Пандо Филипов, Атанас Н. Газолинов, Пандил Гиондиев, Кръстю Шанков и Атанас Наумов. За председател единодушно е утвърден П. Т. Яневски. Обзаведен е клуб на МПО „Тодор Александров", изработен е печат на организацията. ЦК на МПО приема тази нова патриотична структура в състава си.

През март 1935 г. патриотична организация на македонските българи е основана и в гр. Шепъртън (Австралия). Учредители и най-активни членове до Втората световна война там са Саве Белев, Антон Попянев, Илия Ашлаков, Христо Васев, Илия Банков, Мито Донев, Георги Газалинов, Кръстю Ашлаков, Вощарец Иванов, Георги Македонски и Никола Баничков. За председател е утвърден С. Белев, а касиер Хр. Васев. За патрон на тази организация е прието името на Владо Черноземски. Скоро и настоятелството на МПО „Владо Черноземски" установява редовна писмена връзка с ЦК на МПО, започва да получава редовно в. „Македонска трибуна", както и окръжните писма на ЦК за ръководство на работата.

В края на 30-те години връзките между българските патриотични организации в Австралия и ЦК на МПО се стабилизират окончателно. Това спомага през 1937 г. в гр. Манжимут да се основе петата патриотична организация на македонските българи на Австралийския континент. Неин лидер е Атанас Т. Петров. Той също установява постоянна връзка с ЦК на МПО, осигурява получаването на в. „Македонска трибуна" и документите на организацията. *„Всеки един от тях (другарите му) чете „Македонска трибуна"*, пише Ат. Петров до ЦК на МПО в САЩ. *„А онзи, който не получава вестника, идва при други, които го получават и всичко се чете с глас и с голямо внимание. По стените на нашите хотели личат календарите, които изпраща в. „Македонска трибуна" и портретът на нашия герой Владо Черноземски... Други имат портрета на Тодор Александров. От това разбрах колко жива вяра имат нашите сънародници в тази страна (Австралия)"*, завършва авторът на писмото.

След Втората световна война обстановката сред българската емиграция в Австралия започва да се усложнява. Приобщаването на България към съветската зона на влияние и решителният курс, възприет от официалните

власти в София за социалистически преобразования в държавата, дават сериозен стимул за активизирането на левичарските настроения сред емиграцията. Българските комунистически групи в Австралия се интегрират по-плътно с Австралийската комунистическа партия и започват да издават свои политически вестник - „Македонска искра". Той излиза в Мелбърн и се печата на литературен български език. От неговите страници е поведена открита пропаганда на социалистическите идеи; на остра критика са подложени политиката на ВМРО и МПО; оспорено е правото на Патриотичните организации в Австралия да ръководят цялостния духовен живот на българите на петия континент и пр.

След завършването на Втората световна война в Австралия се заселват към 300 души нови български емигранти. Те принадлежат към политическите организации, разгромени от властта след 9 септември 1944 г. По тази причина представителите на новата емигрантска прослойка са изключително силно политизирани. Движени от антикомунистически идеи, те създават клонове на Българския национален фронт (БНФ). Управителното им тяло резидира в гр. Аделаида. За председател е избран Вълко Ст. Вълков. Като международна емигрантска организация БНФ си поставя за цел да мобилизира силите на цялата българска емиграция за ефективна борба против комунизма на българска земя.

Използувайки обстоятелството, че в болшинството си новите емигранти са млади и добре образовани хора, БНФ се опитва да възглави и постави под свой контрол обществените организации и политическата дейност на *„старата емиграция"*. Културно-образователното равнище на първите заселници е по-ниско от това на *„новите пришълци"*. На тази база обаче сред българската емиграция в новия свят изобщо и в Австралия в частност, е внесена нова силна доза разединение, поляризация и дух на конфронтация. *„Старата емиграция"* в своето подавляващо мнозинство не е склонна да се ангажира с антикомунистически курс на новите български изселници, макар да не симпатизира на комунистическите идеи.

Сериозно отражение за усложняване на положението дава и политиката на ЮКП начело с Й. Б. Тито след 1945 г. Започва създаването на новата *„македонска нация"* на антибългарска основа. Старата българска емиграция в Австралия, чийто произход е от Вардарския и Егейския дял на областта, е силно смутена. Тя недоумява *„защо (и) някои „български" издания... пишат за югославско малцинство"* в България след 1944 г.

В писмо на К. Ванков от Аделаида до ЦК на МПО в САЩ от 8 декември 1951 г. е казано ясно: *„И сега всеки иска да бъдем едно, обаче повечето не им е ясно кой и какъв е „македонския народ"... Няма защо да Ви се вижда чудно защо се обръщаме към Вас.*

Това го правим по немане тук (на) такъв опитен (човек) да ни обясни всичко." Така неомакедонизмът само увеличава идейната бъркотия, в която се оказва българската емиграция в Австралия през втората половина на 40-те години.

Към всичко това трябва да се прибави липсата все още на пряко българ-

ско дипломатическо присъствие на петия континент (Титова Югославия изпраща след 1947 г. свои консули в Австралия), както и последиците от бурно развихрилата се *„студена война"*. За пръв път тя прекъсва напълно и онези слаби духовни връзки, които българските преселници на петия континент все още поддържат със своята родина до войната.

Като резултат на цялата тази невероятно усложнена и объркана обстановка за пръв път след 1944 г. настъпва сериозно вътрешно разединение и силна политическа конфронтация сред отделните фракции на българското емигрантско тяло в Австралия. Неслучайно на 18 март 1951 г. Петър Филипов от Фитсрой (Виктория) пише с тъга на ЦК на МПО в САЩ: *„Нашият народ тук (в Австралия) е много разделен и мисля трябва много време да продължи (да се мине), за да се върне назад предишното относително единодушие"*.

В резултат на настъпилата конфронтация сериозно са подкопани постиженията на патриотичното движение сред българската емиграция в Австралия. За да се избегне неговия възможен крах в резултат на идейното разединение, местните организации на МПО се ориентират към изграждането на българска православна църковна организация и в Австралия. Надеждата е, че чрез възстановяване на традиционните ценности на православието ще се разсеят враждата и разногласията сред емиграцията, ще се формира духовното единение на българите на австралийския континент.

Инициативата за пренасяне структурите и влиянието на българската православна църква (БПЦ) и в Австралия е подета от комитета на МПО „Тодор Александров" в гр. Мелбърн. През втората половина на 40-те години там е създадено Българско църковно настоятелство. За председател е избран секретарят на МПО „Тодор Александров" в Мелбърн - Павел Т. Яновски, а за подпредседател - В. Брайнов. През 1948 г. настоятелството започва преписка с ЦК на МПО в САЩ по какъв начин и кога главата на Българската православна епархия в Америка - епископ Андрей Велички, ще може да посети Австралийския континент, за да освети и нареди новата българска църковна организация съобразно каноните на българското православие.

ЦК на МПО и епископ Андрей откликват положително на новика на емиграцията. От Индианаполис изпращат на П. Яневски почти всички църковно-служебни книги. Известни затруднения възникват само около „Христовото опело" за велики петък поради липсата на сборници с български текстове в САЩ. Свещеник Георги Николов от българската православна църква „Св. Климент Охридски" в Детройт обаче прави личен дар и изпраща собствения си екземпляр.

Църковното настоятелство организира акция за събиране на доброволни помощи сред емиграцията за закупуването на други необходими треби. То отправя официална покана и до епископ Андрей да посети Австралия. Постигнато е споразумение визитата да стане през есента на 1950 г. Активният деец на МПО и основател на организацията „Тодор Александров" в Мелбърн - Петър Филипов дава съгласието си да бъде ръкоположен за пръв български православен свещеник в Австралия.

Епископ Андрей Велички пристига от САЩ в Австралия през втората половина на септември 1950 г. На 25 септември владиката вече е в Мелбърн. На гарата той е посрещнат най-тържествено *„от настоятелството (църковното) и от много наши сънародници"*. Натоварени на автомобили, всички се отправят за града. Още същия ден около къщата на П. Яневски се събира цялата българска колония в града (над 500 души) - без разлика на това дали хората са родени в Македония или в свободна България. *„Дойдоха мъже и жени, момички и деца, за да вземат благослов от неговото преосвещенство епископ Андрей"*, пише очевидец. Пред това множество за пръв път висш български духовник произнася молитва към бога за здравето и напредъка на българите в Австралия, *„изслушана много внимателно от публиката. Много останаха благодарни и всичките бяхме весели за божията молитва, (която) сега чувахме на нашия майчин език. От 1912 година нямахме чуено! Но благодарение на бога... от толко години пак дойде време да си чуем на наш език"*, отбелязва с патос един македонски българин в писмо изпратено до ЦК на МПО в САЩ.

След тържествената служба на открито, в къщата на П.Яневски е проведено дълго заседание на църковното настоятелство с епископ Андрей. Изяснени са всички въпроси, свързани с полагане основите на българското православно дело в Австралия. Решено е седалище на новата църковна организация да бъде гр. Мелбърн. Издигната е официално кандидатурата на Петър Филипов за български православен свещеник в Австралия. В недалечна перспектива църковното настоятелство си поставя за цел да издигне и български православен храм.

Освен ръководния център в Мелбърн, предвидено е църковната организация да се разпростре и върху останалите части на петия континент, където живеят компактни български общности. За тази цел е предвидено в градовете Пърт, Аделаида, Канбера и Сидни също да се основат *„български църковни общини"*. Всяка една от тях да се самоуправлява що се отнася до вътрешните й дела. В йерархическо отношение да се смята подчинена на централното църковно настоятелство в Мелбърн. По този начин се гарантира единство в действията, по-лесно се разрешават общите проблеми, улеснява се връзката с главата на българската православна епархия в Ню Йорк и се избягва намесата на чужди религиозни пропаганди. Постигната е договореност новообразуваните пет български православни енории в Австралия да се включат официално в диоцеза на Българската православна епархия в Новия свят.

На 1 октомври 1950 г. П. Филипов е ръкоположен за свещеник. Церемонията се провежда в Сирийската православна църква в Мелбърн. Заедно с българския владика в литургията вземат участие руският и сирийският православни свещеници в града: *„С новоръкоположения свещеник Петър Филипов се отсичат всички пътища към гръкоманията на македонските българи, които по-рано са се принуждавали, волю или неволю да отиват да се черкуват и да извършват някои треби в гръцката църква"*, констатира ентусиазиран свидетел на събитията.

На 2 октомври 1950 г. епископ Андрей и свещеник П. Филипов тръгват на обиколка из останалите центрове на емиграцията. В Пърт владиката прис-

тига на 15 октомври: първо служи света литургия, след това кръщава българските деца, родени в колонията. *„В същия ден, в негово присъствие е образувана българска църковна община“.*

В Аделаида пристигат със самолет на 19 октомври. На летище, отстоящо на 23 мили от града, *„се стече масово българската колония - стара и нова да посрещне своя кириарх, своя владика и доховен баща на всички българи зад граница“*, пише още същия ден П. Попантов.

На 22 октомври той кръщава деца и освещава къщи. След това Петко Койчев дава голям банкет в къщата си за здраве на новокръстената му внучка. Присъствуват над 100 български емигранти. Най възрастният от присъствуващите държи вълнуваща реч: *„Ний знаем сега, че имаме водач и божи служител. Във Ваше лице ние виждаме апостола на българската църква и дух и бъдете уверени, че ние не сме забравили и няма да забравим майката Родина... Вашето дело няма да остане незабелязано. То ще бъде вписано дълбоко в нашите сърца и в историята на българската църква и народ. Нека бог да Ви дава здраве и сили, за да можете да обиколите всички крайща, където има наши братя, за да укрепите духа и вярата им.“*

В отговор, Андрей държи дълго поучително слово за българските народни обичаи и църковни традиции. Завършва с призив емиграцията в Австралия да ги пази свято *„и да не ги забравя“*. В отговор множеството става на крака и запява *„Мила Родино“*. Почти всички плачат. Свещеник П. Филипов дава израз на чувствата и настроенията, които вълнуват македонските българи в Австралия: *„Аз не мога да бъде ням зрител на онова, което става тук, и казвам на всички ви: ний сме само българи, кръв от кръвта ви и плът от плътта ви. Ние сме българи от Македония! Разберете ме - да не се делим! И ако сега се търсят други начини за освобождението на Македония, това е защото друг изход няма.“*

На 27 октомври, Петковден, в Аделаида също е основана „Българска православна община“ - *„Св. Петка“*. На 29 октомври епископ Андрей служи втори път пред емиграцията и кръщава още 14 български деца. От Аделаида владиката заминава за Канбера, а оттам за Сидни. *„И на всички места основа общини от църковното настоятелство от Мелбърн, Виктория, Австралия“*, обобщава крайния резултат от неговата обиколка ръководството на МПО *„Тодор Александров“* в доклад до ЦК на МПО в САЩ.

ЦК на МПО дава висока оценка за извършеното от епископ Андрей Величии в Австралия. С писмо до църковното настоятелство в Мелбърн се пожелава напредък на най-младия член на българската православна църковна организация в Новия свят и се обещава да му се оказва всестранно съдействие в бъдеще. Така завършват с успех усилията на българската емиграция в Австралия да изгради основните си организации, да се стабилизира и съхрани духовния си облик.

След известна подготовка Българското църковно настоятелство в Мелбърн събира необходимите средства и закупува сградата на една бивша протестантска църква, ремонтира я и я превръща в български православен храм „Св. св. Кирил и Методий.“ Скоро църквата *„Св. св. Кирил и Методий“*

се утвърждава като авторитетна българска институция. От средата на 50-те години обаче българското църковно дело в Австралия става арена на изключително остри политически борби. Намесва се скопската комунистическа пропаганда. На 19 май 1958 г. е извършена противоуставна подмяна на състава на българското църковно настоятелство в Мелбърн. През 1959 г. новият състав налага незаконното си решение за откъсването на църквата от БПЦ. От този момент започва нов етап, когато на смяна на гърцизма като най-сериозен смущаващ фактор за развитието на българското патриотично дело сред емиграцията в Австралия идва неомакедонизмът. В усилията си да създава „македонци" на антибългарска основа и на петия континент, ЮКП спъва вътрешното развитие на българската диаспора в Австралия.

4. Пътят на македонските българи до Нова Зеландия и Латинска Америка

Радикалният политически преврат в България и Югославия през 1944 г. завихря нова внушителна емигрантска вълна от българските етнически предели. Съдбата отвежда част от изселниците към Нова Зеландия и Латинска Америка. Главната причина, подтикнала хиляди македонски българи да напуснат родината си след 1945 г. (в началото предимно от Пиринска и Вардарска Македония), е политиката на БКП и ЮКП в следвоенните години. Подмяната на обществения строй с революционни методи и отказа от традиционните морални и политически ценности, поставя значителни обществени среди и влиятелни организации в остър конфликт с новите реалности. Голям брой българи, останали в отечеството си до пролетта на 1945 г., не могат да се примирят с новото положение в държавата. Те започват да търсят начин да емигрират извън обсега на т.н. „желязна завеса", паднала над Балканите в хода на войната. В обстановката на възникналата небивала близост между България, Югославия и Съветския съюз от 1945 до 1947 г. единствената врата на българите към демократичния свят остава през територията на Турция и Гърция.

Първите бегълци, предимно българи от Вардарска Македония, тръгват още през зимата на 1945 г. Това са недоволни хора от политиката на ЮКП и Й. Б. Тито за насилствено създаване на „македонска нация" на антибългарска основа. Например, Христо Г. Колев от с. Наколец (Ресенско) емигрира в Гърция на 12 февруари 1945 г. Причината за тази стъпка е нежеланието му да се примири с произволите на комунистическата партия в Скопие. Коста Вратев напуска Прилеп през първата половина на 1945 г., за да се спаси от *„брутalния физически тормоз на Ранковичевата гарда - УДБА"*. Така той избягва съдбата на своите най-близки приятели, *„които бяха по 4-5 години в затворите на Колишевски, а сега (1951 г.) са в Гърция"*.

Насилственото налагане на македонизма в Пиринския дял на Македония поставя много стари революционни фамилии от тази част на България в остър конфликт с властите в Неврокоп (дн. Гоце Делчев), Свети Врач (дн.

Сандански), Петрич и Горна Джумая (дн. Благоевград). През 1946 г. тук са нанесени тежки удари върху бивши членове и симпатизанти на ВМРО. *„Аз съм на 19 години и съм от град Петрич,* - пише в едно писмо българинът Борис Иванов Попов. *Произхождам от семейство, взело живо участие в борбите за свободата на Македония. Дядо ми Константин Попстоянов от село Гега, Петричко, е бил три години комита. В Илинденското въстание е взел участие в четата на Борис Сарафов. След амнистията той се е завърнал в къщи и е бил убит из засада от турците. В междуособиците на ВМРО е загинал и моя чичо Никола Попов. Баща ми беше заможен и влиятелен човек в Петричка околия. Затова веднага след 9 септември комунистите започнаха да ни преследват... Наскоро аз и баща ми трябваше да емигрираме в Гърция, за да се спасим от затвора, който ни очакваше.“*

Независимо от конкретните поводи за бягството от Родината, тези хора са обединени от една обща идея - нежеланието да се примирят с управлението на комунистическите партии в България и Югославия. Те разглеждат режимите, наложени от БКП и ЮКП, като най-сериозна заплаха за нормалното развитие на българската нация. Сближава ги и стремежът да запазят българската си национална идентичност и човешко достойнство. В тази връзка един от тях се е изразил пределно ясно: *„През втората половина на м. май 1950 година аз и баща ми, подгонени от българския комунистически режим, трябваше да напуснем България, да подирим спасение в Гърция като политически емигранти, сляпо уверени , че тук на Запад всички народи и всички хора са си подали ръце в един искрен и здрав съюз срещу общата болшевишка опасност. И нещо повече - че тук най-после човек ще се почувствува свободен и в решителния момент ще вземе оръжие в ръцете си и ще даде своя малък принос при събарянето на червената тирания, поробила половината човечеството.“*

Нелегалната групова емиграция на македонски българи през северната граница на Гърция протича най-активно между 1945 и 1951 г. На гръцка територия се оказват към 2 000 македонски българи, политически емигранти. Предвид на това, гръцката администрация е принудена още през 1945 г. да създаде цялостна система за посрещане, проучване, контрол, използуване и репартиране на емигрантите от български произход.

В почти всички източници, които отразяват процедурата около посрещането на емигрантите на гръцка територия, се твърди, че след установяването на самоличността на хората представителите на специалните служби упражнявали силен натиск върху тях за да преминат принудително на служба към военното разузнаване. В обширно изложение, изпратено от група български емигранти до ООН на 13 май 1951 г., е посочено изрично: *„Още с преминаването на границата емиграцията е подложена на строг карцерен режим и ако се окаже, че той /емигрантът/ не желае да работи за гръцката власт се постъпва още по-зле с него.“*

Пълното разочарование на емигрантите от наложения им затворнически режим обрича на неуспех замисъла те да се превърнат в ядро за интервенция срещу България и Югославия. В началото на 50-те години българските политически емигранти в Гърция използуват връзките си с влиятелни меж-

дународни организации, за да им окажат съдействие да напуснат Балканите. По линия на контактите с Българския национален комитет във Вашингтон и службите на Международния червен кръст през 1951 г. е установена връзка и с „Международната организация за репатриране на емигранти" (ИРО). По това време тя е поела върху себе си посреднически функции за разселване на големите емигрантски маси, съсредоточени след Втората световна война в Гърция, Турция, Италия, Франция, Западна Германия и други европейски държави. През лятото на 1951 г. представителите на ИРО предлагат на част от българските политически емигранти да се заселят в Нова Зеландия и Бразилия.

Разходите за пътуването през океана поема ИРО, а транспортирането на хората става с английски параходи. Всеки рейс продължава по 34 денонощия. Първият морски транспорт от Гърция, с 40 българи на борда, пристига в новозеландското пристанище Питони в началото на май 1951 г. Вторият акустира на 3 август, а на 14 декември 1951 г. пристига третият параход. В предградието Пахиатуа на Питони новозеландските власти създават специален „приемателен лагер." До края на 1952 г. в Пахиатуа са настанени вече над 100 български политически емигранти, между които има две жени и две деца. Те полагат основите на българската колония в Нова Зеландия. Втората голяма група е настанена в Бразилия. Някои от тези хора още в България получават в. „Македонска трибуна" и знаят за съществуването и дейността на МПО в САЩ, Канада и Австралия. От там те разполагат и с адреса на ЦК на МПО. Това позволява на групата, пристигнала с първия транспорт в Пахиатуа, само една седмица след настаняването си да изготви обемисто изложение за преживяното в гръцките лагери. Копия от него са изпратени до генералния секретар на ООН, до Българския национален комитет във Вашингтон, до централата на Свободните профсъюзи в Париж и до редакцията на в. „Македонска трибуна", орган на МПО. Емигрантите излагат подробности за същността на унизителната процедура, на която ги е подлагала гръцката военнополицейска администрация, и молят ръководствата на споменатите организации да съдействат за облекчаване съдбата на останалите политически емигранти, намиращи се все още на гръцка територия.

Главният редактор на „Македонска трибуна" - Любен Димитров, откликва веднага на апела. В началото на август 1951 г. той изпраща в лагера Пахиатуа първата връзка с вестници, устава на МПО, книги на български език издавани от емиграцията в САЩ и др. *„Не мога да скрия онова приятно чувство, което ме обзе, когато се получи пратката, пише Михаил Николов в отговор на Л. Димитров. Чувство на гордост ме обзе, че макар и далеч от Родината не сме абстрахирани от историческото ни минало, от събитията, които стават по света и в нашата Родина."*

Веднага след като получава пратката от Индианаполис, М. Николов свиква събрание на българските политически емигранти, пристигнали с първия транспорт в Нова Зеландия. Те разграбват вестниците и брошурите. Мнозина заявяват, че искат да се абонират за изданията на МПО. М. Николов е натоварен да уреди въпроса с абонаментите. Той изпраща второ писмо до Л.

Димитров в Индианаполис. Като допълнение към желанието, изказано от неговите другари, той моли за повече разяснения относно официалната позиция на МПО по македонския въпрос, за отношението на организацията към глобалните политически проблеми в света, както и за информация относно *„връзките Ви (на МПО) с представители на други народи“.*

През август и септември 1951 г. писма от Нова Зеландия до редакцията на в. „Македонска трибуна“ изпращат още Димитър Шангов от Неврокоп, Христо Колев от с. Наколец (Ресенско), Борис Попов от Петрич и др. Всички единодушно дават крайно отрицателни оценки за политиката на гръцките лагерни власти към българските политически емигранти. На 18 август 1951 г. Б. Попов систематизира богатата информация за преживяните ужаси и в обширна докиска (8 машинописни страници) я изпраща да се публикува във в. „Македонска трибуна“.

По инициатива пак на Б. Попов на 13 септември 1951 г. 36 българи, пристигнали с втория транспорт от Гърция в Нова Зеландия, пишат друго пространно изложение до редакцията на в. „Македонска трибуна“.

То е преведено на английски език и е изпратено в секретариата на ООН, до редакцията на в. „Свободна и независима България“ и до централата на Независимите профсъюзи в Париж. Българският национален комитет публикува веднага изложението.

Акцията на емигрантите ускорява уреждането на проблема за извозване на третия (най-голям) транспорт с български политически емигранти от Гърция за Нова Зеландия (декември 1951 г.)

На 15 септември 1951 г., по инициатива на М. Николов, в Пахиатуа са положени основите на първата българска патриотична организация *„Гоце Делчев“* в Нова Зеландия. Нейни основатели са едновременно българи от Вардарска и Пиринска Македония - Мануш Илиев, Марко Николов, Михаил Николов, Яне Пачевски, Атанас Зоев, Никола Димчев, Любомир Стоянов, Яне Божинов, Коста Замфиров, Ангел Попхристов, Борис Белчев, Георги Кръстевски, Стефан Пръчков, Ваньо Бекяров, Борис Попов и Иван Попов. За секретар на групата е избран М. Илиев, а за дописник с редакцията на МПО в Индианаполис е определен М. Николов.

Групата започва редовен организационен живот: поне един път в месеца тя провежда събрания; всеки член дава месечни внос по един фунд. Парите се използват за финансиране на културни мероприятия и за благотворителни цели. Най-напред са изпратени помощи на политическите емигранти в Гърция, които нямат никакви други източници на средства.

ЦК на МПО разглежда молбата на група „Гоце Делчев“ и я приема за редовен член на съюза. През 1952 г. Македонската политическа организация в САЩ, Канада и Австралия прибавя към наименованието си *„и Нова Зеландия“.* МПО „Гоце Делчев“ в гр. Питони оборудва собствен клуб в къщата, наета от Г. Солаков, където се получават ежемесечно по 25 броя от в. *„Македонска трибуна“,* календари на български език, екземпляри от книгата на Ив. Михаилов „Македония - Швейцария на Балканите“, поздравителни картички с български сюжети, географски карти на България и Македония и др. С посредничест-

вото на ЦК на МПО книготърговецът Питър Маг Ален от Ню Йорк доставя на емигрантите в Нова Зеландия голяма партида с българска художествена и научна литература.

На 25 декември 1952 г. МПО „Гоце Делчев" провежда първото си годишно отчетно събрание. В доклада се съобщава, че почти всички българи заселени в Нова Зеландия вече са настанени на работа. Това им позволява бързо да се съвземат икономически и да обсъдят дълготрайни идеи за обществени и патриотични инициативи. Започва вграждането на българската диаспора в новозеландското общество с със стремеж да се запазят българските национални традиции и елементи от бита.

Огромното мнозинство от македонската българска емиграция, напуснала Балканите през втората половина на 40-те години, е с патриотични настроения. Затова още в началото на сложния си и труден път тя влиза в остър конфликт със силите, преследващи открито антибългарски (анексионистически) цели и отклонява всякакъв натиск и обещания за локални действия. Примерът с българската политическа емиграция в Гърция доказва по безспорен начин, че тя разграничава ясно идеята за организирана борба на целия демократичен свят срещу комунистическата система от домогванията на шовинистическите среди в съседни държави, стремящи се към користна експлоатация на ситуацията за непочтени, антибългарски домогвания. Поради това много емигранти заплащат за патриотизма си с тежък, почти затворнически режим в гръцките бежански лагери през годините на изгнание прекарани там. В последна сметка македонската българска политическа емиграция в Гърция след Втората световна война повежда организирана борба за отхвърляне на всякаква непочтена зависимост. С помощта на влиятелни международни и на български емигрантски организации на Запад (но не сръбски или гръцки), тя успява да се озове накрая в „свободния свят" и престава да бъде елемент в плановете за агресия срещу България. Нова Зеландия става втора родина за голяма част от тези хора. Българинът оцелява там. Той се вглежда в новата обществена среда на делечната островна държава и се изявява като част от един високо културен народ, чиито представители не се отричат от националната си принадлежност и не са забравили проблемите на Родината си.

Литература

1. ***Трайков, В.*** История на българската емиграция в Северна Америка, С., 1993.

2. ***Гърдев, К.*** Македонските политически организации в Канада, С., 1991.

3. ***Митев, Т.*** Македонобългарският централен комитет в САЩ (1918-1919 г.). С., 1992.

4. ***Митев, Т.*** Българската емиграция в Америка и борбите за освобождението на Македония (1919-1945). С., 1993.

5. ***Митев, Т.*** Мемоарът на българската емиграция в САЩ до Парижката мирна конференция 1919 г. Военноистор. сборник, 1991, № 3.

6. ***Митев, Т.*** Устави и правилници на български емигрантски организации в САЩ и Канада. Военноистор. сборник, 1992, № 6.

7. ***Митев, Т.*** Нови документи за българската история от архивите на Съединените американски щати. Военноистор. сборник, 1992, № 2-3.

8. ***Митев, Т.*** Делото на Тодор Александров и българската емиграция в САЩ и Канада. Македонски преглед, 1991, № 3.

9. ***Митев, Т.*** Възникване и същност на българския епископски въпрос в САЩ и Канада. Военноистор. сборник, 1992, № 6.

10. ***Митев, Т.*** Българо-македонския народен съюз в САЩ и Канада (1912-1917 г.). Алманах „Струма", 1994, кн. 1.

11. ***Митев, Т.*** Българското емигрантско училище (1909-1989). С., 1994.

12. Документи за Македония на българската емиграция в САЩ, Канада и Австралия (1900 - 1945). Съст. В. Трайков и Тр. Митев. Т. 1, С., 1995.

ГЕОГРАФСКИ УКАЗАТЕЛ

Съкращения: в. - връх; гр. - град; ез. - езеро; кв. - квартал; кр. - крепост; обл. - област; окр. - окръг; пл. - планина; пр. - проход; с. - село

Австралия - 273-275, 289, 294, 302, 304-316, 318, 321; **Зап. Австралия** - 304 ; **Сев. Австралия** - 304; **Южна Австралия** - 275, 304, 307
Австралийски континент - 311
Австрия - 93, 94, 136, 142, 152, 156, 233, 243
Австро-Унгария - 7, 11, 39, 51-53, 69, 74, 281, 287
Аделаида, гр. в Южна Австралия - 275, 307-309, 312, 314, 315
Адриатическо море (Адриатика) - 20, 94
Азия - 305
Албания - 6, 10, 29, 42, 45, 46, 94, 96, 100, 102, 111, 115, 126, 128, 136, 140, 152, 153, 173, 179-181, 196, 204, 212
Албански планини - 10, 56
Америка - 282, 284, 285, 289, 291, 297, 298, 303, 305-308, 310, 311, 313, 320; **Северна Америка** - 251, 274, 276-281, 283, 285, 286, 289, 290, 296, 298-300, 302, 304, 305, 320
Англия - 11, 39, 53, 74, 96, 99, 117, 124, 128, 157, 182, 195, 234, 278; **Великобритания** - 70, 243, 259, 281, 304, 305
Аргирокастро, гр. в Гърция - 42
Атина, гр. в Гърция - 19-21, 83, 134, 145, 159, 161, 163, 179, 200, 205, 208, 236, 241, 245, 280, 292, 295, 303
Африка - 305

Баба пл. - 6, 10
Балкани, вж. Балкански полуостров.
Балкански полуостров - 13, 100, 247, 259, 267, 268, 292; **Балкани** - 5-7, 12, 13, 21, 28, 38, 48, 51, 55, 59-62, 68, 72, 73, 87, 93, 94, 97, 101, 107, 109, 114, 116, 121, 123, 127, 134, 142, 150, 153, 156, 183, 185, 195, 200, 202, 205, 212,218, 241 -244, 247, 251, 257, 259, 262, 264, 268, 271, 273, 279, 283, 284, 286, 289, 290, 306, 318, 320
Банкя, гр. в България - 128, 196
Банско, гр. в България - 14
Барбарас, с. в Прилепско, Македония - 6
Башево, с. в Скопско, Македония - 6
Бегнище, с. в Тиквешко, Македония - 32
Беласица, пл. - 80, 96, 179
Белгия - 142, 157, 251
Белград, гр. в Сърбия - 19, 20, 75, 77, 81, 84, 88, 96, 97, 100, 109-111, 117-119, 123, 126, 132, 134, 135, 153-154, 159, 161, 163, 177-179, 182, 189, 191, 195, 197, 200, 206-208, 216, 219, 221, 223, 230, 236, 241, 242, 244, 246-250, 255, 257-263, 267, 269, 273, 280, 292, 295, 303
Беласица, пл. - 179
Белица, с. в Охридско, Македония - 6
Беломорие - 53
Беломорска Тракия, вж. Тракия.
Беломорски бряг - 61
Бер, гр. в Гърция - 19
Берлин, гр. в Германия- 40, 52, 64, 114, 136, 146-148, 152, 162, 163, 209, 216, 224, 226, 238
Берово, с. в Малешевско, Македония - 69, 99, 118, 135, 170, 171, 187, 239
Берски окръг - 82

Бистрица, пл. - 85
Битолска област - 75
Битолска околия - 8, 144
Битолски окръг - 27, 41, 75, 78, 92, 140, 144, 216, 226
Битолско - 14, 34, 41, 42, 44, 78, 96, 99, 102
Битоля, гр. в Македония - 8, 10, 16, 18, 19, 22, 24, 29, 34, 43-45, 73, 75, 81, 99, 118, 148, 151, 173, 181, 182, 184, 219, 223, 239
Блатец, с. в Кочанско, Македония - 114
Бойчица, с. в Енидже, Вардарско, Гърция - 115
Босилеград, гр. в Югославия - 75, 76
Босна - 75
Бразилия - 318
Бранкин Хил, кв. в Аделаида - 308
Браунсфилд, гр. в САЩ 291
Брегалница, р. 30, 177
Брегалнишка обл. - 75, 119, 189
Брегалнишки окръг - 75, 104
Брегалнишко - 98, 99, 200
Брежани, с. в Охридско, Македония - 6, 18
Брест, с. в Радовишко, Македония - 113
Бристън, гр. в Канада - 308
Будапеща, гр. в Унгария - 94, 114, 136, 148, 152, 156, 163, 209, 218, 226, 238
Буково, пр.- 44, 48
Буково, вр. - 43
Букурещ, гр. в Румъния - 20, 30, 50, 66, 147, 148, 280, 286
Булаир, гр. в Турция - 12, 26
Бунархисар, гр. в Турция - 8
Бутим, с. в Демирхисарско, Гърция - 160
Буф, с. в Леринско, Гърция - 181
Буково, проход - 18
Бучища, с. в Кратовско, Македония - 28
Българиево, с. в Солунско, Гърция - 115
България - 5-8, 11, 13, 19-31, 34-36, 38-40, 47, 50-53, 55-66, 68-70, 72-75, 79, 80, 82, 84-86, 88, 92, 93, 95, 97, 99-101, 107, 109, 113-118, 121, 123, 126, 128, 130-132, 134, 141, 149, 152, 157, 161-163, 165, 166, 169, 174, 180-186, 189, 191, 193-196, 200, 201, 203-207, 209, 212, 213, 218, 219, 226-228, 231-235, 240, 273-275, 277-281, 286- 290, 294, 296, 300-302, 304-308, 311, 312, 314, 316-320; **Северо източна България** - 53, 206
Бяло (Егейско) море - 35, 62, 67, 235

Вардар, р. - 6, 31, 35, 53, 80, 96, 98, 101, 102, 112, 137, 165, 181, 183, 191
Вардарска Македония, вж. Македония.
Валандово, с. в Струмишко, Македония - 55, 64
Варшава, гр. в Полша - 148, 152, 209
Ваташа, с. в Тиквешко, Македония - 31, 33
Вашингтон, гр. в САЩ - 242, 247, 251, 278, 317
Велгощи, с. в Охридско, Македония - 45, 114, 173
Велес, гр. в Македония - 16, 17, 19, 22, 31, 34, 35, 69, 73, 81, 99, 118, 135, 184, 208, 215, 219, 224, 228, 229, 239
Велешка околия - 8, 23, 27, 144
Велешко - 14, 28, 49, 98, 99, 103, 173, 200
Великобритания, вж. Англия.
Ветерско, с. във Велешко, Македония - 6
Виена, гр. в Австрия - 52, 64, 94, 108, 114, 119, 121, 124, 125, 128, 130-132, 136, 147, 148, 152, 155, 156, 162, 163, 167, 172, 178, 209, 216, 226, 227, 233, 234, 238, 244
Виктория, Австралия - 304, 305

Вилмердинг, гр. в САЩ - 291
Виница, с. в Щипско, Македония - 113, 114, 171, 199
Висока чука, вр. - 197
Витоша, пл. - 66, 169
Владимирово, с. в Малешевско, Македония - 111
Влахина, пл. - 96
Воден, гр. в Гърция - 19, 34, 59, 87, 91, 98, 115, 165, 174, 184, 188, 190, 217, 239
Воденско - 24, 25, 35, 49, 82, 86, 98, 102, 104, 119, 121, 144, 188
Волак, с. в Драмско, Гърция - 180

Галиполски п-в - 9
Галичица, с. в Охридско, Македония - 44
Гарван, с. в Радовишко, Македония - 113, 114
Гевгели, гр. в Македония - 10, 16, 19, 56, 85, 190, 219, 221, 239
Гевгелийско - 14, 23, 27, 34, 49, 103, 111, 144
Гега, с. в Петричко, България - 317
Генуа, гр. в Италия - 260
Гери, гр. в САЩ - 275
Германия - 11, 52, 53, 55, 142, 146, 152, 157, 205, 206, 231, 233, 243, 281, 301, 318
Гечкенли, с. в Източна Тракия - 8
Голак, пл. - 45, 48
Голем, вр. - 6
Голо бърдо, пр. - 45, 48
Горище, вр. - 6
Горна Джумая /Благоевград/, гр. в България - 10, 15, 50, 53, 56, 122, 132, 133, 201, 205, 233, 317
Горно Кестраме, с. в Костурско, Гърция - 256
Горно Куфалово, с. в Костурско, Гърция - 256
Горнооряховско - 307
Гостивар, гр. в Македония - 6, 42, 45
Гостиварско - 27, 59, 144
Гоце Делчев, вж. Неврокоп.
Град, с. в Царевоселско, Македония - 197
Градище, пл. - 6, 156
Грамос, пл. - 66
Грац, гр. в Австрия - 147
Гранит сити, гр. щат Илинойс, САЩ - 275-277, 280, 284, 290
Гумендже, гр. в Гърция - 16, 19
Гумендженски район - 27
Гърлене, с. в Кочанско, Македония - 200
Гърция - 5, 7, 8, 10, 13, 19, 21, 24, 25, 27, 29, 36, 39-42, 51-53, 64, 67, 70-74, 81, 83-86, 93, 95, 97, 104, 121, 126, 146, 148, 149, 160, 161, 174, 182, 185, 205, 207, 231, 236, 245, 248, 250, 256, 257, 261, 263, 264, 266, 283, 287, 298, 306, 316-320, **Северна** - 82, 235
Гюмюрджина, гр. в Гърция - 9
Гявато, с. в Битолско, Македония - 46

Дворище, с. в Берско, Гърция - 170, 187
Дебър, гр. в Македония - 6
Дебърска околия - 8, 144
Дебърски окръг - 22
Дебърско - 14, 34, 41-43, 45, 46, 48, 59, 64, 96, 102, 168, 173
Девин, гр. в България - 9
Дедеагач, гр. в Гърция - 9
Дейтън, гр. в щат Охайо, САЩ - 284, 291

Дембени, с. в Костурско, Гърция - 256
Демиркапия, гр. в Македония - 78
Демирхисар, гр. в Гърция - 16, 249
Демирхисарска околия - 14, 144, 168, 174, 189
Детройт, гр. в щат Мичиган, САЩ - 275, 277, 278, 280, 284, 291, 313
Джанстуан, гр. в щат Пенсилвания, САЩ - 280, 284
Димотишко - 30
Добро поле - 61
Добруджа - 62, 74, 93, 266, 267; **Южна** - 62, 182, 235
Дойран, гр. в Гърция - 10, 19, 27, 34, 61, 73, 223, 249
Дойранска околия - 14, 23, 144
Дойранско езеро - 60, 197
Доксато, с. в Драмско, Гърция - 245
Долно Дъбени, с. в Скопско, Македония - 114
Драгобраще, с. в Царевоселско, Македония - 175, 199
Драма, гр. в Гърция - 9, 15, 160, 180, 245
Драмска област - 58
Драмска околия - 144, 168
Драмски окръг - 23, 82
Драмско - 189
Драмче, с. в Царевоселско - 113, 119, 199
Драч, с. в Скопско, Македония - 6
Дреново, с. в Прилепско, Македония - 6
Дукеш, гр. щат Пенсилвания, САЩ - 291
Дулица, с. в Царевоселско, Македония - 172
Дунав, р. - 92
Дупница, гр. в България - 246
Дупнишко - 122
Дъбница, с. в Неврокопско, България - 178
Дървош, с. в Струмишко, Македония - 118
Дяково, гр. в Сърбия - 42

Европа - 6, 39-41, 48, 60, 64, 68, 72, 94, 101, 114, 122, 134, 147-150, 153, 156, 158, 162, 163, 172, 183, 185, 186, 189, 197, 205, 208, 221, 225, 236, 238, 239, 242, 243, 246, 248, 251, 252, 283, 302; **Западна** - 216; **Източна** - 271
Европейска Турция, вж. Турция.
Егейска Македония, вж. Македония.
Егейско море - 141
Егейски о-ви - 13, 56
Елбасан, гр. в Албания - 42, 49, 94
Елешничка клисура, с. в Струмишко, Македония - 16
Емборе, с. в Костурско, Гърция - 153
Енидже-вардар, гр. в Гърция - 25
Енидже-вардарска околия - 144
Енидже-вардарско - 27, 49, 63
Еникьой, с. в Източна Тракия - 8
Енос, гр. в Турция - 11, 13, 51
Еренково, с. в Прилепско, Македония - 8
Ерзелия, с. в Гевгелийско, Македония - 111
Ериклер, с. в Източна Тракия - 8
Епир - 10
Епишкопия, с. Долнодебърско, Албания - 42
Ескиполус, гр. в Турция - 8

Женева, гр. в Швейцария - 60, 84, 153, 154, 160, 234, 258
Живалево, с. в Скопско, Македония - 6

Загреб, гр. в Хърватско - 94, 157, 216, 219, 228, 229, 233
Загоричани, с. в Костурско, Гърция - 188
Западна Австралия, вж. Австралия.
Западна Европа, вж. Европа.
Западна Македония, вж. Македония.
Западна Тракия, вж. Тракия.
Западни покрайнини - 74, 75, 93, 196, 257
Зеленичене, с. в Костурско, Гърция - 291
Злетово, с. в Щипско (Кочанско), Македония 38
Зърново, с. в Драмско, Гърция - 180

Иванковци, с. в Скопско, Македония - 6
Ивančица, с. в Кичевско, Македония - 44
Източна Европа, вж. Европа.
Източна Тракия, вж. Тракия.
Източна Турция, вж. Турция.
Илино, с. в Ресенско, Македония - 45
Илинойс, САЩ - 275, 276
Илинска планина - 6
Иловица, с. в Струмишко, Македония - 16, 114
Индийски океан - 306
Индианаполис, гр. в щат Индиана, САЩ - 156, 275-277, 280, 284, 291, 296, 313, 318, 319
Ипек, гр. в Югославия - 219
Ист Янгстаун, гр. в щат Охайо, САЩ 284
Италия - 39, 72, 74, 93, 94, 97, 128, 136, 157, 182, 195, 196, 205, 231, 234, 281, 318
Йънгстаун, гр. в САЩ - 291

Кавадарци, гр. в Македония - 30-33, 63, 69, 99, 118, 176, 224
Кавадарски окр. - 78
Кавала, гр. в Гърция - 15, 40, 82, 160, 174, 245, 249
Кавалска околия - 144, 168
Кавалски окр. - 82
Кадрифаково, с. в Св. Николско, Македония - 111
Кайларско - 25, 34
Каймакчалан, вр. - 61
Калиманско плато - 30
Канада - 142, 152, 162, 163, 228, 232, 239, 240, 273 290, 292, 294-300, 302-304, 308, 310, 318, 320, 321; **Южна** - 275
Канбера, гр. в Австралия - 275, 304, 308, 314, 315
Канели, с. в Битолско, Македония - 18
Карагаач, с. в Източна Тракия - 8
Карлуково, с. в Драмско, Гърция - 180
Катори, с. в Леринско, Гърция - 307
Кингичер, Канада - 275
Кипка, вр. - 6
Кичево, гр. в Македония - 6, 18, 28, 34, 42-46, 179, 239
Кичевска околия - 27, 144
Кичевско - 14, 46, 48, 114, 173, 200
Клаертон, гр. в САЩ - 291
Клисура, гр. в Македония - 19

Кобилица, с. в Драмско, Гърция - 180
Кожански окр. - 82
Кожух, пл. - 10, 18
Кономлади, с. в Леринско, Гърция - 307
Конопище, с. в Тиквешко, Македония - 32
Корешница, с. в Костурско, Гърция - 33, 115, 188
Корча, гр. в Албания - 42
Косово - 10, 94, 107, 136, 196
Костур, гр. в Гърция - 59, 61, 98, 188, 189, 198, 217, 239, 256
Костурска околия - 8, 144
Костурски окр. - 82, 182
Костурско - 14, 19, 25, 27, 49, 61, 63, 73, 86, 102, 104, 115, 119, 121, 174, 309
Кочани, гр. в Македония - 10, 15, 27, 30, 99, 113, 118, 172, 175, 184, 190, 200, 221, 239
Кочанска околия - 27
Кочанско - 14, 46, 96, 103, 108, 114, 189
Кочанска пл. - 100
Крагуевац, гр. в Югославия - 50, 51, 64
Крапа, с. в Прилепско, Македония - 6
Кратово, гр. в Македония - 16, 17, 56
Кратовско - 14, 17, 23, 27, 49, 56, 103, 108, 168
Кресненско дефиле - 30
Крива паланка, гр. в Македония - 6, 34, 118, 197, 198
Кривопаланечко - 14, 49, 187, 200
Криволак, с. в Кавадарско, Македония - 10, 53, 66, 181
Крупище, с. в Костурско, Гърция - 256
Круша пл. - 174
Крушка тепеси, пл. - 6
Крушево, гр. в Македония - 18, 56, 59, 73, 174, 180, 219
Крушевска околия - 27, 144
Крушевско - 14, 18, 103
Ксанти, гр. в Гърция - 9
Кукуш, гр. в Гърция - 8, 10, 16, 27, 30, 73, 242, 246
Кукушка околия - 49, 144
Кукушки окр. - 23, 82
Куманово, гр. в Македония - 6, 10, 16, 34, 59, 104, 158, 189
Кумановска околия - 8, 27
Кумановски окр. - 22, 23, 75, 78
Кумановско - 14, 49, 99, 158, 200
Кучино, с. в Скопско, Македония - 199
Къртевил, гр. в САЩ - 291
Къщали, с. във Велешко, Македония - 6
Кюстендил, гр. в България - 50, 53, 108, 109, 124, 139, 152
Кюстендилско - 110, 141, 184

Лагадински район - 27
Лайпциг, гр. в Германия - 136
Лахна, с. в Солунско, Гърция - 30
Лансинг, гр. в щат Мичиган, САЩ - 291
Лерин, гр. в Гърция - 10, 18, 19, 59-61, 73, 87, 98, 160, 174, 190, 217, 239
Леринski окр. - 27, 82
Леринско - 25, 35, 49, 86, 98, 102, 104, 171, 179, 189, 307
Лесновски височини - 17
Ливоница, с. в Охридско, Македония - 6
Лисец, пл. - 6
Логинци, с. в Скопско, Македония - 6

Лозана, гр. в Швейцария - 60, 260
Лозенград, гр. в Турция - 8
Лозенградска околия - 8
Лозенградско - 30
Лондон, гр. в Англия - 10, 19, 20, 26, 52, 64, 117, 123, 124, 126, 150, 163, 209, 238, 283
Лопово, местн. в Пирин - 132
Луда Мара, р. - 32
Любенци, с. в Скопско, Македония - 6
Любляна, гр. в Словения - 157, 216, 219
Люлебургаз, гр. в Турция - 8
Люма, с. в Дебърско, Македония - 46

Мала Азия - 10, 51, 52, 86, 174, 236, 238, 259
Малешевска околия - 144, 168
Малешевски край - 118, 178
Малешевски планини - 178, 181
Малешевско - 49, 103, 104, 120, 180, 198, 200
Македония - 5-14, 19-22, 24-32, 36, 38-52, 55, 56, 58-70, 72-79, 81, 83, 84, 88-102, 104, 105, 107-109, 111-114, 116-118, 121-126, 128, 130-135, 137, 139-157, 159-168, 170, 174-178, 180-186, 189-192, 194-196, 200-203, 205-210, 212, 214-218, 220, 221, 223- 232, 235-238, 240, 243, 245, 246, 248-263, 265-269, 273-275, 278, 281-284, 287-290, 292, 293, 296, 297, 300-302, 306, 310, 317, 319, 321; **Вардарска** - 33-36, 40, 41, 46, 48, 50, 55, 58, 62-65, 67-70, 72, 74, 75, 77-89, 94-97, 99-102, 104, 107-111, 116-119, 121, 122, 127, 129, 131, 133-136, 139-145, 150, 158, 160, 161, 163, 165, 167, 169, 170, 174, 177-179, 182, 184, 187, 189-192, 200, 201, 203-207, 214- 221, 223, 225, 226, 229-233, 239, 244, 245, 250, 257-260, 263, 265-268, 270, 274, 282, 283, 287, 288, 290, 294, 295, 301, 302, 316; **Егейска** - 34, 39-41, 50, 55, 56, 58, 59, 62-65, 67, 68, 70-72, 77, 81, 82, 84, 88, 89, 91, 92, 94-98, 101, 102, 107, 108, 111, 115-119, 122, 127, 129, 133-136, 139-145, 150, 160, 161, 163, 165, 167, 169, 170, 173, 174, 178, 179, 181, 182, 184, 186-190, 192, 198, 200, 204-206, 208, 214-218, 224, 231-233, 236, 237, 250, 257-260, 263, 265-267, 269, 274, 282, 283, 287, 288, 290, 294, 295, 301, 302, 305, 307, 309; **Западна** - 48, 82, 126, 143, 173, 179; **Източна** - 10, 24, 82, 86, 143; **Пиринска** - 39, 110, 127, 258, 263, 265-267, 269, 316, 319; **Централна** - 67, 86, 143, **Южна Сърбия = Македония** - 46, 112, 118, 135, 178, 230, 235, 258
Македонска област - 58
Манджимунт, гр. в Австралия - 311
Марбург, гр. в Германия - 243
Мариовско - 49
Марица, р. - 8, 9, 53, 58, 61
Марсилия, гр. във Франция - 151, 206
Маямисбърг, гр. в САЩ - 284
Медисън, гр. в щат Илинойс, САЩ - 275-277, 280
Мелбърн, гр. в Австралия - 305, 308, 309, 311-316
Мелнишко - 132
Места, р. - 8, 9, 53, 61, 67
Метехово, с. в Кривопаланско, Македония - 6
Мехомия, вж. Разлог.
Мидия, гр. в Турция - 11, 13, 51
Мизия /Дунавска България/ - 274
Микиспорт, гр. в САЩ - 291
Митровица, гр. в Сърбия - 34
Милано, гр. в Италия - 209
Моклища, с. в Тиквешко, Македония - 33
Морава, р. - 53
Моравска област - 58

Моравско - 59
Москва, гр. в Русия - 121, 123, 124, 130
Мраморно море - 12
Мушанци, с. в Тиквешко, Македония - 31
Мъглишка околия - 144
Мюнхен, гр. в Германия - 146

Наколец, с. в Ресенско, Македония - 316, 319
Нанси, гр. във Франция - 151
Неволени, с. в Леринско, Гърция - 308
Неврокоп /Гоце Делчев/, гр. в България - 9, 15, 50, 108, 316, 319
Неврокопско - 110, 178
Неготинска област - 23
Неготино, с. в Тиквешко, Македония - 31-33, 63, 223
Негрево, с. в Малешевско, Македония - 178
Негушка околия - 144
Нерав, с. в Кривопаланско, Македония - 6
Нерет, с. в Леринско, Македония - 310
Ниш, гр. в Сърбия - 35, 53, 58, 200
Нов Южен Уелс, Австралия - 304
Нова Зеландия - 316, 318-320
Ново село, с. в Радовишко, Македония - 113
Ново село, махала, Щипско, Македония - 145
Ньой, гр. във Франция - 74
Ню Йорк, гр. в САЩ - 242, 243, 275, 277, 280, 291, 295, 296, 309, 314, 320

Обединик, с. в Битолско, Македония - 18
Облаково с. в Битолско, Македония - 18
Облешково, с. в Кочанско, Македония - 14, 114, 168
Ограждени, пл. - 85
Одеса, гр. в Украйна - 36, 229
Одрин, гр. в Турция - 8, 9, 11-13, 21, 26, 245
Одринска област - 8
Одринска Тракия, вж. Тракия.
Одринско - 5, 7, 8, 12, 14, 30, 66, 93, 210, 278
Опила, с. в Кратовско, Македония - 6
Орашец, с. в Кумановско, Македония - 16
Орашевци, с. в Скопско, Македония - 99
Орча, с. в Кумановско, Македония - 158
Орешево, с. в Скопско, Македония - 180
Османска империя, вж. Турция.
Осоговска пл. - 96, 182
Острич, вр. в Лисец пл. - 6
Острово, гр. в Гърция - 61
Охайо, щат в САЩ - 299
Охрид, гр. в Македония - 8, 18, 19, 22, 24, 32, 34, 43-45, 48, 55, 59, 60, 64, 69, 73, 118, 143, 144, 147, 148, 165, 173, 179, 184, 198, 200, 218, 227, 229, 239
Охридска околия - 8, 54, 144, 168
Охридски окр. - 75, 78, 216
Охридско - 14, 18, 41-44, 48, 56, 64, 96, 99, 102-104, 167, 181, 189, 200
Охридско езеро - 6, 10

Палашевци, с. в Скопско, Македония - 114

Палинура, с. в Тиквешко, Македония - 32
Париж, гр. във Франция - 19, 52, 62, 64, 67, 72, 74, 86, 93, 117, 124, 136, 147, 150, 151, 162, 209, 216, 218, 233, 234, 238, 242, 244, 246, 247, 289, 318, 319
Пахиатуа, кв. на Питони, Нова Зеландия - 318, 319
Пепелище, с. в Тиквешко, Македония - 31
Петербург, гр. в Русия - 19, 40, 52, 64, 66, 243, 247
Петра, с. в Скопско, Македония - 6
Петрино, височини - 43, 44
Петрино, пр. - 44
Петрич, гр. в България - 10, 16, 124, 317, 319
Петрички окр. - 110, 128, 129, 131, 139, 142, 182, 263, 317
Петрички район - 85
Петричко - 108, 110, 131, 166, 181, 184
Пехчево, гр. в Македония - 15, 147
Пехчевска околия - 46
Пирава, с. в Струмишко, Македония - 55, 64
Пирея, гр. в Гърция - 306
Пирин, пл. - 132, 169
Пиринска Македония, вж. Македония.
Пирински край - 102, 122, 141, 142, 145, 178
Пиринско - 141, 178
Пирот, гр. в Сърбия - 53, 200
Питони, гр. в Нова Зеландия - 319
Планиша, с. в Кичевско, Македония - 46
Плачковица, Кочанско, Македония - 96
Плевен, гр. в България - 53
Плевня, с. в Серско, Гърция - 180
Пловдив, гр. в България - 133
Повардарие - 15
Подградец, с. в Охридско, Македония - 44
Подържикон, с. в Кривопаланско, Македония 6
Покровник, с. в Благоевградско, България - 194
Поповска околия - 307
Пореченско - 14
Поройска околия - 144
Потърлица, с. в Скопско, Македония - 6
Прага, гр. в Чехия - 147, 152, 209, 238
Преополе, пл. - 6
Преспанско - 14, 25, 27, 144, 168
Прибилци, с. в Охридско - 18
Прилеп, гр. в Македония - 19, 25, 34, 44, 56, 63, 73, 81, 118, 156, 184, 191, 200, 219, 223, 239, 316
Прилепска околия - 8, 144, 168
Прилепски окр. - 78
Прилепско - 14, 49, 96, 173, 189
Просечен, с. в Драмско, Гърция - 180
Протойска пл. - 6
Пчиня, р. - 158
Пърт, гр. в Зап. Австралия - 275, 305, 307, 308, 310

Радовиш, гр. в Македония - 27, 31, 56, 63, 69, 118, 135, 232, 239
Радовишка околия - 144
Радовишко - 14, 49, 50, 103, 118, 168, 170, 181
Радово, с. в Крушевско, Македония - 18
Радомир, гр. в България - 308
Разлог, гр. в България - 15, 122, 241

Ранкин, гр. в САЩ - 291
Ратево, с. в Берско, Гърция - 187
Ратовище, с. в Щипско, Македония - 28
Ресен, гр. в Македония - 18, 34, 43, 167, 239
Ресенска околия - 144, 168
Ресенски окр. - 27
Ресенско - 14, 49, 96
Рибарци, с. в Тиквешко, Македония - 33
Рила, пл. - 169
Рим, гр. в Италия - 43, 94, 124, 126, 128, 136, 148, 163, 209, 216, 238
Родопи, пл. - 6, 9, 53, 92
Руен, пл. - 96
Руиновци, с. в Щипско, Македония - 28
Румъния - 20, 21, 29, 30, 36, 157, 182, 205, 235, 263, 269
Русенско - 306, 307
Руля, с. в Костурско, Гърция - 310
Рупелско дефиле (проход) - 16
Русиново, с. в Беровско, Македония - 170
Русия - 21, 39, 40, 53, 243, 281; **Съветска Русия** - 121, 126, 129, 134, 259, 262

Самоков, гр. в България - 246
Сандански (Св. Врач), гр. в България - 28, 69, 112, 135
Сараево, гр. в Босна - 250
Сатовча, с. в Гоцеделчевско, България 110
САЩ - 72, 74, 96, 142, 152, 156, 162, 163, 194, 228, 232, 234, 239, 240, 243, 273-290, 295-298, 303, 304, 306-308, 310-314, 318, 321
Световрачка Бистрица, р. - 85
Свети Никола, гр. в Македония - 27
Свети Николска околия - 27, 144
Свищовско - 307
Северна Австралия, вж. Австралия.
Северна Гърция, вж. Гърция.
Северна Америка, вж. Америка.
Североизточна България, вж. България.
Селиолу, гр. в Турция - 8
Селичка пл. - 17
Сент Луис, гр. в САЩ - 273, 275, 296
Серес /Сяр/, гр. в Гърция - 9, 87, 174, 239, 245, 249
Серска околия - 8, 144
Серски окр. - 23, 41, 82, 92, 104, 166
Серско - 73, 102, 104, 108, 119, 121, 129, 131, 132, 140, 168, 180, 189, 190
Синсинати, гр. в САЩ - 284
Сидни, гр. в Австралия - 275, 308, 310, 314, 315
Силистра, гр. в България - 21
Симитли, гр. в България - 15
Скопие, гр. в Македония - 6, 16, 19, 28, 29, 32, 34, 35, 55, 59, 60, 63, 69, 73, 75, 76, 81, 94, 99, 100, 115, 118, 135, 148, 151, 161, 167, 173, 178, 182, 184, 191, 200, 214, 216, 217, 219, 221, 223-225, 229-231, 234, 235, 255, 316
Скопска област - 27, 75
Скопска околия (край) - 8, 23, 26, 144
Скопски окр. - 22, 41, 75, 92, 140, 142, 168, 226
Скопско - 14, 28, 34, 49, 73, 99, 104, 172, 179, 180, 200
Словения - 75, 157, 226
Смилево, с. в Битолско, Македония - 73, 188
Смоймирово, с. в Беровско, Македония - 170

Смолян, гр. в България - 9
Снегово, с. в Битолско, Македония - 18
Солун, гр. в Гърция - 7, 10, 11, 15, 16, 23, 24, 29, 30, 32, 35, 36, 53, 55, 59, 61-63, 67, 73, 82, 85, 87, 119, 147, 148, 160, 165, 167, 174, 177, 178, 180, 181, 184, 188, 212, 215, 217, 239, 244, 245, 255, 269
Солунска околия - 8, 144
Солунски окр. - 23, 27, 41, 82, 92, 140
Солунско - 25, 35, 49, 63, 73, 102, 104, 108, 115, 119
Сопот, с. в Скопско, Македония - 6
София, гр. в България - 7, 19, 20, 22, 25, 28, 30, 35, 36, 39, 42, 51, 53, 61-63, 70, 88, 89, 93, 97, 100, 109, 113, 117, 123, 124, 127, 133, 139, 141, 152, 157-159, 180, 182, 191, 193, 194, 196, 198, 200, 202, 226, 233, 241, 245-247, 251, 276, 280, 284-286, 288, 290, 294, 295, 300, 301, 303, 306, 312
Софийско - 110
Софлу, гр. в Гърция - 9
Спанчево, с. в Кочанско, Македония - 182
Спрингфилд, гр. в САЩ - 275, 284
СССР, Съветски съюз - 121, 125, 131, 214, 234, 269, 316
Станевци, с. в Щипско, Македония - 112, 114
Старец, с. в Кумановско, Македония - 158
Старчища, с. в Драмско, Гърция - 180
Стилтън, гр. в щат Пенсилвания, САЩ - 275-277, 280, 284, 290, 291
Страланджа, гр. в България - 8
Странджа, пл. - 13
Страсбург, гр. във Франция - 151
Струга, гр. в Македония - 43, 44, 48, 60, 198, 239
Стружка околия - 144, 168
Стружко - 42, 43, 48, 64, 96
Струма, р. - 6, 10, 15, 16, 30, 61, 67
Струмица, гр. в Македония - 10, 16, 19, 27, 31, 39, 50, 56, 68, 73, 75, 99, 112, 118, 119, 135, 172, 200, 219, 223, 239
Струмишка околия - 144, 168, 257
Струмишки окр. - 92, 129, 140, 166
Струмишко - 14, 103, 120, 168, 180
Сугарево, с. в Сандански, България - 132
Студеница, пл. - 17
Суецки канал - 306
Сушица, с. в Струмишко, Македония - 16
Съветска Русия, вж. Русия.
Сърбия - 5-8, 10, 13, 19-22, 24, 25, 29, 33, 36, 39-42, 51, 53, 64, 68-76, 80, 83, 85, 90, 91, 94, 95, 97, 99, 109, 116, 126-128, 132, 134, 146, 148, 149, 160, 161, 182-185, 195, 205, 207, 214, 224, 226, 230, 248-250, 257, 258, 261, 264, 283, 287, 306
Сърбо-Хърватско-Словенско кралство - 75-77, 79, 94-96, 100, 112, 117, 118, 154, 155, 178, 191, 216, 219-220, 221, 259, 267
Сърбиново /Брежани/, с. в Благоевградско, България - 142
Сърп, с. в Прилепско, Македония - 6
Сяр, вж. Серес.

Талишманци, с. в Кратовско, Македония - 6
Таранци, с. в Щипско, Македония - 113, 197
Тарепци, с. в Прилепско, Македония - 6
Тетово, гр. в Македония - 34, 60, 73, 191, 223, 239
Тетовска околия - 144
Тетовски окр. - 22, 27, 75, 78
Тетовско - 46, 48, 59, 99, 173

Тиквешка околия (Тиквешко) - 14, 30, 31, 33, 50, 56, 78, 96, 103, 144, 175, 176
Тиквешки окр. - 27, 75
Тимок, р. - 53
Тирана, гр. в Албания - 42, 94, 108, 179, 209
Торонто, гр. в Канада - 275-278, 280, 281, 284
Тракия, обл. - 8, 11, 13, 20, 22, 24, 26, 39, 51, 62, 74, 83, 89, 93, 104, 137, 274, 308;
Беломорска - 9, 290; **Западна** - 82, 235; **Източна** - 9, 11, 12, 30, 86, 241, 242, 245, 246, 257, 262, 266, 267, 306; **Одринска** - 7
Трън, гр. в България - 53
Тунджа, р. - 8
Турие, с. в Леринско, Гърция - 307
Турция - 5-8, 11-14, 21, 29, 30, 39, 51, 66, 67, 74, 86, 95, 142, 157, 205, 207, 316, 318;
Европейска - 11, 246, 250; **Източна** - 21
Търлис, с. в Серско, Гърция - 141, 160

Удово, с. в Гевгелийско, Македония - 55, 64, 172
Унгария - 94, 136, 142, 152, 157, 196, 233
Уокеган, гр. в щат Илинойс, САЩ - 284

Фере, с. в Дедеагачко, Гърция - 9
Форт Уейн, гр. в щат Индиана, САЩ - 280, 291, 294
Франция - 39, 53, 72, 97, 117, 128, 142, 150, 157, 182, 191, 195, 205, 206, 233, 243, 259, 289, 318

Халкидически полуостров - 82
Халкидически окр. - 82
Хемънд, гр. в щат Индиана, САЩ - 284
Херцеговина - 75
Холандия - 152
Хомстед, гр. в САЩ - 291
Хърватско - 75, 95, 152, 156, 157, 226

Царев камен, вр. - 182
Царево село, с. в Щипско, Македония - 10, 15, 30, 118, 151, 175, 199, 200
Царевоселска околия - 144
Царевоселско - 46
Цариброд, гр. в Югославия - 75, 80, 198
Цариград, гр. в Турция - 11, 35, 36, 49, 94, 136, 148, 209, 273, 275
Централна Македония, вж. Македония.
Церско, с. в Битолско, Македония - 6
Цървище, с. в Демирхисарско, Гърция - 16

Чаталджа, гр. в Турция - 9, 10
Чаталджански полуостров - 11
Чеган, пл. в Костурско - 61
Черна, р. - 32, 61
Черна гора - 7, 10, 29, 36, 224
Черна скала - 56
Черни връх - 17
Чесма, вр. - 6
Чехия - 142, 157, 233
Чешеновци, с. в Кочанско, Македония - 15

Чикаго, гр. в САЩ - 275, 278, 280, 281, 283, 284, 288

Шаркьой, гр. в Турция - 26
Шар планина - 6
Швейцария - 107, 157, 319
Шепъртън, гр. в Австралия - 308, 311
Шумадия - 221, 224

Щип, гр. в Македония - 8, 10, 15, 16, 27, 28, 30, 31, 34, 50, 68, 69, 73, 75, 81, 90, 91, 99, 112, 113, 119, 144, 146, 151, 167, 172, 175, 184, 189, 195, 197, 200, 219, 221, 223, 237, 239
Щипска околия - 144
Щипски окр. - 27, 41, 68, 78, 189, 190, 216
Щипско - 14, 28, 49, 50, 98, 103, 109, 173, 189, 191

Югославия - 76, 81, 201, 205, 224, 229, 231, 235, 258-260, 263, 268-271, 298, 302, 303, 313, 316, 317
Южна Австралия, вж. Австралия.
Южна Добруджа, вж. Добруджа.
Южна Канада, вж. Канада.
Южна Сърбия, вж. Македония.
Юндола, пр. - 110

Япония - 72, 97, 234, 239, 250

МАКЕДОНИЯ

История
и
политическа съдба

Под редакцията на
проф. Петър Петров, д-р и. н.

Том II
Първо издание

© Димитър Гоцев, Стоян Германов, Иван Илчев, Трендафил Митев
Техн. редактор: инж. М. Златева
Художник: Петър Дочев
Комп. дизайн: А. Славова

Предпечатна подготовка: Издателство "Знание" ООД
Печат: "Образование и наука" ЕАД - София

Издателство "Знание" ООД - Стара Загора

ISBN 954-621-104-4 (т. 2)

D 048572 020000 0485

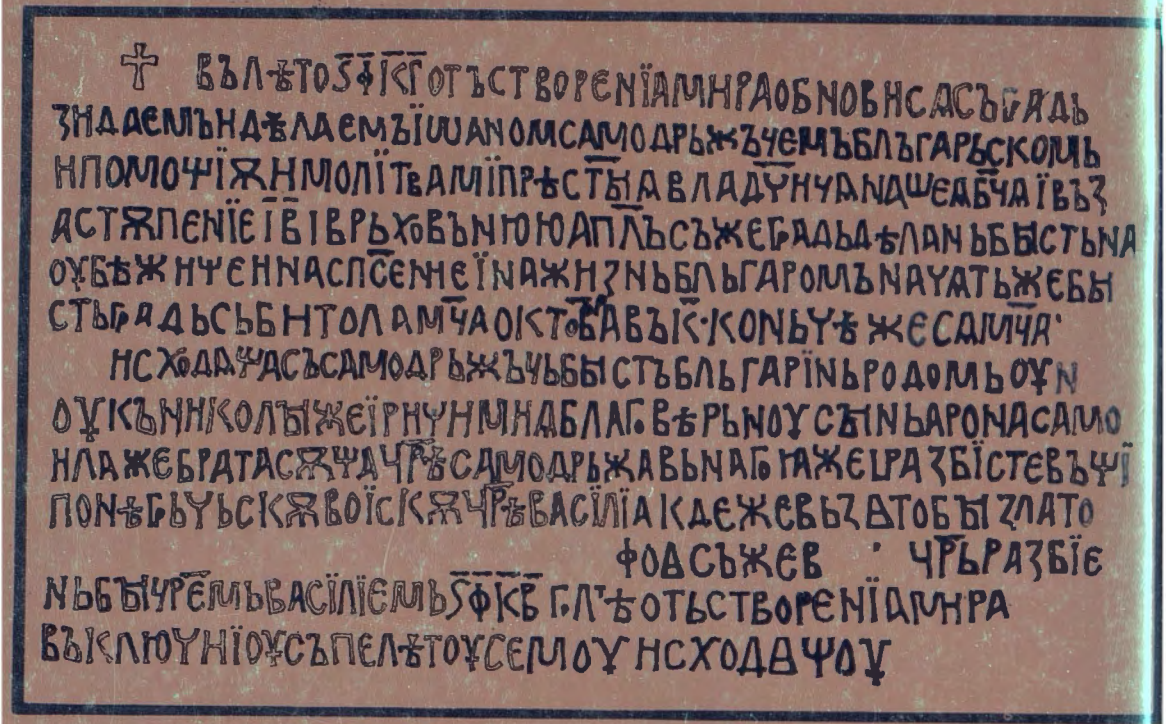

През 6523 година от сътворението на света обнови се тая крепост, зи/ана и правена от Йоан самодържец български/й и с/ помощта и с молитвите на пресветата владичица наша Богородица и за /заст/ъпничеството на дванадесетте и на върховните апостоли. Тази крепост бе направена /за уб/ежище и за спасение и за живота на българите. Започната /беше/ крепостта /Б/и/т/ола през /мес/ец октомври в 20 /ден/, а се завърши през месец... в кр/ая. Тоя самодържец/ беше българин по род, у/ну/к /на Никола и на Рипсимия/ благоверните, син на Арон /който е брат на Самуил царя самод/ържавен, и които двамата разбиха /в Щипон гръцката войска на цар Васил/ий, където бе взето зл/ато/... А този в... цар раз/бит биде от цар Василий в/ 6522 година от сътворението на света /в Ключ и почина в кр/ая на лятото.